

SKRIFTER FRÅN INSTITUTIONEN FÖR ARBETSVETENSKAP NR 6

”Det ska ju vara lite äventyr”

– styrning av svensk forskarutbildning
utifrån reformen 1998

Jennie Haraldsson

GÖTEBORGS UNIVERSITET

© Jennie Haraldsson

Göteborg 2010

ISBN: 987-91-974504-7-8

ISSN: 1651-6125

Illustration: Joen Wetterholm

Tryck: Geson Hylte Tryck, Göteborg 2010

Abstract

Title: "There has to be an element of adventure" – governing Swedish graduate studies according to the 1998 reform.

Language: Swedish with an English summary.

Keywords: Graduate studies, Sweden, academia, reform, organization, Foucault, Governmentality, translation, Humboldt, Merton.

ISBN: 987-91-974504-7-8

This thesis focuses on a politically initiated change of academia, that is, the 1998 reform of Swedish graduate studies and how the reform influenced the organization of the education/programs. The aim of the thesis is twofold. First it aims to study how the political governing of graduate studies has been carried out in the reform. Second it aims to study how the political governing of graduate studies has been translated or adapted to local activities on the department level. The thesis investigates how governing is understood by the people who are responsible for graduate studies at eight departments at Gothenburg University. It also goes more deeply into studying one of the reform's measures or governing techniques, that is, the intensification of the use of individual study plans and how this has been translated into practice. The theoretical framework uses a Governmentality perspective that focuses on different types of governing and exercise of power. I have also chosen to use Bruno Latour's concept of "translation" in the analysis to show what happens with the reform on a local level.

The reform can be seen as the Government's programme for change. Here, graduate studies are first problematized, and the Government then presents new techniques of rule as solutions to the problems. The proposed changes are thereby legitimized. The techniques of rule that are used are both concrete and more indirect or disciplinary in their character. The reform creates a new regime of government for graduate studies at the same time as the graduate programs' regimes of practices are left more or less untouched. The analysis shows that those people responsible for graduate studies have an ambivalent attitude toward the political governing. In some areas they seek more regulation or structure, in others they want less. In the same sense they express ambivalence towards the use of the individual study plans. The thesis also shows how traditional academic norms meet and sometimes collide with new ideals. The analysis reveals several paradoxes or goal conflicts that have emerged in the framework of graduate studies.

Förord

Många gånger används en berg-och-dalbana som metafor för att beskriva forskarutbildningen. Så här i efterhand måste jag erkänna att denna metafor trots allt är mycket passande. Det infinner sig närmast en känsla av skräckblandad förtjusning innan du ska kliva på vagnen, en slags förväntan som det inte går att sätta fingret på. Väl ombord kommer funderingarna kring vad det är du egentligen har gett dig in på och om detta verkligen är rätt väg. Samtidigt vet du att det sannolikt är en spännande, om än krävande, resa som väntar. Färden består av både uppförsbackar och nedförsbackar, båda är tuffa men av olika anledningar. När du under kortare stunder befinner dig på toppen är det en fantastisk upplevelse – det bokstavligen kittlar i magen. Då händer plötsligt det som man minst av allt vill ska hända, nämligen att vagnen stannar mitt i en loop. Du sitter fast i en obekväm situation, är rädd och uppgiven. Du undrar varför du hoppade på tåget överhuvudtaget och om det på något sätt går att ta sig ur, trots att tåget inte har nått sin slutdestination än. Hjärtat sitter i halsgropen, huvudet bankar och världen ter sig uppochner. Är det verkligen så här det ska vara? Så kommer vagnen återigen i rullning och resan fortsätter precis som om ingenting har hänt. Efter ett tag vänjer man sig (nästan) vid backarna, de snäva och oväntade svängarna samt transportsträckorna däremellan. Så stannar vagnen tvärt, resan är över. Då kommer andra tankar smygande. Är det redan slut? Vad snabbt det gick. Vad händer nu? Den spända förväntan jag kände i början har övergått i en sorts lättnad och stolthet över att jag tog mig igenom. Wow, jag är klar!

Jag har dock inte gjort den här resa alldeles ensam. Det finns många människor som ställt upp och stöttat mig längs vägen. Jag vill börja med att tacka mina handledare Annika Härenstam och Birgitta Jordansson för hjälpen med att strukturera upp mitt avhandlingsarbete och för att ni har läst och kommenterat allt jag skrivit, oavsett skick. Jag skulle sedan vilja rikta ett stort och varmt tack till min doktorandkollega och nära vän Anna Peixoto som jag på många sätt har delat detta äventyr med. Utan våra många och långa diskussioner hade jag aldrig blivit klar, du är en klippa! Jag vill också tacka övriga doktorander och kollegor vid Institutionen för arbetsvetenskap som kommit med goda råd och uppmuntrande ord under resans gång. Ett speciellt tack till Gunnar Gillberg och Hannes Kantelius som inte bara bistått med givande diskussioner utan också en massa skratt och god choklad – allt detta nödvändiga ingredienser för att ta sig igenom forskarutbildningen. Jag skulle även vilja tacka Ann-Charlotte Eklund, doktorand på Institutionen för pedagogik och didaktik, för allt ditt stöd och de

behövliga kaffepauserna. Tack också Lina Burström Bennehult för sällskapet och diskussionerna i höstmörkret uppe på UB.

Jag skulle även vilja tacka de personer som under resans gång läst, kommenterat och inte minst opponerat på mina texter. Alla dessa synpunkter har förbättrat både texten, analysen och sättet att angripa mitt material. Ett särskilt tack till Eva Bejerot för diskussionerna på mitt halvtidsseminarium som slutligen ledde in mig på ett governmentalityperspektiv samt diskussionerna därefter. Ytterligare ett stort tack till Svante Leijon som var opponent på slutseminariet och som kom med många bra och konstruktiva kommentarer. Tack också Jan Holmer för att du läste igenom och kom med välgrundade synpunkter på mitt manus inför ett kritiskt vägval.

I slutfasen har jag även fått hjälp av Lisbetth Söderberg när det gäller praktiskt arbete med avhandlingens utformning, tack för detta. Monica Andersson Bäck, Anna Peixoto och min syster Therése har alla korrekturläst min text och på så sätt gjort den tusen gånger bättre. Tack för er hjälp. Jag vill även påpeka att författaren själv ansvarar för eventuella fel och brister i avhandlingen.

Jag vill naturligtvis också rikta ett stort tack till de personer som ställt upp och låtit sig intervjuas. Utan ert deltagande hade avhandlingen inte varit möjlig att genomföra. Ytterligare ett tack till Vetenskapsrådet som har finansierat projektet *Doktorshattar i omvandling* där denna avhandling är en del. Tack även Institutionen för arbetsvetenskap för er motfinansiering.

Slutligen vill jag tacka min familj och mina vänner som aldrig tvivlade på att detta skulle bli en färdigskriven avhandling eller på min förmåga att skriva den. Ert stöd har varit outhärligt! Ett särskilt tack till min syster Therése och min goda vän Sarah för att ni har lyssnat och uppmuntrat mig under alla dessa år. Jag vet inte vad jag skulle ha gjort om jag inte hade haft er båda. Sist men inte minst ett stort tack till min sambo och blivande make Nikitas för att du har stått ut med alla galenskaper och hållit mig stadigt i handen under denna minst sagt nyckfulla resa.

Göteborg 2009-12-27

Jennie Haraldsson

Innehållsförteckning

Förord	
KAPITEL 1	
Inledning.....	11
Tidigare forskning om svensk forskarutbildning.....	14
Avhandlingens disposition.....	21
KAPITEL 2	
Teoretiska utgångspunkter	23
Foucault och makt.....	24
Governmentality	30
Centrala begrepp för studien.....	35
Verksamhets- och styrningsregim.....	36
Problematisering.....	38
Program för förändring	39
Styrtekniker.....	40
Översättning.....	42
Frågeställningar	45
KAPITEL 3	
Förändringen av universitetets roll i samhället.....	47
Det humboldtska idealet.....	47
Vetenskapens förändrade förutsättningar.....	49
KAPITEL 4	
Den statliga styrningen av universitet, forskning och forskarutbildning.....	59
Den svenska forskningspolitiken under 1990-talet	60
Förändrade styrformer för universiteten	63
Universitetet som en professionell organisation.....	67
Regleringslandskapet kring forskarutbildningen.....	71
Lagstiftning.....	71
Regleringsbrev	72
Forskarutbildningsreformer.....	73
Forskningspropositioner	74
Granskande instanser	80
KAPITEL 5	
Metod och material	85
Dokumentstudien	86

Materialet för dokumentanalysen.....	86
Dokumentanalys.....	88
Intervjustudien.....	89
Valet av Göteborgs universitet.....	90
Organiseringen av forskarutbildningen	93
Att använda intervjuer som metod.....	94
Urval och genomförande.....	96
Att som doktorand studera forskarutbildningen	101
KAPITEL 6	
Regeringens program för en effektiv forskarutbildning.....	105
Regeringens problematisering av forskarutbildningen	105
Hänvisning till forskarutbildningsreformen 1969.....	106
Det ökade behovet av fler forskarutbildade	106
Interna skillnader mellan fakulteterna.....	111
Nya styrtekniker för skapandet av en effektiv forskarutbildning.....	114
Att styra genom kvantitativa mått och måluppfyllelse	115
Att styra genom begränsningar.....	123
Att styra med hjälp av indirekta styrtekniker.....	135
Sammanfattande slutsatser	141
Från bedömningar och förslag till beslut	142
Nytt och gammalt i reformen	143
Avslutande diskussion.....	147
Översättningen av regeringens program	151
KAPITEL 7	
De ansvarigas syn på styrning av forskarutbildningen	153
Motstånd mot reglering och formalisering	154
Forskarutbildningen – en utbildning, ett arbete eller ett kall?.....	159
En strävan efter ökad reglering och formalisering.....	164
Antagningen till forskarutbildningen	164
Införandet av nya tydliga kvalitetskrav	170
Formalisera med hjälp av den allmänna studieplanen	170
Strävan efter en tydligare arbetsbeskrivning.....	172
Avhandlingens form	175
Påverkan utifrån.....	180
Går det att styra universitetet som en arbetsplats?.....	185
Forskarskolan – forskarutbildningens framtid?.....	189
Förhållandet mellan de två fakulteterna	193

Sammanfattande slutsatser.....	195
KAPITEL 8	
Översättningen av de individuella studieplanerna.....	199
Från styrteknik till styrpraktik	199
Den individuella studieplanen som verktyg för planering, uppföljning och kontroll	200
Studieplaner som verktyg för att identifiera problem.....	205
Studieplaner i behov av komplettering?	206
Den individuella studieplanen – en papperstiger?	211
Den individuella studieplanens förändrade funktion.....	215
Osäkerhet eller brist på intresse?	217
Outnyttjade möjligheter att styra forskarutbildningen	218
Sammanfattande slutsatser.....	219
KAPITEL 9	
Avslutande diskussion	223
Effektiviseringen av forskarutbildningen – en upprepad disciplinering	224
Polariseringen mellan humaniora och naturvetenskap.....	225
Styrtekniker för en förändrad styrningsregim	228
Målkonflikter och paradoxer	231
Disciplinerad översättning.....	235
Förhållandet mellan akademi och statsmakt.....	238
Avhandlingens bidrag och behovet av fortsatt forskning.....	239
Summary.....	243
Referenser.....	257

INLEDNING

Alla ska tas in på fyra år och de ska verkligen köras igenom på fyra år, de ska gå med skygglappar, de ska bara intressera sig för det de själva håller på med, och ska inte gå på andra seminarier, och får inte bredda sig, ingenting sånt. Det har blivit en otrolig stressmentalitet, och trångsynthet, brist på intresse för att gå på gästföreläsningar på institutionen, hela det intellektuella livet har förtorkat, kan man säga. Detta är en kass reform, enligt min åsikt.¹

/.../ när det gäller hela proceduren så hade vi redan genomfört det som reformen krävde. Där låg vi redan i fas och vi hade genomfört en procedur med evaluering med en kort beskrivning av varje ansökande, kvalifikationer, plus och minus, ranking. Allt detta hade satts igång två-tre år innan reformen kom. För oss var det bara ”business as usual”.²

De båda citaten ovan visar på två vitt skilda åsikter om den forskarutbildningsreform som regeringen presenterade i samband med budgetpropositionen 1997/98.³ De som citerats är personer som är ansvariga för forskarutbildningen på två institutioner inom en och samma fakultet vid Göteborgs universitet. Trots att de tillhör samma organisatoriska enhet, kan deras inställning till reformen knappast vara mer olik varandra. Medan den ena framhåller att reformen lett till en trångsynthet som fått det intellektuella livet att förtorka, menar den andra att institutionen genomfört förändringar i linje med reformen, redan innan den lades fram. Några större förändringar behövde därför inte göras, utan arbetet kunde flyta på precis som vanligt. Citaten är två tydliga exempel på hur ett politiskt påbud kan uppfattas och hanteras på olika sätt inom en och samma organisation.

¹ David, humanistisk fakultet.

² Martin, humanistisk fakultet.

³ Prop. 1997/98:1 *Budgetproposition för 1998*.

Föreliggande avhandling har två syften.⁴ Det första är att studera den politiska styrningen av forskarutbildningen utifrån forskarutbildningsreformen från 1998. När reformen presenterades var det nästan 30 år sedan den förra reformen. I slutet av 1990-talet befann sig Sverige i slutfasen av en djupgående ekonomisk kris, och i denna kris riktades sökljuset mot den högre utbildningen och forskningen som en källa till framtida välstånd och utveckling. En rad förändringar av utbildnings- och forskningsområdet initierades från politiskt håll, såväl från socialdemokratin som från den borgerliga sidan. Den förda politiken kännetecknades av en samstämmighet som ofta gick över partigränserna, snarare än en profilering mot varandra.⁵ Forskningens samhällsnytta blev föremål för debatt samtidigt som högskolans regionalpolitiska betydelse samt dess möjligheter till att stimulera både tillväxt och ökad företagsamhet kom att diskuteras. Sverige skulle omvandlas från en industrination till en fullfjädrad kunskapsnation, vilket satte forskningspolitiken i händelsernas centrum.⁶ Samtidigt introducerades New Public Management med idéer hämtade från den privata sektorn vilka kom att influera styrningen av såväl den kommunala som den statliga sektorn dit de svenska universiteten hör. Styrningen kom bland annat att fokusera på effektivitet samt införandet av diverse marknadsmekanismer, vilket innebar ett nytt sätt att styra akademien.

Traditionellt sett är akademien van vid att åtnjuta en viss autonomi i förhållande till både statsmakten och det omgivande samhället. Detta gör det intressant att studera hur statsmakten går till väga för att reformera en verksamhet som på många sätt vill vara fri från statliga regleringar och samtidig präglas av en stark akademisk organisationskultur. I analysen av reformtexten tar jag hjälp av ett Foucaultinspirerat governmentalityperspektiv och använder begrepp som exempelvis *problematiseringar* och *styrtekniker*. Avhandlingen analyserar hur den politiska styrningen av forskarutbildningen ser ut och vilka antaganden den

⁴Avhandlingen är skriven inom ramen för projektet Doktorshattar i omvandling. Forskarutbildning för universitet och samhälle – betydelsen för kunskapsutveckling och genusordning som beviljats medel från Vetenskapsrådet. Det övergripande syftet med projektet är att analysera den forskarutbildning som utvecklats sedan slutet av 1990-talet, både utifrån en social och en kulturell dimension. Förutom föreliggande avhandling som studerar forskarutbildningen utifrån makro- och mesonivå, skrivs även en avhandling som fokuserar på doktorandernas inträde på det akademiska fältet, och som följaktligen tar sin utgångspunkt på mikronivå. Tanken är att avhandlingarnas ansatser ska komplettera varandra för att tillsammans kunna ge en mer heltäckande bild av den svenska forskarutbildningen.

⁵ Fredrik Schoug (2004) *På trappans första steg. Doktoranders och nydisputerade forskares erfarenheter av akademien*. Lund: Studentlitteratur, s 181.

⁶ Mats Benner (2001) *Kontrovers och konsensus: vetenskap och politik i svenskt 1990-tal*. Stockholm : Institutet för studier av utbildning och forskning (SISTER), s 34.

bygger på. Det intressanta är således inte att studera varför något styrs utan *hur* det styrs. På vilket sätt anses forskarutbildningen vara problematisk ur statsmaktens synvinkel och på vilket sätt tänker statsmakten lösa dessa brister? Vad väljer de att reglera och vad låter de vara oreglerat? Det är frågor som dessa som kommer att behandlas i analysen av forskarutbildningsreformen.

Med denna teoretiska utgångspunkt skiljer sig avhandlingen från vissa former av implementeringsforskningen, där avsikten är att undersöka om ett politiskt påbud har lyckats eller inte och vilka faktorer som påverkat utfallet. Det kommer inte att studeras här. Avhandlingen gör inte några anspråk på att komma med normativa lösningar för hur en reform kan implementeras på bästa sätt, inte heller om det finns några kausala samband mellan mål och medel eller grad av måluppfyllelse. Tanken är inte att presentera en åtgärdsplan för att förbättra organiseringen, utan att studera hur styrningen tar sig uttryck. Skillnaden ligger delvis i förhållningssättet till de politiska dokumenten. Istället för att använda reformen som en checklista för att bocka av om åtgärderna har implementerats eller inte, studeras på vilket sätt regeringen väljer att styra forskarutbildningen.

Avhandlingens andra syfte är att studera organisationsförändringar inom universitetet genom att ge exempel på hur politiska påbud översätts inom en komplex organisation. Mer konkret handlar det om att studera hur den politiska styrningen av forskarutbildningen, med utgångspunkt i forskarutbildningsreformen 1998, har översatts eller anpassas till den lokala verksamheten. Den politiska styrningen innefattar en viss styrningsproblematik, det vill säga hur det är möjligt att få fria individer att bete sig på det sätt de styrande vill. Som vi såg i citaten inledningsvis skiljer sig åsikterna om reformen åt mellan företrädare för forskarutbildningen på olika institutioner. Det som uppfattas som ett ”intellektuellt förfall” på en plats ses som ”business as usual” på en annan.

Skillnaden i förhållningssätt kan naturligtvis ha flera olika orsaker. En förklaring är att de politiska åtgärderna anpassas, omformuleras eller översätts till den redan befintliga organisationen och de normer och värderingar som gör sig gällande där. Detta i sin tur gör att resultatet av en politisk reform ofta blir ett helt annat än vad upphovsmakarna hade tänkt sig. Åtgärderna är skapade i en miljö präglad av en annan logik än den i vilken den ska verka. Den akademiska logiken förknippas ofta med framväxten av humboldtuniversitetet i början av 1800-talet, men det finns naturligtvis skillnader i hur stark denna logik är och hur den tar sig uttryck mellan olika ämnestraditioner och institutioner. Avhandlingen kommer

att titta på hur styrning uppfattas av de personer som ansvarar för forskarutbildningen vid åtta institutioner på Göteborgs universitet. Den kommer också att studera hur en av de åtgärder eller styrtekniker som presenteras i forskarutbildningsreformen, nämligen skärpningen av användandet av de individuella studieplanerna, har översatts till praktik vid dessa institutioner. De individuella studieplanerna ska enligt högskoleförordningen upprättas för varje enskild doktorand och de ska ange fakultetens respektive doktorandens åtaganden under forskarutbildningen.⁷

Den politiska styrningen av forskarutbildningen är intressant ur många aspekter. Bland annat har utbildningen på senare år fångat ett större politiskt intresse. Medan det gick nästan 30 år mellan de två första större reformerna, inleddes 2000-talet med ytterligare en offentlig utredning, vilken återigen presenterade förslag till förändringar.⁸ Utredningen är bara ett av flera exempel på de reformer och direktiv kring högskolan som presenterats under det senaste decenniet, och den framskjutna plats som forskning och forskarutbildning fått i samhällsdebatten. Samtidigt visar en genomgång av tidigare svensk forskning att forskarutbildningen sällan studeras på organisationsnivå och än mer sällan ur ett styrningsperspektiv.⁹ Här finns således ett kunskapsglapp att fylla.

Tidigare forskning om svensk forskarutbildning

När forskarutbildningen undersöks tenderar den att studeras utifrån de enskilda doktorandernas vardag, det vill säga utifrån ett individperspektiv. Ett flertal avhandlingar och licentiatuppsatser har skrivits i ämnet. Bland annat har Peder Karlsson i sin avhandling intresserat sig för insocialiseringen av doktorander i det vetenskapliga samfundet med hjälp av livsvärldsbegreppet.¹⁰ I avhandlingen *Beroende frihet* tar Jessica Lindqvist avstamp i doktorandernas psykosociala arbetsmiljö vid Karlstads universitet.¹¹ I undersökningen konstaterar hon att det finns två tydliga dimensioner. Dels upplever doktoranderna en kluvenhet på

⁷ Se Högskoleförordningen, SFS 1993:100.

⁸ Se SOU 2004:27 *En ny doktorsutbildning – kraftsamling mot excellens och tillväxt*.

⁹ Se presentationen under rubriken *Tidigare forskning*, nedan.

¹⁰ Peder Karlsson (2004) *Forskarens socialisation: Kunskapssociologisk visit i doktoranders livsvärldar*. Umeå: Umeå universitet No 34 2004.

¹¹ Jessica Lindqvist (2003) *Beroende frihet: en studie av doktoranders psykosociala arbetssituation*. Karlstad: Karlstads universitet, Karlstad University studies 2003:36.

grund av frånvaron av klara gränser, dels karaktäriseras arbetssituationen av oklarhet både när det gäller kraven på det egna arbetet och i organisationen som helhet. Anngerd Lönn Svensson från Högskolan i Borås fokuserar på handledningen av doktorander i sin avhandling, och hur handledarnas sätt skiljer sig åt när det gäller att betrakta vad arbetsuppgiften att handleda egentligen betyder samt hur och varför de handleder.¹² I sin licentiatuppsats undersöker Lillemor Wallgren vad det innebär att vara industridoktorand och hur de upplever forskarutbildningen.¹³ Syftet är bland annat att ta reda på doktorandernas syn på att doktorera men också deras uppfattning om den miljö de befinner sig i, för att se vilka förutsättningar som finns för ett långsiktigt samarbete mellan universitet och näringsliv. Hennes doktorsavhandling lades fram 2007 och syftade till att undersöka företagsdoktorandens perspektiv, upplevelser och erfarenheter av sitt deltagande i olika praktiker samt deras identitetsutveckling.¹⁴ Den främsta slutsatsen som Wallgren drar är att det finns stora variationer mellan doktoranderna när det gäller deras upplevelser av sin situation och deras deltagande och identitetsutveckling. Detta är en variation som kan relateras till såväl företagsmiljön som forskarskoletillhörigheten.

Ytterligare forskning med utgångspunkt i doktorandernas situation är Fredrik Schougs *På trappans första steg*.¹⁵ Här undersöks både doktoranders och nydisputerades uppfattningar och erfarenheter av akademien med utgångspunkt i samhällsdebatten, som Schoug menar till stor del är elitstyrd, och där doktorandernas röster i hög grad är osynliga. Boken behandlar allt från vägarna in i och ut ur akademien till hur konkurrens uppfattas och påverkar arbetet men även vilken roll den politiska sfären spelar inom vetenskapen.

Det finns också ett flertal större enkätundersökningar gjorda, som fokuserar på doktoranders uppfattningar om forskarutbildningen. *Doktorandspegeln* som genomförts av Högskoleverket (HSV) 2003 och 2008, är ett exempel.¹⁶ Dessa två undersökningar studerar ett flertal olika kvalitetsaspekter på forskarutbildningen utifrån doktorandernas synvinkel som exempelvis introduktionen till

¹² Anngerd Lönn Svensson (2007) *Det beror på. Erfarna forskarhandledares syn på god handledning*. Borås: Högskolan i Borås, Skrifter från Högskolan i Borås 4.

¹³ Lillemor Wallgren (2003) *Skilda världar. Företagsdoktoranders upplevelser av forskarutbildningen*. Linköping: Linköpings universitet LiU-PEK-R-232.

¹⁴ Lillemor Wallgren (2007) *Mellan skilda världar. En studie av doktoranders lärsituation i relation till förutsättningarna i fyra företagsforskarskolor*. Linköping: Linköping Studies in Behavioural Science No 21.

¹⁵ Schoug (2004).

¹⁶ Högskoleverkets hemsida: www.hsv.se (2009-01-13).

utbildningen samt handledning och kurser. HSV har även kommit med ett flertal rapporter rörande forskarutbildningen, bland annat ur internationell synvinkel.¹⁷ Även Lillemor Kim har gjort en internationell jämförelse.¹⁸ Hon har tittat närmare på effekterna på svensk forskarutbildning till följd av globalisering och EU-anpassning. Hon kommer bland annat fram till att den stigande utbildningsnivån och de ökade kompetenskraven i arbetslivet är viktiga faktorer vad gäller det ökade intresset för forskarutbildningen. Sverige står idag för mindre än en procent av den globala produktionen av forskarutbildade. Detta pekar på behov av profilering och kraftsamling kring områden där vi kan göra oss gällande i internationell konkurrens, enligt Kim.¹⁹

Utöver dessa mer övergripande studier har det även gjorts ett flertal undersökningar som mer eller mindre bygger på utvärderingar av forskarutbildningen vid olika lärosäten runt om i landet. *Doktorandbarometern* från Lunds universitet är ett sådant exempel samt Åsa Björklund Halls undersökning om sociologidoktorander, också den genomförd i Lund.²⁰ Även Sveriges Universitets- och Högskoleförbund (SUHF) har undersökt doktorander utifrån frågan om dagens forskarutbildning är anpassad till den mångfald av karriärer som väntar doktoranderna efter disputation, men även om attityder till olika karriärer samt om forskarutbildades kompetens används och uppskattas i arbetslivet.²¹ SUHF:s studie har en bred ansats, med enkäter riktade såväl till doktorander som går forskarutbildningen som de som har tagit sin examen samt till tänkbara arbetsgivare utanför universitetet. Undersökningen visar bland annat att många doktorer kände sig överkvalificerade när de kom ut i arbetslivet samtidigt som arbetsgivare framhöll att de examinerade inte är tillräckligt resultatnriktade.

¹⁷ Sam Hägglund & Jan-Eric Degerblad (2004) *Nyttan av forskarutbildning. Svensk forskarutbildning i ett internationellt jämförande perspektiv*. Högskoleverkets rapportserie 2004:20 R.

¹⁸ Lillemor Kim (2000) *Svensk forskarutbildning i internationell belysning*. Stockholm: Kungl. Vetenskapsakademien.

¹⁹ Jag har valt att först och främst koncentrera diskussionen på den svenska forskarutbildningen eftersom den inrymmer stora lokala skillnader i sig, bland annat när det gäller organisering. Utbildningen kännetecknas således av stora nationella variationer vilket gör det svårt att jämföra det svenska systemet med andra länders system. För den som är intresserad av att läsa mer om dessa skillnader hänvisas till exempelvis Burton R. Clark (Ed.) (1993) *The Research Foundation of Graduate Education. Germany, Britain, France, United States, Japan*. Berkeley: University of California Press samt Philip G. Altbach (1991) *International higher education: an encyclopaedia*. Vol. 1 & 2. New York: Garland.

²⁰ Åsa Björklund Hall (1998) *Sociologidoktorander. Forskarutbildning och karriär*, Lund: Lund University Research Report 1998:2.

²¹ Sveriges universitets- och högskoleförbund SUHF (1999) *En genomlysning av svensk forskarutbildning* Stockholm: SUHF.

Vid Göteborgs universitet har Roger Haglund gjort en undersökning av doktorander och färdiga doktorer vid den samhällsvetenskapliga fakulteten.²² Syftet har varit att utvärdera den befintliga forskarutbildningen för att se hur den uppfattas av dem som genomgått den samt att förstå varför det generellt tar längre tid än stipulerat att disputeras. Undersökningen visar bland annat att utbildningen tar relativt lång tid att genomgå, att doktorandernas ålder är förhållandevis hög samt att examinationsgraden håller en låg nivå. En av anledningarna till att den tar lång tid verkar vara prioriteringskonflikter mellan studier och privatliv. Stina S. Wingfors har gjort en uppföljning av Haglunds rapport.²³ I denna har hon på liknande sätt undersökt erfarenheterna från den samhällsvetenskapliga forskarutbildningen med hjälp av en enkätundersökning. Undersökningen bygger på samtliga personer som tagit sin doktorsexamen mellan 1997 och 2003 och resultaten visar på att svaren är anmärkningsvärt likvärdiga över tid.

I slutet av september 2009 presenterades en översyn av universitetsgemensamma mål och regler för doktoranders arbets- och studievillkor vid Göteborgs universitet.²⁴ Utgångspunkten är tagen i de doktorandregler som rektor fastställt år 2008 samt de mål som universitetet har ställt upp för utbildning på forskarnivå. Rapporten visar att forskarutbildningen är organiserad på olika sätt inom de olika fakulteterna, främst beroende på fakulteternas omfång och antalet doktorander. Fakulteternas skilda traditioner gör också att regelverket för utbildningen hanteras på olika sätt. Författarna delar in fakulteterna i en fyrfältare som anger graden av centralisering respektive decentralisering samt fasta och svaga rutiner. Därefter presteras fakultetsspecifika rekommendationer och förslag till åtgärder för att säkerställa kvaliteten på arbets- och studievillkor.

Ett undantag från de undersökningar som sätter doktoranden i centrum är Birgitta Odéns avhandling som studerar forskarutbildningens förändringar mellan 1890 och 1975 inom områdena historia, statskunskap, ekonomisk historia och kulturgeografi.²⁵ Här finns en större fokusering på den miljö som finns runt

²² Roger Haglund (1998) *Göteborgska erfarenheter av samhällsvetenskaplig forskarutbildning. De färdiga doktorerna*. Göteborg: Göteborgs universitet Samhällsvetenskapliga fakulteten, Dnr G 213 486/98.

²³ Stina S. Wingfors (2005) *Göteborgska erfarenheter av samhällsvetenskaplig forskarutbildning. De färdiga doktorerna II*. Göteborg: Göteborgs universitet Samhällsvetenskapliga fakulteten, Dnr G213 3077/05.

²⁴ Peter Liljenstolpe & Annika Åkerblom (2009) *Samsyn för kvalitet. Översyn av universitetsgemensamma mål och regler för doktoranders arbets- och studievillkor vid Göteborgs universitet*. Göteborg: Göteborgs universitet.

²⁵ Birgitta Odén (1991) *Forskarutbildningens förändringar 1890-1975: historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia*. Lund: Lund University Press, Bibliotheca historica lundensis 69.

omkring forskarutbildningen och de idémässiga strömningar som har väglett de ämnesansvariga. Den historiska genomgången visar på två starka vetenskapliga ideal eller kunskapssyner som gör sig gällande inom forskarutbildningen, nämligen den humanistisk-hermeneutiska och den naturvetenskaplig-positivistiska. Att forskarutbildningen ser olika ut inom olika ämnen kan dock inte endast förklaras utifrån skilda vetenskapsteoretiska utgångspunkter, utan har enligt Odén, även sin grund i de traditioner och beteendemönster som vuxit fram inom de olika disciplinerna och institutionerna. Likaså har Gerholm & Gerholm i sin studie *Doktorshatten* undersökt forskarutbildningen utifrån självbilder, kampen för erkännande, rivalitet, seminariekultur och hotade forskningsidentiteter vid sex institutioner vid Stockholms universitet.²⁶ Också denna studie visar på hur både seminariekulturen och doktorandkulturen påverkas av skillnader som finns inom olika ämnestraditioner. Avhandlingens två inledande citat vittnar om att sådana skillnader fortfarande finns kvar även vid dagens institutioner.

Det finns ett fåtal studier som undersöker politiskt initierade förändringar av forskarutbildningen. Elizabeth Lundgren vid analysenheten på Vetenskapsrådet har bland annat skrivit en översikt över reformer kring forskning och forskarutbildning mellan 1990 och 2002.²⁷ Här görs dock ingen djupare analys utan syftet med skriften är framförallt att kortfattat presentera viktigare regeländringar och beslut som varit av principiell karaktär och berör högskolan och forskningsfinansieringssystemet. I samma anda presenterade HSV 2007 en rapport som utvärderade genomströmning och examination utifrån forskarutbildningsreformen.²⁸ Studien visar att såväl genomströmning som examination tycks ha ökat sedan reformen presenterades 1998.

Göran Zetterblom gör en något mer ingående studie av reformer av forskarutbildningen under 1970- och 1980-talet.²⁹ Zetterblom har undersökt förutsättningarna för den expansion som regeringen föreslog i forskarutbildningsreformen från 1969 med hjälp av kvantitativa data. Han berör dels politiken kring forskarutbildningen och dels det han kallar för den faktiska

²⁶ Lena Gerholm & Tomas Gerholm (1992) *Doktorshatten: en studie av forskarutbildningen inom sex discipliner vid Stockholms universitet*. Stockholm: Carlssons.

²⁷ Elizabeth Lundgren (2003) *Forskning och forskarutbildning. Reformen 1990-2002*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

²⁸ Högskoleverket (2007) *Forskarutbildningsreformen 1998 - genomströmning och examination*. Stockholm: Högskoleverkets rapportserie 2007:35 R.

²⁹ Göran Zetterblom (1994) *Forskarutbildningen under 70- och 80-talet: reformer och resultat*. Stockholm: Carlssons.

utvecklingen ur ett makroperspektiv. Ambitionen med skriften är dock inte att göra någon uppföljning eller utvärdering av reformen, utan framställningen är enligt Zetterblom mer begränsad än så. Förhoppningen är snarare att de data som presenteras kan ge uppslag och underlag till ytterligare studier i ämnet. Även Li Bennich-Björkman har gjort en studie som rör vad hon menar är statsmaktens mer eller mindre misslyckade försök att under 1960-talet både effektivisera och reglera forskarutbildningen.³⁰ Den slutsats hon drar är att de politiska ambitionerna misslyckades eftersom de stod i direkt konflikt med de normer och värderingar som gör sig gällande inom forskarsamhället, exempelvis originalitet, kreativitet och oberoende, vilket gjorde att försöken till förändring aldrig fick några praktiska konsekvenser. Bo Lindensjö ger i sin tur liknande förklaringar när det gäller genomförandet av de högskolereformer inom den svenska högskolan som presenterades efter utredningen U68, där de politiska ambitionerna kom att motverkas av bland annat utbildningsväsendets motståndskraft.³¹ Universitetsvärlden verkar således generellt vara ett område som präglas av starka normer och värderingar och därför tenderar att vara svårt att reformera utifrån politiska intentioner.

Den kortfattade litteraturgenomgången vittnar om att det finns ett fåtal studier med utgångspunkt i hur styrningen av forskarutbildningen har tagits sig uttryck i Sverige samt vilka konsekvenser den har fått för organiseringen av utbildningen. Ingen av dessa studier har dock gjort några mer genomgripande analyser av den senaste reformen från 1998. De flesta underökningarna har istället undersökt forskarutbildningen ur doktorandernas synvinkel, det vill säga deras bakgrund, uppfattning och erfarenheter.

Vänder vi istället blicken mot den litteratur som behandlar styrning, visar det sig att en stor del av denna framförallt studerar landstinget eller den kommunala sektorn, exempelvis kommuner, grundskola och sjukvård.³² Få undersökningar

³⁰ Li Bennich-Björkman (1993) "Learning a Passionate Profession. The failing of Political Reform in Higher Education – A Swedish Example." I *Studies of Higher Education and Research*, nr 2 s 1-21.

³¹ Bo Lindensjö (1981) *Högskolereformen. En studie i offentlig reformstrategi*. Stockholm: Stockholm Studies in Politics 20.

³² Se exempelvis Anders Forssell & Anders Jansson (2000) *Idéer som fångslar: recept för en offentlig reformation*. Malmö: Liber, Björn Rombach (1997) *Den marknadslika kommunen – en effektstudie*. Stockholm: Nerenius & Santérus, Bengt Jakobsson & Kerstin Sahlén-Andersson (1995) *Skolan och det nya verket. Skildringar från styrningens och utvärderingarnas tider*. Stockholm: Nerenius & Santérus, Hans Hasselblad, Eva Bejerot & Åke Gustafsson (2008) *Bortom New Public Management: Institutionell transformation i svensk sjukvård*. Lund: Academia adacta, för att bara nämna några.

har däremot fokuserat på de statliga myndigheterna dit universiteten hör.³³ Till undantagen hör bland annat Göran Sundströms avhandling *Stat på villovägar*³⁴ som tittar på framväxten av den resultatstyrning som används inom staten, men också Sven Modells och Anders Grönlunds (red) *Effektivitet och styrning i statliga myndigheter*³⁵, som behandlar ett flertal myndigheter däribland högskolan, om än utifrån styrningen av grundutbildningen. Ulrika Haake har däremot studerat ledarskapande i akademien utifrån prefekternas synvinkel.³⁶ Utifrån ett diskurs-teoretiskt perspektiv tar hon sikte på prefekternas diskursiva identitetsutveckling. Avhandlingens mest framträdande resultat är synliggörandet av den tydliga köns-segregationsprocess som hon menar att diskursen möjliggör. Hon identifierar även sex olika ledarskapsidentiteter eller subjektspositioner som hon benämner: icke-prefektidentiteten, den kollegiala, den kluvna och ambivalenta, den övergripande och företagsledarlikande, den administrativa och den köns-relaterande ledarskapsidentiteten.³⁷

Anna Bjuremark har mer specifikt studerat makt och styrning inom akademien med utgångspunkt i dekanrådet vid Lunds universitet.³⁸ Precis som i föreliggande avhandling intresserar hon sig för statens styrningsutövande och använder sig av ett governmentalityperspektiv. Analysen tar sin utgångspunkt dels i 1993 års högskolereform och dels i det hon kallar för ”iscensättandet” av makt och styrning genom att fokusera på dekanrådet. Studien ska enligt Bjuremark ses som ett exempel på ”mötet mellan det ’traditionella akademiska’ och statens nya styrningsfilosofi”.³⁹ Slutsatsen som hon drar är att landets universitet, efter reformen 1993, i stor utsträckning kom att styras i enlighet med förutbestämda och politiska ideal som tog fasta på att tillgodose det omgivande samhällets behov av kunskap. Detta i sin tur visar på att den pragmatiska diskursen kring

³³ De svenska universiteten räknas än så länge som statliga myndigheter även om deras verksamhetsform diskuterades senast i den statliga utredningen *Självständiga lärosäten*, SOU 2008:104, som presenterade i december 2008. Här föreslår utredaren en ny offentlighetsrättslig associationsform som kallas för just ”självständiga lärosäten”.

³⁴ Göran Sundström (2003) *Stat på villovägar: resultatstyrningens framväxt i ett historiskt-institutionellt perspektiv*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen Stockholms universitet, Stockholm studies in politics, 96.

³⁵ Sven Modell & Anders Grönlund (red) (2006) *Effektivitet och styrning i statliga myndigheter*. Lund: Studentlitteratur.

³⁶ Ulrika Haake (2004) *Ledarskapande i akademien. Om prefekters diskursiva identitetsutveckling*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.

³⁷ Haake (2002) s 215f.

³⁸ Anna Bjuremark (2007) ”Makt och styrning i akademien” i Sophia Lövgren & Kerstin Johansson (red) *Viljan att styra. Individ, samhälle och välfärdens styrningspraktiker*. Lund: Studentlitteratur. Se även hennes avhandling som undersöker styrningen av akademien på ett djupare plan, Anna Bjuremark (2002) *Att styra i namn av akademisk kollegialitet*. Stockholm: HLS Förlag, Studies in Educational Science 53.

³⁹ Bjuremark (2007) s 192.

nyttorationalitet kom att dominera över det klassiska bildningsidealet. Jag kommer att återvända till Bjuremarks resultat i analysen och den avslutande diskussionen.

Riktat vi istället ljuset mot den arbetsvetenskapliga forskningen som har studerat styrning, tenderar den enligt Glimell, att i stor utsträckning koncentrera sig på hur produktionen inom ett specifikt område kan effektiviseras på bästa sätt, och har därmed haft ett mer normativt förhållningssätt.⁴⁰ Föreliggande avhandling saknar sådana normativa ambitioner.

Sammanfattningsvis visar litteraturgenomgången på avsaknaden av undersökningar som studerar forskarutbildningens organisering utifrån ett styrningsperspektiv. Det är denna lucka som avhandlingen önskar fylla.

Avhandlingens disposition

I kapitel 2 presenteras avhandlingens teoretiska utgångspunkt. Här diskuteras Foucaults syn på makt och kunskap, grunderna i governmentalityperspektivet samt en genomgång av centrala begrepp för undersökningen. Avsnittet avslutas med avhandlingens frågeställningar. De följande två kapitlen är tänkta att kontextualisera forskarutbildningen, dels i ett akademiskt sammanhang och dels i ett politiskt. I kapitel 3 beskrivs den akademiska logiken, det vill säga de normer och värderingar som karakteriserar den akademiska verksamheten, för att visa på vad det är för miljö som forskarutbildningsreformen möter. Akademin är på många sätt en speciell organisation som bland annat kännetecknas av en lång historia och av starka traditioner. Beskrivningen tar sin utgångspunkt i det humboldtska idealet och Robert Mertons imperativ för att sedan lyfta fram bland annat John Zimans kompletterande normer, förändrade former för kunskapsproduktion samt ökade samverkan mellan universitet, politik och omgivande samhälle. Syftet är att beskriva vad som kännetecknar den akademiska kultur som bland annat Odén, Gerholm & Gerholm och Bennich-Björkman refererar till ovan, och som ofta framhålls som en av orsakerna till att politiska åtgärder tenderar att ha svårt att få genomslag och även gör universitetsvärlden svår att styra.

⁴⁰ Se Hans Glimell (1997) *Den produktiva kroppen: en studie om arbetsvetenskap som idé, praktik och politik*. Eslöv: B. Östlings bokförlag.

I kapitel 4 presenteras den svenska kontexten och den statliga styrningen av forskning och forskarutbildning. Här beskrivs den svenska forskningspolitikens utveckling under 1990-talet samt grunderna i New Public Management (NPM) som kommit att bli en av de ledande tankegångarna bakom styrningen av hela den offentliga sektorn, däribland universitet och högskolor, både i Sverige och internationellt. Även regleringslandskapet som finns runt själva forskarutbildningen presenteras närmare, exempelvis vilka lagar och förordningar som styr verksamheten samt vilka instanser som granskar dem. Syftet är att ge en övergripande bild över hur den politiska styrningen av akademien, och mer specifikt av forskarutbildningen, tar sig uttryck för att på så vis sätta in forskarutbildningsreformen i en vidare kontext. Här beskrivs även tidigare förändringar och reformer av utbildningen i ett försök att visa på hur de politiska tankegångarna har utvecklats och förändrats under åren.

Kapitel 5 beskriver metod och material. Kapitlet avslutas med en reflektion kring hur det är att som doktorand studera forskarutbildningen. I kapitel 6 till 8 presenteras undersökningens resultat. Dessa kapitels innehåll kan liknas vid en trätt, där det första av de tre rör sig på en övergripande politisk nivå. Här presenteras analysen av forskarutbildningsreformen från 1998. Här beskrivs även kort vilka av reformens styrtekniker som i slutändan genomfördes och vilka som inte fick politiskt stöd, samt en kortfattad jämförelse mellan reformen från 1998 och den föregående forskarutbildningsreformen från 1969. Detta för att visa på vad som var nytt och vilka tankegångar som funnits sedan tidigare. I kapitlet diskuteras även hur reformen påverkat forskarutbildningens verksamhets- och styrningsregim. Det andra av de tre resultatkapitlen är inriktat på de ansvariga för forskarutbildningens och deras syn på styrningen av utbildningen samt deras förhållningssätt till denna styrning. Analysen rör sig således på institutionsnivå. I det tredje och sista resultatkapitlet tar analysen avstamp i en specifik styrteknik. Här fokuseras hur reformens förslag att skärpa användningen av individuella studieplaner har översatts till praktik inom åtta institutioner vid Göteborgs universitet. De tre resultatkapitlen börjar således på en mer övergripande nivå, för att sedan ta ett steg till de ansvarigas syn på styrning, för att till sist landa i hur en utvald styrteknik översatts. I kapitel 9 förs en avslutande diskussion kring undersökningens resultat.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Styrning kan definieras på många olika sätt. Det kan omfatta allt ifrån barnuppfostran till utbildning och politiska beslut. Generellt kan styrning ses som olika sätt att försöka förändra individers beteenden och innefattar olika metoder för att få till stånd en sådan förändring. Som tidigare nämnts står den politiska styrningen av forskarutbildningen i centrum för denna avhandling. Det teoretiska ramverket har sin utgångspunkt i ett Foucaultinspirerat governmentalityperspektiv som är fokuserat på att studera olika typer av styrning och maktutövning. Detta perspektiv är intressant eftersom det bland annat visar på alternativa sätt att föreställa sig och studera politisk maktutövning.⁴¹

Precis som många andra teoretiska ansatser utgör inte detta perspektiv någon enhetlig och sammanhållen teori, utan används på flera olika sätt med utgångspunkt i skilda aspekter.⁴² I det här avsnittet presenteras på vilket sätt avhandlingen relaterar till governmentalitytraditionen. Eftersom Foucault själv inte hann utveckla perspektivet i någon större utsträckning före sin död, bygger avhandlingen till stora delar på forskarna Nikolas Rose, Peter Miller och Mitchell Deans tolkningar samt bearbetningar av deras perspektiv gjorda av bland andra Eva Bejerot och Hans Hasselbladh. Jag har även valt att använda mig av Bruno Latours begrepp ”översättning” i analysen för att visa på vad som händer med reformen på lokal nivå. Allra först presenteras Michel Foucaults syn på maktutövning och styrning som ligger till grund för governmentalityperspektivet. Efter detta beskrivs det teoretiska perspektivet för att därefter fokusera på vissa begrepp som är centrala för den här specifika studien, och som kommer att användas i analysen av materialet. Avsnittet avslutas med en presentation av avhandlingens frågeställningar.

⁴¹ Nikolas Rose (1995) ”Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen.” i Hultqvist & Petersson (red.) *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: HLS Förlag, s 43-44.

⁴² Mitchell Dean (1999) *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: SAGE, s 4.

Foucault och makt

De svenska universiteten är en myndighet som faller under regeringen som i sin tur beslutar om förutsättningarna för den enskilda myndighetens verksamhet. Den politiska styrningen av forskarutbildningen är på så sätt starkt förknippat med makt och maktutövning. Detta är också centrala element i Foucaults arbeten. Själv menar han att han inte har utvecklat någon egentlig teori eller metod, utan talar istället om en ”maktens analytik”, som kan tolkas som ett specifikt förhållningssätt eller ansats.⁴³ En av de aspekter som skiljer Foucaults förhållningssätt till makt från andra teoretikers, är att han ser makt som mycket mer omfattande än enbart den som är knuten till statsapparaten och dess territorium samt suveränitet. Makt *är* inte, den utövas.⁴⁴ Den finns inte i någon substantiell eller essentiell mening, vilket innebär att den inte är någon egenskap som en individ eller grupp besitter, lika lite är den en egendom som kan ägas, delas eller erövras. Makt är istället relationell till sin karaktär, det vill säga makt utövas utifrån relationer mellan krafter. Den finns överallt, skapas i varje ögonblick och är ständigt verksam. Makt är rörlig och kan därmed alltid förändras. Den utövas av människor i ett växelspel av vad Foucault kallar ojämnliga och rörliga relationer.⁴⁵

Power exists only as exercised by some on others, only when it is put into action /.../ it acts upon their actions: an action upon an action, on possible or actual future or present actions.⁴⁶

Makt är ur denna aspekt ett sätt på vilka vissa handlingar och praktiker modifierar andra handlingar och praktiker. Men maktrelationerna står inte på något sätt utanför eller bortom andra former av relationer, som exempelvis ekonomiska eller sexuella, istället är de immanenta eller inneboende i dem.⁴⁷ I och med att makt är ständigt närvarande i alla mänskliga relationer, innebär det i sin tur att det också finns en mångfald av maktrelationer. Fokus i maktanalysen ligger inte på vad makt är eller vem som utövar den, utan snarare på *hur* den utövas. I avhandlingen kommer jag därmed att studera hur den politiska styrningen av forskarutbildningen tar sig uttryck.

⁴³ Michel Foucault (1980/1976) *Sexualitetens historia. 1. Viljan att veta*. Stockholm: Gidlunds, s 105.

⁴⁴ Michel Foucault (2006/1977) *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv Förlag, s 32.

⁴⁵ Foucault (1980/1976), s 118f.

⁴⁶ Michel Foucault (2000) *The Essential Works of Foucault 1954-1984. Vol. 3 Power*. Edited by James D. Faubion. New York: The New Press, s 340.

⁴⁷ Foucault (1980/1976) s 119.

Ytterligare ett utmärkande drag för Foucaults syn på makt och maktutövning, är uppfattningen om att makt inte enbart ska ses som något negativt och förtryckande. Den är inte något som enbart förbjuder och förhindrar, utan makten är också produktiv. Den producerar, riktar och koordinerar diskurser, kunskap och individers handlingar. Foucault framhåller att:

What makes power hold good, what makes it accepted, is simply the fact that it doesn't only weigh on us as a force that says no; it also transverses and produces things, it induces pleasure, forms knowledge, produces discourse. It needs to be considered as a productive network that runs through the whole social body, much more than as a negative instance whose function is repression.⁴⁸

Vår sociala omvärld skapas således genom makt. Foucault menar att om makt enbart var negativ skulle det vara tveksamt om individer verkligen skulle lyda eller följa den. På samma gång som makten är produktiv, så är den också positiv. Detta genom att den kan fungera såväl stimulerande som uppmuntrande, den har till uppgift att främja. På så sätt vänder han på den traditionella innebörden av begreppet makt.

När Foucault talar om makt som är riktad mot individer på deras vardagsplan, benämner han den som maktens mikrofysik eller mikromakter.⁴⁹ Mikromakten har till syfte att försöka forma och kontrollera individer genom bland annat normalisering och träning. Den refererar också till olika makttekniker som riktar sig både till den enskilda individen och mot befolkningen som helhet. Enligt Foucault finns det en hel uppsättning med tekniker och instruktioner som syftar till att mäta, kontrollera och rätta till dem som på ett eller annat sätt uppfattas som onormala. En av dessa tekniker som är av speciellt stor betydelse är disciplin, vilken växte sig stark under 1600-talet som ett sätt att försöka producera läraktiga, fogliga men på samma gång produktiva individer. Disciplinen utmärks för det första av den hierarkiska översynen som utsätter individer för ständig och systembunden övervakning, för det andra av normaliserande sanktioner, vilken befäster det "normala" och skapar en form av homogenitet som gör det lätt att mäta avvikelser, och för det tredje av översynens och sanktionernas samverkan inom examinationsprocessen, där såväl

⁴⁸ Foucault (2000) s 120.

⁴⁹ Foucault (2006/1977) s 31f.

en normaliserad granskning som en övervakning möjliggör att kvalificera, klassificera och samtidigt straffa.⁵⁰ Examinationssystemet ses härmed som en mekanism som binder ihop ett visst sätt att utbilda med ett visst sätt att veta.

Forskarutbildningen kan enligt min mening ses som en del av detta examenssystem, där doktoranderna utbildas och insocialiseras i den akademiska kulturen med dess normer och värderingar, samtidigt som de lär sig vilken typ av kunskap som är betydelsefull. Som en del av disciplinen finns även självstyrning eller självteknologier, där individerna aktivt deltar i styrningen av sig själva.⁵¹ Dessa mekanismer utvecklas för att förmå människor att bete sig på ett annat sätt än vad de brukar, och därmed på ett sätt medverkar till sin egen underordning. Även om styrning kan ses på många olika nivåer, finns det alltid en sammanlänkning mellan den politiska styrningen och självstyrningen.⁵² Foucault skriver själv att det är ”the contact between the technologies of domination of others and those of the self I call governmentality”.⁵³

Foucault diskuterar vidare Jeremy Benthams förslag till hur en fängelsebyggnad bör byggas för att på ett bra sätt kunna övervaka och disciplinera fångar.⁵⁴ Byggnaden ska vara cirkelrund och mitt däri ska ett torn med stora fönster åt alla håll stå. Varje cell börs ha två fönster, ett in mot tornet och ett utåt för att låta ljuset kunna komma in och göra fångens siluett ständigt synlig för övervakaren i tornet. På så sätt möjliggör Panopticon en oavbruten iakttagelse av fången som gör honom ständigt medveten om att övervakaren alltid kan se honom, även om han i sin tur inte kan se övervakaren. Tornets fönster är försedda med persienner. Denna utformning gör att makten fungerar automatiskt.

Övervakningen blir permanent till sin verkan, även om den i sin handling är diskontinuerlig, makten blir så fullkomlig att den inte behöver utövas, den arkitektoniska anordningen blir en maskin som skapar och underhåller ett maktförhållande som är oberoende av den som utövar den, kort sagt, fångarna

⁵⁰ Foucault (2006/1977) s 185f.

⁵¹ Se Michel Foucault (1988) ”Technologies of the self” I L. H. Martin, H. Gutman och P. H. Hutton (eds) *Technologies of the Self*. London: Tavistock, s 16-49.

⁵² Roddy Nilsson (2008) *Foucault – en introduktion*. Malmö: Égalité, s 129.

⁵³ Foucault (1988) s 19.

⁵⁴ Men denna princip skulle kunna användas för att övervaka vilka personer som helst, exempelvis ”en däre, en sjuk, en dömd brottsling, en arbetare eller ett skolbarn” Foucault (2006/1977) s 201.

är inneslutna i en maktsituation som de själva uppbär. /.../ han blir principen för sitt eget underkuvande.⁵⁵

Principen som Bentham byggde vidare på var att makt bör vara synlig men på samma gång okontrollerbar.⁵⁶ Detta är en maktutövning som varken behöver galler, kedjor eller tunga lås. Panopticon kan i sin tur ses som en metafor för det disciplinära samhället och kan överföras till andra delar av samhället än fängelset, exempelvis fabriken, skolan eller sjukhuset. Den disciplinära makten ska dock inte förknippas med särskilda institutioner eller myndigheter, utan är centrerad till individen som ett objekt att manipulera. Den gör således individerna till både föremål och verktyg för maktutövning på en och samma gång. Däremot besitter inte enskilda individer, som exempelvis fångvaktaren, disciplinär makt i sig, utan utgör snarare platsen för dess artikulering.⁵⁷ Foucault uttrycker det på följande sätt: ”In other words, individuals are the vehicles of power, not its points of application.”⁵⁸

Foucault har även en speciell syn på förhållandet mellan makt och kunskap.⁵⁹ De två är sammanbundna och förutsätter varandra. Kunskap är inneboende i alla maktrelationer. Foucault menar:

/.../ att det inte finns något maktförhållande utan att ett därmed sammanhängande område av vetande skapas och att det inte heller finns något vetande som inte samtidigt förutsätter och utbildar ett maktförhållande.⁶⁰

Vi måste därför överge tanken att kunskap enbart kan utvecklas oberoende av makt, detta är enligt Foucault en illusion på samma sätt som idén om att det skulle finnas sammanhang där maktrelationer inte existerar. Detta innebär att där makt utövas skapas även kunskap, det är relationerna mellan makt och kunskap som Foucault fokuserar på. För att makt ska kunna utövas behöver den också vara grundad i kunskap om det som ska styras. Foucault menar dock inte att kunskap *är* makt eller att makt *är* kunskap. Snarare menar han att kunskap, precis som makt, skapas i relationer mellan människor.

⁵⁵ Foucault (2006/1977) s 202f.

⁵⁶ Foucault (2006/1977) s 202.

⁵⁷ Mats Beronius (1986) *Den disciplinära maktens organisering. Om makt och arbetsorganisation*. Lund: Arkiv avhandlingsserie 23, s 29.

⁵⁸ Michel Foucault (1980) *Power/knowledge*. New York: Pantheon, s 98.

⁵⁹ Se Foucault (1980).

⁶⁰ Foucault (2006/1977) s 33.

Foucault visar ett stort intresse för relationen mellan maktutövning och vetenskaplig kunskap, speciellt inom humanvetenskaperna. Under 1800-talet börjar kunskap monopoliseras av universiteten i form av ”vetenskap”. Detta innebär att kunskap, och de personer som gjorde anspråk på att ha kunskap, auktoriseras med hjälp av universitetssystemet.⁶¹ När detta sker uppstår en situation där forskarna får privilegier att försvara. Samtidigt sker en vetenskaplig hierarkisering av kunskap där den vetenskapliga kunskapen får högre status än andra former av kunskap som produceras utanför akademien.⁶² Vetenskapen blir ett värdesystem när det gäller kunskap och kunskapsformer som värdesätter den vetenskapliga kunskapen högst. På så sätt framstår ofta vetenskapen, det vill säga de diskurser och praktiker som den består av som den främsta garanten för sanning.⁶³

Vidare är begreppet diskurs starkt förknippat med Foucault och hans arbete. En diskurs anger ramar för vad som är tänkbart, vad som kan sägas och vad som uppfattas som sanning i en viss tidsperiod. Foucault ser diskurser ”som praktiska handlingar som systematiskt bildar de objekt de talar om”.⁶⁴ Dessa handlingar är inte enbart språkliga, vilket många diskursteoretiker framhåller, utan tar sig även praktiska uttryck genom olika former av makt- och styrtekniker.⁶⁵ Diskurser framstår på så vis som både språk och handling, och binder samman vad människor säger med vad de gör. De orienterar människors handlande och kan i vissa fall begränsa handlingsutrymmet, men kan i andra fall öppna upp för nya sätt att agera. Makten ligger på så sätt i kombinationen av språkliga distinktioner, som exempelvis sätt argumentera, och materiella praktiker, vilka gemensamt organiserar sociala institutioner och formar specifika subjekt.⁶⁶ Samtidigt måste språket förstås och relateras till ett specifikt sammanhang och därmed förankras i både tid och rum. Exempelvis kan vi anta att diskursen kring forskarutbildningen sannolikt inte är den samma idag som den var för 50 år sedan, den förändras över tid. Diskurser finns inte ”där ute” som en sann avspeglning av världen, utan produceras i samspelet mellan olika människor, praktiker och institutioner. Diskursen befinner sig därmed aldrig utanför makten och kan på så sätt inte

⁶¹ Magnus Hörnqvist (1996) *Foucaults maktanalys*. Stockholm: Carlssons, s 160.

⁶² Foucault (1980) s 85.

⁶³ Nilsson (2008) s 82.

⁶⁴ Michel Foucault (1972) *Vetandets arkeologi*. Staffanstorps: Bo Cavefors Bokförlag. Boc-Serien, s 58.

⁶⁵ Begreppet styrteknik presenteras mer utförligt i texten nedan.

⁶⁶ Mats Alvesson & Stanley Deetz (2000) *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur, s 117.

heller studeras utan att makt tas med i beräkningen.⁶⁷ Inte sällan länkar diskurser också samman olika samhällsarenor med varandra som exempelvis vetenskap, politik, marknad, myndigheter eller professioner.

Begreppet diskurs är också starkt förknippat med vad som brukar uppfattas som sanning, men inte sanning ur aspekten vilken diskurs som är den sanna eller den mest korrekta, utan snarare utifrån vilka mekanismer som gör att en diskurs blir dominerande över andra.

Truth is a thing of this world: it is produced only by virtue of multiple forms of constraint. And it induces regular effects of power. Each society has its regime of truth, its 'general politics' of truth – that is, the types of discourse it accepts and makes function as true; the mechanisms and instances that enable one to distinguish true and false statements; the means by which each is sanctioned; the techniques and procedures accorded value in the acquisition of truth; the status of those who are charged with saying what counts as true.⁶⁸

Sanning är ingen objektiv utsaga om verkligheten, utan en diskursiv konstruktion. Sanningsbegreppet är också det ett föränderligt begrepp och ska snarare förstås utifrån en bestämd historisk kontext kring makt och kunskap. Det finns således samhälleligt bestämda uppsättningar av regler som sätter gränser för vad som är både tänkbart och sägbart, eller annorlunda uttryckt, som skiljer det sanna från det falska. Vissa diskurser godtas och giltigförklaras medan andra förkastas. Varje samhälle har sin egen sanningsregim bestående av ett nätverk av maktrelationer som framförallt fungerar som en stöttepelare för den dominerande gruppens maktutövning. Samtidigt är inte sanningsregimen fixerad eller fast, utan förändras i och med att den ifrågasätts och ständigt utmanas. Bortom sanningsregimens kärna finns sannolikt andra mindre utbredda sanningsvillkor som i sin tur är knutna till andra maktrelationer och kunskapsintressen. Detta öppnar också upp för ett motstånd, ”där makt finns, finns motstånd” skriver Foucault.⁶⁹ Detta innebär att maktrelationer ger upphov till såväl maktutövning som motstånd, och precis som makt, är motståndet mångfaldigt. Motståndet kan därför inte stå utanför maktrelationen, den är ingen ”icke-makt” utan snarare en motmakt.⁷⁰ Motmakt i Foucaults mening kan

⁶⁷ Nilsson (2008) s 85.

⁶⁸ Foucault (2000) s 131.

⁶⁹ Foucault (1980/1976) s 121.

⁷⁰ Beronius (1986) s 25.

komma att bli intressant i studiet kring hur de enskilda institutionerna relaterar forskarutbildningsreformen till den egna verksamheten.

Sammanfattningsvis vidgar Foucault maktbegreppet i förhållande till tidigare dominerande uppfattningar vilka ofta ser makt som enbart negativ och förtryckande. Makt utövas alltid i relation till någon annan, den är också produktiv och positiv i sin karaktär och är tätt förknippad med kunskap och vetande. I och med att maktbegreppet inbegriper både positiva och negativa aspekter är det mer kraftfullt än många andra definitioner av makt.

Governmentality

För att undersöka den politiska styrningen av forskarutbildningen tar jag avstamp i ett governmentalityperspektiv. Perspektivet fokuserar på att försöka förstå olika typer av styrning, och har sin utgångspunkt i Foucaults tankar om relationell makt och kunskap som presenterats ovan. Begreppet kan delas upp i två delar, dels ”govern” som refererar till att styra eller regera, dels ”mentality” som ofta översätts med inställning. Styrning innehåller alltid en inställning till eller uppfattning om det objekt som ska styras, vilket i sin tur medför att det finns en förhandsinställning om vad objektet eller subjektet som ska styras är.⁷¹ Med utgångspunkt i detta synsätt är governmentality den styrning eller maktutövning som, utifrån denna förhandsinställning, reglerar människors sätt att uppföra sig och handla. Foucault själv framhäver begreppet som:

/.../ the ensemble formed by institutions, procedures, analyses and reflections, the calculations and tactics that allow the exercise of this very specific albeit complex form of power /.../ ⁷²

Governmentality enligt Foucault är olika sätt eller system att tänka kring maktutövningens natur. Hultqvist och Peterson översätter i sin tur innebörden i begreppet governmentality med ökad styrbarhet.⁷³ Dock inte i fråga om att individen blir mer och mer underkuvad, utan snarare ur synvinkeln att det skett en radikal förändring av maktutövning från ett mer centrerat sätt att styra till ett mer decentrerat. Maktutövningen har både liberaliserats och decentraliserats.

⁷¹ Kenneth Hultqvist & Kenneth Petersson (red) (1995) *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: HLS s 26.

⁷² Michel Foucault (1979) ”Governmentality” i *Ideology and Consciousness*, 6, s 20.

⁷³ Hultqvist & Petersson (red.) (1995) s 25.

Foucault beskriver makt i termer av "the conduct of conduct" det vill säga ledningen av styrningen, vilket kan liknas vid en form av aktivitet eller praktik som syftar till att forma eller påverka beteende samt styrning som att strukturera ett fält av möjliga handlingar.⁷⁴ Dean vidgar Foucaults definition något och skriver att:

Government is any more or less calculated and rational activity, undertaken by a multiplicity of authorities and agencies, employing a variety of techniques and forms of knowledge, that seeks to shape conduct by working through our desires, aspirations, interests and beliefs, for definite but shifting ends and with a diverse set of relatively unpredictable consequences, effects and outcomes.⁷⁵

Styrning utifrån detta perspektiv omfattar således ett medvetet försök att på ett eller annat sätt bestämma över eller styra mänskligt beteende. Detta innebär att det mänskliga beteendet anses vara något som går att forma, kontrollera och reglera i en viss riktning. Samtidigt innefattar styrning inte bara hur vi kan utöva makt över andra, över specifika enheter eller organisationer, utan också hur vi i någon mån även styr oss själva.⁷⁶ Styrning innefattar en självreglerande funktion där individer deltar i styrningen och styr sig själva utifrån normer som formar deras beteenden. Citatet visar också på en mångfald av maktutövare. Den statliga styrningen är mycket tätt förknippad med maktutövning i och med dess möjlighet att utforma lagar och förordningar. Samtidigt utgör staten enbart ett av flera centra som utövar makt. Jämförelsevis är dock staten ett centra som besitter särskilda befogenheter.

Instead of viewing rule in terms of a State that extends its way throughout society by means of a ramifying apparatus of control, the notion of government draws attention to the diversity of forces and groups that have, in heterogeneous ways, sought to regulate the lives of individuals and the conditions within particular national territories in pursuit of various goals. Rather than 'the State' giving rise to government, the state becomes a particular form that government has taken, and one that does not exhaust the field of calculations and interventions that constitute it.⁷⁷

⁷⁴ Michel Foucault (2000) s 341.

⁷⁵ Dean (1999) s 11, författarens kursivering.

⁷⁶ Dean (1999) s 12.

⁷⁷ Peter Miller & Nikolas Rose (1990) "Governing economic life" i *Economy and Society*, Vol 19, No 1, s 3.

Perspektivet vidgar synen på styrning till att innefatta mer än exempelvis den traditionella policyforskningen, där fokus ofta ligger på att utvärdera statliga policies för att se vilka faktorer som gjort dem antingen lyckosamma eller misslyckade. Den här avhandlingens fokus är ett annat än att studera forskarutbildningsreformens utfall. Den ska inte ses som någon utvärdering av forskarutbildningsreformen och kommer därför inte heller att undersöka om det finns några kausala samband mellan mål och medel eller grad av måluppfyllelse. Den gör inte heller några anspråk på att komma med normativa lösningar för hur en reform implementeras på bästa sätt, eller ge tips och idéer om hur forskarutbildningen kan organiseras för att bli så effektiv som möjligt.

Styrning inom governmentalityperspektivet innefattar således både den statliga styrningen och andra former av styrning som bland annat riktar in sig på reglering, sanktionering och normering av individers beteenden. Styrningen analyseras som handlingsformer och maktrelationer och som istället för att kontrollera eller dominera, syftar till att leda och forma individers handlingar.⁷⁸

Central to the possibility of modern forms of government, we argue, are the associations formed between entities constituted as 'political' and the projects, plans and practices of those authorities – economic, legal, spiritual, medical, technical – who endeavour to administer the lives of others in the light of conceptions of what is good, healthy, normal, virtuous, efficient or profitable.⁷⁹

Denna utökade syn på former av styrning innefattas enligt bland annat Rose och Dean av benämningen ”avancerad liberal styrning”.⁸⁰ Detta är en styrning som började växa fram redan i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, men som har utvecklats stort under de senaste 50 åren. ”Liberal” ska i detta sammanhang inte uppfattas som en specifik politisk filosofi/ideologi, utan snarare som en typ av maktutövningsmentalitet i Foucaults anda, som bland annat omfattar en inställning till vem det är som ska styra, vad som ska styras och hur vi kan

⁷⁸ Sophia Lövgren (2002) *Att skapa ett framtidens folk. Governmentality och miljödiskurs i modern svensk bostadspolitik: miljöprogramsområdet Navestad*. Linköping: Linköpings Studies in Arts and Science 259, s 30. ⁷⁹ Nikolas Rose & Peter Miller (1992) ”Political Power beyond the State: Problematics of Government” i *The British Journal of Sociology*, Vol 43, No 2, s 175.

⁸⁰ Nikolas Rose (1996) ”Governing ‘advanced’ liberal democracies” i Andrew Barry et al. *Foucault and political reason*. Chicago: The Chicago University Press, s 40ff, se även Nikolas Rose (1999) *Powers of freedom. Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press samt Dean (1999).

styras.⁸¹ Ett centralt begrepp i den avancerade liberala styrningen är individens frihet. Enligt Foucault utövas makt enbart över fria individer, fria i den bemärkelsen att de står inför ett fält av möjligheter där flera olika beteenden och handlingar är tillgängliga. Detta är en frihet som kan sägas vara ambivalent eller dubbel till sin natur. Den är dubbel eftersom den förutsätter att det finns fria subjekt, samtidigt som subjektet för att kunna agera fritt, först måste formas och guidas så hon blir kapabel till att på ett ansvarsfullt sätt utöva sin frihet i ett samhälle som har bestämda förpliktelser.⁸² Det är just denna pendelrörelse mellan självständighet och reglerbarhet som Hultqvist & Petersson menar att den moderna styrningsrationaliteten bygger på. Rädslan för att styra allt för mycket kontra att inte styra tillräckligt, är vad Rose framhåller som den liberala mentalitetens ständiga dilemma.⁸³ Det är således en reglerad frihet med syfte att försöka skapa aktiva medborgare. Samtidigt är disciplin en nästan oskiljaktig del av den liberala styrningen. Disciplinära åtgärder lindas in i normer och värderingar som individen sedan frivilligt rättar sig efter. Denna form av styrning skulle också kunna relateras till tankarna bakom NPM som beskrivs närmare i kapitel 4, där den tidigare regelstyrningen inom offentlig sektor, däribland akademien, byttes mot en mål- och resultatstyrning som exempelvis innefattar avreglering och en ökad betoning på såväl utvärdering som uppföljning, och där individerna själva förväntas delta i styrningen.

I och med den avancerade liberala styrningen har också en ny relation mellan politik och expertis utvecklats där även experternas verksamhet, till skillnad från tidigare, utsätts för nya typer av tekniker med syftet att kritiskt granska deras auktoritet. Denna nya granskning sker bland annat med hjälp av revisioner, budgetdisciplin och finansiellt ansvar.⁸⁴ Samtidigt görs försök att få expertisen mer styrbar med hjälp av införandet av mekanismer i form av exempelvis marknadsanpassning. Detta påverkar i sin tur förhållandet mellan individ och expert, på så sätt att deras relation i större utsträckning kommer att vila på individens, tillika kundens, val på ”den fria marknaden”. Den avancerade liberala styrningen verkar således genom individens frihet och valmöjligheter. Expertisen försöker styra genom sitt anspråk på en sann, positiv kunskap och på neutralitet

⁸¹ Rose (1995) s 47f.

⁸² Dean (1999) s 165. Se även Rose (1999) s 68.

⁸³ Rose (1995) s 51.

⁸⁴ Se Michael Power (1994) *The Audit Society*. London: Demos, för en genomgång av granskningens betydelse i dagens styrning.

och effektivitet.⁸⁵ Normer för vad som anses vara ett gott uppförande eller en lämplig livsstil både förmedlas och påtvingas av olika experter. Styrningen riktar in sig på att styra genom autonoma aktörers reglerade och beräknliga val.⁸⁶

Ytterligare en viktig aspekt inom den avancerade liberala styrningen, och där experter spelar en betydande roll, är hanteringen av risker. Rose menar att en stor del av dagens styrning och kontroll sker med hjälp av riskhantering.⁸⁷ Ett liknande resonemang förs av Ulrich Beck som menar att vi har gått från ett industrisamhälle till en ny samhällsform som han kallar för risksamhälle, vilket bland annat inneburit att den tidigare rikedomproduktionen har övergått i en riskproduktion.⁸⁸ Användningen av olika åtgärder bygger till stor del på en kalkylering av hur man kan förhindra oönskade beteenden eller mer oväntade händelser till en så låg kostnad som möjligt.⁸⁹ Hanteringen av risker har ett preventivt syfte genom att försöka förutse både farliga situationer och riskfyllda populationer. Rose benämner detta som ”primär prevention” och menar att denna primära prevention är ett helt program för politisk intervention som strävar efter en administrativ styrning.⁹⁰ Den anses administrativ eftersom den snarare strävar efter att reglera nivån av avvikande beteende med hjälp av tekniker för att identifiera, klassificera och sortera än att ingripa eller reagera på individuella avvikare. Styrningen är på samma gång statistisk i den mening att den försöker kartlägga ett uppförandes fördelning inom en viss population för att sedan kunna skapa strategier för att maximera effektiviteten hos en population som helhet.⁹¹ Samtidigt ska de statistiska beräkningarna ses som sannolikhetskalkyler med målet att förebygga potentiella problem. På så sätt skapar risktänkandet framtiden i nuet och gör det möjligt att beräkna den.⁹² Uppkomsten av liknande kontrollstrategier och kontrollteknologier ser Rose som ett skifte från det Foucault uppfattade som ett disciplinsamhälle till dagens kontrollsamhälle.

⁸⁵ Rose (1995) s 42, 50.

⁸⁶ Rose (1995) s 57.

⁸⁷ Rose (1999) kap. 7. Rose talar om ”riskmanagement”. Begreppets översättning till svenska är hämtat från Klas Gustavsson & Magnus Hörnqvist (2003) ”Regementalitet, fängelser och nyliberalism” I *Fronesis nr 14-15 Lag och ordning*, Malmö, s 61.

⁸⁸ Se Ulrich Beck (2000) *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos. Svensk översättning av Svenja Hums. Beck talar om en reflexiv modernitet där målet är att hantera risker och uppnå säkerhet.

⁸⁹ Gustavsson & Hörnqvist (2003) s 61.

⁹⁰ Rose (1999) s 235.

⁹¹ Rose (1999) s 236.

⁹² Rose (1999) s 246f.

Även om governmentalityperspektivet sammanfattningsvis ger stora möjligheter att undersöka styrning på olika nivåer i samhället, har jag valt att rikta in denna studie just på den politiska styrningen av den svenska forskarutbildningen utifrån forskarutbildningsreformen. Rose & Miller menar att:

The enactment of legislation is a powerful resource in the creation of centres, to the extent that law translates aspects of a governmental programme into mechanism that establish, constrain or empower certain agents or entities and set some of the key terms of their deliberations.⁹³

Den politiska styrningen, däribland lagstiftningen, är således en mycket konkret och kraftfull form av styrning med syftet att skapa exempelvis förändring eller anpassning hos individer eller organisationer. Utifrån governmentalityperspektivet är det dock inte frågan om att tvinga på individer eller organisationer en lagstiftning, utan att använda lagarna på ett mer taktiskt sätt för att försöka uppnå vissa önskvärda mål. Den statliga styrningen sker genom individens frihet och med utgångspunkt i att försöka leda, styra och guida.⁹⁴ I begreppet ligger dock även en självreglerande funktion som syftar till att forma beteenden i enlighet med specifika normer, vilket innebär en teknik för att vi ska styra oss själva.

Governmentality kan slutligen tolkas utifrån en triangel, bestående av överhet, styrning och disciplin.⁹⁵ Perspektivet öppnar upp för ett nytt sätt att se på denna överhet, som förutom statsmakten även omfattas av en mångfald av både myndigheter och organisationer som använder sig av olika typer av makttekniker för att styra människors beteende. Det är dock staten som överhet som står i fokus för avhandlingen och hur staten, genom styrning och disciplin, vill förändra den svenska forskarutbildningen.

Centrala begrepp för studien

Ovan har jag sammanfattat väsentliga aspekter av det teoretiska perspektivet. I följande avsnitt kommer jag att ta fasta på och diskutera några mer specifika begrepp som är av vikt för avhandlingen när det gäller att undersöka den

⁹³ Rose & Miller (1992) s 189-190.

⁹⁴ Sophia Lövgren (2007) "Individ, samhälle och välfärdens styrningspraktiker" i Sophia Lövgren & Kerstin Johansson *Viljan att styra. Individ, samhälle och välfärdens styrningspraktiker*. Lund: Studentlitteratur, s 11-12.

⁹⁵ Lövgren (2007) s 12.

politiska styrningen av forskarutbildningen och hur denna styrning påverkar de enskilda institutionernas verksamhet. De teoretiska begreppen är av lite olika karaktär. Vissa hjälper mig att mer allmänt sett begreppsloggöra undersökningen, som exempelvis *styrnings- och verksamhetsregim* samt *program*, medan andra är tänkta att mer konkret vägleda analysen av forskarutbildningsreformen samt analysen av intervjuerna med ansvariga för forskarutbildningen. Exempel på sådana analytiska verktyg är framförallt begreppen *problematisering* och *styrtekniker*. Begreppen är alla inspirerade av ett Foucault- och governmentalityperspektiv, med undantag för begreppet *översättning* som är influerat av forskare som exempelvis Bruno Latour och Michel Callon, vilka ofta förknippas med ett Actor Network Theory-perspektiv (ANT). ANT är en gren inom sociologin som framhåller vikten av såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörer samt hur dessa olika typer av aktörer formar och agerar i form av nätverk. Jag har dock, precis som både Rose och Miller, låtit mig inspireras till att använda detta begrepp i avhandlingen, för att exemplifiera hur delar av reformen anpassas till den egna verksamheten på institutionsnivå. Tillsammans utgör dessa begrepp avhandlingens teoretiska ”verktygslåda”. Jag kommer även, utifrån resonemangen ovanför, att göra mer allmänna hänvisningar till Foucaults syn på makt och styrning i relation till mina resultat.

Verksamhets- och styrningsregim

Två centrala begrepp är *verksamhetsregim* och *styrningsregim*.⁹⁶ En *regim* i denna bemärkelse karakteriseras av ”ett sammanhängande, beständigt sätt att organisera en samhällelig domän”.⁹⁷ I detta fall utgörs domänen av den svenska forskarutbildningen, och dess verksamhets- och styrningsregim sätter i sin tur ramarna för forskarutbildningens verksamhet. En verksamhetsregim utgörs av en uppsättning praktiker som bland annat består av normer, rutiner och vedertagen kunskap tillsammans med professionella roller, relationer och statusordningar.⁹⁸ Praktiker av detta slag är som oftast gemensamma för vissa typer av organisationer och efter en tid blir de mer eller mindre för givet tagna eller självklara. Dean uttrycker det på följande sätt:

⁹⁶ Begreppen har översatts från engelska av Hasselbladh, Bejerot och Gustafsson (2008) och bygger på begreppen ”regimes of practices” och ”regimes of government” av Mitchell Dean.

⁹⁷ Hans Hasselbladh (2008) ”Institutionell transformation” i Hasselbladh, Bejerot och Gustafsson (2008) *Bortom New Public Management. Institutionell transformation i svensk sjukvård*. Lund: Academia Adacta, s 26.

⁹⁸ Hasselbladh (2008) s 26.

In an elementary sense, regimes of practices are simply fairly coherent sets of ways of going about doing things. /.../ Regimes of practices are institutional practices, if the latter term means the routinized way we do these things in certain places and at certain times.⁹⁹

Verksamhetsregimen utgörs av det vardagliga sättet att bedriva en verksamhet. Styrningsregimen, å andra sidan, är en sammansättning av ideal, kunskaper och praktiker som i sin tur utgör ramen runt omkring verksamhetsregimen. Enligt Hasselbladh är styrningsregimen ”en, vid en viss tidpunkt och i ett visst sammanhang, dominerande form för att normera och styra arbetets ramar (verksamhetsregim)” och kan därmed sägas vara inriktad på verksamhetsregimens rutiner och former snarare än själva arbetet i sig.¹⁰⁰ Styrningsregimen utgörs i hög grad av en organisations hierarkiska struktur och styrsystem som exempelvis, budgetar och nyckeltal, men också av mindre tydliga sätt att påverka vad som anses vara eftersträvansvärt inom organisationen.¹⁰¹ I formella organisationer är styrningsregimen och verksamhetsregimen i större eller mindre utsträckning tätt kopplade till varandra. Samtidigt är det viktigt att poängtera att såväl verksamhets- som styrningsregimen inte är fixerade praktiker och system, utan är föränderliga över tid. Det finns heller inga klara gränser för exakt var den ena regimen övergår i den andra, snarare kan det vara så att de på flera sätt överlappar varandra. Regimerna binds däremot samman av en logik, vilken kan uppfattas som en mer eller mindre sammanhängande och stabil inriktning mot speciella mål och sätt att agera.¹⁰²

En organisations verksamhetsregim kan alltså sägas omfatta den praktik som verksamheten bedriver och påverkas av bland annat professionella normer och värderingar, metoder och rutiner. Något jag kommer att diskutera mer utförligt i avhandlingen nästkommande kapitel är att arbetet inom universitetsvärlden kan relateras till de normer och värderingar som traditionellt brukar förknippas med Robert Mertons imperativ, vilka i sin tur bygger på det humboldtska universitetets framväxt. Dessa imperativ påverkar sannolikt fortfarande i någon mån, både forskarens syn på sig själv och synen på hennes eget arbete. Detta trots att de är omdiskuterade och kanske även i behov av vissa modifieringar

⁹⁹ Dean (1999) s 21.

¹⁰⁰ Hasselbladh (2008) s 28.

¹⁰¹ Hasselbladh (2008) s 27.

¹⁰² Hasselbladh (2008) s 27.

vilket bland andra forskare som Ziman och Etzkowitz framhåvt¹⁰³ och trots att deras utbredning med största sannolikhet skiljer sig stort åt mellan olika länder, universitet, fakulteter och institutioner. Medan de enskilda institutionernas arbete med forskarutbildningen bygger på styrnings- och verksamhetsregimer som i sin tur, i större eller mindre utsträckning, påverkas av eller kan relateras till den traditionella bild av hur universitetet ska bedrivas samt dess normer och värderingar, är forskarutbildningsreformen, å sin sida, snarare utformad i en politisk kontext som i slutet av 1990-talet till stor del influerats av NPM. Detta gör det intressant att se hur dessa, ofta men inte alltid, motstridiga normer möter varandra.

Problematisering

En organisations styrnings- eller verksamhetsregim kan på olika sätt komma att ifrågasättas. I samband med detta kommer ytterligare ett centralt begrepp in, nämligen *problematisering*. Dean menar att ”This action of calling into question some aspect of the ‘conduct of conduct’ is generally referred to as a ‘problematization’.”¹⁰⁴ För att kunna motivera en förändring av regimen, måste den redan existerande verksamheten på ett eller annat sätt framställas som bristfällig eller otillräcklig.¹⁰⁵ Genom problematiseringen ifrågasätts den befintliga regimen, ofta utifrån instrumentella kriterier och ideal, samt för dess bristande förmåga att genomföra det arbete som den har som uppgift att utföra. Problematiseringen syftar således till att på ett eller annat sätt intervensera i verksamheten, det vill säga att gripa in och styra samt i slutändan förändra den. Samtidigt förs ofta nya alternativa lösningar fram för att komma till rätta med de identifierade problemen. Rose och Miller framhåller att: ”the activity of problematizing is intrinsically linked to devising ways to seek to remedy it.”¹⁰⁶ Problematiseringen ifrågasätter tidigare definitioner och indelningar genom att avnaturalisera det för givet tagna eller självklara samtidigt som den i sin tur skapar nya kategorier och begrepp. Problematiseringar av detta slag kommer att studeras i analysen av forskarutbildningsreformen, för att se vad det är som

¹⁰³ Se kapitel 3 för en utförlig diskussion kring Ziman, Etzkowitz tankar samt om den akademiska logiken.

¹⁰⁴ Dean (1999) s 27.

¹⁰⁵ Eva Bejerot & Guðbjörg Erlingsdóttir (2002) ”Kvalitetsidéns materialisering i hälso- och sjukvården” i Eva Bejerot & Hans Hasselblad (red) *Kvalitet utan gränser. En kritisk belysning av kvalitetsstyrning*. Lund: Academia Adacta, s 61.

¹⁰⁶ Peter Miller & Nikolas Rose (2008) *Governing the present. Administering Economic, Social and Personal Life*. Cambridge: Polity Press, s 15.

uppfattas som bristfälligt i utbildningen, och vad dessa problem enligt statsmakten antas bero på.

Program för förändring

Genom att visa på problem eller otillräcklighet inom en styr- eller verksamhetsregim, kan ett nytt *program* för förändringarna presenteras av exempelvis staten, som det handlar om i detta fall. I och med att problemen tydligt lyfts fram, kan förändringarna i det politiska programmet komma att uppfattas som mer legitima att genomföra. Hur organisationer eller individer agerar utifrån programmet kan dock komma att skilja sig åt.

Förändringsprogrammet kan komma att användas utifrån verksamhetens egna syften, de kan förhandlas för att passa lokala förhållanden eller rent av bestridas.¹⁰⁷ Miller & Rose menar att det är svårt att få styrningen att fungera på det sätt som det initialt var tänkt eftersom "the sublime image of a perfect regulatory machine is internal to the mind of the programmers."¹⁰⁸ Verkligheten är mer komplex än vad programmen är, vilket gör att lösningar till problem i ett program kan leda till problem inom ett annat.

Den logik som exempelvis präglar den politiska sfären är inte den samma som gör sig gällande inom den verksamhet där det politiska programmet är tänkt att genomföras. Programmen omfattar i vissa fall även allianser med andra instanser, organisationer eller fält och kan innefatta inte bara politiska propositioner, som det handlar om i detta fall, utan också andra typer av dokument som riktlinjer, rekommendationer och/eller uppförandekoder. De kan också innehålla flera olika mekanismer för att problematisera verksamheten och skapa nya ramar för en alternativ verksamhets- och styrningsregim med hjälp av mekanismer som exempelvis nya definitioner, kategorier och argument som skapar logiska samband och historieskrivningar av olika slag.¹⁰⁹

Programmes or 'programmes of conduct' are all the attempts to regulate, reform, organize and improve what occurs within regimes of practise in the

¹⁰⁷ Vilket Foucault benämner som motmakt, se ovan.

¹⁰⁸ Rose & Miller (1992) s 190.

¹⁰⁹ Hasselblad (2008) s 34.

name of a specific set of ends articulated with different degrees of explicitness and cogency.¹¹⁰

I den här avhandlingen har jag valt att se forskarutbildningsreformen från 1998 som ett sammanhängande och konkret politiskt program för förändring med syftet att effektivisera forskarutbildningen. I vissa fall används begreppet program för att beskriva en mer omfattande samling av olika typer av dokument från ett flertal institutioner eller instanser, än vad som avses här.¹¹¹ Även om reformen kort relateras till andra tidigare politiska styrdokument i ett försök att spegla hur regleringslandskapet runt forskarutbildningen ser ut, har jag valt att avgränsa analysen till att enbart avse själva forskarutbildningsreformen.¹¹² Det politiska programmet problematiserar och skisserar en ny och förändrad styrning av utbildningen, med syfte att påverka den befintliga verksamhets- och styrningsregimen.

Styrtekniker

För att idéerna som presenteras i programmen ska kunna realiseras, krävs att de först på ett eller annat sätt knyts till någon form av tekniker och på så sätt materialiseras. Ofta skiljs styrningens tekniker från dess teknologier, där det förstnämnda omfattar sätt att styra som exempelvis olika medel, mekanismer och specifika instrument som är riktade mot att skapa ett visst praktiskt resultat, medan styrningens teknologier snarare refererar till kunskapen om sättet att styra. Avhandlingen kommer att studera de *styrtekniker* som presenteras i statsmaktens program för en förändring av forskarutbildningen och hur de motiveras. Rose skriver att:

Technologies of government are those technologies imbued with aspirations for the shaping of conduct in the hope of producing certain desired effects and averting certain undesired events.¹¹³

Styrtekniker kan ta sig många olika typer av uttryck. De strävar efter att forma eller normalisera individers beteende, tankar, beslut och ambitioner. Detta sker exempelvis med hjälp av beräkningar, undersökningar, införandet av ny

¹¹⁰ Rose (1999) s 32.

¹¹¹ Se exempelvis Hasselblad, Bejerot & Gustafsson (2008).

¹¹² Se en mer noggrann genomgång av avhandlingens smetod i nästa kapitel.

¹¹³ Rose (1999) s 52.

vokabulär, procedurer, bedömningar och examinationer samt av olika typer standardiseringar, för att bara nämna några. Gemensamt för dessa tekniker är att de på något sätt försöker att strukturera fältet av möjliga handlingar.¹¹⁴ Dean framhäver speciellt två typer av tekniker som han menar specifikt används av den avancerade liberala styrningen och som är mer eller mindre sammanflätade med varandra. Han kallar den ena typen för ”technologies of agency” vilken syftar till att förbättra vår egen kapacitet när det gäller deltagande, överenskommelser och agerande och den andra typen för ”technologies of performance” där vår ökade kapacitet görs möjlig att kalkylera, beräkna och jämföra.¹¹⁵ Den förstnämnda framhåller ”kontraktet” som en viktig del ”through which individuals are required to agree to a range of normalizing, therapeutic and training measures designed to empower them, enhance their self-esteem, optimize their skills and entrepreneurship and so on.”¹¹⁶ Tillsammans binder dessa två tekniker ihop styrningen av beteenden med tekniska krav på att optimera resultat.

Att införa nya styrtekniker kan ibland leda till oanade konsekvenser eller problem. Styrteknikerna kan bland annat hindras av professionella rivaliteter, underfinansiering eller avsaknaden av möjligheter att på andra sätt skapa rätt förhållanden för att de ska kunna verka. Sådana förhållanden kan exempelvis vara fungerande kommunikation, pålitlig statistik eller klara beslutshierarkier.¹¹⁷ Precis som med programmen som beskrivits ovan, kan dessa oplanerade följder resultera i att tekniker som introduceras i ett specifikt syfte kommer att verka i ett annat eller att konsekvenserna blir annorlunda än vad som från början planerats. Det är av denna anledning som Miller & Rose menar att ”The ’will to govern’ needs to be understood less in terms of its success than in terms of the difficulties of operationalizing it.”¹¹⁸ Det är genom att studera olika styrtekniker, som dessa forskare föreslår att en politisk rationalitet eller styrningsmentalitet kan studeras.

¹¹⁴ Mitchell Dean (1996) ”Putting the technological into government” i *History of the Human Sciences* Vol 9 No. 3, s 61.

¹¹⁵ Dean (1999) s 173.

¹¹⁶ Dean (1999) s 168.

¹¹⁷ Miller & Rose (1990) s 11.

¹¹⁸ Rose & Miller (1992) s 190.

Översättning

En anledning till att styrtekniker kan få oplanerade konsekvenser kan förklaras med hjälp av begreppet *översättning*.¹¹⁹ Begreppet ska i detta fall inte enbart förstås utifrån en rent språklig dimension i form av översättning av specifika ord från ett språk till ett annat, utan omfattar en vidare förståelse, där exempelvis idéer och tankar kan översättas till dokument, handling eller produkter och vice versa. Begreppet innefattar även en rumslig innebörd, en rörelse eller spridning från en plats eller person till en annan. Eller som Rose skriver:

Translation links the general to the particular, links one place to another, shifts a way of thinking, from a political centre – a cabinet office, a government department – to a multitude of workplaces, hospitals wards, classrooms, child guidance centres or homes.¹²⁰

Bruno Latour är en av flera forskare som sedan länge utvecklat begreppet och studerat översättningar för att visa på hur en idé, ett krav eller en artefakt, kan spridas i tid och rum. Latour framhåller individers handlande som centralt i själva översättningsprocessen.¹²¹ Oavsett vad det är som kommer att översättas och spridas, kan varje enskild människa komma att handla på många olika sätt. Exempelvis kan hon låta bli att föra innehållet i ett dokument vidare, hon kan modifiera det eller omsätta det i handling, för att nämna något. Det är ytterst sällan, om någonsin, som det sker en helt ”korrekt” överföring. Istället formar var och en innehållet efter sina egna projekt, vilket i sin tur innebär att det omvandlas när det går från en person till en annan. Översättningen kräver därmed en kedja av aktiva deltagare som både formar och förändrar innebörden, samtidigt som de för den vidare.

I fallet med forskarutbildningen innebär detta resonemang att forskarutbildningsreformen översätts på sin resa från den politiska sfären till universiteten och fakulteterna för att så småningom anpassas till institutionernas

¹¹⁹ Se exempelvis Bruno Latour (1986) ”The powers of association” i John Law (ed.) *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* Sociological Review Monograph no 32 (University of Keele) London: Routledge & Keegan Paul samt Bruno Latour & Michel Callon (1981) ”Unscrewing the Big Leviathan, or How Actors Macrostructure Reality and How Sociologists help them to do so” i Karin Knorr-Certina & Aaron Cicourel (eds) *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*. London: Routledge & Paul Kegan.

¹²⁰ Rose (1999) s 51.

¹²¹ Latour (1986) s 267.

styrnings- verksamhetsregim. Detta medför att institutionerna och de ansvariga för forskarutbildningen i slutändan

/.../ translate the objectives and values of others into its own terms, to the extent that the arguments of another become consonant with and provide norms for its own ambitions and actions.¹²²

Både program och styrtekniker anpassas därmed till den egna verksamheten samt dess normer och värderingar. Samtidigt kan det vara värt att komma ihåg att denna verksamhet också i sig själv är i ständig förändring. Rose menar att översättningar är speciellt viktiga inom de liberala styrningsmentaliteterna, eftersom dess rationalitet omfattar både att respektera individens autonomi inom specifika privata zoner och vilja att forma deras beteende i en viss riktning.¹²³ Ett liknande resonemang skulle möjligtvis kunna föras över på universitetet som organisation. Som tidigare diskuterats är universitetet eller akademien van vid att åtnjuta en viss autonomi och frihet gentemot både statsmakt och omgivande samhälle. Att styra en sådan organisation kan, precis som Rose framhåller, betyda att det behövs en avvägning mellan denna autonomi och statens behov av att forma eller reglera dess verksamhet. Detta öppnar upp för ett flertal olika översättningar av statsmaktens styrtekniker. Samtidigt framhäver han, precis som Latour, att översättningar ofta är bristfälliga, ”/.../ it is not a process in which rule extends itself unproblematically across a territory, but a matter of fragile relays”, vilket bidrar till att konsekvenserna av nya program och styrtekniker kan bli helt andra, än vad som initialt förväntades.¹²⁴ Resultatet av en reform kan helt enkelt bli oförutsägbart.

På samma sätt som den akademiska logiken kan relateras till de humboldtska idealen, kan den politiska sfärens logik sannolikt härledas till andra normer och värderingar. De olika logikerna är dock inte statiska utan påverkar sannolikt varandra. Utifrån den forskningspolitik som fördes under 1990-talet och de förändrade styridealerna för offentlig sektor som inleddes under 1980-talet, går det exempelvis att anta att den politiska logiken influerats av strömning som bland annat kan ledas tillbaka till det privata näringslivet och NPM. När så påbud som forskarutbildningsreformen, vilken är utarbetad utifrån en politisk logik, ska

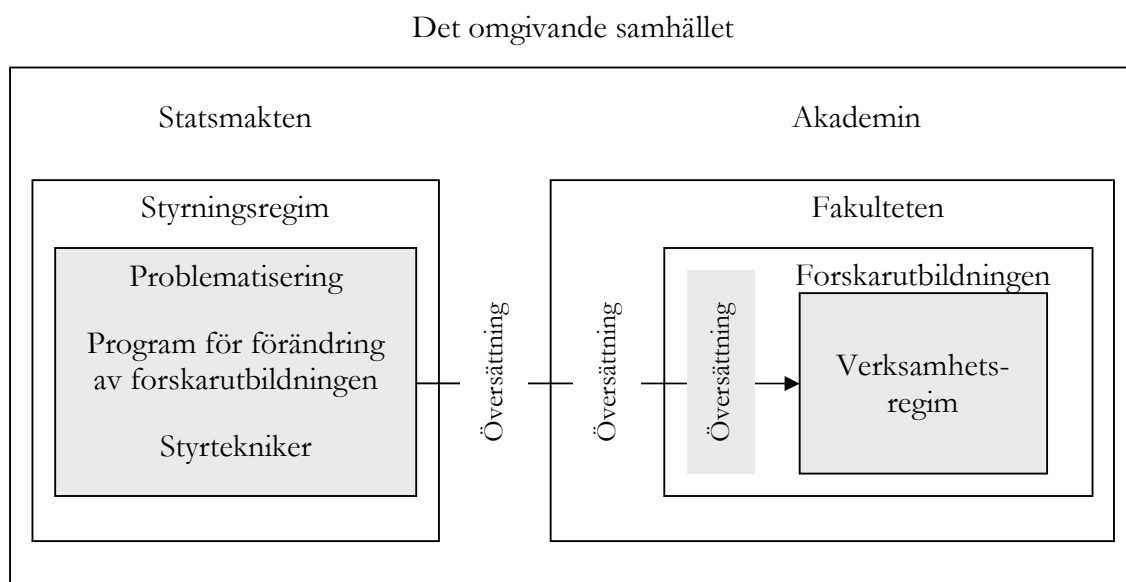
¹²² Miller & Rose (1990) s 10.

¹²³ Rose (1999) s 49f.

¹²⁴ Rose (1999) s 51.

införas lokalt på de enskilda institutionerna, översätts de för att passa in efter de lokala förutsättningarna. Avhandlingen har för avsikt att ge ett exempel på vad som händer i detta möte och hur översättningar av detta slag har genomförts.

Sammanfattningsvis har detta kapitel syftat till att presentera de teoretiska utgångspunkterna för avhandlingen. Denna presentation landade i ett flertal olika begrepp som kommer att användas i analysen av reformen och av intervjuerna. Begreppen förhåller sig till varandra enligt följande modell:

Figur 1 – Bild över styrningen av den svenska forskarutbildningen¹²⁵

Figuren visar på hur de teoretiska begreppen hänger samman vid studiet av den svenska forskarutbildningen.¹²⁶ På en övergripande nivå presenterar statsmakten ett nytt program för förändring som ligger till grund för en reformering av forskarutbildningens styrningsregim. Programmet innehåller såväl problematiseringar som nya styrtekniker och översätts sedan ner i flera led inom den akademiska organisationen. Modellen återkommer och diskuteras djupare i det avslutande kapitlet där den kommer att utgöra en utgångspunkt för resultatdiskussionen.

¹²⁵ En bild av detta slag är alltid en förenkling av det fenomen den försöker avbilda. Den innehåller inte på långa vägar alla de komponenter och förhållanden som bidrar till att den svenska forskarutbildningen är organiserad som den är. Bilden är dock ett sätt att förmedla en översiktsbild över hur de teoretiska begreppen hänger ihop i just denna avhandling, och ska ses som ett försök från författarens sida att underlätta för läsaren när det gäller att följa diskussionen kring de teoretiska begreppen i förhållande till avhandlingens resultat. Detta innebär bland annat att rutorna i bilden varken är proportionerliga i förhållande till varandra eller demonstrerar något inbördes styrkeförhållande. De skuggade rutorna visar på avhandlingens empiriska material.

¹²⁶ Figuren ska inte uppfattas som ett försök att med hjälp av kausala samband förklarar reformens utfall eller visa på hur översättningsprocessen exakt har gått till.

Frågeställningar

Innan avhandlingens frågeställningar presenteras, vill jag påminna om dess syfte, nämligen att dels studera styrningen av forskarutbildningen utifrån reformen från 1998, och dels undersöka hur ett politiskt påbud översätts inom en organisation som universitetet. Mer konkret handlar det om att studera hur den politiska styrningen av forskarutbildningen, med utgångspunkt i forskarutbildningsreformen, översätts till praktik på institutionsnivå. Utifrån detta syfte har följande frågeställningar ställts upp:

- 1) Hur problematiseras forskarutbildningen i forskarutbildningsreformen?
- 2) Vilka nya styrtekniker presenteras, hur motiveras de och hur är dessa tänkta att effektivisera forskarutbildningen?
- 3) Hur uppfattar och förhåller sig de ansvariga för forskarutbildningen vid de olika institutionerna till styrning av utbildningen?
- 4) Hur har de nya förändringarna av de individuella studieplanerna som uttrycks i forskarutbildningsreformen, översatts inom verksamhetsregimen?

FÖRÄNDRINGEN AV UNIVERSITETETS ROLL I SAMHÄLLET

Kapitlet är tänkt att ge en övergripande bild av den kultur, det vill säga de normer och värderingar som traditionellt sett brukar förknippas med akademien och som vi såg att bland annat Odén och Bennich-Björkman refererade till i inledningskapitlet.¹²⁷ Tanken är också att ge en generell beskrivning av hur förändringarna av universitetets roll, form och funktion har diskuterats av forskarvärlden under de senaste decennierna. Syftet med kapitlet är att sätta forskarutbildningen i en vidare kontext och visa på den miljö som de nya styrtekniker som presenteras i forskarutbildningsreformen möter. Jag inleder med en kort introduktion till det moderna universitetets framväxt. Därefter presenteras hur de aktuella diskussionerna kring förändringarna, dels inom universiteten och dels mellan universitet, politik och omgivande samhälle, har förts fram i den aktuella forskningen. Avslutningsvis berörs olika traditioner av att organisera forskarutbildningen samtidigt som de akademiska normerna och värderingarna placeras in i bilden över styrningen av den svenska forskarutbildningen.

Det humboldtska idealet

Dagens moderna svenska universitet har till stor del sina rötter i de förändringar av universitetet som ägde rum under 1800-talet, och närmare bestämt av Wilhelm von Humboldts etablerande av universitetet i Berlin år 1810. I och med

¹²⁷ Det bör påpekas att jag använder mig av termerna universitetet eller akademien synonymt. Jag tar stöd i detta beslut utifrån att akademi som begrepp har använts som en beteckning på högre läroanstalter och forskningsinstitut sedan Platons tid, se Bo Sundin (1994) "Vad är ett universitet? Universitetet i historisk belysning" i Sigbritt Franke et al. *Vetandets vägar. Perspektiv på universitet, vetenskap och utbildning*. Lund: Studentlitteratur. Trots att termerna ofta står i bestämd form innebär det inte att universitetet ska uppfattas som en enig och sammanhållen aktör i dess agerande utåt, eller att förändringarna som beskrivs i kapitlet har tagit sig samma eller liknande uttryck inom alla lärosäten. Det finns stora skillnader mellan olika universiteten i olika länder men också mellan universitet inom samma land och även inom varje enskilt universitet. De förändringar som diskuteras i samband med universitetet rör sig på en övergripande nivå och det är därför viktigt att komma ihåg att fältet är mer komplext i sin karaktär än vad beskrivningen kan ge sken av.

detta nya universitet fick akademien till uppgift att, förutom att konservera och tradera befintlig kunskap, också systematiskt söka efter ny.¹²⁸ På så sätt uppstod det nya forskningsuniversitetet. Bildning och kunskapssökande för kunskapens egen skull blev en ledstjärna. Till detta kopplas också forskarnas intellektuella frihet i form av *Lehrfreiheit* (lärofrihet), det vill säga den individuella forskarens frihet att själv välja vad hon skulle forska och undervisa om, samt *Lernfreiheit* (lärandefrihet) som omfattade studentens frihet att välja både lärare och vilket ämne hon ville studera.¹²⁹ Professorns kunskapssökande med förankring i dennes eget unika vetande och självklara oberoende, skulle utgöra grunden för både forskning och undervisning. På detta sätt skulle också forskning och undervisning gemensamt hjälpa till att utveckla samhället.¹³⁰ Detta tillsammans med friheten att hålla ett avstånd till både statsmakten och näringslivet, ligger till grund för vad som vanligtvis brukar kallas för ”den akademiska friheten”.¹³¹ Värden som frihet, oberoende och kreativitet kom att karaktärisera akademien och forskningen. Under samma period kom även seminarier och forskarutbildning att introduceras vid de tyska universiteten, vilka har kommit att utgöra en hörnpelare i det moderna universitetet, och som skulle förse universiteten med nya forskare i framtiden.

Till följd av Humboldtuniversitetets framväxt kom universitetet att bli en av nyckel-institutionerna både när det gäller kunskapsproduktion och som ett led i att stärka den nationella och kulturella identiteten i de framväxande nationalstaterna.¹³² Likaså kom det att utgöra den ideologiska plattformen för en fri och oberoende samhällskritik.¹³³ Det Humboldtska idealet, i form av ett autonomt och specialiserat forskningsorienterat universitet, kom att stå som förebild för utvecklingen av andra universitet runt om i västvärlden, även i Sverige. Forskaren Sverker Sörlin menar exempelvis att de centrala dragen i Humboldts modell i princip återfinns i hela den svenska högskolan.¹³⁴ Trots sin inverkan på

¹²⁸ Fredrik Melander (2006) *Lokal forskningspolitik. Institutionell dynamik och organisatorisk omvandling vid Lunds universitet 1980-2005*. Lund: Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, Lund Political Studies 145, s 14.

¹²⁹ Sven-Eric Liedman (1988) ”De fria fakulteternas långsamma död” i Sven-Eric Liedman & Lennart Olausson (red) *Ideologi och institution. Om forskning och högre utbildning 1880-2000*. Stockholm: Carlssons Bokförlag, s 178.

¹³⁰ Sverker Sörlin & Gunnar Törnqvist (2000) *Kunskap för välstånd. Universiteten och omvandlingen av Sverige*. Stockholm: SNS Förlag, s 75.

¹³¹ Sverker Sörlin (2003) ”Hur ska Högskolan växa? Om Humboldt, värdena och framtiden.” I Lillemor Kim & Pehr Mårtens (red) *Den vildväxande högskolan. Studier av reformer, miljöer och kunskapsvägar*. Nora: Nya Doxa, s 275.

¹³² Sheldon Rothblatt & Björn Wittrock (red) (1993) *The European and American universities since 1800: historical and sociological essays*. Cambridge: Cambridge University Press, s 321.

¹³³ Sörlin (2003) s 276.

¹³⁴ Sörlin (2003) s 276.

det moderna universitetet, har mycket hänt sedan dess, och enligt Melander verkar det humboldtska idealet vara på tillbakagång till fördel för nya kompletterande normer.¹³⁵ I samma anda framhåller Sörlin att ”erosionen av Humboldtmodellen gått snabbare” och idag framstår som akut.¹³⁶ Frågan är vad som tar vid istället.

Vetenskapens förändrade förutsättningar

I det här avsnittet kommer jag att ge en översiktlig presentation av hur forskarsamfundet diskuterar frågorna kring förändringar av forskaren och vetenskapens roll i förhållande till universitetet och det omgivande samhället. Detta är ingen heltäckande beskrivning, utan en övergripande genomgång av hur den akademiska logiken brukar förstås och diskuteras. Här presenteras ett antal förhållningssätt till vetenskapssamhället i stort, men också i vilka sammanhang kunskap produceras. Tanken är att detta stycke ska ge en överblick över vilka normer, förhållningssätt och former som användas idag för att beskriva vetenskapens etos.

Den uppsättning normer som historiskt kommit att förknippas med humboldtuniversitetet har formulerats mer konkret av forskaren Robert Merton. I det klassiska verket *The Sociology of Science* diskuterar han de normer som styr den akademiska kunskapsproduktionen och på vilket sätt vetenskapsmännen förhåller sig till dessa.¹³⁷ Boken har fått stort genomslag inom forskarsamfundet och har debatterats flitigt. Merton urskiljer fyra institutionella imperativ som han menar ligger till grund för vetenskapens etos; kommunism (gemensamhet), universalism, oegennyttan och organiserad skepsis, vilka tillsammans bildar akronymen CUDOS.¹³⁸ *Kommunism* syftar till att vetenskap skapas socialt, i samarbete med andra och därmed kan ses som en kollektiv produkt. Den bygger på kunskap från tidigare forskning och tillhör därför samhället i stort, snarare än den enskilda forskaren. *Universalism* är ett uttryck för att forskningen ska bedömas efter själva produkten och inte forskarens sociala attribut. Aspekter som kön, ålder, etnicitet etc. ska därför vara ovidkommande i sammanhanget.

¹³⁵ Melander (2006) s 27.

¹³⁶ Sörlin (2003) s 277.

¹³⁷ Robert Merton (1973) *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.

¹³⁸ Märk väl att den svenska översättningen av begreppen inte bildar akronymen. De engelska begreppen är Communalism, Universalism, Disinterestedness samt Organized Skepticism.

Vetenskapen ska även vara opersonlig samt vara öppen och tillgänglig för alla. *Oegennytta* handlar om att forskaren ska vara omutbar och neutral i sitt förhållningssätt till vetenskapen, samtidigt som hon också ska sträva efter objektiv och sann vetenskap. *Organiserad skepsis* tar sin utgångspunkt i att vetenskapsmannen bör ha ett kritiskt förhållningssätt till sin omvärld. Dessa fyra imperativ är något som forskarna, enligt Merton, ständigt måste förhålla sig till, för att forskningen ska kunna uppfattas som ”god vetenskap”, och för att den ska accepteras av det övriga forskarsamhället och samhället i stort.

Imperativen har kritiserats av flera andra forskare, bland annat vetenskaps-sociologen Thomas Brante. Brante riktar kritik mot att Mertons normer är baserade på en positivistisk vetenskapssyn, men också att de bygger på implicita verklighetspåståenden.¹³⁹ Han menar att Merton ser imperativen som en idealtyp, den normala ordningen, där konflikter och motsättningar enbart ses som tillfälliga störningar. Detta innebär att de lagar och den ideologi som gäller i övriga samhället, enbart är tillfälliga avvikelser inom det vetenskapliga samhället.¹⁴⁰ Brante ställer därför upp motnormer i kontrast till imperativen: partikularism, privat ägande, egennytta, organiserad dogmatism och emotionellt engagemang, för att undersöka om det vetenskapliga samhället verkligen är så avskilt och harmoniskt som Merton tycktes mena. Brantes slutsats blir att dessa motnormer är minst lika plausibla som Mertons imperativ. Detta innebär att det snarare tycks vara så att både imperativen och motnormerna existerar samtidigt, vilket Brante menar kan leda till både konflikter och motsättningar inom forskarsamhället.¹⁴¹

Fysikern John Ziman framhåller i sin tur, att de mertonska normerna tycks vara under uppluckring.¹⁴² Ziman talar om vetenskap i form av en akademisk kultur och menar att denna kultur håller på att förändras i och med framväxten av vad han kallar för en ”postakademisk vetenskap”, vilken öppnar upp för nya typer av vetenskapliga normer.

¹³⁹ Thomas Brante (1981) *Vetenskapens struktur och förändring*. Lund: Doxa.

¹⁴⁰ Brante (1981) s 127.

¹⁴¹ Brante (1981) s 136.

¹⁴² Se exempelvis John Ziman (2000) *Real Science: what it is, and what it means*. Cambridge: Cambridge University Press.

Science is being redefined at every level, and in relation to other segments of society. This is what I mean when I say that academic science is giving way to a post-academic science.¹⁴³

Han menar att det finns flera skäl till att den akademiska vetenskapen håller på att förändras, men att den starkaste drivkraften är vetenskapens egen utveckling och framgång.¹⁴⁴ Vetenskapen har gått från att vara en individualistisk process till att bli en mer kollektiv sådan. Detta beror bland annat på att problemen som formuleras inte längre kan lösas av enskilda individer, utan är transdisciplinära i sin karaktär och därför behöver belysas från flera olika håll. Detta har i sin tur lett till fler teamarbeten, nätverk och andra typer av multidisciplinära samarbeten.¹⁴⁵ Samtidigt utmanar dessa samarbeten den traditionella akademiska strukturen och inverkar på den enskilde forskarens personliga autonomi, karriärmöjligheter, kriterier för utförande, ledarskapsroller, intellektuellt ägande med mera, vilket bland annat beskrivs av Merton ovan.

Vetenskapen har alltid varit en tillväxtindustri, framhåller Ziman, men framhåller att den idag verkar ha slagit i taket, ur finansiell synvinkel.¹⁴⁶ Vetenskapen har blivit för stor och för dyr för att tillåtas växa, och på flera håll har statsmakten börjat gå in med finansiering. I och med denna ”steady-state”-finansiering finns det inte längre något utrymme för vetenskapen att växa ytterligare. Staten har bara en viss summa att spendera på vetenskap. I samband med detta har nya begrepp som ansvarighet och effektivitet introducerats inom akademien.¹⁴⁷ Samtidigt ökar också behovet av andra externa finansiärer.

Ytterligare en förändring, som enligt Ziman vittnar om en övergång från akademisk till postakademisk vetenskap, är den allt större betoningen på nytta.¹⁴⁸ Grundforskningen uppmanas att i större utsträckning lösa praktiskt inriktade problem och vetenskapen pressas att producera mer värde för pengarna. Nyttospekten i den postakademiska vetenskapen gör att forskarna dessutom blir ansvariga för sina handlingar inför personer och institutioner som befinner sig utanför det vetenskapliga samhället. Den nya vetenskapen blir därmed mer

¹⁴³ Ziman (2000) s 67.

¹⁴⁴ Ziman (2000) s 69.

¹⁴⁵ Ziman (2000) s 70f.

¹⁴⁶ Ziman (2000) s 71f.

¹⁴⁷ Ziman (2000) s 72.

¹⁴⁸ Ziman (2000) s 73.

sammanbunden med övriga samhället och kommer att dela både dess övergripande värderingar och angelägenheter.¹⁴⁹

Ziman menar även att det statliga beskyddandet, genom sin finansiering av vetenskap, har lett till framväxten av ett specifikt politikområde i form av forskningspolitik eller forsknings- och teknologipolitik.¹⁵⁰ Det sociala kontrakt som tidigare kännetecknat förhållandet mellan vetenskap och politik, där politiken stod för finansiering men där forskarna själva fick publicera sina resultat under eget namn, var och hur de ville, håller på att förhandlas om.¹⁵¹ Forskargrupperna tenderar att allt mer förvandlas till småföretag där de ständigt behöver slåss om tillgång till finansiering.¹⁵² Pressen har således ökat på forskarna att arbeta med problem som utformats av statsmakten och andra intressenter snarare än av det egna intresset, för att tilldelas ekonomiska resurser.

Sist men inte minst påpekar Ziman att vetenskapen blivit allt mer industrialiserad. Akademin förväntas genomföra mer forskning under industrins beskydd och producera ett mer direkt kommersiellt värde.¹⁵³ Trots att industrin och akademien i många fall använder samma teknik i sin forskning menar Ziman att de skiljer sig åt när det gäller deras sociala mål. Medan akademins sociala organisation fortfarande faller tillbaka på Mertons imperativ, så överträder industrin i stort sett alla dessa normer.¹⁵⁴ Det finns därmed en risk för att de olika logikerna krockar med varandra. Ett av skälen till detta är att den industriella forskningens målsättning är att vara diversifierad och praktiskt inriktad, snarare än att producera kunskap som sådan. Ziman menar att industrin formas utifrån andra normer än den traditionella vetenskapen. Den post-akademiska vetenskapen bygger på ett annat normsystem vilket han benämner PLACE: Proprietary, Local, Authoritarian, Commissioned och Expert.¹⁵⁵

It produces *proprietary* knowledge that is not necessarily made public. It is focused on *local* technical problems rather than on general understanding. Industrial research act under managerial *authority* rather than as individuals.

¹⁴⁹ Ziman (2000) s 74.

¹⁵⁰ Ziman (2000) s 76.

¹⁵¹ Se även David H. Guston (2000) "Retiring the Social Contract for Science" i *Issues on Science and Technology* 16:4.

¹⁵² Ziman (2000) s 76.

¹⁵³ Ziman (2000) s 77.

¹⁵⁴ Ziman (2000) s 78.

¹⁵⁵ Ziman (2000) s 78ff.

Their research is *commissioned* to achieve practical goals, rather than undertaken in the pursuit of knowledge. They are employed as *expert* problem-solvers, rather than for their personal creativity.¹⁵⁶

Ziman menar inte att PLACE har ersatt CUDOS, utan att förvandlingen från ett akademiskt till ett postakademiskt vetenskapssamhälle snarare inneburit att Mertons imperativ kompletterats med nya normer. Det gamla normsystemet har utökats med en mer entreprenörorienterad dimension, där akademins samhällliga roll betonas allt mer.¹⁵⁷ Den nya postakademiska forskningen bygger fortfarande på akademiska ideal som fritt sanningssökande och neutralitet, men har också utökats med nya normer och regler som alltså betonar forskningens samhällliga roll.¹⁵⁸ Likaså har den kollegiala kvalitetskontrollen kompletterats med regler som i större utsträckning betonar vetenskaplig relevans, tvärvetenskap och ansvar för forskningens sociala och etiska konsekvenser.¹⁵⁹

Andra forskare har diskuterat omvandlingen av akademien utifrån förändrade former för kunskapsproduktion. Henry Etzkowitz beskriver exempelvis förändringarna med hjälp av den så kallade ”triple helix”-modellen, som bygger på förhållandet mellan universitet, näringsliv och statsmakt.¹⁶⁰ Från att tidigare varit tre separata sfärer, har förhållandet utvecklats till att sfärerna numera samarbetar med och alltmer överlappar varandra. Förvandlingen består av fyra dimensioner; först den interna förvandlingen inom varje helix separat, därefter påverkar sfärerna varandra, för att sedan skapa nya lager av institutionella strukturer, som sist men inte minst leder till återkommande effekter på alla sfärer, och som sprider sig vidare till samhället som helhet.¹⁶¹ Utvecklingen av samverkansformer sker således etappvis. Först inleds ett samarbete mellan sfärerna, där aktörerna försöker stärka varandras prestation, för att sedan, i allt större utsträckning komma att överta varandras roller och utveckla nya arbetsuppgifter. Integrationen mellan universitet, näringsliv och politik leder alltså både till interna transformationer och ”spill-over”-effekter mellan sfärerna.

¹⁵⁶ Ziman (2000) s 78f, författarens kursivering.

¹⁵⁷ Se exempelvis Benner (2001) s 17.

¹⁵⁸ Benner (2001) s 17.

¹⁵⁹ Benner (2001) s 17.

¹⁶⁰ Se exempelvis Henry Etzkowitz (2002) *The Triple Helix of University-Industry-Government. Implications for Policy and Evaluation*. Stockholm: SISTER, Working Paper 2002:11.

¹⁶¹ Henry Etzkowitz (1998) ”The endless transition: A ”triple helix” of University-Industry-Government relations.” *Minerva* 36:3 s 205.

I utvecklingen mot en ny kunskapsbaserad ekonomi, har universiteten fått en ny samhällsroll som entreprenör och nod i innovationsprocesser.¹⁶² Tidigare har akademien haft till uppgift att förse de övriga sfärerna med utbildad personal och ny kunskap, medan de idag har kommit att utveckla en egen affärsverksamhet för att kapitalisera den kunskap de själva producerar. Universitetets två traditionella uppgifter, utbildning och forskning, har således kompletterats med en tredje; att bidra till social och ekonomisk utveckling och därmed tillväxt.¹⁶³ Etzkowitz menar att det samtidigt skett en normativ förändring inom akademien till följd av interna förändringar, där forskarna har förändrat sin syn på forskningsresultaten och anammat ett allt mer marknadsorienterat förhållningssätt och strategier. Mertons normer behöver därmed kompletteras med ett mer entreprenörsinriktat etos.¹⁶⁴

Gibbons et al. har valt att istället tala om denna förändring av kunskapsproduktionen i termer av begreppen Mode 1 och Mode 2.¹⁶⁵ De menar att en ny form av kunskap, Mode 2 håller på att växa fram, sprungen ur och parallell med, den traditionella formen, Mode 1. Denna förändring påverkar inte bara vilken typ av kunskap som utvecklas, utan också hur produktionen går till, i vilken kontext den produceras, hur den organiseras och vilka kvalitetskriterier som arbetas fram.

Mycket övergripande kan den mer traditionella kunskapsproduktionen, dess idéer, metoder, värden och normer, sägas karaktäriseras av att forskningsproblemen formuleras och löses i en kontext styrd av det akademiska samfundet, medan kunskapen inom Mode 2 produceras i den kontext där resultatet sedermera är tänkt att komma till praktisk användning. Traditionell kunskap utvecklas oftast inom en och samma disciplin och tenderar därför att vara homogen till sin karaktär, medan den nya formen oftare är mer komplex, transdisciplinär och heterogen med aktörer som befinner sig utanför akademien. Kunskapsproduktionen i Mode 1 kan även beskrivas som hierarkisk och genomförs inom mer fasta institutionella strukturer i motsats till Mode 2, som

¹⁶² Melander (2006) s 93.

¹⁶³ Henry Etzkowitz (2003) "Research groups as 'quasi-firms': the invention of the entrepreneurial university." I *Research Policy*, Vol. 32:1, s 110.

¹⁶⁴ Etzkowitz (2003) s 110.

¹⁶⁵ Michael Gibbons et al. (1994) *The new production of knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: SAGE samt Helga Nowotny et al. (2001) *Re-thinking Science Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.

istället präglas av en plattare organisering som är mer flexibel och temporär i sin utformning. Sist men inte minst bedöms den traditionella forskningens kvalitet med hjälp av vetenskapliga kriterier som exempelvis peer-reviewsystemet, medan kunskap producerad i Mode 2 snarare är mer reflexiv och bedöms efter hur väl den kan tillämpas inom den kontext där den skapats. Detta innebär att kvaliteten bedöms utefter vidare kriterier än tidigare och som i större utsträckning svarar mot större sociala, ekonomiska och politiska behov. Detta har i sin tur resulterat i att det blir svårare att bedöma vad 'god vetenskap' egentligen är.¹⁶⁶

Precis som Ziman och Etzkowitz ovan, pekar Gibbons et al. på att den nya formen för kunskapsproduktion snarare utvecklas i samarbete mellan olika projekt och forskargrupper, tillsammans med andra aktörer som befinner sig utanför akademien, än individuellt. Vetenskap blir en kollektiv process som genom sin koppling till en specifik problemkontext, tenderar att bli mer användarorienterad och nyttoinriktad än tidigare. Den ökade integrationen mellan universitet, näringsliv och statsmakt som Etzkowitz framhåller i triple helix-modellen, skulle utifrån diskussionen ovan, kunna sägas utgöra Mode 2-forskningens organisatoriska kontext.¹⁶⁷

Zimans, Etzkowitz och Gibbons olika beskrivningar av forskarsamhällets förändrade förhållande till det övriga samhället kan således inte sägas vara helt fristående från varandra. Snarare går de bitvis in i varandra, även om diskussionerna i vissa fall har lite olika fokus och uttrycks med hjälp av olika begrepp. Det är inte heller så enkelt som att påstå att Mode 2 har ersatt Mode 1, snarare är det så att de två formerna fungerar parallellt med varandra.¹⁶⁸

Mode 1 knowledge is not yet at an end. On the contrary, Mode 2 knowledge depends, to some extent, on Mode 1 knowledge which – even within knowledge organisations – is drawn on as a resource.¹⁶⁹

Mode 1 är alltså långt ifrån passé. Exempelvis kan knappast peer-review-systemets inflytande sägas ha minskat inom akademien, eller ersatts av något annat. Det är fortfarande högst aktuellt. Men kanske har systemet fått en annan typ av betydelse än vad det hade innan, det vill säga att innebörden har anpassats

¹⁶⁶ Gibbons et al. (1994) s 3ff.

¹⁶⁷ Melander (2006) s 97.

¹⁶⁸ Melander (2006) s 113.

¹⁶⁹ Ronald Barnett (2000) "University knowledge in an age of supercomplexity" *Higher Education* 40, s 414.

eller översatts till nya förhållanden inom forskarsamhället i stort. På samma sätt har den postakademiska regimen inte helt och hållet ersatt den traditionella, istället existerar de bredvid varandra.

Sammanfattningsvis verkar forskarsamfundet vara relativt överens om att akademien är under omvandling och att det etos som Merton definierade med hjälp av sina imperativer, och som grundade sig på det humboldtska idealet, behöver kompletteras med nya normer för att bättre kunna fånga den kontext där vetenskaplig kunskap idag produceras. Mertons imperativ verkar däremot inte vara helt ovidkommande, utan utgör fortfarande en grund för hur forskarna, på ett eller annat sätt, bör förhålla sig till både sin egen forskning och forskarsamhället i övrigt. Akademien verkar i allt större utsträckning präglas av ett flertal, ibland konkurrerande, ideal och normer, vilka i sin tur inte bara tar sig olika uttryck inom de olika delarna inom universitetet, utan även inom de olika delarna inom ett och samma universitet. Vissa ämnesinriktningar kan ha lättare att identifiera sig med de normer och värderingar som Ziman och Etzkowitz pekar på, medan andra kanske fortfarande värderar Mertons imperativ högre. Exempelvis är den typ av kommersiell nytta som Ziman talar om antagligen mindre tillämplig inom stora delar av de humanistiska eller samhällsvetenskapliga inriktningarna än inom naturvetenskap och teknik.¹⁷⁰

Flera av de nya normerna som beskrivits ovan tycks ha funnit sin inspiration från både politik och näringsliv. Förhållandet mellan politik och akademi kan därmed antas ha förändrats de senaste decennierna, mot vad som verkar vara en tätare samverkan än tidigare, eller i alla fall mot ett större ömsesidigt beroende. Att påstå att det universitets- och högskolepolitiska området är ett komplext organisatoriskt styrningsfält som präglas av en mängd olika institutionella logiker, processer och konflikter, är inte speciellt kontroversiellt i dagsläget.¹⁷¹ Mitt i denna omvandling befinner sig forskarutbildningen. Den skolar in doktoranderna i ett forskarsamhälle där traditionella akademiska ideal möter nya normer inspirerade från både politik och näringsliv. Forskarutbildningen hamnar således mitt i skärningspunkten mellan dessa krafter.

¹⁷⁰ Se exempelvis Anders Jörnesten (2008) *Forskningens nytta. Om ambivalens i forskningspolitik och vardag*. Uppsala: Uppsala universitet, s 155.

¹⁷¹ Melander (2006) s 162.

Den svenska forskarutbildningen har, likt universiteten i helhet, sin historiska bakgrund i det tyska humboldtuniversitetet.¹⁷² Det var den enskilda professorns uppgift att sköta om återväxten av forskarsamhället genom forskarutbildningen, vilket innebar att utbildningen blev något av en personlig angelägenhet. Förhållandet mellan professor och doktorand kom att karaktäriseras av mästrelärlingförhållande, liknande det system som fanns inom andra typer av hantverksyrken. Inom denna tradition sågs forskarutbildningen först och främst som en personlig utveckling, där doktoranden genom självständigt forskningsarbete och sparsam handledning kunde nå en ökad mognad. Forskare var något som man föddes till, inte något som man kunde utbildas till att bli. Forskningen var ett kall. Avhandlingsarbetet skulle bidra med originalitet och utveckla ny kunskap inom en avgränsat ämne, och hade karaktären av ett livsverk. I motsats till denna tyska tradition, utvecklades forskarutbildningen i USA i en annan riktning. I den amerikanska modellen, som bestod av graduate schools, sågs forskarutbildningen som en angelägenhet för hela universitetet och organiseringen liknande den för grundutbildningssystemet, med specifika kurser med syfte att ge fördjupade ämneskunskaper. Forskarutbildningen sågs som en utbildning, vilken skulle ge doktoranden kunskaper i generella forskningsmetoder. Avhandlingsarbetet uppfattades som en kvalificerad övningsuppgift och den disputerade som en person som i första hand kunde använda sig av olika typer av vetenskapliga metoder. De två olika sätt att både se på och att organisera forskarutbildningen står ofta som två motpoler till varandra. Precis som synsätten ofta förknippas med två traditioner inom olika länder, förknippas de även med olika ämnestraditioner.¹⁷³ Medan humaniora och samhällsvetenskap ofta associeras med den tyska traditionen, har naturvetenskap och medicin kopplats samman med den amerikanska.

Utifrån diskussionerna kring de normer och värderingar som karaktäriserar akademien, och däribland organiseringen av forskarutbildningen, blir det intressant att fråga sig om forskarutbildningsreformen tar hänsyn till de traditionella humboldtska idealen som exempelvis forskningens frihet och forskarutbildningen som en mognadsprocess eller om resonemangen snarare bygger på andra ideal, vilka betonar vikten av just utbildning. Det blir också intressant att se hur de ansvariga för forskarutbildningen resonerar kring detta. Flera forskare har påpekat att den förra reformen av forskarutbildningen från

¹⁷² Zetterblom (1994) s 12f.

¹⁷³ Zetterblom (1994) s 14f.

1969, strävade efter att i ökad utsträckning likna de amerikanska graduate schools.¹⁷⁴ Är detta något som återigen tas upp i forskarutbildningsreformen från 1998 eller har tankegångarna efter närmare 30 år utvecklats i något annat håll? Schoug menar att akademien tenderar att ha en bångstyrig karaktär när det gäller politiska beslut, vilket i stor utsträckning faller tillbaka på dess anspråk på autonomi.¹⁷⁵ Står denna bångstyrighet i vägen för de politiskt initierade förändringarna av forskarutbildningen? Odén hävdar exempelvis att forskarutbildningen är ett av de områden som ofta uppfattas som tillhörande den akademiska "frihetszonen", men att den samtidigt har visat sig vara intressant för den politiska sfären.¹⁷⁶ Frågan är om och hur detta kommer till uttryck i reformen, vilka delar regleras och vad lämnas till universiteten att bestämma.

Avslutningsvis kan vi relatera diskussionen om den akademiska logiken till figuren som presenterades i det föregående kapitlet.¹⁷⁷ De normer och värderingar som i stor utsträckning präglar den akademiska verksamheten kan placeras in i den högra rutan som representerar akademins verksamhetsregim. Som diskuterats tidigare består verksamhetsregimen av konstellationer av praktiker och innefattar vedertagen kunskap, normer och professionella roller vilka tillsammans formar och styr det dagliga arbetet inom verksamheten. Beroende på om det är det humboldtska idealet eller andra kanske mer nyttoinriktade normer och värderingar som är starkast, påverkas antagligen utformningen av verksamhetsregimen i olika riktning. En humboldtinspirerad verksamhetsregim handlar antagligen på ett sätt medan en verksamhetsregim baserad på Ziman och Etzkowitz agerar på ett annat. Vilken logik som styr påverkar därmed synen på arbetet och hur det utförs. I nästkommande kapitel kommer den statliga styrningen, vilken utgör den vänstra delen av modellen, att beskrivas lite närmare.

¹⁷⁴ Se exempelvis Zetterblom (1994) och Bennich-Björkman (1993).

¹⁷⁵ Schoug (2004) s 10.

¹⁷⁶ Birgitta Odén (1989) "Forskarutbildning och politik" i Torsten Nybom (red) *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens sambälleliga roll*. Stockholm: Tidens förlag, s 91. För en djupare genomgång av kontraktet mellan politik och vetenskap se Karin Fridjónsdóttir (1983) *Vetenskap och politik: en kunskaps sociologisk studie*. Stockholm: Akademilitteratur, Lund studies in sociology, 52.

¹⁷⁷ Se sid 44.

KAPITEL 4

DEN STATLIGA STYRNINGEN AV UNIVERSITET, FORSKNING OCH FORSKARUTBILDNING

Den statliga styrningen tar sig många olika uttryck och bygger på olika former av styrtekniker. Många gånger sker den med hjälp av reglerstyrning, ramstyrning och/eller målstyrning, men den kan också komma till uttryck genom olika former av ekonomi- och kvalitetsstyrning. Detta kapitel har för avsikt att beskriva den statliga styrningen av svensk forskning och forskarutbildning. Jag vill dock påpeka att denna beskrivning, precis som föregående kapitelns beskrivning, inte bör uppfattas som en neutral, objektiv eller sann avbildning av ett historiskt förlopp. Också de källor jag har använt i detta avsnitt utgår från någon form av antaganden om hur världen ser ut och hur vi kan förstå denna. Det innebär att den bild av styrningen av universitetet, forskningen och forskarutbildningen som jag tecknar nedan inte ska ses som helt rättvisande eller sann. Den är snarare en bild bland många andra. Syftet med kapitlet är att ge en bakgrund och kontext mot vilken reformen av forskarutbildningen kan ses och förstås. Först presenteras en kortare kronologisk genomgång av svensk forskningspolitik under 1990-talet, och också hur nya styrformer med inspiration från New Public Management (NPM) har introducerats vid universiteten. Därefter presenteras Henry Mintzbergs syn på universitetet som en professionell byråkrati. Kapitlet avslutas med en presentation av det regleringslandskap som finns runt den svenska forskarutbildningen, vilka lagar som styr och vilka instanser som granskar samt hur den statliga styrningen kan relateras till den teoretiska figuren.

Den svenska forskningspolitiken under 1990-talet

1990-talet inleddes med en djup ekonomisk kris i Sverige, där bland annat industrin upplevde sin djupaste nedgång sedan 1930-talet.¹⁷⁸ Inflationen steg i snabb takt och räntorna chockhöjdes. Den ekonomiska krisen satte även sina spår politiskt, när den socialdemokratiska regeringen efter att ha misslyckats med att få igenom hårdare inkomstpolitiska åtgärder valde att avgå 1990. I valet året därpå vann det borgerliga blocket. Den nya regeringen framhöll att Sverige måste stärka sin ställning som kunskapsnation och riktade därför strålkastarna mot den högre utbildningen och forskningen, vilken i ökad utsträckning kommit att utpekats som källor till ökat välstånd.¹⁷⁹ Det svenska näringslivet stod inför en omfattande strukturomvandling och den kunskapsintensiva produktionen uppfattades som en av de viktigaste beståndsdelarna i denna förvandling. Sverige skulle övergå från att vara ett industrisamhälle till att bli ett kunskapsamhälle. I den här omvandlingen kom forskningspolitiken att spela en central roll.¹⁸⁰

Benner menar att den borgerliga regeringen genomförde två viktiga förändringar av forskningspolitiken. Den första gällde en decentraliserad beslutsrätt och en ny avreglerad styrning av universiteten, med målet att skapa en ny roll för universitetet i samhället.¹⁸¹ Den andra förändringen rörde universitetens och forskningens betydelse för ekonomisk utveckling och tillväxt.¹⁸² Lite paradoxalt uppfattades alltså akademiens autonomi och samhällsrelevans som två med varandra förenliga mål av statsmakten.¹⁸³ Två faktorer ansågs vara centrala för ekonomisk tillväxt; forskning och en ökad tillgång på högutbildad arbetskraft. Som ett led i detta reformerades även forskningsfinansieringssystemet och sektorsforskningen kom att avskaffas. Förändringen förväntades leda till framväxten av nya former för kunskapsproduktion och samarbete. Forskningsstiftelsernas huvudsakliga roll blev att kombinera forsknings- och tillväxtpolitik, dels genom att generera starka forskningsmiljöer som skulle förbättra Sveriges

¹⁷⁸ För en mer grundläggande genomgång av krisen under 1990-talet se exempelvis Klaes Eklund (2001) *Vår ekonomi. En introduktion till samhällsekonomin*. Stockholm: Prisma. Nionde upplagen.

¹⁷⁹ Benner (2001) s 31 samt Mats Benner (2000) ”Den enfaldiga forskningspolitiken – en diagnos”. I Fridlund, Mats & Sandström, Ulf (2000) *Universitetets värden. Bidrag till den forskningspolitiska debatten*. Stockholm: SNS Förlag s 98.

¹⁸⁰ Benner (2001) s 34 samt Benner (2000) s 98.

¹⁸¹ Benner (2001) s 48ff.

¹⁸² Benner (2001) samt Sörlin & Törnqvist (2000) s 101.

¹⁸³ Förklaringen till denna paradox ligger, enligt Benner (2001) s 48, i de borgerligas syn på samhällsfärer som autonoma och självreglerande men korresponderande, och inte som ett resultat av planering utan av överlappande intressen och engagemang.

framtida konkurrenskraft och dels genom att öka tillgången på kompetenta forskare.¹⁸⁴ Avskaffandet av sektorsforskningen kan ses som en utveckling mot ”policy for science” istället för en ”science for policy”, det vill säga en övergång från en forskningspolitik som var behovsorienterad utifrån statlig efterfrågan till en forskningspolitik där staten i viss mån släpper greppet om forskningen, präglad av en styrning som var ”miljöfrämjande snarare än kontrollerande”.¹⁸⁵ På så sätt menar Benner att forskningspolitiken blev en naturlig del av den borgerliga tillväxtpolitiken.¹⁸⁶ Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att den forskningspolitik som fördes av den borgerliga regeringen i hög grad var elitistisk till sin karaktär, med en betoning och satsning på spjutspetsforskning snarare än en mer jämn fördelning bland forskargrupper eller lärosäten. Den förda forskningspolitiken byggde på två delar, dels en stark betoning på excellens, koncentration av forskningsansatser och akademisk autonomi, och dels en parallell utveckling av stora program för teknikutveckling, tvärvetenskap och regionalisering av forskning. Denna dubbla (och delvis paradoxala) inriktning kom att dominera den borgerliga forskningspolitiken i början av 1990-talet.¹⁸⁷

Efter valet 1994 återtog socialdemokraterna makten och fortsatte då med att genomföra flera av de förändringar som initierats av den borgerliga regeringen.¹⁸⁸ Ambitionen med forskningspolitiken var fortfarande att förstärka universitetets anpassningsförmåga till nya samhällsliga och ekonomiska villkor, samtidigt som man också kom att fokusera på delvis nya områden, exempelvis regionalpolitik, jämställdhet och etnisk integration. Den socialdemokratiska regeringen kom att i hög utsträckning betona universitetens samspel med det övriga samhället, bland annat genom att knyta den akademiska forskningen till regional- och näringspolitiska mål. Universitet och högskolor ansågs vara viktiga regionala aktörer och skulle således fungera som ”en samhällsomvandlade kraft med näringspolitisk potential”.¹⁸⁹ De mindre och medelstora högskolorna tilldelades ytterligare resurser. Satsningen på högskolorna kom att bli en del av den pågående förändringen av svensk näringspolitik, och de ansågs vara en nyckel-

¹⁸⁴ Benner (2001) s 58.

¹⁸⁵ Rune Premfors (1986) *Svensk forskningspolitik*. Lund: Studentlitteratur, s 118.

¹⁸⁶ Benner (2001) s 57f.

¹⁸⁷ Benner (2001) s 34.

¹⁸⁸ Benner (2001) s 91f samt Sörlin & Törnqvist (2000) s 102.

¹⁸⁹ Sörlin & Törnqvist (2000) s 103. Se även Benner (2001) s 112ff samt Björn Olsson & Ulf Wiberg (red) (2003) *Universiteten och den regionala utmaningen*. Stockholm: Nya Doxa, SISTER Skrifter 7.

faktor för landets konkurrenskraft.¹⁹⁰ Den ökade samverkan mellan universiteten och det övriga samhället kom att kallas för universitetets ”tredje uppgift” och skrevs slutligen in i Högskolelagen 1997.¹⁹¹ Den förda politiken med syfte att anpassa universitetet till övriga samhället, speglar således i stor utsträckning Etzkowitz tankar om en ökad samverkan mellan universitet, politik och näringsliv, där de tre sfärerna förväntas att påverka och utveckla varandra.

En annan viktig del av den förda forskningspolitiken var att skapa ett modernare universitetssystem. Några av huvudmålen i denna omvandling var att förändra de existerande arbetsformerna, föreställningsvärldarna och organisationsstrukturerna. För att nå dessa mål genomfördes en förändring av bland annat tjänstestrukturen och ledningsorganisationen inom universiteten.¹⁹² Syftet från regeringens sida var att öka förmågan att genomföra sina politiska beslut och därmed skapa en större styrbarhet av universitetssystemet och en högre grad av flexibilitet.¹⁹³ Statens ansvar både förtydligades och förstärktes, vilket innebar att de i viss utsträckning även tog tillbaka befogenheter som tidigare tilldelats universitet och högskolor. I och med statens förstärkta ansvar blev universitetssystemet både mer enhetligt och mer överskådligt, men gjorde det också lättare för staten att kunna styra vissa utvecklingstendenser inom systemet. Regeringens förändring av ledningsorganisationen medförde också en mer ”professionell” styrning av universiteten, vilket skulle öka universitetens förmåga att göra prioriteringar samt förstärka samspelet med det omgivande samhället.¹⁹⁴

Vid nästa mandatperiod, som startade 1998, tillsattes utredningen *Forskning 2000*¹⁹⁵, vilken kom att få en stark påverkan på utformningen av svensk forskningspolitik. Trots att utredningen gavs relativt detaljerade direktiv, kom utfallet dock att bli ett helt annat än vad som planerats. Enligt Benner tog sig utredningen nämligen friheten att snarare debattera och provocera än att ge några detaljerade förslag. Resultatet blev en startpunkt för vad som skulle kunna uppfattas som ett paradigmskifte inom svensk forskningspolitik, såväl som ett skifte inom forskningspolitikens samtalsordning genom att en starkare betoning på forskningens interna intressen och villkor kom att bli ett viktigt inslag i den

¹⁹⁰ Benner (2001) s 112.

¹⁹¹ Högskolelagen 1 kap. 2 §.

¹⁹² En genomgång av de förändrade styrsätten inom akademien ges nedan.

¹⁹³ Kim (2000) s 126.

¹⁹⁴ Benner (2001) s 140ff.

¹⁹⁵ SOU 1998:128 *Forskningspolitik*.

forskningspolitiska debatten. Tidigare utgick diskussionerna från vad forskningen kunde bidra med i samhället som helhet, nu blev perspektivet ett annat, nämligen hur villkoren för universitetsforskningen kunde förbättras.¹⁹⁶

I nästkommande forskningspolitiska proposition som presenterades i april 1999 kom regeringen att framhålla dels samordning, koordination och kraftsamling och dels konsolidering av tidigare reformer.¹⁹⁷ I fokus stod ansträngningar för att kunna prioritera vissa områden som ansågs ha internationell konkurrenskraft och teknisk-industriell relevans. Politiken kom att orientera sig mot projektorganiserad teknisk, medicinsk och naturvetenskaplig forskning, främst på bekostnad av samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning.¹⁹⁸ Det första steget i den riktningen hade redan tagits av utredningen *Forskning 2000*, med dess introduktion av prioriterings- och koncentrationsperspektiv. Även därefter har prioriteringsdiskussionerna kommit att spela en central roll inom forskningspolitiken, med hänvisning till att vissa områden (naturvetenskap, medicin och teknik) har en strategisk betydelse för tillväxt och sysselsättning, men också för Sveriges position i ett internationellt perspektiv.¹⁹⁹

Förändrade styrformer för universiteten

Sedan 1980-talet har sättet att styra hela den offentliga, däribland den statliga, verksamheten i Sverige förändrats.²⁰⁰ Det paraplybegrepp som brukar användas för att karaktärisera dessa förändringar är New Public Management (NPM). Begreppet är dock allt utom entydigt och det finns stora skillnader i vad som läggs i det, bland annat beroende på nationell reformtradition, men också på grund av skillnader i verksamheten mellan olika delar av den offentliga sektorn.²⁰¹ Hood har sammanfattat de typiska dragen för tankarna bakom NPM med hjälp av sju olika komponenter:²⁰²

¹⁹⁶ Benner (2001) s 190.

¹⁹⁷ Prop. 1998/99:94 *Vissa forskningsfrågor*.

¹⁹⁸ Benner (2001) s 199.

¹⁹⁹ Benner (2001) s 199.

²⁰⁰ Se exempel Ann Fritzell (1998) *Hur styrs den svenska högskolan? Varför ser styrsystemet ut som det gör?* Högskoleverkets skriftserie 1998:4, Modell & Grönlund (2006) samt Sundström (2003).

²⁰¹ Modell & Grönlund (2006) s 11 samt Roland Almqvist (2006) *New Public Management – om konkurrensutsättning, kontrakt och kontroll*. Malmö: Liber, s 29.

²⁰² Christopher Hood (1995) 'The 'New Public Management' in the 1980s: Variations on a theme' i *Accounting, Organization and Society* Vol 11(2), s 96. Översatt till svenska i Hasselbladh, Bejerot & Gustafsson (2008) s 9.

- Införandet av ett decentraliserat resultat- eller kostnadsansvar som delar upp sammanhållna förvaltningar i mindre organisationsliknande enheter
- Interna marknader, där enheter köper och säljer sina tjänster till andra enheter eller beställare
- Kostnadsmedvetenhet, som innebär en ständig rationalisering av drift och organisation för att göra verksamheten mer kostnadseffektiv
- En bred tillämpning av metoder och modeller hämtade från privata företag till modeller för styrning av hela verksamheten
- En ökad formell handlingsfrihet och tydligare ansvar för chefer på olika nivåer
- En bedömning av effektivitet i förhållande till explicita mätbara mål
- En fokus på ”kunder” och resultat

Tankarna bakom NPM är, liksom flera andra styrformer som tillämpas inom offentlig sektor, hämtade från det privata näringslivet och bygger på att det genom marknadsanpassning går att göra den offentliga verksamheten mer kostnadseffektiv.²⁰³ Införandet av NPM-reformer har inte enbart varit koncentrerat till den kommunala förvaltningen, utan berör i stort utsträckning även statsförvaltningen, dit akademien hör. Införandet av nya styrtekniker innebär en övergång från regelstyrning till mål- och resultatstyrning. Mer övergripande medförde införandet av NPM inom den svenska förvaltningen en övergång från styrning via centraliserade budgeterings- och planeringsprocesser till ökad fokus på effektivitetsmätning, utvärdering och uppföljning, ökade inslag av avreglering, decentralisering av beslutsfattande och införandet av olika marknadsmekanismer.²⁰⁴ Tankarna bygger också på ett isärhållande av politikernas och tjänstemännens verksamheter, så att politikerna formulerar mål och riktlinjer, medan tjänstemännen själva bestämmer hur dessa ska nås.²⁰⁵ Målen ska dessutom vara tydliga och kunna brytas ner i olika delmål. Myndigheterna, i sin tur, återrapporterar kontinuerligt tillbaka till staten och resultaten ligger sedan till grund för nästa resursfördelning. Syftet med detta var att skapa en ökad uppmärksamhet på ekonomin i form av ett ökat intresse för intäkter samt en

²⁰³ Almqvist (2006) s 10.

²⁰⁴ Modell & Grönlund (2006) s 11.

²⁰⁵ Sundström (2003) s 11.

ökad medvetenhet om enheters kostnader.²⁰⁶ I denna process har regleringsbrev och årsredovisningar utvecklats till att bli statens viktigaste styrdokument.²⁰⁷ Genom regleringsbreven beställer regeringen årligen en verksamhet samt resultatinformation, och myndigheterna svarar i sin tur på dessa beställningar i de nya årsredovisningarna.

Som en del av den offentliga förvaltningen har också akademien kommit att påverkas av förändringarna av styrsystemet.²⁰⁸ När staten drog upp riktlinjer för ett nytt planerings- och styrsystem för högskolans verksamhet, baserades detta på de generella principer om mål- och resultatstyrning som riksdagen hade lagt fast för samtliga statliga verksamheterna våren 1988.²⁰⁹ I samband med 1993 års universitets- och högskolereform ändrades styrsystemet ytterligare. Universitet och högskolor skulle få större frihet och autonomi i förhållande till statsmakten. Lärosätena skulle i större utsträckning själva kunna påverka den interna organisationen. Resurser skulle frigöras från administration till forskning och utbildning, samtidigt som högskolans förutsättningar att bidra till förbättrad konkurrenskraft och större ekonomisk tillväxt skulle förbättras.²¹⁰ Studenternas valfrihet skulle samtidigt öka och kvaliteten skulle förbättras inom grundutbildningen. Samtidigt fick universiteten och högskolorna större möjlighet att bestämma över det lokala utbildningsutbudet. På så sätt skulle de i högre grad konkurrera om studenterna. Samtidigt som den lokala autonomin skulle öka utökade statsmakten sin egen makt genom andra typer av styrtekniker som exempelvis utvärdering och kontroll av resultat och prestationer.²¹¹

En av de huvudsakliga utgångspunkterna för det förändringsarbete som inleddes i början av 1990-talet var att de resurser som tilldelades högskolesektorn av statsmakten skulle användas mer effektivt.²¹² För att uppnå detta decentraliserades flera beslut, som tidigare legat hos statsmakten, till lärosätena själva. Decentraliseringen skedde inte bara ner till universitetsledningen utan även vidare ner till fakultets- och institutionsnivå. Samtidigt infördes olika typer av

²⁰⁶ Björn Brorström (1995) *Styrningens villkor och effekter i professionella organisationer. En studie av nya styrformer inom sjukvården*. Lund: Studentlitteratur, s 9.

²⁰⁷ Sundström (2003) s 271ff.

²⁰⁸ Se exempelvis Marianne Bauer et al. (1999) *Transforming Universities. Changing Patterns of Governance, Structure and Learning in Swedish Higher Education*. London: Jessica Kingsley Publishers.

²⁰⁹ Prop. 1987/88:150 *Kompletteringspropositionen 1988* samt Prop. 1988/89:65 *Om formerna för högskolepolitiken*.

²¹⁰ Fritzell (1998) s 21.

²¹¹ Haake (2004) s 12.

²¹² Fritzell (1998) s 21.

incitament för att resurserna skulle användas på ett effektivare sätt. Exempelvis blev resursfördelningen mer prestationsbaserad genom att fördelningen på grundutbildningsnivå knöts till hur många studenter som examinerades, istället för att som tidigare baseras på det planerade antalet studenter.²¹³ Den nya resursfördelningsmodellen syftade till att få lärosätena att anpassa sitt utbildningsutbud efter studenternas efterfrågan och på så sätt skapa ett mer marknadsliknande förhållande inom akademien.²¹⁴ Den nya finansieringslogiken kom att belöna en snabb genomströmning av studenter. Samtidigt lyftes farhågor fram gällande hur det prestationsbaserade systemet skulle komma att påverka kvaliteten i grundutbildningen.²¹⁵

I och med en proposition från regeringen 1999 utvecklades Högskoleverkets uppgift med att granska och utvärdera högskolesektorns kvalitetsarbete, både på grund- och forskarutbildningsnivå.²¹⁶ Regeringen menade att det dåvarande systemet för att garantera och utveckla kvaliteten i högskolan var otillräckligt, och att kvalitetsarbetet behövde förnyas, fördjupas och intensifieras på alla nivåer och utifrån alla perspektiv för att kunna möta nya krav. Samhället var i behov av en granskning av utbildningskvaliteten för att kunna avgöra om resursinsatserna svarade mot goda resultat, menade man. Högskoleverket tilldelades uppgiften att under den kommande sexårsperioden genomföra ämnes- och programutvärderingar av alla utbildningar, inklusive forskarutbildningen, samt att pröva lärosätenas examenstillstånd. Skälet till myndighetens utvecklade uppgift var att den högre utbildningens omfattning och kvalitet ansågs vara en av de viktigaste faktorerna för utvecklingen av bland annat sysselsättning och tillväxt, men också för att fördjupa vår demokrati.²¹⁷ Samtidigt framhölls att det var viktigt att svensk högskoleutbildning skulle kunna bedömas och jämföras internationellt.²¹⁸

I slutet av 1990-talet förändrades även universitetens ledningsstrukturer. Från och med den 1 januari 1998 utser regeringen universitetsstyrelsernas ordförande

²¹³ Sven Modell (2006) ”Institutionella motsättningar och effektivitet i högskolan” i Modell & Grönlund *Effektivitet och styrning i statliga myndigheter*. Malmö: Liber, s 69.

²¹⁴ Modell (2006) s 69.

²¹⁵ Se exempelvis Riksdagens revisorer (2000) *Resursanvändningen inom högskolans grundutbildning*. Stockholm: Riksdagens revisorer, Rapport 2000/01:4.

²¹⁶ Prop. 1999/2000:28 *Studentinflytande och kvalitetsutveckling i högskolan*.

²¹⁷ Prop. 1999/2000:28 s 6.

²¹⁸ Prop. 1999/2000:28 s 7.

samt flera av dess ledamöter. Ordföranden ska dessutom vara en person som har sitt dagliga arbete utanför lärosätet. Rektor, som också utses av regeringen men på förslag från styrelsen, sitter med i styrelsen men innehar inte längre ordförandeposten, utan fungerar idag snarare som universitetets verkställande direktör. Regeringen införde därmed en mer ”professionell” ledning av universiteten bestående av fler representanter hämtade från både politik och näringsliv, vilket syftade till att öka universitetens förmåga att göra prioriteringar och förstärka samspelet med det omgivande samhället.²¹⁹ Både lärare och studenter har fortsatt rätt att utse vissa egna representanter i styrelsen. Detta innebär att sammansättningen av universitetets högsta ledande organ har förändrats från att ha dominerats av anställda vid universitetet till att inkludera allt fler personer utanför akademien.²²⁰ Återigen är det lätt att göra kopplingar mellan de politiskt initierade förändringarna och framförallt Etzkowitz diskussioner kring triple helix-modellen. Personer utanför akademien tas in i universitetens styrelse vilket i högre grad knyter samman akademi, politik och näringsliv.

Universitetet som en professionell organisation

Utifrån forskaren Henry Mintzbergs uppdelning av olika (ideal)typer av organisationer, skulle universitetet kunna liknas vid en professionell byråkrati.²²¹ Den är byråkratisk på så sätt att organisationens agerande är förutbestämt eller förutsägbart och därmed även standardiserat.²²² Samtidigt är den professionell i den bemärkelsen att arbetet utförs av en profession med hög utbildning och är komplext till sin natur. Middlehurst menar att universitet på flera punkter kan ses som en organisation med professionella medarbetare:

²¹⁹ Benner (2001) s 140ff.

²²⁰ I och med den nya borgerliga koalitionsregeringen, som tillträdde efter valet i september 2006, har återigen frågan om universitetens ledning kommit upp till diskussion. Regeringen ser just nu över sammansättningen av universitetsstyrelsen samt tillsättningen av ordförandeposten.

²²¹ De andra idealtyperna är entreprenörsorganisationen (även kallad enkel struktur), maskinbyråkratin, den divisionaliserade organisationen samt den innovativa organisationen (även kallad adhocrati). Se Henry Mintzberg (1979) *The Structuring of Organizations. A synthesis of the Research*. Engelwood Cliffs: Prentice-Hall, s 348. Översättningen av begreppen är hämtade från Dag Ingvar Jacobsen & Jan Thorsvik (1995) *Hur moderna organisationer fungerar*. Lund: Studentlitteratur, s 105.

²²² Mintzberg (1979) s 348.

/.../ a lengthy period of education and training; apprenticeship and socialization into the norms and procedures of the professional group; a licence to practise on the basis of specialist knowledge and skills; the offering of a service to clients; autonomy in directing one's work; and adherence to the standards and codes of practice established by the professional associations
/.../ ²²³

Den professionella byråkratin brukar kännetecknas av standardisering av kompetens, utbildning, indoktrinering samt av en systematisk rekrytering av professionella som representerar en gemensam fackkunskap. Insocialiseringen i professionen fortsätter långt efter examen från forskarutbildningen. Arbetet som utförs anses vara svårt att styra eller övervaka från högre nivåer eftersom det är den operativa kärnan²²⁴ (det vill säga de som utövar det grundläggande arbetet i organisationen) som har ett kunskaps- och informationsövertag i förhållande till ledningen när det gäller hur själva verksamheten ska bedrivas. Mintzberg kallar sådana organisationer för ”kollegiala”.²²⁵ Organisationen är på så vis beroende av de anställdas kunskaper och är därmed decentraliserat i sin struktur.

Det komplexa arbetet i den professionella byråkratin är dessutom ofta svårt att mäta och arbetsmetoderna i sig är svåra att standardisera.²²⁶ Detta gör att arbetet först och främst kontrolleras och övervakas av de professionella själva. Kontrollen och övervakningen sker på så sätt inom den enskilda professionen, bland annat genom yrkesetiska regler, vilket gör att arbetet kan karaktäriseras som relativt autonomt och fritt.²²⁷ Inom akademien faller yrkesetiska regler i hög grad tillbaka på Mertons imperativ som presenterades i det föregående kapitlet, men som under senare tid kommit att diskuteras, kritiserats och kompletteras av bland annat Ziman och Etzkowitz som framhåller vikten av mer entreprenörsinriktade normer. Denna handlingsfrihet innebär att de anställda har stora möjligheter att själva planera och styra över sitt arbete. Om styrningen uppfattas som alltför omfattande reagerar den professionella akademikern: ”Thus when the professional does not get the autonomy he feels he requires, he is tempted to

²²³ Robin Middlehurst (1993) *Leading Academics*. Buckingham: The Society for Research into Higher Education & Open University Press, s 50.

²²⁴ Enligt Mintzberg består en organisation av fem olika delar; en strategisk ledning, en mellanchefnivå, en operativ kärna, en stab/teknostuktur samt en servicestruktur. Se Mintzberg (1979) s 19f.

²²⁵ Mintzberg (1979) s 360.

²²⁶ Mintzberg (1979) s 357.

²²⁷ Mintzberg (1979) s 352, 357, 371f.

pick up his kit bag of skills and move on.”²²⁸ Autonomin är viktig för den anställda inom den professionella byråkratin. Samtidigt tenderar organisationen att vara konservativ i sin karaktär och därmed tveksam inför nya förändringar. Den professionella byråkratin består som sagt av autonoma individer som är vana vid att beslut formas nedifrån och upp (bottom-up) snarare än tvärtom (top-down). Detta innebär enligt Mintzberg att ”change comes slowly and painfully”.²²⁹ Att införa politiskt initierade förändringar kan både vara svårt och ta lång tid.

Den övergripande beskrivningen ovan stämmer till stor del in på universitet som organisation. Exempelvis tar utbildningen till forskare lång tid, den innebär en insocialisering i nya normer och procedurer samtidigt som forskarna värderar sin autonomi och sina möjligheter att själva styra sitt arbete högt. Även Ahrne framhåller att universitetet är komplexa organisationer som är svåra att både styra och koordinera eftersom de olika verksamheterna är löst kopplade till varandra.²³⁰ Samtidigt är forskarna relativt oberoende av varandra och bedriver verksamheten på olika platser och vid olika tillfällen. Ytterligare ett kännetecken inom en professionell byråkrati är att personerna inom ledningsorganisationen tillsätts till stor del av den egna professionen.²³¹ Inom universitetet väljs exempelvis prefekten, som är den formella chefen för en institution och ytterst ansvarig för personalen, av de anställda själva. Det akademiska ledarskapet brukar ofta förknippas med en kollegial styrning.²³² Middlehurst beskriver innebörden av kollegialitet på följande sätt:

Central to the vision of a community is the idea of a group of scholars who work together to their mutual advantage within a self-governing collective. The image carries other associations: of consensus decision-making, and academic autonomy, of democracy and cohesion based on a limited hierarchy of seniority and expertise, a common heritage and shared ideals.²³³

Bilden som Middlehurst målar upp av den kollegiala styrningen stämmer till stor del in på akademien, även om universitet kan sägas ha en relativt stark hierarkisk

²²⁸ Mintzberg (1979) s 357.

²²⁹ Mintzberg (1979) s 376.

²³⁰ Göran Ahrne (1999) *Organisationer och sambälle: analytiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur, s 52.

²³¹ Mintzberg (1979) s 358.

²³² Se exempelvis Haake (2004).

²³³ Middlehurst (1993) s 49.

ordning. På institutionsnivå tar den kollegiala styrningen inom den svenska akademien sig dels uttryck genom de anställdas möjlighet att välja ledamöter till institutionsstyrelsen och dels genom möjligheten att föreslå kandidater till prefektskapet. På motsvarande sätt finns även ett kollegialt ledarskap på fakultetsnivå där dekanus och fakultetsnämnd väljs av fakultetens kollegium. Prefekten, som har en mellanchefsposition, ska både hantera krav uppifrån och nedifrån i den akademiska organisationen samt utgöra en sammanhållande länk mellan undervisning, forskning och administration.²³⁴ Bilden som ofta målas upp av den kollegiala styrningen är att den försiggår i mindre grupper av akademiker som utifrån diskussion, debatt och övertalning försöker nå ett konsensusbeslut.²³⁵ Detta gör att beslutsprocessen ibland tar lång tid. På liknande sätt finns uppfattningen om att ledarskapet är något som roterar bland likar²³⁶, där det ibland uppfattas som någons tur att ta på sig rollen som prefekt. Eriksson menar att många institutioner upplever svårigheter med att rekrytera en prefekt.²³⁷ Många tillfrågade menar att de inte får tillräckligt med tid för att ägna sig åt sin forskning och väljer att tacka nej. Dessutom framstår uppdraget inte som meriterande för framtiden och snarare som 'en dålig investering'.²³⁸

I förhållande till andra chefer inom andra typer av organisationer saknar ledarskapet inom den professionella byråkratin relativt mycket makt.²³⁹ Samtidigt är det värt att påpeka att det finns två hierarkier inom akademien, en professionell och en administrativ. I den förstnämnda klättrar en anställd genom sina forskningsmeriter från doktor och lektor till docent och sedan professor. I den andra finns uppdrag som prefekt, dekan och rektor. Dessa två lever parallellt med varandra och en forskare kan röra sig fram och tillbaka mellan dem. De kan också befinna sig inom båda två samtidigt. På liknande sätt verkar det finnas (minst) två olika former av ledarskap som sägs präglade den akademiska organisationen, dels ett kollegialt bottom-up-inriktat och dels ett mer managementinriktat med top-down-karaktär.²⁴⁰ På senare tid har det kollegiala

²³⁴ Carin B. Eriksson (1997) *Akademiskt ledarskap*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Oeconomiae Negotiorum 43, s 12, 27.

²³⁵ Haake (2004) s 46 samt Lars Haikola (2000) *Att dirigera solister. Om ledning och ledarskap vid Lunds universitet*. Lund: Utvärderingsenheten, Rapport nr 2000:208, s 49.

²³⁶ Detta brukar uttryckas genom den latinska frasen 'primus inter pares' som betyder 'den främste bland likar'.

²³⁷ Eriksson (1997) s 47 samt Haake (2004) s 216.

²³⁸ Eriksson (1997) s 50.

²³⁹ Mintzberg (1979) s 361.

²⁴⁰ SOU 1996:21 *Reform för förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform*.

ledarskapet och sättet att utse ledare kommit att ifrågasättas. Kritiska röster menar att akademiska ledare oftast tillsätts utifrån akademiska meriter, inte utifrån deras ledarskapsmeriter. På liknande sätt framhålls att akademien är i behov av ett starkare och tydligare ledarskap.²⁴¹ Ett ledarskap som bör vara mer inspirerat av managementtänkar och som uppfattas som en lösning på en förlegad kollegial ledarstil.²⁴² Jag kommer att återkomma till Mintzbergs resonemang kring den professionella byråkratin i avhandlingens resultatkapitel.

Regleringslandskapet kring forskarutbildningen

Akademins strukturer och det politiska ramverk som omger dessa strukturer påverkar även organiseringen av forskarutbildningen. Efter att ha diskuterat både den svenska forskningspolitiken, relaterat förändringarna inom akademien till styrning med hjälp av NPM samt den professionella byråkratin, kommer jag i följande avsnitt att fokusera på förändringarna av forskarutbildningen. Nedan presenteras en mer detaljerad bild av hur styrningen av forskarutbildningen är organiserad. Syftet är att kortfattat beskriva landskapet av regler och bestämmelser som har vuxit fram och omger den svenska forskarutbildningen, för att på så sätt placera forskarutbildningsreformen från 1998 i ett sammanhang. Det är ett försök att ge en bred överblick av vilka typer av dokument som påverkar styrningen av utbildningen, framförallt från statligt håll, men också över vilka andra institutioner som inverkar på dess utformning.

Avsnittet inleds med en kortfattad beskrivning av den gällande lagstiftningen. Därefter presenteras regleringsbrev, den tidigare forskarutbildningsreformen, forskningspolitiska propositioner fram till 1998 samt granskande instanser. Avslutningsvis relateras den politiska styrningen till avhandlingens teoretiska figur.

Lagstiftning

Den statliga styrningen av forskarutbildningen tar sig först och främst uttryck i lagstiftning, via regleringsbrev samt genom fördelning av ekonomiska resurser i form av anslag för forskning och forskarutbildning. När det gäller lagstiftningen

²⁴¹ Se exempelvis Bauer et al. (1999) Bjuremark (2002) Haake (2004) och Haikola (2000).

²⁴² Haake (2004) s 217.

regleras utbildningen dels av högskolelagen²⁴³, som består av regler kring universitet och högskolor som är under statligt, kommunalt eller landstingskommunalt huvudmannaskap, och dels av högskoleförordningen²⁴⁴. I högskolelagen anges det övergripande målet med forskarutbildningen enligt följande:

Utbildning på forskarnivå skall väsentligen bygga på de kunskaper som studenterna får inom utbildning på grundnivå och avancerad nivå eller motsvarande kunskaper. Utbildning på forskarnivå skall, utöver vad som gäller för utbildning på grundnivå och på avancerad nivå, utveckla de kunskaper och färdigheter som behövs för att självständigt kunna bedriva forskning.²⁴⁵

Dessa bestämmelser kompletteras sedan med mer specifika bestämmelser i högskoleförordningen. I denna regleras bland annat anställningen som doktorand, fakultetsnämndens uppgift, allmänna och individuella studieplaner, handledning och andra resurser, disputation och betyg på avhandlingar samt tillträdet till samtliga nivåer inom högskolan. När förändringar av forskarutbildningen genomförs från statligt håll, leder detta ofta till ändringar av och/eller nya lydelse i högskoleförordningen. Skillnaden mellan att genomföra förändringar i högskolelagen i förhållande till högskoleförordningen, är att det är riksdagen som fattar det slutgiltiga beslutet om ändringar i lagstiftningen, medan regeringen själv kan göra ändringar i förordningen.

Regleringsbrev

Forskarutbildningen styrs också med hjälp av universitetets regleringsbrev. Ett regleringsbrev är de regeringsbeslut som årligen utfärdas för varje enskild myndighet i avsikt att styra deras verksamhet. Innehållet i regleringsbreven utgår både från riksdagens beslut om statsbudgeten och från regeringens prioriteringar.²⁴⁶ Regleringsbrevet består av två huvudsakliga delar, dels en verksamhetsdel som bland annat innehåller mål för verksamheten och krav på åiterrapportering, och dels en finansieringsdel som innehåller myndighetens finansiella förutsättningar. De statliga medlen delas upp på den grundläggande utbildningen samt forskning och forskarutbildning. När det gäller forskar-

²⁴³ Högskolelagen, SFS 1992:1434.

²⁴⁴ Högskoleförordningen, SFS 1993:100.

²⁴⁵ SFS 1992:1434 kap. 1 § 9a.

²⁴⁶ Ekonomistyrningsverkets (ESV) hemsida, www.esv.se (2008-05-24).

utbildningen anger breven exempelvis mål för rekrytering till utbildningen, hur dessa ska uppnås samt krav på återrapportering till statsmakten.²⁴⁷ De innehåller också de ekonomiska anslagen för området Forskning och forskarutbildning.

Forskarutbildningsreformer

Två större reformer har hittills genomförts av forskarutbildningen i Sverige, den första 1969 och den andra nästan 30 år senare, 1998.²⁴⁸ 1969 års reform presenterades i en proposition som syftade till att införa förändringar av både forskarutbildningen och den efterkommande forskarkarriären. Jag kommer här att kort beröra de styrktekniker som presenterades kring forskarutbildningen.²⁴⁹

Den kritik som hade riktats mot forskarutbildningen, och som därmed utgjorde en del av problematiseringen av utbildningen inför reformen 1969, rörde framförallt de alltför långa studietiderna. Dessa ansågs bero på att utbildningen var dåligt organiserad med brister i både undervisning och handledning samtidigt som examensfordringarna ansågs vara allt för omfattande. Målet med reformen var därför att försöka förkorta studietiderna för slutexaminationen och få till stånd en önskad effektivisering.²⁵⁰ Forskarutbildningen skulle bli en genomtänkt och systematiskt planerad utbildning som skulle läggas upp särskilt för varje enskild individ. För att nå detta mål föreslogs ett flertal styrktekniker i syfte att förändra utbildningens organisering. Bland annat avskaffades den dåvarande licentiatexamen och doktorsgraden och en ny doktorsexamen infördes. Denna examen skulle vara utformad så att ”väsentligen mer differentierade samhällsintressen än hittills kan tillgodoses”.²⁵¹

En av styrktekniker innebar att forskarutbildningens normalstudietid kom att begränsas till fyra år²⁵² samtidigt som kraven på avhandlingarnas originalitet och fullständighet tonades ner. Departementschefen framhäver bland annat att avhandlingen snarare ska uppfattas som ett etappmål än ett livsverk, den skulle ses mer som ett kvalificerat examensarbete än ett slutligt mästarprov. Likaså skulle kraven på avhandlingens omfång minska och graderingen av betygen

²⁴⁷ För exempel se återrapporteringskraven för Göteborgs universitet, www.gu.se (2008-08-25).

²⁴⁸ Kungl. Maj:ts proposition nr 31 1969 samt Prop. 1997/98:1 Utgiftsområde 16.

²⁴⁹ För en grundlig analys av reformen 1998, se kapitel 6 nedan.

²⁵⁰ Kungl. Maj:ts proposition nr 31 1969 s 66.

²⁵¹ Kungl. Maj:ts proposition nr 31 1969 s 64.

²⁵² Motsvarande heltidsstudier, maximalt åtta år på halvtid.

slopas så att avhandlingarna enbart kunde få betygen godkänt eller icke godkänt. Doktorsavhandlingen skulle också fortsättningsvis tryckas, till skillnad från de tidigare licentiatavhandlingarna som enbart stencilerades.

Utöver ovanstående förändringar föreslogs även att inslagen av undervisningen i utbildningen skulle öka, särskilt den metodiska skolningen. Samtidigt föreslogs att handledningens organisation skulle regleras närmare och öka i omfattning. En utbyggd handledning uppfattades som en av de viktigaste förutsättningarna ”för att målet för forskarutbildningen såväl kvalitativt som tidsmässigt skall kunna nås”.²⁵³ Ett sätt att förverkliga detta mål var att föreslå en begränsning av antalet doktorander till fem å sex heltidsstuderande per handledare. Däremot föreslogs ingen generell reglering när det gäller handledningens omfattning. När det gäller studiefinansieringen ersattes, sist men inte minst, de tidigare licentiand- och doktorandstipendierna med ett enhetligt doktorandstipendium och att detta skulle få innehas av en doktorand under sammanlagt fyra år.

Sammanfattningsvis innebar 1969 års reform av forskarutbildningen först och främst en förändring av de administrativa ramarna för utbildningen det vill säga dess styrningsregim snarare än verksamhetsregimen. Samtidigt innebar det att den anpassades till en internationellt betydelsefull förebild, nämligen den amerikanska doktorsexamen (PhD).²⁵⁴ Enligt Odén skapade 69-reformen dessutom en form av ”kontrakt” mellan statsmakten och universiteten, där statsmakten bland annat skulle ge basresurser för forskning och forskarutbildning, i utbyte mot att universiteten exempelvis skulle minska tidsåtgången för doktorandarbetet samt få även de humanistiska och samhällsvetenskapliga institutionerna att bli mer kollektiva i sin organisering och satsa på ”teamwork”.²⁵⁵

Forskningspropositioner

Ytterligare ett sätt på vilket forskarutbildningen styrs från statligt håll, är via regeringens forskningspropositioner. En proposition är en presentation av regeringens förslag till förändringar inom specifika områden, i det här fallet forskning och forskarutbildningen. I detta avsnitt kommer jag kort att presentera huvuddragen i dessa propositioner fram till reformen 1998, med fokus på

²⁵³ Kungl. Maj:ts proposition nr 31 1969 s 70.

²⁵⁴ Zetterblom (1994) s 23, 166.

²⁵⁵ Odén (1989) s 96ff.

forskarutbildningen. Jag är medveten om att förändringar av forskarutbildningen även kan presenteras i andra dokument, men jag har valt att koncentrera framställningen på just dessa, dels eftersom de är ett av de mest centrala politiska dokumenten och dels eftersom de drar upp riktlinjerna för vad regeringen ämnar göra under den följande mandatperioden. Dessutom ger de en möjlighet att jämföra förslagen som diskuterats tidigare år med reformen från 1998, för att se vad som är återkommande teman och vad som verkar vara nya. Förslaget till att utforma forskningspropositioner kom 1979²⁵⁶ och därefter har de presenterats en gång per mandatperiod. Syftet med att presentera forskningspropositioner var

/.../ att ge riksdagen så långt som möjligt en helhetsbild över forskningen och forskarutbildningen inom högskolan, sektorsforskningen, och den industriella forskningsverksamheten samt att lämna förslag om riktlinjer för planering och utveckling av forskningsverksamheten under de närmaste åren.²⁵⁷

I den första forskningspropositionen, från 1979, ges förslaget att behörigheten till forskarutbildningen ska delas in i en allmän och en särskild behörighet. En grundläggande högskoleutbildning som sammanlagt omfattar minst 80 poäng ska ge en allmän behörighet, medan krav på särskild behörighet är något som fastställs av de enskilda fakultetsnämnderna. Det föreslås också att ett system för etappavgångar inom forskarutbildningen ska utvecklas. Även studiefinansiering och dimensionering diskuteras, men inga nya förslag eller styrtekniker förs fram rörande dessa frågor.

Den andra forskningspropositionen presenterades 1982 och fortsätter i samma spår som den första.²⁵⁸ I denna föreslås ytterligare en ändring av behörigheten till forskarutbildningen, vilket resulterade i att en lämplighetsbedömning införs vid antagningen. Förutom att uppfylla de allmänna och särskilda behörighetskraven, bör den blivande doktoranden också ha sådan förmåga som behövs för att genomgå forskarutbildningen. Vad som gör en person lämplig lämnas dock till universiteten att själva bestämma, vilket gör att universiteten själva får fylla lämplighetskriteriet med innehåll. Utbildningens dimensionering diskuteras i stor utsträckning men det framhålls att det är omöjligt att precisera antagningstal för varje ämne, vilket gör det svårt att skapa ett system för en total dimensionering

²⁵⁶ Prop. 1978/79:119 *Om vissa frågor rörande forskning och forskarutbildning.*

²⁵⁷ Prop. 1981/82:106 *Om forskning*, s 6.

²⁵⁸ Prop. 1981/82:106.

av utbildningen, som regeringen tidigare efterfrågat. Universitets- och högskoleämberet (UHÄ) fick istället till uppgift att fortlöpande följa antalet examinerade från utbildningen och arbetsmarknadssituationen för forskarutbildade.

I propositionen från 1982 presenteras också ett förslag på system med omdömen om doktorsavhandlingar, där fakultetsopponent och betygsnämnd föreslås redovisa skriftliga omdömen.²⁵⁹ Betygsnämnden föreslås även bestå av två fasta ledamöter som utses för ett år i taget plus ytterligare en eller tre ledamöter som utses för varje avhandling, detta för att få kontinuitet vid bedömningarna.²⁶⁰ Vidare föreslås att utbildningsbidraget för doktorander ska bli uppräknat, så att det motsvarar den högsta nivån inom motsvarande arbetsmarknadsutbildningarna. Det ges även ett förslag på ett nytt studiefinansieringssystem som syftade till att låta de forskarstuderande ägna mer tid åt sina studier och på så sätt göra utbildningen mer effektiv. Doktorantjänster ska också inrättas vid forskningsråd och sektoriella FoU-organ samt på försök också vid högskoleenheter. Ytterligare en styrteknik som presenteras gäller amanuens- och assistenttjänsterna. Dessa avskaffas för att pengarna istället ska användas till inrättandet av ytterligare utbildningsbidrag för doktorander samt införandet av en ny typ av assistenttjänst för doktorander med utbildningsbidrag. Vidare föreslås att en ny typ av amanuensjänst för enklare undervisningsuppgifter eller institutionstjänstgöring ska införas. Även forskarutbildningens meritvärde diskuteras och det föreslås att den tid som ägnas åt utbildningen, dock högst fyra år, vid ny tjänsteställning ska få liknas vid tjänstgöring inom statlig tjänst. Ett slutligt ställningstagande i frågan om meritvärde och till utformningen av eventuella riktlinjer anser statsrådet dock först bör tas efter att ärendet beretts ytterligare.

Förslagen i den tredje forskningspropositionen fokuseras framförallt på att främja forskarrekryteringen och återigen diskuteras utbildningens meritvärde.²⁶¹ Regeringen vill att meritvärde ska höjas vid tillsättning av statliga eller statligt reglerade tjänster, och precis som i föregående proposition föreslås återigen att en fullgjord forskarutbildning nu ska motsvara fyra års heltidsarbete i statlig

²⁵⁹ Förslaget att redovisa omdömen om doktorsavhandlingar ansågs slutligen inte rimligt av Utbildningsminister Hjelm-Wallén. Däremot ansåg hon att det ur rättsäkerhetssynpunkt var motiverat att redovisa sådana vid underkännande av en avhandling. Prop. 1983/84:107 *Om forskning*, Bilaga 5 s 57.

²⁶⁰ Förslag med fasta ledamöter avslogs så småningom eftersom remissopinionen var mycket splittrad i frågan. Prop. 1983/84:107 Bilaga 5 s 56.

²⁶¹ Prop. 1983/84:107.

tjänst. Andra styrtekniker som presenteras för att förbättra förutsättningarna för rekryteringen är att göra fler förbättringar av studiefinansieringssystemet. På sikt bör det exempelvis eftersträvas att doktoranderna kan ges försörjning direkt vid antagningen till forskarutbildningen. Ansvarigt statsråd tar även initiativ till en ytterligare översyn av systemet. Likaså föreslås att med sektorsorganens hjälp försöka öka antalet doktorandtjänster och att genomföra förstärkningar av fakultetsanslaget så att nya mellantjänster kan inrättas. Högskolans ansvar gällande handledning av forskarstuderande samt deras anpassning av antagning efter tillgängliga resurser och praktiska förutsättningar understyrks kraftigt. Sist men inte minst föreslås att åldersgränsen för att få utbildningsbidrag, som ligger på 45 år, ska tas bort.

1987 presenterades den fjärde forskningspropositionen.²⁶² I denna diskuterades inte forskarutbildningen i någon större utsträckning. Statsministern framhåller dock vikten av att satsa på den unga generationen forskare. Istället för att introducera mer specifika styrtekniker föreslås en mer generell satsning genom inrättandet av ytterligare doktorandtjänster samtidigt som en höjning av nivån på utbildningsbidragen förordas. Tillsammans med en uppmaning till sektorsorganen om att också de kan bidra till en förbättrad situation för doktoranderna, understryks att resursförstärkningarna som föreslagits i propositionen ska uppfattas som ett första steg i en pågående förbättring av de forskarstuderandes situation. Härtill kommer en allmän förstärkning av högskolans resurser som ger möjligheter att förbättra för doktoranderna genom utökad handledning samt utökade biblioteks- och personalresurser.

Den femte forskningspropositionen presenterades i början av 1990.²⁶³ I denna diskuteras bland annat studiefinansieringen och ett förslag, där stora delar av utbildningsbidragen omvandlas till doktorandtjänster, presenteras. På sikt uttrycks en önskan om att alla dessa bidrag ska göras om till liknande tjänster, samt att användningen av studiemedel som finansiering inte bör användas i framtiden. Sedan den föregående propositionen har ändringar i högskoleförordningen genomförts som innebär att enbart de doktorander som kan erbjudas godtagbara villkor när det gäller handledning och övriga studievillkor, får antas till utbildningen. I forskningspropositionen trycks det på att antalet doktorander därför ska anpassas till dessa förutsättningar och ansvaret för att

²⁶² Prop. 1986/87:80 *Om forskning*.

²⁶³ Prop. 1989/90:90 *Om forskning*.

detta sker ska ligga på fakultetsnämnderna. Samtidigt menar regeringen att det är viktigt att antalet examinationer ökar, målet bör vara att de fördubblas. Detta ska kunna uppnås genom att förbättra rekryteringen och öka effektiviteten i utbildningen. Vidare framhåller regeringen vikten av att institutionerna försöker vidga rekryteringen och underlätta för nya grupper av forskarstuderande att söka sig till utbildningen.

I 1993 års proposition lägger regeringen fram en plan för att fler unga ska få möjlighet att forska. Målet är, precis som i föregående proposition, att fördubbla antalet examinationer från forskarutbildningen fram till år 2000. Syftet med detta var flerfaldigt; att förnya forskningen, stärka kvaliteten i högre utbildning och förse både näringsliv och andra samhällssektorer med ett ökat antal forskarutbildade. Det sistnämnda var något som togs upp redan i reformen 1969. Rekryteringen av forskare står i fokus i propositionen och för att få fler att vilja genomgå utbildningen framhålls vikten av att ytterligare förbättra studiefinansieringen för doktorander. Av detta skäl föreslås en utökning av antalet doktorandtjänster samtidigt som omvandlingen av utbildningsbidragen till tjänster fortsätter. Likaså upphävs den tidigare förordningen om utbildningsbidrag. Här framhålls också att en del av forskningsrådets resurser bör reserveras för unga forskare som verkar särskilt lovande, samtidigt som forskarutbildning i samverkan med näringslivet och industrin ska främjas, vilket ligger helt i linje med den utveckling som framförallt Etzkowitz beskriver. Därtill introduceras specifika forskarskolor parallellt med den nuvarande forskarutbildningen. I dessa ges utbildningen i en mer sammanhållen form med kurser och seminarier inom ett bredare definierat ämnesområde. Regeringen förordar även att särskilda medel ska avsättas för denna försöksverksamhet. Utöver detta föreslås också att forskarutbildningen integreras i forskning som finansieras med löntagarfondmedel samt att aktivitetsrelaterade fakultetsanslag införs för att på så sätt stimulera till förbättrade handledarinsatser och ökad examinationsfrekvens. Sist men inte minst presenteras ett tiopunktsprogram för att få in fler kvinnor i forskning och forskarutbildning.

1996 lades nästa forskningsproposition fram. Här framhåller regeringen att en reformerad forskarutbildning är under utredning och beredning, likaså skriver de att förslag som framkommit i departementspromemorian ”Studiefinansiering och examina inom forskarutbildningen” håller på att remissbehandlas, varför man avser återkomma i dessa frågor. Någon djupare behandling av forskarutbildningen sker därför inte i propositionen. Däremot framkommer det att det

anses angeläget att satsa på forskning och forskarutbildning inom lärarutbildningens område, vilket skulle leda till att forskningsanknytningen främjas samtidigt som lärarnas kompetens höjs. 1998 presenteras sedan reformeringen av forskarutbildningen, som är i fokus för denna avhandling.

I ovanstående avsnitt angående forskningspropositioner har jag inte tagit någon större hänsyn till om de förslagna styrteknikerna från regeringen har antagits av riksdagen, förutom i något enstaka fall. Anledningen till detta är att jag istället haft ambitionen att visa på vilka förslag som regeringen har valt att föra fram gällande forskarutbildningen för att på så sätt försöka ge en bild av hur deras tankegångar har sett ut samt var deras fokus har legat. Det kan dock poängteras att riksdagen under den här perioden, med några få undantag, har följt regeringens förslag vad gäller forskarutbildningen.²⁶⁴

Avslutningsvis kan de tidigare forskningspropositionernas förslag till förändring av forskarutbildningen sammanfattas i följande punkter:

- Behörigheten
- Etappavgångar
- Studiefinansieringssystemet, exempelvis att öka antalet doktorandtjänster
- Utbildningens dimensionering
- Skriftliga omdömen av avhandlingar
- Betygsnämndens sammansättning
- Utbildningens meritvärde
- Främja och vidga rekryteringen, exempelvis att få in fler kvinnor i utbildningen
- Godtagbara villkor vid antagning bland annat gällande handledning
- Öka antalet examinationer
- Skapa forskarskolor

Genomgången av både den tidigare reformen från 1969 och de forskningspolitiska propositionerna kan ses som en form av ”kontextmaterial” som sätter avhandlingen i ett sammanhang. De kan samtidigt ses som ett ”bimaterial” i

²⁶⁴ Detta gäller fram till början av 1990-talet enligt Zetterblom (1994) s 28.

avhandlingen.²⁶⁵ Jag kommer att återvända till dessa dokument i analysen av 1998 års reform för att kort studera vilka problematiseringar och styrtekniker som är nya och vilka som har funnits med sedan tidigare.

Granskande instanser

Det finns två externa institutioner som har till uppgift att kontrollera eller granska universitetens och högskolornas verksamhet, och därmed även utformningen av forskarutbildningen. Grovt uttryckt skulle man kunna säga att de granskar universitetens översättningar av regeringens nya styrtekniker. Dessa är Högskoleverket (HSV) och Riksrevisionen. HSV bildades 1995 och är en myndighet som specifikt arbetar med frågor rörande universitet och högskolor. Dess uppgift är att bidra med underlag för att förändra och förbättra verksamheten på högskoleområdet, samtidigt som de utövar tillsyn av universitet och högskolor och deras utbildningar. De har bland annat till uppgift att granska kvaliteten i den högre utbildningen, inklusive forskarutbildningen, att bevaka studenternas rättsäkerhet, att utreda och analysera högskolesystemet, att värdera utländska utbildningar, samt informera och uppmuntra till studier.²⁶⁶ Högskoleverket har även befogenhet att utarbeta föreskrifter som är till för att förtydliga och komplettera regler som finns i högskolelagen och högskoleförordningen. Dessa föreskrifter finns samlade i Högskoleverkets författningssamling (HSVFS), men ingen av dessa berör forskarutbildningen. Utöver diverse granskningar av forskarutbildningens kvalitet, har HSV även genomfört utvärderingar och gett ut rapporter angående utbildningen. Även om HSV genom sin kontrollfunktion utövar en viss styrning av forskarutbildningen kommer jag inte att gå igenom dessa rapporter och utvärderingar, utan vill med detta enbart visa på hur de arbetar i förhållande till forskarutbildningen.

Också föregångaren till HSV, Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ)²⁶⁷ genomförde utredningar och arbetade fram förslag på åtgärder. De utfärdade också ”allmänna råd” för hur olika frågor inom forskarutbildningen borde hanteras, fördelade anslag till forsknings- och utvecklingsprojekt som omfattade olika aspekter av forskarutbildningen samt anordnade konferenser om forskarutbildningsfrågor och kurser för handledare”.²⁶⁸ UHÄ fick också ett antal

²⁶⁵ Detta diskuteras mer noggrant i metodkapitlet.

²⁶⁶ Högskoleverkets hemsida www.hsv.se (2008-07-07).

²⁶⁷ UHÄ inrättades 1976 och lades ner 1992.

²⁶⁸ Zetterblom (1994) s 25.

uppdrag från regeringen inför de olika forskningspropositionerna, vilket bland annat omfattade att utreda forskarutbildningens dimensionering²⁶⁹, göra en samlad översyn av problemen i utbildningen²⁷⁰, kartlägga institutionstjänstgöringen²⁷¹ samt att utreda frågor kring antagning, studiefinansiering, doktorandernas arbetsbörda, sekretessbelagda forskningsresultat, dimensionering och etappavgångar²⁷². I och med att UHÄ lades ned, kom universitet och högskolor att bli direkt underställda regeringen, samtidigt som lärosätenas frihet att bestämma över användningen av resurser ökade.²⁷³ Kvalificerat planerings- och utredningsarbete som tidigare genomförts av ämbetet överfördes nu på de enskilda universiteten och högskolorna och UHÄ:s författningssamling förklarades ogiltig. Nedläggningen av UHÄ och bildandet av HSV innebar också att den nya myndigheten fick ett något förändrat uppdrag. Denna organisatoriska förändring kan i sig ses som ett uttryck för att regeringen ansåg att det fanns behov av en ny typ av granskande myndighet. Samtidigt har exempelvis Riksdagens revisorer haft synpunkter på om HSV:s funktion som både granskande och främjande av högskolesektorn, verkligen är förenliga med varandra.²⁷⁴

Riksrevisionen är ytterligare en av riksdagens tillsynsmyndigheter och har till uppgift att granska den statliga verksamheten för att på så sätt bidra till god resursanvändning och en effektiv förvaltning, däribland landets universitet och högskolor.²⁷⁵ Riksrevisionen har tre huvuduppgifter; årlig revision som bland annat innefattar en bedömning av myndigheters tillförlitlighet när det gäller redovisning och att räkenskaperna är rättvisande, effektivitetsrevision som undersöker hur effektiv den statliga verksamheten är samt internationell verksamhet som exempelvis innefattar samarbete med EU. Dess föregångare, Riksrevisionsverket, har sammanlagt skrivit fyra rapporter rörande forskarutbildningen under 1980-talet och 1990-talet.²⁷⁶ Rapporterna har haft fokus på

²⁶⁹ UHÄ 1982-12-10 *Forskarutbildningens dimensionering slutrapport*. Stockholm.

²⁷⁰ UHÄ-rapport 1986:19 *Forskarutbildningen – en problemanalys*. Stockholm.

²⁷¹ UHÄ okt 1988 *De forskarstuderandes institutionstjänstgöring* Arbetsrapport från utredningssektionen nr 18. Stockholm.

²⁷² UHÄ-rapport 1987:7 Bilaga nr 18 *Forskarutbildningen – underlag för 1990 års forskningsproposition*. Stockholm.

²⁷³ Lundberg (2003) s 11.

²⁷⁴ Se Riksdagens revisorer (1999) *Högskoleverkets granskande och främjande roll*. Stockholm: Riksdagens revisorer, Rapport 1999/2000:3.

²⁷⁵ Riksrevisionens hemsida, www.riksrevisionen.se (2008-08-25).

²⁷⁶ Riksrevisionsverket (1982) *Effektivitet i forskarutbildningen* Stockholm: Riksrevisionsverket, Riksrevisionsverket (1983) *Bättre forskarutbildning* Stockholm: Riksrevisionsverket, Riksrevisionsverket (1989) *Forskarutbildningens* (forts. nästa sida)

att undersöka effektiviteten inom utbildningen och har även kommit med rekommendationer på hur denna kan ökas. Undersökningarna identifierar ett flertal problem som exempelvis långa studietider, låg genomströmning samt har samtidigt tagit fram ett mått, disputationskvoten, som anger andelen doktorander som disputerar efter en rimlig tid i forskarutbildningen. Rapporterna har sedan används som underlag i bland annat forskningspropositionerna.

Sammanfattningsvis ingår forskarutbildningen i ett regleringslandskap som först och främst på ett eller annat sätt styrs av statsmakten. Det är få andra instanser som påverkar dess organisering på ett så handgripligt sätt. De enskilda universiteten kan sedan välja att införa vissa lokala bestämmelser för utbildningen. Ansvar för forskarutbildningen ligger dock enligt lag hos de enskilda fakulteterna även om detta ansvar ibland delegeras ner till institutionsnivå, med stöd i högskoleförordningen 6 kap 48 §.²⁷⁷

Avslutningsvis har den statliga styrningen berört både verksamheten, genom införandet av mål- och resultatstyrning, och den formella ledningsstrukturen. Det går att se att det universitets- och forskningspolitiska fältet inte enbart präglas av idéer, visioner och praktiker som kan kopplas till Humboldt och Merton, utan också av synen på universitetet och forskningen som ett instrument för att nå konkreta politiska mål och syften.²⁷⁸ Staten styr inte bara mot den akademiska institutionen, utan även genom den. Universitetens organisation, inriktning och arbetsformer är med andra ord influerade av både vetenskapliga visioner och politiska idéer och påstötningar. Akademin är på så sätt i stor utsträckning både invävd i och reglerad av statsmaktens politiska organisations- och styrningsstrukturer, och inte minst dess finansiella ramverk.²⁷⁹ Samtidigt finns det en risk för att nya typer av styrformer kan vara svåra att förena med den mer informella styrningen, baserad på Humboldt och Merton, som karaktäriserar akademin. Utifrån detta resonemang finns det en potentiell konfliktyta mellan politiskt initierade förändringar av forskarutbildningen och akademin vilja till autonomi.

effektivitet: efterstudie Stockholm: Riksrevisionsverket samt Riksrevisionsverket (1996) *Sambällsvetenskaplig forskarutbildning: "four years not for years"* Stockholm: Riksrevisionsverket 1996:52.

²⁷⁷ En presentation av hur forskarutbildningen är organiserad vid Göteborgs universitet ges i metodkapitlet.

²⁷⁸ Jfr Melander (2006) s 151.

²⁷⁹ Melander (2006) s 150.

Kapitlet har behandlat den vänstra delen i den teoretiska figuren som presenterades på sidan 44 i kapitel 2 det vill säga statsmakten och utformningen av den styrningsregim som historiskt sett omger den svenska forskarutbildningen, men också hur nya styrideal inspirerade av NPM har påverkat. I nästa kapitel kommer jag att redogöra för hur regeringens program samt översättningen av detta program har undersökts.

METOD OCH MATERIAL

Avhandlingen kombinerar två olika typer av material, dokument och intervjuer. Dokumentet, det vill säga forskarutbildningsreformen, representerar material från statsmakten (den vänstra delen av den teoretiska figuren i kapitel 2) medan intervjuerna representerar material från akademien (den högra delen). Kapitlet inleds med en beskrivning av materialet för dokumentanalysen och går sedan in på hur detta material har analyseras. Därefter beskrivs ramarna för intervjuundersökningen. Detta avsnitt inleds med valet av Göteborgs universitet (GU) som undersökningsenhet och en beskrivning av hur forskarutbildningen är organiserad. Därefter fokuseras intervjumaterialet som består av samtal med personer som är ansvariga för forskarutbildningen vid åtta institutioner på GU. Sist men inte minst diskuteras forskarens roll i forskningsprocessen.

Anledningen till att jag har valt att analysera olika typer av material är för att försöka ge empirin en bredd. Medan intervjuerna kan sägas vara ”öppna texter” kan forskarutbildningsreformen istället ses som ett exempel på en mer ”sluten text”.²⁸⁰ Begreppen syftar inte till textens objektiva egenskaper utan till själva tolkningsprocessen och vad som där händer mellan läsaren, texten och samhället. En öppen text gör det möjligt för läsaren att fritt analysera vad texten säger medan en sluten text snarare begränsar läsaren frihet. Detta innebär att öppna texter analyseras genom att man försöker stänga dem och hitta en mer sluten historia och slutna texter genom att försöka ”bryta upp” dem för att få reda på mer.²⁸¹

²⁸⁰ Se Barbara Czarniawska (1992) *Styrningens paradoxer: scener ur den offentliga verksamheten*. Stockholm: Norstedts.

²⁸¹ Jfr Lövgren (2002) s 71.

Dokumentstudien

Jag har valt att göra en dokumentanalys eftersom det ger mig möjlighet att studera statsmaktens²⁸² ambitioner och intentioner med forskarutbildningen på ett konkret och lättillgängligt sätt. Även om själva dokumentet till stor del är skrivna av tjänstemän vid regeringskansliet, ger de uttryck för regeringens synpunkter och förmedlar dess avsikter att förändra ett område eller en verksamhet. Dokumentet ger mig på så sätt tillgång till den politiska diskursen kring forskarutbildningen.

Materialiet för dokumentanalysen

Dokumentanalysens material utgörs huvudsakligen av forskarutbildningsreformen som presenterades i samband med regeringens budgetproposition 1997/98. Som tidigare nämnts är en proposition regeringens förslag till förändringar inom specifika områden. Vissa av dessa förslag kräver beslut från riksdagen (till exempel lagändringar och budgetfrågor) medan andra är upp till regeringen själv att besluta om (exempelvis förordningar). Propositionerna utgör ett av riksdagens viktigaste arbetsmaterial och är utgångspunkt för flertalet riksdagsbeslut vad gäller lagstiftnings- och budgetfrågor. En budgetproposition är ett dokument som behandlar ett stort antal områden. Jag har valt att koncentrera mig på den del av propositionen som mer koncentrerat behandlar forskarutbildningen, nämligen utgiftsområde 16 och texten under rubriken *En reformerad forskarutbildning*. I avhandlingen använder jag beteckningarna ”forskarutbildningsreformen” och ”reformen av forskarutbildningen” synonymt när jag syftar till detta dokument.

I det föregående kapitlet beskrevs kort innehållet både i den föregående reformen av forskarutbildningen från 1969 och alla de forskningspropositioner som presenterats fram till 1998. Detta material kan ses som en form av kontext och bimatierial i avhandlingen. Jag kommer att relatera analysen av forskarutbildningsreformen till detta bimatierial i slutet av kapitel 6. En sådan jämförelse är intressant för att se vilka problematiseringar och styrtekniker som funnits med sedan tidigare och hur ett politiskt budskap kan repeteras i de statliga dokumenten under en längre period. En sådan repetition kan ses i ljuset av en

²⁸² Jag kommer att använda mig av benämningarna statsmakten och regeringen som synonymer när jag talar om författarna till forskarutbildningsreformen. Detta eftersom det ger en viss språklig variation i texten. Det kan därför vara bra att notera att forskarutbildningsreformen är skriven under en socialdemokratisk regering som leddes av statsminister Göran Persson. Utbildningsminister vid tidpunkten var Carl Tham.

kontinuerlig disciplinering av akademien och forskarutbildningen från statsmaktens sida, där samma budskap framförs gång på gång i hopp om att en förändring ska ske. Anledningen till att jag har valt att betrakta den förra reformen och forskningspropositionerna som bimaternal och inte huvudmaterial beror bland annat på att 69-reformen redan har analyserats av andra forskare, exempelvis Zetterblom och Bennich-Björkman. Propositionerna å sin sida behandlar politiska satsningar och andra förutsättningar när det gäller forskning mer generellt. I dessa är organiseringen av forskarutbildningen bara en liten del. Reformen utgör, till skillnad från forskningspropositionerna, en samlad text med en riktad fokus på forskarutbildningen. Det är därför som just denna utgör avhandlingens utgångspunkt.

En annan möjlighet när det gäller dokumentstudien hade varit att inkludera universitetens regleringsbrev i analysen. Som tidigare nämnts utgör dessa ett av statsmaktens viktigaste styrdokument.²⁸³ Regleringsbreven bygger på de beslut som regering och riksdag har fattat. Breven formuleras därmed med hänsyn till de styrtekniker som presenteras i forskarutbildningsreformen. Jag har därför valt att inte inkludera regleringsbreven. Det har även presenterats ytterligare statliga utredningar och forskningspropositioner efter 1998. Ingen av dessa dokument har dock samma dignitet som reformen, även om de medfört förändringar av utbildningen, och har därför valts bort i denna undersökning.

I enlighet med bland annat Rose & Millers tankegångar har jag valt att se forskarutbildningsreformen som ett av regeringens program för hur forskarutbildningen bör förändras och organiseras. Jag har även valt att avgränsa undersökningen till att fokusera analysen av själva reformen, vilket innebär att jag inte har inkluderat förarbeten, remissyttranden eller riksdagens utskotts-
betänkande i analysen.²⁸⁴ Valet av forskarutbildningsreformen som utgångspunkt för analysen bygger på att detta dokument presenterar nya konkreta förslag till riktlinjer för verksamheten och därmed är centralt för hur utbildningen idag organiseras. Till detta kommer att det är den första reformen på området som lagts fram sedan 1969. Den är således den första mer genomgripande förändringen som initierats från politiskt håll på nästan 30 år. Reformen är även en av utgångspunkterna för projektansökan i det övergripande projektet

²⁸³ Sundström (2003) s 271ff.

²⁸⁴ Se exempelvis regeringens hemsida för en mer övergripande genomgång av hur lagstiftningsprocessen i Sverige går till, www.regeringen.se.

Doktorsbattar i omvandling, vilket gör den till en gemensam referenspunkt och en bra grund för att studera förändringar av forskarutbildningen.

Dokumentanalys

Forskarutbildningsreformen är, likt andra dokument, en produkt producerad av människor i ett socialt organiserat sammanhang. Den har tillkommit genom diskussion och övervägningar, skriven av tjänstemän, men utifrån ett politiskt initiativ. Texten kan ses som en produkt av olika diskurser, samtidigt som den själv bidrar till att reproducera eller förändra diskurser. Samtidigt som diskurserna anger ramar för vad som är tänkbart, vad som kan sägas och vad som uppfattas som sanning under en viss tidsperiod, kan de således också komma att utmana dessa ramar. I avhandlingen har jag för avsikt att undersöka hur den politiska styrningen tar sig uttryck i forskarutbildningsreformen med hjälp av de teoretiska begrepp som har sin utgångspunkt i ett governmentality-perspektiv och som presenterades i det teoretiska kapitlet ovan.

Avhandlingens första syfte och två av de fyra frågeställningarna är riktade mot reformen. Dessa behandlar dels regeringens *problematisering* av forskarutbildningen och dels vilka *styrtekniker* som presenteras i syfte att förändra forskarutbildningens styrnings- och verksamhetsregimer. Problematiseringarna har identifierats genom noggranna genomläsningar av reformen för att se *hur* och *vad* regeringen väljer att lyfta fram som problematiskt. Fokus har legat på vad det är i den nuvarande organiseringen som inte anses fungera på ett tillfredsställande sätt och därför behöver förändras. Detta omfattar bland annat att söka efter uttryck i texten som på något sätt indikerar brister i forskarutbildningen. Exempelvis att regeringen ser vissa ”problem” med den nuvarande organiseringen, att de framhåller vissa specifika ”risker” med att inte genomföra förändringar, att det finns faktorer som ”motverkar” en önskvärd utveckling eller som kan ”verka återhållande”, ord som på ett eller annat sätt har en negativ klang. Därefter har resonemangen lyfts ut och studeras närmare för att se exakt vad i detta som är det problematiska och varför det framhålls som problem. När det gäller styrtekniker, har uppmärksamheten riktats mot vilka styrtekniker eller åtgärder som presenteras i texten, vilka områden som dessa riktar sig mot samt hur de är utformade och på vilket sätt de är tänkta att fungera. Det omfattar dels de konkreta åtgärder som regeringen presenterar för att förändra forskarutbildningen, men också mer indirekta skrivelser i syfte att styra utbildningen i en viss riktning, skrivelser som ur ett Foucaultperspektiv skulle kunna ses som ett uttryck för disciplinering, det vill säga mer subtila sätt att styra.

Ett dokument kan sägas ha ett dubbelt förhållande till praktik, dels som en behållare för exempelvis instruktioner, krav eller önsksningar och dels som en egen aktör. På så sätt blir dokumentet också öppet för olika typer av ”manipulering” av andra aktörer och de kan också komma att fungera som till exempel en allierad, en resurs för fortsatta handlingar eller rent av en fiende i förhållande till den egna verksamheten.²⁸⁵ Dokument ska därför inte uppfattas som stabila i sin karaktär eller som på förhand definierade artefakter, utan:

/.../ the content of a document is never fixed and static, not least because documents have to be read, and reading implies that the content of a document will be situated rather than fixed.²⁸⁶

Innehållet i ett dokument kan både uppfattas och läsas på många olika sätt. De kan också komma att användas på olika sätt, utifrån verksamhetens förutsättningar. Dokumenten översätts för att passa in den egna organisationen och till dess praktik.²⁸⁷ Prior menar exempelvis att det ofta uppstår kontroverser och meningsskiljaktigheter i översättningsprocessen, och att det är upp till den empiriska undersökningen att studera ”how they act back on their creators”.²⁸⁸ Jag återkommer till detta i diskussionen kring översättningen av reformen nedan. Likaså kan en text som vid en första anblick uppfattas som ett tekniskt dokument, utifrån Foucaults tankar kring makt, komma att användas för både övervakning och maktutövning inom en organisation. Detta visar just på dokumentens föränderliga karaktär. Vi kommer att se exempel på hur detta kan ske i analysen av reformen och i intervjuundersökningen.

Efter att ha redogjort för dokumentstudien och hur denna kommer att genomföras, kommer jag att beskriva hur intervjustudien har genomförts. Inledningsvis presenteras en avgränsning i form av valet att utföra studien på GU samt en beskrivning av dess struktur.

Intervjustudien

Jag har valt att komplettera dokumentanalysen med intervjuer med personer som är ansvariga för forskarutbildningen vid åtta institutioner på Göteborgs

²⁸⁵ Lindsay Prior (2003) *Using documents in social research*. London: SAGE.

²⁸⁶ Prior (2003) s 4.

²⁸⁷ Se teorikapitlet för en mer ingående beskrivning av begreppet översättning.

²⁸⁸ Prior (2003) s 73.

universitet. Intervjuerna syftar till att undersöka hur reformen har översatts till lokal nivå. Anledningen till att jag valde att genomföra intervjuer är att de ansvariga på så sätt får möjlighet att med egna ord diskutera och beskriva hur de har organiserat forskarutbildning vid sina respektive institutioner och hur de ser på styrningen av verksamheten. Det finns ett flertal avhandlingar som på olika sätt studerar översättningar. De har ofta genomförts utifrån en etnografisk ansats med hjälp av observationer och en närhet till det studerade objektet.²⁸⁹ Eftersom forskarutbildningen är en verksamhet som pågår i många skilda rum samtidigt, är den svår att fånga med hjälp av observationer. Av denna anledning var intervjuer en mer lämplig metod att använda. Det är också ett angreppssätt som överensstämmer väl med avhandlingens teoretiska ansats.

Valet av Göteborgs universitet

En av de avgränsningar som gjorts i avhandlingen är valet att genomföra intervjuerna vid ett och samma lärosäte, nämligen GU. I den översyn av forskarutbildningen som genomförts vid GU under hösten 2009 jämförs lärosätet med både Uppsala och Lunds universitet.²⁹⁰ Dessa två lärosäten anses vara bra jämförelseobjekt eftersom de är storleksmässigt likvärdiga och har jämförbara fakultetsområden. Det skulle således ha varit möjligt att ha undersökt forskarutbildningen även vid dessa två universitet. Ett annat alternativ skulle ha varit att studera ett ”gammalt” och ett ”nytt” universitet för att se om, och i så fall på vilket sätt, dessa liknar eller skiljer sig åt. I en ideal undersökning hade liknande jämförelser mellan lärosäten varit mycket givande och medfört en större förståelse för skillnader mellan landets universitet och förutsättningarna för forskarutbildningen inom dessa. Det finns dock flera fördelar med att utföra undersökningen på ett enda lärosäte. Exempelvis innebär en sådan studie att jag har möjlighet att visa på den bredd som finns inom ett och samma universitet och till och med inom en och samma fakultet. Sådana skillnader kan lätt fall bort när hela lärosäten jämförs med varandra. Eftersom jag själv har läst min grundutbildning här känner jag sedan tidigare till universitetet, vilket underlättar för att få en helhetsbild över hur organisationen fungerar. Det hade varit ett snårigt arbete att på motsvarande sätt skapa sig en liknande överblick och förståelse för andra lärosäten.

²⁸⁹ Se exempelvis Christine Blomquist (1996) *I marknadens namn: mångtydiga reformen i svenska kommuner*. Stockholm: Nerenius & Santérus förlag, Guðbjörg Erlingsdóttir (1999) *Förförande idéer: kvalitetssäkring i hälso- och sjukvården*. Lund: Företagsekonomiska institutionen Lunds universitet samt Kajsa Lindberg (2002) *Kopplandets kraft. Om omorganisering mellan organisationer*. Göteborg: Bokförlaget BAS.

²⁹⁰ Liljenstolpe & Åkerblom (2009).

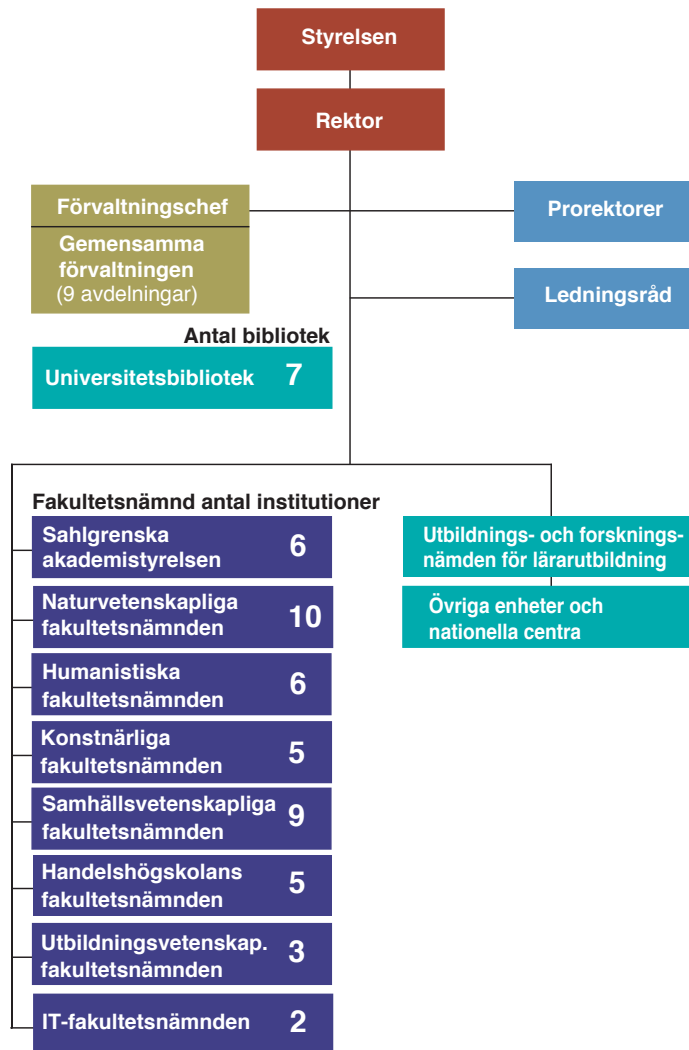
Göteborgs högskola bildades 1891 och fick formell universitetsstatus 1954. GU blev landets i ordningen tredje statsuniversitet efter Uppsala (1477) och Lund (1668). Idag är Göteborgs universitet organiserat utifrån åtta fakulteter och ett 60-tal institutioner. Sammanlagt arbetar här lite mer än 5200 personer. Utbildning och forskning bedrivs inom tre av fyra vetenskapsområden²⁹¹ och totalt studerar nästan 50000 personer på grundutbildningsnivå och drygt 2000 deltar aktivt i forskarsutbildningen.²⁹² Organisatoriskt sett har Göteborgs universitet länge skilt sig från andra nationella universitet genom sin relativt långtgående decentraliserade eller federala struktur.²⁹³ I och med att flera tidigare utomstående högskolor, till exempel Lärarhögskolan, Musikhögskolan och Handelshögskolan, för att bara nämna några, efter hand har kommit att införlivats i universitetets organisation, har dessa enheter kommit att bibehålla en relativt stor självständighet. Till detta tillkommer att ett långtgående decentraliseringsbeslut fattades 1993 som innebar att näst intill all personal- och utbildningsadministration blev utflyttad till de enskilda fakulteterna. Ytterligare ett exempel som speglar denna självständighet är att Handelshögskolan har en egen rektor, trots att man tillhör GU. Formellt sett styrs dock hela universitetet, precis som övriga universitet, av en gemensam universitetsstyrelse samt en central rektor. GU befinner sig för tillfället i en omorganisation med syfte att få till stånd ett mer enhetligt och sammanhållet universitet. Följande organisationschema kan hjälpa till att förstå universitetets struktur i form av uppdelning av fakulteter och institutioner.²⁹⁴

²⁹¹ Inom medicinskt, naturvetenskapligt samt humanistiskt samhällsvetenskapligt vetenskapsområde.

²⁹² Göteborgs universitets hemsida, www.gu.se (2008-05-26).

²⁹³ Liljenstolpe & Åkerblom (2009) s 18.

²⁹⁴ Organisationsschemat är tillhandahållet av Informationsenheten vid Göteborgs universitet i augusti 2009. Det pågår för tillfället en stor översyn av GU:s organisation. En omorganisering av bland annat institutionsbildningarna inom fakulteterna håller på att genomföras. Detta har fått till följd att ovanstående organisationschema med största sannolikhet kommer att ändras inom snar framtid. Bland annat förväntas de tre institutionerna inom Utbildningsvetenskaplig fakultet omstruktureras.

Figur 2 – Organisationsschema för Göteborgs universitet maj 2009

Organisationsschemat visar GU:s struktur. Rektorn har två prorektorer samt ett ledningsråd till sin hjälp när det gäller att styra universitetet. Ledningsrådet syftar till att ge rektor stöd i beslutsfattandet samtidigt som det också utgör ett diskussionsforum för bland annat framtidsfrågor och gemensamma strategier. Rektor har även skapat fyra olika beredningsorgan som har till uppgift att samordna arbetet inom vissa universitetsgemensamma frågor. Den ena av dessa fyra, forskarutbildningsberedningen, har just forskarutbildningsfrågor i fokus. GU har även en gemensam förvaltning med nio underavdelningar som ansvarar för universitetets centrala administration och som leds av förvaltningschefen. Vid universitetet finns åtta fakulteter och två andra enheter. Varje fakultet styrs av en dekan och innefattar ett flertal olika institutioner. Institutionerna leds i sin tur av en prefekt. Utöver detta finns sju universitetsbibliotek.

Universitetets relativt långa historia tillsammans med en blandad samling av yrkesgrupper, allt från teknisk/administrativ personal till lärare, forskare och doktorander, gör det till en speciell och komplex arbetsplats. Därtill kommer att universiteten formellt är en statlig myndighet och därmed lyder under regeringen och riksdagen. Detta i sin tur innebär att de är underställda politiskt valda organ som förser dem med formella ramar. Dessutom får universiteten delar av sin finansiering från statsmakten samt bestämmelser kring hur dessa anslag får användas. Detta gör att akademien på ett eller annat sätt måste förhålla sig till den politiska sfären. Akademiens komplexa organisation är en av de saker som gör universiteten till en intressant organisation att studera.

Organiseringen av forskarutbildningen

Till skillnad från övriga sakområden inom universitetet, är ansvaret för forskarutbildningen enligt lag förlagt till de enskilda fakulteterna. Detta innebär att universitetsstyrelsen inte kan reglera formerna för forskarutbildningen centralt, utan att detta är en uppgift som först och främst ligger på fakultetsnämnderna att fatta beslut om. Fakulteterna har därmed en stor frihet att själva organisera forskarutbildningen efter egna önskemål. Fakulteten kan även besluta om att delegera ansvaret för forskarutbildningen till de enskilda institutionerna, vilket också har skett i flera fall.²⁹⁵

GU:s decentraliserade organisation har i sin tur bidragit till att utbildningen kan ta sig olika uttryck inom olika delar av universitetet. Olika traditioner för hur beslutsstrukturer, regelverk och administrativa rutiner fungerar existerar parallellt med varandra.²⁹⁶ Det går således att förvänta sig att både forskarutbildningens upplägg och innehåll skiljer sig åt mellan de olika fakulteterna och även mellan institutionerna inom en och samma fakultet. Jag har valt att undersöka hur översättningen av forskarutbildningsreformen ser ut vid åtta institutioner inom två olika fakulteter vid GU, nämligen den humanistiska och den naturvetenskapliga fakulteten. Anledningen till att jag har valt två fakulteter är för att det öppnar upp för möjligheten att jämföra dessa med varandra och på så sätt upptäcka eventuella likheter och skillnader i deras förhållningssätt till både forskarutbildningsreformen och styrning i allmänhet. De två fakultetsområdena har dessutom funnits med sedan Göteborgs högskola bildades i slutet av 1800-talet, och kan därför sägas vara två av universitetets mer traditionella

²⁹⁵ Högskoleförordningen 6 kap 48§.

²⁹⁶ Liljenstolpe & Åkerblom (2009) s 20.

ämnesområden. Valet föll på dessa just därför att de dels har en lång akademisk tradition, vilket innebär att de traditionella akademiska idealen med grund i det humboldtska arvet kunnat påverka verksamheten under lång tid.²⁹⁷ Dels framställs dessa två fakulteter ofta som varandras motpoler i den allmänna debatten men också i politiska dokument, vilket jag kommer att gå in på i nästa kapitel.²⁹⁸

Det finns dock vissa gemensamma regler för hur forskarutbildningen ska bedrivas, som alla fakulteter och institutioner på ett eller annat sätt måste förhålla sig till. Som framhållits i tidigare avsnitt finns dessa regler nedskrivna i bland annat Högskoleförordningen²⁹⁹ och Högskolelagen³⁰⁰. Därutöver tillkommer nya politiska påbud som fakulteterna med jämna mellanrum är tvungna att hantera och anpassa sig till. Ett sådant påbud är exempelvis reformen av forskarutbildningen.

Att använda intervjuer som metod

Det är drygt tio år sedan forskarutbildningsreformen presenterades. Även om reformer och förändringar av organisationer brukar kännetecknas av en viss trögrörlighet så kan vi förvänta oss att de nya styrtekniker som introducerades 1998, på ett eller annat sätt har landat i eller påverkat de berörda institutionerna.³⁰¹ För att undersöka hur regeringens program för förändring av utbildningen har översatts till handling inom de enskilda institutionerna har jag, som tidigare nämnts, valt att genomföra intervjuerna med personer ansvariga för forskarutbildningen på institutionsnivå. En intervju kan i allmänhet betecknas som ett samtal som har struktur och syfte.³⁰² Samtidigt kan en intervju också ses som en interaktionssituation mellan intervjuaren och den intervjuade, ett socialt möte där kunskap skapas i relationen dem emellan. Det sociala sammanhanget har således betydelse för de berättelser som kommer till uttryck.³⁰³ I detta sammanhang spelar språket en speciell roll. Språket ses inte som en neutral

²⁹⁷ Jfr Bjuremark (2007).

²⁹⁸ Se exempelvis C.P. Snow (1959/1998) *The two cultures*. New York: Cambridge University Press.

²⁹⁹ Högskoleförordningen, SFS 1995:938.

³⁰⁰ Högskolelagen, SFS 1992:1434.

³⁰¹ Se exempelvis Göran Ahrne & Apostolis Papakostas (2002) *Organisationer, samhälle och globalisering*. Lund: Studentlitteratur.

³⁰² Steinar Kvale (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur, s 13ff.

³⁰³ Alvesson & Deetz (2000) s 216.

spegling av verkligheten som finns ”där ute”, utan har snarare en aktiv och konstruerande roll. Alvesson uttrycker att:

/.../ det är problematiskt att omfatta ett ideal om en god intervju som frambringar robust kunskap, att tro att en forskare med optimal intervjuteknik och/eller hårt arbete kan få fram ärliga, klara och konsekventa intervjuberättelser. Intervjun är en komplex, språkligt sensitiv social interaktion som handlar om mycket mer än att en skicklig forskare tar intervjupersonen i vetenskapens tjänst för att hon ska ge information och insikter.³⁰⁴

Det är således inte själva sanningsinnehållet eller den bakomliggande meningen, det vill säga intervjupersonens autentiska intension eller ens påståendets upphovsman, som är centralt i intervjuerna.³⁰⁵ De syftar inte till att få fram en objektiv och korrekt bild om verkligheten eller sanningen. Sanning i Foucaults mening är, precis som beskrevs i teorikapitlet, ingen objektiv utsaga om verkligheten, utan en diskursiv konstruktion. Styrkan i intervjun är snarare att den kan fånga människors olika uppfattningar i en fråga och därmed ge en bild av en både mångsidig och kontroversiell mänsklig värld.³⁰⁶ Intervjuberättelserna bär hela tiden spår av de olika diskurser som är verksamma och därmed de krafter som intervjupersoner på ett eller annat sätt är underkastade. Intervjun kan också betraktas som ett sätt att dokumentera en intervjupersons erfarenheter, kunskaper, föreställningar och intryck på ett rikare sätt.³⁰⁷ Det är utifrån detta perspektiv som intervjuerna av de ansvariga för forskarutbildningen har genomförts. Syftet har varit att fånga deras uppfattningar och förhållningssätt när det gäller styrningen av forskarutbildningen och förändringar av denna.

Precis som med övriga metoder, finns det vissa problem med intervjuer som kan vara svåra att undvika. Eftersom intervjun inte är en spegelbild av det som försiggår utanför samtalet, utan är kontextberoende, framhåller Alvesson och Deetz att det alltid finns påverkansfaktorer som vi varken kan kontrollera eller minimera. Bland annat finns det sociala normer för hur man uttrycker sig i en samtalssituation som påverkar hur den intervjuade uttalar sig.³⁰⁸ Samtidigt finns

³⁰⁴ Mats Alvesson (2003) *Postmodernism och samhällsforskning*. Malmö: Liber ekonomi, s 110.

³⁰⁵ Mats Alvesson & Kaj Sköldberg (2008) *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur, andra upplagan, s 381.

³⁰⁶ Kvale (1997) s 14.

³⁰⁷ Alvesson & Deetz (2000) s 82.

³⁰⁸ Alvesson & Deetz (2000) s 83f.

det vissa inslag av tillfälligheter i en intervjusituation, exempelvis av vad som mer exakt avhandlas och vad som inte avhandlas samt på vilket sätt detta sker. Det är också svårt att veta vilka förväntningar som intervjupersonerna har på samtalet eller hur ärliga de egentligen är. Som tidigare nämnts är det dock inte sanningshalten i utsagorna som står i fokus, utan de ansvarigas uppfattningar om forskarutbildningen och dess styrning. Intervjuberättelser kan således ses som bestående av en komplex samling uttalanden som ofta är mer eller mindre olikartade och mångtydiga i sin karaktär.³⁰⁹ Detta gäller även för intervjuerna i denna studie. Samtalen hoppade bitvis mellan olika områden av forskarutbildningen och vissa personer lade större vikt vid vissa delar än andra, vilket har gjort att tonvikten delvis varierar mellan intervjuerna.

Urval och genomförande

I avhandlingen intervjuas personer som ansvarar för forskarutbildningen på institutionsnivå.³¹⁰ Jag har medvetet valt att fokusera på dessa personer, istället för dem som exempelvis är handledare för doktorander, eftersom de har stor kunskap om och inflytande över hur det praktiska arbetet med forskarutbildningen bedrivs på den egna institutionen.³¹¹ Som Foucault framhåller är kunskap och makt sammanlänkade med varandra. Utifrån sina positioner har de ansvariga möjlighet att definiera vad forskarutbildningen är för något, vad den ska innehålla samt vad den ska ha för syfte. De har också makt över vilken kunskap som förmedlas till doktoranderna och vilken kunskap som därmed anses vara betydelsefull. Det intressanta i intervjuerna är däremot inte vem som säger vad, utan vilka diskurser som kommer till uttryck. Detta innebär att fokus flyttats från aktör till positionering, där diskursen står i förgrunden snarare än personen.³¹² Det är således inte subjektet i sig som jag intresserar mig för utan den enskilda diskursiva utsagan. Likaså är de ansvariga intressanta att intervjuas eftersom de ingår i kedjan av översättningar av forskarutbildningsreformen till

³⁰⁹ Alvesson & Deetz (2000) s 85.

³¹⁰ Jag har även haft kontakt med Eva Darnell, avdelningsdirektör på universitetsledningens kansli vid GU, via e-post samt med Lena Eriksson, utredare på Högskoleverket, via både e-post och telefon, för information rörande vissa sakfrågor.

³¹¹ Positionen som ansvarig för forskarutbildningen utesluter inte att de även har en handledarfunktion. Jag har dock valt att intervjuas dem utifrån deras roll som ansvarig snarare än handledare. Ofta är det just handledarna som kommer till tals i samband med forskarutbildningen, vilket genomgången av tidigare forskning inledningsvis visade. Min förhoppning är att denna studie därmed kan ge ett komplement till denna forskning.

³¹² Detta brukar kallas för subjektspositioner, där en person kan identifiera sig med olika subjektspositioner i olika sammanhang, exempelvis kvinna, politiker, doktorand eller ansvarig för forskarutbildningen. Dessa positioner är inte fixerade eller fasta, utan är snarare öppna och föränderliga.

praktik eller handling på institutionen.³¹³ De läser, tolkar och översätter styrteknikerna i dokumentet till den egna verksamheten. Vad som ingår i rollen som ansvarig kan säkerligen skilja sig åt mellan de olika institutionerna. Jag har dock valt att inte ställa några specifika frågor som berör denna roll eller vilka befogenheter den innebär. Jag utgår istället från att positionen innebär en form av övergripande ansvar eller samordnande av forskarutbildningen vid den enskilda institutionen.

Det hade varit möjligt att studera fler dimensioner av den teoretiska figuren på sidan 44, exempelvis översättningar på olika nivåer inom universitetet som exempelvis central nivå eller fakultetsnämnderna. Jag har dock valt att avgränsa studien till institutionsnivå eftersom denna är den ”lägsta” organisatoriska nivån inom akademien. Det hade också varit möjligt att genomföra ett bredare urval i undersökningen där exempelvis ordförande i forskarutbildningsnämnderna (FUN) på institutionsnivå, handledare samt prefekten, som har det yttersta ansvaret för institutionen, intervjuades. En sådan studie hade kunnat ge en bredare bild av olika uppfattningar som gör sig gällande vid en och samma institution. Samtidigt är det möjligt att den som ansvarar för utbildningen är densamma som exempelvis är ordförande i FUN, vilket är fallet vid den institution där jag själv är antagen. Jag valde därför att avgränsa studien till att omfatta enbart den person som enligt hemsidan eller institutionssekreteraren anges som ansvarig för forskarutbildningen.

Jag har intervjuat sammanlagt åtta personer från den humanistiska respektive den naturvetenskapliga fakulteten, sju män och en kvinna. Dessa har olika lång erfarenhet av positionen som ansvariga för forskarutbildningen. Jag väljer att presentera deras fakultetstillhörighet, men inte vilka institutioner de arbetar vid. Detta för att bevara deras anonymitet. Syftet med föreliggande undersökning är inte att ställa den ena institutionen mot den andra, utan att ge exempel på hur politiska påbud kan översättas på olika sätt inom ett och samma universitet. Jag har därför valt att fingera deras namn enligt följande:

³¹³ I denna kedja ingår exempelvis även rektor på central nivå, dekanen som ansvarig för fakulteten samt eventuella grupperingar eller studierektorer på fakultetsnivå och som har ansvar för forskarutbildningsfrågor.

Tabell 1 – De ansvariga för forskarutbildningen fördelat på fakultet

Humanistisk fakultet	Naturvetenskaplig fakultet
Martin	Johan
Erik	Adam
Maria	Hans
Anders	
David	

I sökandet efter vilka personer som ansvarade för utbildningen, besökte jag fakulteternas och institutionernas hemsidor. I de fall där dessa uppgifter inte fanns här skickade jag e-post till sekreteraren vid institutionen och bad om namn och kontaktuppgifter på den ansvariga. Därefter tog jag kontakt med dessa via e-post, där jag presenterade mig själv, mitt avhandlingsarbete och projektet som arbetet pågår inom.³¹⁴ Här frågade jag också om de kunde tänka sig att ställa upp på en intervju för att samtala om forskarutbildningen. Totalt skickade jag ut en sådan förfrågan till alla nio institutioner inom den naturvetenskapliga fakulteten och till tio av de större institutionerna inom den humanistiska. Av dessa sammanlagt 19 möjliga intervjupersoner svarade åtta att de kunde tänka sig att bli intervjuade. De personer som har intervjuats är alltså de som valde att svara på min förfrågan, och därmed kunde tänka sig att ställa upp. Ett par personer avböjde att delta, den ena med hänvisning till att han inte befann sig i landet för tillfället och den andra på grund av att hon precis tillträtt tjänsten som ansvarig.

Via e-post kom vi sedan överens om lämpligt datum och tid för att träffas. Intervjuerna genomfördes under oktober månad 2007 på respektive persons arbetsrum eller närliggande möteslokaler. Samtalen spelades in efter tillåtelse från de intervjuade och varade mellan 40 och 90 minuter. De transkriberades sedan ordagrant. Kvaliteten på inspelningarna varierade dock, vilket gör att det finns ett antal ord eller meningar i en del av intervjumaterialet, där det inte gick att höra exakt vad som sades. I dessa fall har markeringar gjorts i texten. En av intervjuinspelningarna lämnades bort för transkribering eftersom personen i fråga bröt på ett annat språk, vilket skulle ha gjort det svårt för mig att

³¹⁴ För en övergripande beskrivning av projektet, se Institutionen för arbetsvetenskaps hemsida, www.av.gu.se.

personligen skriva ut intervjun utan att nyanserna i språket gick förlorade. Personen som transkriberade intervjun hade kunskaper inom båda språken.

Istället för att ställa upp ett väl-specificerat frågebatteri, valde jag att föra ett samtal kring forskarutbildningen utifrån ett antal områden. Tanken var att försöka hålla intervjufrågorna så öppna som möjligt för att låta de ansvariga själva beskriva sin sociala verklighet. Intervjuerna behandlade följande mer övergripande områden, vilka kan föras tillbaka till reformen av forskarutbildningen:

- Antagningen
- Finansieringen
- Avhandlingen
- Uppföljning och planering, däribland de individuella studieplanerna
- Inflytande från fakultet, universitet, politik och omgivande samhälle

Intervjuerna var upplagda på ett sådant sätt att de ansvariga fick stort utrymme att prata fritt om hur de organiserar forskarutbildningen på sina respektive institutioner. Som vid de flesta intervjuundersökningar, flöt vissa samtal på bättre än andra, vilket också innebär att min roll som intervjuare var mer eller mindre aktiv. Min generella upplevelse från intervjuerna är dock att det fanns ett stort intresse hos de ansvariga att diskutera frågor som rörde forskarutbildningen.

Resultaten från intervjustudien presenteras i kapitel 7 och 8. I det sjunde kapitlet har fokus för analysen legat på att studera de ansvarigas syn på styrningen av forskarutbildningen och deras förhållningssätt till denna styrning. I texten har jag letat efter områden eller förhållanden som de ansvariga inte anser bör regleras eller formaliseras, utan som enligt deras mening bör kännetecknas av en stor frihet. Jag har också studerat inom vilka områden de ansvariga istället strävar efter en tydligare styrning eller mer struktur samt vilka åtgärder eller förändringar som de själva genomfört på institutionerna för att göra utbildningen mer enhetlig eller avgränsad. Redovisningen av kvalitativ data kan presenteras på många olika sätt.³¹⁵ I kapitlet blandas en mer tematisk uppdelning av intervjuerna, där flera ansvarigas uppfattning presenteras och ibland ställs mot varandra, med

³¹⁵ Se Ulrica Nylén (2005) *Att presentera kvalitativa data. Framställningsstrategier för empiriredovisning*. Malmö: Liber.

illustrativa exempel hämtade från enstaka intervjupersoner. En presentation av empiri innebär ofrånkomligen att vissa delar av ett samtal lyfts fram och andra inte, så även i detta fall. I valet av dessa delar har jag låtit mig guidas av fokusering på olika typer av styrning och de intervjuades uppfattningar om denna. Möjligtvis hade en presentation kunna göras utifrån att kategorisera de ansvariga i olika kategorier eller typfall. Jag anser dock att en sådan kategorisering ibland kan vara vansklilig eftersom man riskerar att ”pressa in” individer i konstruerade idealtyper trots att de egentligen inte passar in där.

I det sista resultatkapitlet, kapitel 8, studeras en av forskarutbildningsreformens styrtekniker lite närmare, nämligen skärpningen av användningen av de individuella studieplanerna. I denna analys undersöks hur planerna kommer till användning och hur de uppfattas. Anser de ansvariga att planerna fyller någon funktion och i så fall vilken? Min första intention var också att samla in och analysera doktoranders individuella studieplaner.³¹⁶ Av detta skäl kontaktade jag två institutioner inom varje fakultet och bad om att få tillgång till dessa studieplaner. Planerna hade varit intressanta att studera både utifrån de ansvarigas uppfattningar om de samma, men också utifrån vad de tar upp och inte. Jag var dock tvungen att avgränsa materialet och valde därför i slutändan att inte inkludera dessa studieplaner i analysen. I både kapitel 7 och 8 är begreppet översättning centralt. Syftet är att studera och ge exempel på hur delar av reformen har översatts inom institutionerna, eller med andra ord hur styrtekniker har anpassats till den rådande verksamheten. Det har också varit av intresse att se om, och i så fall hur, dessa tekniker har påverkat institutionernas verksamhetsregim.

För att göra analysen mer levande och för att på ett mer klagörande sätt framhålla vad mina slutsatser bygger på, har jag valt att presentera en hel del citat från intervjuerna. De ansvarigas röster kommer på så sätt till tals på ett annat sätt än om jag enbart hade valt att referera till deras utsagor. Det går alltid att diskutera i vilken utsträckning citat ska användas. Det är en balansgång mellan att ge läsaren möjlighet att uppleva de intervjuades begreppsvärld och uppfattningar, samtidigt som ett för stort antal citat riskerar att göra framställningen oklar och upphackad.³¹⁷ För att underlätta för läsaren har jag vid

³¹⁶ De individuella studieplanerna är offentliga handlingar.

³¹⁷ Se exempelvis Pål Repstad (1999) *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur, tredje upplagan, s 121.

ett fåtal tillfällen justerat citaten något, dock aldrig på ett sätt som förändrar dess innebörd. Justeringarna har enbart använts för att underlätta läsningen.

En angränsande aspekt av användandet av citat är de olika intervjupersonernas talutrymme i texten. Det är omöjligt att redogöra för allt som sägs under intervjuerna. En första avgränsning gäller att visa på de aspekter som är intressanta utifrån avhandlingens syfte och frågeställningar. Nästa blir att låta vissa röster göra sig hörda genom till exempel direkta citat. Det finns en risk för en viss skevhet i presentationen av citat i resultatkapitlen. Detta beror på flera olika faktorer. Bland annat pågick intervjuerna olika länge samtidigt som de gick olika djupt in i de övergripande områden som presenterades ovan. Det innebär att vissa resonemang är mer detaljrika än andra. Att ansvariga vid den ena fakulteten kommer till tals i större utsträckning än den andra beror på att jag intervjuat fem personer från denna men bara tre från den andra.

Intervjuerna genomfördes relativt sent i själva avhandlingsprocessen. Fördelen med detta är att jag vid det laget själv hade hunnit få både ytterligare kunskaper om universitetet och forskarutbildningen, men också goda erfarenheter av forskningsprocessen.³¹⁸ Dessa kunskaper och erfarenheter har varit nödvändiga, inte minst för att göra ett trovärdigt intryck vid intervjutillfällena, men också för att förstå vad de ansvariga refererade till och eventuellt såg som problematiskt. Universitetet är, som tidigare nämnts, en komplex organisation, vilket också gäller organiseringen av forskarutbildningen. Det hade varit betydligt svårare att genomföra intervjuerna utan denna kunskap och erfarenhet.

Att som doktorand studera forskarutbildningen

Detta är en undersökning som studerar det fält som jag själv är den del av. Att undersöka den verksamhet där jag själv arbetar, innebär både för- och nackdelar. Det finns en risk för att jag som doktorand kan ha svårt att urskilja och kritiskt granska vissa för givet tagna uppfattningar och förhållningssätt som finns inom universitetet, men det är samtidigt en styrka att själv vara en aktör på fältet. Trots att jag själv gått min grundutbildning vid GU, har det tagit lång tid att få en bra överblick över universitetets organisationsstruktur, beslutsprocess och koppling till det politiska fältet. Denna process hade sannolikt tagit ännu längre tid om jag saknat den grundläggande kunskapen om organisationen. Jag har också på ett

³¹⁸ Jfr Melander (2006) s 26.

högst påtagligt sätt upplevt vad det innebär att gå forskarutbildningen, från att läsa kurser, närvara vid seminarium och få handledning. Som jag nämnde ovan har dessa kunskaper varit avgörande för att både kunna ställa relevanta frågor kring forskarutbildningens organisering men också för att bättre kunna förstå olika resonemang och förhållningssätt till densamma. Utan denna erfarenhet av och kunskap om såväl forskarutbildningen som universitetsvärlden, hade det sannolikt varit svårare att genomföra den undersökning som ligger till grund för avhandlingen.

All forskning, inklusive min egen, kan i mångt och mycket förstås som en kamp mellan närhet och distans det vill säga mellan att vara bekant med studieobjektet men att samtidigt undvika att fastna i denna bekantskap.³¹⁹ Genom att då och då stanna upp och reflektera över min egen situation, har jag samtidigt fått en större förståelse för andra sätt att uppfatta och resonera kring utbildningen. Att dessutom få diskutera mitt material tillsammans med andra doktorandkollegor, men även vid institutionens seminarietillfällen, har också bidragit till att problematiken belysts från flera olika synvinklar. Det kan också noteras att det inte heller är ovanligt att exempelvis lärare som väljer att gå forskarutbildningen, på motsvarande sätt, undersöker företeelser inom skolans värld eller att personer som tidigare arbetat inom industrin väljer att studera just denna verksamhet, eftersom de redan har värdefulla kunskaper om organisationerna som kan underlätta och kanske även nyansera undersökningens resultat.

Ytterligare en fördel med att själv vara en del av det undersökta fältet är att det kan vara lättare för en doktorand att ställa frågor om forskarutbildningen, än vad det kan vara för en etablerad forskare, med hänsyn till universitetets hierarkiska struktur. Doktoranden befinner sig fortfarande i en form av inskolnings- eller socialisationsprocess, medan de ansvariga för forskarutbildningen oftast har en gedigen bakgrund inom universitetsvärlden, vilket gör att en forskarstuderande därför inte utmanar den ansvariges position på fältet. Det som möjligen skulle kunna uppfattas som hämmande i denna situation, är om mitt arbete på något sätt uppfattades som någon form av utvärdering av hur väl institutionernas verksamhet fungerade. Jag fick dock inte uppfattningen att så skulle vara fallet vid intervjutillfällena. De intervjuade var väl införstådda med att intervjuerna skulle ligga till grund för en examen från forskarutbildningen.

³¹⁹ Alvesson & Deetz (2000) s 231.

Det finns inte någon helt neutral eller oberoende forskarposition som kan intas i ett forskningssammanhang.³²⁰ Som poängteras av Foucault är kunskap och makt alltid tätt sammanbundna med varandra. Det finns således ingen ren eller oskyldig kunskap. Jag bidrar själv till att forma och upprätthålla diskurser genom mina val av design, urval och språkliga uttryck, men också genom mitt förhållningssätt i intervjusituationen. På samma sätt är även avhandlingen en del av en diskurs knuten till en viss tid och plats. För min del handlar inte forskningen om att försöka framkalla ett bättre eller ett mer rätt sätt att se på varken forskarutbildningen eller hur politiska beslut kan översättas i en organisation. Det avhandlingen kan bidra med är att belysa olika diskurser och genom det teoretiska perspektivet visa på olika tolkningar och översättningar. Min förhoppning är således att kunna bidra till förutsättningar för ett öppet samtal kring frågor som rör forskarutbildningen, utan att det för den sakens skull resulterar i någon ny överlägsen insikt eller slutgiltig sanning. Därför är det naturligtvis av största vikt att ständigt försöka vara både öppen och självkritisk mot egna antaganden.

³²⁰ Se vidare Mats Börjesson & Eva Palmblad (red) (2007) *Diskursanalys i praktiken*. Malmö: Liber, s 20.

REGERINGENS PROGRAM FÖR EN EFFEKTIV FORSKARUTBILDNING

I detta kapitel presenteras analysen av forskarutbildningsreformen från 1998. Som tidigare nämnts ser jag reformen som regeringens program för förändring av forskarutbildningen. I fokus för analysen står i första hand begreppen *problematisering* och *styrtekniker* som presenterats mer ingående i teorikapitlet. I kapitlet studeras hur regeringen väljer att problematisera utbildningen och vilka åtgärder eller nya styrtekniker som presenteras för att lösa de identifierade problemen. Reformen innehåller en blandning av olika typer av regleringar som alla riktar sig mot forskarutbildningen, men från flera håll. Konturerna av en ny alternativ styrningsregim skapas utifrån problematiseringarna som ifrågasätter forskarutbildningens tidigare upplägg och utformning samt introducerandet av ett nytt program för förändring. Nya styrtekniker flätas på så sätt samman i en väv av gamla och nya regleringar för att kunna genomföra programmet för en effektiv forskarutbildning.

Efter att problematiseringar och styrtekniker analyserats, jämförs reformen kort med den tidigare reformen från 1969 och forskningspropositionerna fram till 1998. Därefter relateras åtgärderna till forskarutbildningens styrnings- och verksamhetsregim i en avslutande diskussion.

Regeringens problematisering av forskarutbildningen

Den övergripande problematiseringen av forskarutbildningen som framhålls i reformen, är den bristande effektiviteten. Det är denna brist som genomsyrar hela reformen och har därför även fått namnge detta kapitel. Effektivitet i detta fall syftar först och främst till en förbättrad genomströmning och en ökad examinationsfrekvens. Denna effektivitetssträvan kan även ses mot bakgrund av statsmaktens mer generella ambition att effektivisera hela den svenska offentliga och statliga sektorn efter tankegångar hämtade från exempelvis NPM. Under

denna huvudproblematik lyfts framförallt tre andra problematiseringar fram. Dessa kommer att presenteras var för sig.

Hänvisning till forskarutbildningsreformen 1969

Den första problematiseringen faller tillbaka på en historisk tillbakablick av den föregående reformen som genomfördes 1969. Målet med denna reform var, som vi tidigare sett, att skapa en väl planerad forskarutbildning, som med ökade inslag av metodundervisning och handledning, skulle förbereda doktoranden för en karriär både inom och utanför högskolan samtidigt som den effektiva studietiden skulle begränsas till totalt fyra år.³²¹ Regeringen menar att 1969 års ambitioner genomförts inom vissa delar av universitetet, främst inom fakulteter med laborativ eller klinisk inriktning, men enbart i en mindre omfattning inom de resterande fakulteterna. Även om vissa förändringar i riktning mot regeringens ambitioner gjorts under senare år också inom de övriga fakulteterna, anser regeringen att det är viktigt att både försöka befästa och förstärka dessa förändringstendenser.³²² Efter närmare 30 år anses således den föregående reformen fortfarande inte ha fått tillräckligt stort genomslag inom universitetets alla delar. Detta kan ses som bekymmersamt eftersom upplägget enligt regeringen ”skall gälla även idag”. Forskarutbildningen anses därför vara i behov av ytterligare en reform som också ska se till att målet från 1969 uppfylls inom hela universitetet. Den bristande måluppfyllelsen kan således ses som ett ganska starkt argument till att nu presentera en ny förändring från politiskt håll.

Det ökade behovet av fler forskarutbildade

Den andra problematiseringen som kommer till uttryck tar sin utgångspunkt i nivån på examinationsfrekvensen. Regeringen anser att denna är alldeles för låg. Det är för få personer som examineras från forskarutbildningen för att kunna täcka upp för ett ökat framtida behov av forskarutbildade på arbetsmarknaden. Regeringen menar att kompetenskraven i framtiden kommer att öka markant inom alla samhällssektorer, vilket innebär att ”[s]amhället har ett stort och växande behov av personer med vetenskaplig kompetens.”³²³ Samtidigt antyds att det finns ett samband mellan antalet forskarutbildade och landets ekonomiska utveckling. Det hävdas att ”[f]ler personer med forskarkompetens i samhället

³²¹ Kungl. Maj:ts proposition nr 31 1969 s 70 samt Prop. 1997/98:1 s 90.

³²² Prop. 1997/98:1 s 90.

³²³ Prop. 1997/98:1 s 90.

kan markant påskynda utvecklingen, medan en brist på sådana personer riskerar att hindra den”.³²⁴ Arbetskraftens kompetens lyfts fram som en av landets konkurrensfördelar. Ju fler högutbildade desto bättre kan landet hävda sig i den internationella konkurrensen. Även om det påpekas att den svenska befolkningen är välutbildad i jämförelse med många andra länder, framhålls att:

En förstärkning av den svenska ekonomin och en utveckling av befolkningens välfärd förutsätter emellertid en ytterligare ökning av kompetensen på alla utbildningsnivåer och i hela samhället. Behovet av forskarutbildade växer därmed.³²⁵

Ett ökat antal forskarutbildade personer framställs som en förutsättning för både den ekonomiska utvecklingen i landet och den svenska befolkningens välfärd. En brist på disputerade förefaller, på så sätt, få långtgående konsekvenser och framstår som ett möjligt framtida samhällsproblem. En ökad examination leder, enligt detta resonemang, till ekonomisk framgång och ökad välfärd medan en fortsatt låg examination ”riskerar” att leda till att utvecklingen hindras. Regeringen gör en riskbedömning relaterad till forskarutbildningens effektivitet. Om inga åtgärder genomförs riskerar hela samhället att påverkas negativt. När det gäller bedömningar av risker menar Dean att:

Risk is a way – or rather, a set of different ways – of ordering reality, of rendering it into a calculable form. It is a way of representing events in a certain form so they might be made governable in particular ways, with particular techniques and for particular goals.³²⁶

Riskbedömningen blir en teknik som hjälper till att legitimera regeringens nya program för förändring av forskarutbildningen. Den öppnar upp för nya typer av problemlösningar och en reformering av den dåvarande organiseringen. Att analysera och framhäva risker är ett sätt att styra. Det blir en teknik för att reglera och påverka forskarutbildningens verksamhet och kan uppfattas som en slags administrativ styrning, som styr genom statistiska beräkningar av behovet av disputerade personer i samhället.

³²⁴ Prop. 1997/98:1 s 90.

³²⁵ Prop. 1997/98:1 s 93.

³²⁶ Dean (1999) s 177.

Arbetsmarknadens behov av forskarutbildade personer diskuteras vidare både utifrån högskoleområdet och de övriga sektorerna i samhället, i det senare fallet med tyngdpunkt på industrin och näringslivet. När det gäller högskolan skriver regeringen att drygt hälften av alla lärare vid den aktuella tidpunkten har doktorsexamen. Generellt anses denna andel vara för låg, även om skillnaderna mellan universitet och högskolor, fakulteter och utbildningsområden skiljer sig åt markant. Problemen framställs som störst inom samhällsvetenskaplig fakultet som har en relativt låg andel lärare med doktorsexamen, medan matematisk-naturvetenskaplig fakultet har en mycket hög andel.³²⁷ Med hänvisning till expansionen av grundutbildningen som planerades i slutet av 1990-talet, menar regeringen att en ökad rekrytering av lärare kommer att vara nödvändig. Samtidigt framhåller regeringen ytterligare ett samband mellan antalet forskarutbildade lärare och kvaliteten inom grundutbildningen, "[e]n betydande andel av dessa nyrekryterade lärare bör vara disputerade för att kvaliteten i utbildningen ska kunna upprätthållas på minst nuvarande nivå".³²⁸ Disputerade lärare både påverkar och höjer kvaliteten inom grundutbildningen, därför behövs det fler personer med denna kompetens. Enligt regeringens beräkningar behöver antalet lärare öka med cirka 4000 personer. På samma gång framhålls problem med att kunna tillgodose den ökande efterfrågan av disputerade lärare eftersom:

/.../ den totala efterfrågan på nyexaminerade från forskarutbildningen blir större än tillgången, redan med oförändrad rekrytering av forskarutbildade till arbete utanför högskolan.³²⁹

Bristen på forskarutbildade lärare riskerar att bli stor med försämrad kvalitet som följd, om inte fler personer genomgår forskarutbildningen.

Den låga examinationsfrekvensen förväntas också påverka industrin och näringslivet eftersom behovet av disputerad personal förväntas öka även inom dessa sektorer. Som ett led i att stärka den internationella konkurrenskraften framhåller regeringen att flera bedömare menar att industrin i hög grad bör öka andelen disputerade personer i sin personalstyrka. Likaså pekar flera andra studier på att efterfrågan av forskarutbildade inom näringslivet inte bara ökar utan ökar "i allt snabbare takt".³³⁰ Dessa hänvisningar till andra bedömare som

³²⁷ Prop. 1997/98:1 s 91.

³²⁸ Prop. 1997/98:1 s 93.

³²⁹ Prop. 1997/98:1 s 93.

³³⁰ Prop. 1997/98:1 s 93.

exempelvis Närings- och teknikutvecklingsverket (NUTEK) och Industrieförbundet kan i sin tur ses som ett sätt för regeringen att legitimera förändringarna i reformen. Genom att hänvisa till andra experter förstärks den problematiska bilden av den låga examinationsfrekvensen inom forskarutbildningen, vilket i sin tur underbygger regeringens förslag att förändra organisationen. Samtidigt tar regeringen på sig rollen att kunna skåda in i framtidens kunskapsbehov, vilket kan tolkas som ett sätt att styra i namn av framtiden.³³¹

Den ökade efterfrågan framhålls som en effekt av företagens behov av att stärka sin konkurrenskraft. Detta är ett språkbruk som även känns igen från tidigare politiska propositioner inom forskningsområdet.³³² Men en ökad efterfrågan ses även som en effekt av att ”gruppen högre utbildade inom företagen skapar en ökad efterfrågan på vetenskapligt skolad personal”³³³, vilket i sin tur antyder att det finns en förstärkande effekt, där fler högutbildade på en arbetsplats leder till en ökad efterfrågan på ytterligare välutbildad personal. Ju fler disputerade som anställs i näringslivet desto fler kommer alltså näringslivet att efterfråga. Regeringen framhäver också samband mellan disputerade och nyföretagande. Den menar att ”allt fler forskarutbildade [etablerar] nya kunskapsintensiva företag”, vilket i sin tur ger en ökad sysselsättning.³³⁴ En högt utbildad befolkning leder utifrån dessa resonemang sammanfattningsvis till både ökad konkurrenskraft, högre sysselsättning och i sin tur en större efterfrågan på ännu fler forskarutbildade. Precis som vid bedömningarna av behovet av disputerade inom högskolan, visar reformen på beräkningar som uppskattar att också ”behovet av forskarutbildade utanför högskolan motiverar en mycket kraftig ökning av antalet nyexaminerade”³³⁵ och att:

/.../ betydligt fler forskarutbildade [kommer] att efterfrågas enbart av arbetsmarknaden utanför högskolan än vad som enligt prognosen förväntas bli examinerade under kommande år.³³⁶

³³¹ Kenneth Hultqvist (2002) *Att styra i namn av historien, nuet och framtiden. En studie av svenska skolreformer som reformer av synen på tiden och rummet.* (ej publicerat manuskript) Jfr även Bjuremark (2002) s 189.

³³² Se exempelvis Prop. 1993/94:177 *Utbildning och forskning: Kvalitet och konkurrens.* samt Prop. 1995/96:25 *En politik för arbete, trygghet och utveckling.*

³³³ Prop. 1997/98:1 s 93.

³³⁴ Prop. 1997/98:1 s 93.

³³⁵ Prop. 1997/98:1 s 93.

³³⁶ Prop. 1997/98:1 s 94.

Antalet nyutexaminerade från forskarutbildningen bör inte bara öka, utan fördelningen av disputerade mellan högskolan och övriga samhället bör också förändras. Under 1990-talet ökade andelen som arbetade kvar inom högskolan efter disputation och vid den aktuella tidpunkten beräknades 45 procent av de forskarutbildade ha sin tjänst inom akademien. Regeringen ser helst att denna utveckling avstannar och att en ”oförändrad eller helst ökad andel” istället kommer att arbeta inom övriga delar av samhället.³³⁷ Anledningen till detta är att:

Regeringen anser att det är väsentligt för näringslivets konkurrenskraft och för hela samhället att fler personer med forskarutbildning verkar i samhället utanför högskolan.³³⁸

Problemet är inte bara att antalet examinationer från forskarutbildningen är för få, utan omfattar också uppfattningen att fördelningen av disputerade mellan högskolesektorn och det övriga samhället är otillfredsställande. Det är för många av de forskarutbildade som arbetar kvar inom akademien. Med tanke på att det tidigare varnats för risken att det kan uppstå en brist på forskarutbildade i framtiden, både inom och utanför högskolan, tyder uttalandet på att industrins och näringslivets behov av disputerade verkar prioriteras framför högskolans. Med andra ord främjas näringslivets konkurrenskraft framför en bibehållen eller förbättrad kvalitet inom grundutbildningen. Regeringen skriver samtidigt att en stor del av de forskarutbildade inom vissa ämnesområden faktiskt kommer att stanna kvar inom högskolevärlden och framhåller att forskarutbildningen ”bör därför i allmänhet planeras så att doktoranden även förbereds för en framtida verksamhet som högskolelärare”.³³⁹ Genom formuleringen att doktoranderna ”även” ska förberedas för att arbeta som lärare samt att utbildningen ”i allmänhet” bör planeras efter detta ändamål, förstärks bilden av att den huvudsakliga arbetsmarknaden, ur statsmaktens synvinkel, är den utanför högskolan. Det senare uttrycket är dessutom vagt och inte på något sätt tvingande, snarare öppnar det upp för egna tolkningar.

Baserat på de siffror som presenteras i reformen rörande behovet av forskarutbildade, konstaterar regeringen sammanfattningsvis, att den samlade efterfrågan på disputerade kommer att öka både inom högskolan och i övriga

³³⁷ Prop. 1997/98:1 s 94.

³³⁸ Prop. 1997/98:1 s 91.

³³⁹ Prop. 1997/98:1 s 101.

samhället samt att behovet redan på kort sikt kommer att överstiga tillgången. Det är mot bakgrund av denna begynnande brist på välutbildade som regeringens problematisering med för få examinationer ska ses. Genom att presentera beräkningar på kommande underskott används siffrorna som ett slags diagnostiskt instrument som visar på hur bra eller illa det är ställt.³⁴⁰ I fallet med forskarutbildningen tydliggörs det att det, utifrån politisk synvinkel, är nödvändigt att agera för att få upp antalet examinationer. Siffror och beräkningar av detta slag hjälper till att rättfärdiga det politiska programmet, men de är också en integrerad del av själva problematiseringen; ”[t]o count a problem is to define it and make it amenable to government.”³⁴¹ Indirekt framgår det i texten att universiteten själva inte klarar av att producera tillräckligt många doktorer för att det framtida behovet ska kunna tillgodoses, även ”om en förändring inträtt på många håll”, utan att det krävs vissa åtgärder för att detta ska kunna ske:

Enligt regeringens mening bör statsmakterna inte invänta att en bristsituation skall uppstå utan redan i dag sätta in åtgärder för att ytterligare öka examinationen i forskarutbildningen.³⁴²

Samtidigt är det intressant att notera sättet som regeringen generellt talar om de forskarstuderande. De beskrivs i termer av utbud, tillgång och efterfrågan samt konkurrenskraft. Tillgången förväntas understiga efterfrågan vilket i sin tur påverkar näringslivets konkurrenskraft negativt. Språkbruket har en stark nationalekonomisk prägel som i stort sett skulle kunna appliceras på vilken traditionell varuproduktion som helst, och doktoranden tenderar i detta avseende att förvandlas till en vara bland många andra. Slutsatsen blir att produktionen av doktorer bör öka för att underskottet inte ska bli för stort. Reformen av forskarutbildningen kan utifrån detta resonemang uppfattas som en form av rationalisering som även genomförs inom näringslivet och industrin.

Interna skillnader mellan fakulteterna

För det tredje problematiseras forskarutbildningen utifrån dess interna organisation. Antalet doktorsexamina fördubblades från början av 1980-talet till mitten av 1990-talet. Detta beror enligt regeringen till stor del på att det skett ett

³⁴⁰ Jfr Rose (1999) s 197.

³⁴¹ Rose (1999) s 198.

³⁴² Prop. 1997/98:1 s 91.

”omfattande lokalt arbete med forskarutbildningsfrågor” inom olika fakulteter.³⁴³ Den stigande examinationen som detta har fört med sig anses bland annat bero på en kraftigt ökad studiefinansiering, framförallt en ökning av antalet doktorandanställningar. Trots detta lokala arbete ”kvarstår alltjämt problem med forskarutbildningens effektivitet /.../ som kan motverka den önskvärda ytterligare ökningen av examinationen”.³⁴⁴ Problemen med forskarutbildningens effektivitet framställs som störst inom de humanistiska, juridiska och samhällsvetenskapliga fakulteterna där många ämnen ”präglas” av långa studietider, låg examinationsfrekvens och en högre ålder hos de disputerade än vid andra vid övriga fakulteter.³⁴⁵ Regeringen exemplifierar problemen genom att visa på att fakulteterna under läsåret 1995/96 stod för 19 procent av de nyexaminerade, men för 32 procent av de minst halvtidsstuderande doktoranderna.³⁴⁶ Siffrorna visar att genomströmningen är lägre här än inom andra fakulteter. Problemen inom forskarutbildningen framställs på detta sätt återigen som större inom vissa delar av universitetet än vid andra. Forskarutbildningens organisering anses också påverka studietidens längd, vilken i den förra reformen begränsades till fyra år. Regeringen understryker att det:

/.../ är önskvärt att en forskarutbildning avslutas inom rimlig tid, eftersom de enskildas möjligheter att finna arbete efter avlagd examen därmed ökar. Långt utdragna eller avbrutna studier innebär också att samhällets resurser utnyttjas ineffektivt.³⁴⁷

Här betonas dels doktorandens egen anställningsbarhet och dels ett ineffektivt resursutnyttjande som huvudskälen till att inte låta utbildningen ta för lång tid. Tidsaspekten får, enligt regeringens synsätt, konsekvenser både för den enskilda individen och också för samhället i stort.

Sammanfattningsvis innebär det bristfälliga genomförandet av 1969 års reform, tillsammans med arbetsmarknadens ökade behov av forskarutbildade samt brister i den interna organiseringen, att forskarutbildningen anses vara i behov av

³⁴³ Prop. 1997/98:1 s 91.

³⁴⁴ Prop. 1997/98:1 s 91.

³⁴⁵ Prop. 1997/98:1 s 91. Förespråkandet av yngre doktorander kan sägas gå tvärt emot traditionen att värna om det livslånga lärandet i olika former. Se Lillemor Kim (2000) ”Forskarutbildningsreformen – vad kan vi lära?” i Mats Fridlund & Ulf Sandström (red) *Universitetets värden. Bidrag till den forskningspolitiska debatten*. Stockholm: SNS Förlag.

³⁴⁶ Prop. 1997/98:1 s 91.

³⁴⁷ Prop. 1997/98:1 s 91.

reformerings. Därtill kommer det övergripande problemet med den bristande effektiviteten. Genom att problematisera forskarutbildningens organisation utifrån både ett externt arbetsmarknadsperspektiv och ett mer internt organisationsperspektiv, öppnar regeringen upp för förslag kring nya riktlinjer för en alternativ styrning av forskarutbildningen. Problematiseringarna bygger bland annat på konstruktionen av logiska samband mellan å ena sidan antalet forskarutbildade och å andra sidan ekonomisk utveckling, konkurrenskraft, ökad välfärd och ökad kvalitet inom grundutbildningen. Det ena förväntas leda till det andra. Därtill presenteras samband också mellan kortare studietider och doktorandernas förbättrade anställningsbarhet, ett effektivare resursutnyttjande samt en ökad examinationsfrekvens. De logiska sambanden hämtar till stor del kraft från en diskurs som framhäver begrepp som befolkningens välfärd, förbättrad ekonomisk utveckling och framförallt effektivitet. Om ingenting görs riskerar den bristande effektiviteten i forskarutbildningen att påverka samhället negativt. Värden som tillväxt och välfärd är svåra att argumentera emot och fungerar på så sätt som en diskursiv stängning.³⁴⁸ De framstår som oemotsägliga. Sambanden framstår som etablerade sanningar som på så sätt hjälper till att legitimera förändringar av utbildningen.

Värt att notera är att problematiseringarna inte berör innehållet i själva utbildningen, det vill säga vad som ingår i forskarutbildningen eller dess kvalitet. De delar som rör det rent akademiska arbetet med utbildningen, som också kan benämnas som dess verksamhetsregim, problematiseras inte. Problematiseringen riktar sig i första hand till forskarutbildningens styrningsregim, det vill säga ramarna runt om utbildningen. Man kan således fråga sig om detta beror på att såväl innehåll som kvalitet är mer känsligt att reglera från politiskt håll. Detta eftersom de traditionellt sett är frågor som akademin själva har styrt utifrån en akademisk logik och akademiska värden, eller om det beror på att båda dessa delar, enligt statsmakten, fungerar på ett redan tillfredsställande sätt.

Med hjälp av hänvisningar till sannolika förändringar i framtiden, exempelvis ett stort och växande kompetensbehov inom alla sektorer, samtidigt som mer

³⁴⁸ Stanley A. Deetz (1992) *Democracy in an Age of Corporate Colonization. Developments in communication and the politics of everyday life*. New York: State University of New York Press, s 187-198. Deetz föreslår åtta olika kategorier för hur en diskursiv stängning kan gå till: diskvalificering, naturalisering, neutralisering, undvikande, subjektivisering av erfarenheter, förnekande av mening, legitimering samt pacifiering. I det här fallet använder sig regeringen av kategorin legitimering vilket innebär att de rättfärdigar med hänvisning till värden och ideal som är svåra att argumentera emot.

allmännyttiga mål i form av befolkningens välfärd och ökad ekonomisk tillväxt används i texten, framstår behovet av en reform och dess förslag till åtgärder som svåra att ifrågasätta.³⁴⁹ Detta eftersom både ökad välfärd och ekonomisk utveckling är positivt laddade begrepp och få, om någon, vill framstå som motståndare till en sådan förbättrad utveckling. Regeringens påstående om det ökade kompetensbehovet i texten understöds också av undersökningar gjorda av andra instanser och framstår på så sätt som sanning. Problematiseringen förvandlas till ett ovedersägligt konstaterande av landets ökade behov av disputerade och därmed ett behov av att effektivisera forskarutbildningen.

Som diskuterades i bakgrundskapitlet, är akademien traditionellt sett van vid att åtnjuta en viss autonomi i förhållande till statsmakten. Ur denna synvinkel kan en statlig reform av detta slag uppfattas som utmanande mot autonomi. Diskursen som används för att problematisera forskarutbildningen, vilken ofta bygger på ett framtida arbetsmarknadsperspektiv, hjälper dock till att legitimera den stundande förändringen av utbildningen. Detta i sin tur kan göra det svårt för universitetsvärlden att sätta sig emot en förändring. Lösningen på problemen med forskarutbildningen, så som den presenteras av regeringen i reformen, är att åstadkomma en effektiv forskarutbildning, där såväl genomströmnings- som examinationsfrekvensen ökar. Reformens huvudsakliga mål är därför att genom ett antal åtgärder ”effektivisera forskarutbildningen vid samtliga fakulteter”.³⁵⁰ Samtidigt anser regeringen att lärosätenas och fakultetsnämndernas ansvar också bör förtydligas. I syfte att nå denna effektiva forskarutbildning presenteras ett flertal nya åtgärder, eller styrtekniker som jag benämner dem. Dessa kommer nu att undersökas mer noggrant.

Nya styrtekniker för skapandet av en effektiv forskarutbildning

I reformen presenterar regeringen ett flertal ”effektivitetshöjande åtgärder” för forskarutbildningen.³⁵¹ Dessa kan kort sammanfattas på följande övergripande vis:³⁵²

³⁴⁹ Jfr Eva Bejerot (2008) ”Patienten i centrum” i Hasselblad, Bejerot & Gustavsson, *Bortom New Public Management. Institutionell transformation i svensk sjukvård*. Lund: Academia Adacta, s 145.

³⁵⁰ Prop. 1997/98:1 s 90-91.

³⁵¹ Prop. 1997/98:1 s 93.

³⁵² Prop. 1997/98:1 s 90.

1. Kvantitativa mål för examinationen föreslås bli införda. Graden av måluppfyllelse kommer att utgöra ett underlag för statsmakternas beslut om resurser för forskning och forskarutbildning
2. De nu gällande reglerna för antagning skärps vad avser studiefinansieringen. Doktorander som har utbildningsbidrag skall erbjudas anställning som doktorand senast när två år återstår av studierna. Möjligheterna att utnyttja studiemedel under forskarutbildningen begränsas

Att styra genom kvantitativa mått och måluppfyllelse

I avsnitten som följer kommer jag att göra en djupare genomgång av de åtgärder eller styrtekniker som regeringen introducerar.

Ett nytt forskarutbildningsuppdrag

I den första punkten föreslås införandet av kvantitativa mål för examinationen inom forskarutbildningen och kopplingen mellan måluppfyllelse och resursfördelning från staten. De kvantitativa målen ska presenteras i ett specifikt forskarutbildningsuppdrag som ska ges till varje universitet och högskola som har rätt att utfärda doktorsexamina. ”Uppdraget” är därmed liktydigt med förväntade kvantitativa mål när det gäller examinationer från forskarutbildningen och ska skickas ut med universitetets regleringsbrev. Genom att presentera kvantitativa mål som ett specifikt och separat uppdrag framstår målen som något centralt. Utformningen, i form av ett uppdrag, understryker vikten av styrtekniken. Samtidigt förstärks rollen av staten som uppdragsgivare gentemot universitetet som i sin tur ska utföra, eller i det här fallet, uppfylla uppdraget. Att låta målen presenteras i universitetets regleringsbrev förstärker också deras betydelse, eftersom regleringsbrev traditionellt sett är ett av statsmaktens tydligaste styrmedel både inom akademien och inom andra statliga verksamheter.

Vidare är styrning med hjälp av siffror, i det här fallet av kvantitativa mål, enligt Rose en mycket viktig styrteknik i den moderna styrningen.³⁵³ Ofta framstår de även som objektiva i sin karaktär. Siffror är också knutna till en specifik problematisering:

Numbers are integral to the problematizations that shape what is to be governed, to the programmes that seek to give effect to government and to the

³⁵³ Rose (1999) s 198.

unrelenting evaluation of the performance of government that characterizes modern political culture.³⁵⁴

I detta fall kan problematiseringen sägas möta upp mot den framtida bristen på forskarutbildad personal på arbetsmarknaden som diskuterades ovan. Det är med hänvisningar till samhällets ökade behov av disputerade, näringslivets framtida konkurrenskraft och befolkningens välfärd som examensmål motiveras i reformen.

De kvantitativa målen för examinationen anges per vetenskapsområde och förväntas ”ge incitament till en effektivisering av forskarutbildningen”.³⁵⁵ Hur dessa kan fungera som incitament framgår inte av texten, däremot framhålls att de ”bör ge en god bild av den förväntade examinationen”.³⁵⁶ Förväntningen i detta fall ligger hos regeringen och uttrycket kan ses som ett sätt att indirekt sätta press på universitetet att följa de uppsatta målen. Målen ska också uppfattas som ett sätt att förtydliga både den statliga styrningen och statsmaktens prioriteringar gällande forskarutbildningen. Regeringen framhåller att den statliga styrningen av utbildningens volym och inriktning tidigare skett med hjälp av universitetens regleringsbrev, men genom de kvantitativa målen:

/.../ tydliggörs statsmakternas förväntningar och ambitioner och lärosätenas olika grad av måluppfyllelse blir synlig. Genom att mätbara mål sätts upp skapas också bättre förutsättningar för uppföljning såväl av lärosätena själva som av statsmakterna.³⁵⁷

Det verkar vara viktigt att universitetens prestationer blir mer synliga och tydliga än vad de varit hittills, men också att målen är lätta att både mäta och följa upp, inte bara av statsmakten utan också av universitetet. Uppföljningen av hur examensmålen uppfylls, är enligt regeringen ”av största vikt” och det framhålls att den statliga uppföljningen naturligtvis bör ”inspirera till en intern uppföljning vid varje lärosäte”.³⁵⁸ Universitetet bör alltså själva vara delaktiga och bistå i styrningen av sig själva och den egna verksamheten, något som ur Foucault-perspektiv skulle se som en form av självdisciplinering, där universitetens egna

³⁵⁴ Rose (1999) s 199.

³⁵⁵ Prop. 1997/98:1 s 95.

³⁵⁶ Prop. 1997/98:1 s 95.

³⁵⁷ Prop. 1997/98:1 s 94.

³⁵⁸ Prop. 1997/98:1 s 96.

mätningar och utvärderingar av verksamheten sker utifrån statsmaktens premisser och villkor, vilket i sin tur bidrar till att forma forskarutbildningen utefter politiska styrideal. Hasselblad har tidigare påtalat en liknande situation, där aktörerna själva förväntas bidra till att övervaka, utvärdera och förbättra det egna arbetet och verksamheten i transformationen av den svenska sjukvården.³⁵⁹ Forskarutbildningen är således inte det enda området där styrningen uppmuntrar till ett aktivt deltagande från verksamhetens egna aktörer. Detta sker även inom andra professionella byråkratier som sjukvården. Den statliga styrningen bör dessutom fungera som en inspirationskälla för intern uppföljning och utvärdering. Med tanke på akademins traditionella ideal, bland annat autonomi i förhållande till statsmakten, är det intressant att regeringen framhåller att den statliga styrningen bör uppmuntra till ytterligare intern styrning. Frågan är om akademien på ett liknande sätt ser ökad styrning som inspirerande.

Regeringen påpekar också att de kvantitativa målen bör anges som ”det lägsta antal doktorsexamina som bör avläggas” under en viss tidsperiod.³⁶⁰ De understyrker att målen därmed inte ska ses som någon övre gräns, utan snarare utgör en undre gräns för examinationen. De kan ses som ett slags minimum för det förväntade antalet examina. Målen för examinationen som presenteras i reformen ligger högt över den aktuella examinationsfrekvensen, men samtidigt ligger de under det framräknade behovet av disputerade. Regeringen sätter alltså press på universiteten att snabbt få upp antalet examinationer inom forskarutbildningen. Däremot kräver de inte att antalet examina med en gång ska uppnå det framtida behovets nivå. Genom att framhålla detta i reformtexten framstår de kvantitativa målen och regeringens krav som mer eller mindre ”rimliga”, samtidigt som både beräkningarna och den förväntade examinationsfrekvensen visar på den riktning mot vilken statsmakten vill styra forskarutbildningen. Regeringen skriver själv att målen anses vara realistiska om man ser till både ”det statsfinansiella läget och till forskarutbildningens kapacitet”.³⁶¹

Framhävandet av kapaciteten inom forskarutbildningen är vidare intressant eftersom det framstår som om det vid den aktuella tidpunkten skulle finnas en outnyttjad kapacitet hos universiteten som kan användas för att öka examinationen. Samma synsätt återkommer i texten, där regeringen menar att

³⁵⁹ Hasselblad, Bejerot & Gustafsson (2008) s 193.

³⁶⁰ Prop. 1997/98:1 s 94.

³⁶¹ Prop. 1997/98:1 s 94.

lärosätena redan nu, innan reformen träder i kraft, kan ”vidta åtgärder för att examinationsfrekvensen skall förbättras bland de redan antagna doktoranderna”.³⁶² Även detta uttalande antyder att det redan finns någon form av resurser som kan användas med en gång för att effektivisera utbildningen, det gäller bara att använda dem fullt ut. Kapacitetsresonemanget skulle därmed kunna ses som en mer subtil påtryckning från statsmaktens sida till att använda de befintliga resurserna på ett mer effektivt sätt.

Antydandet ligger även väl i linje med de NPM-idéer som presenterades i bakgrundskapitlet, där syftet med att införa dessa styrningsprinciper är att göra verksamheten mer kostnadseffektiv. Att använda sig av mätbara kvantitativa mål och understryka vikten av uppföljning kan generellt också ses som ett uttryck för samma idéer. Användningen av explicita mätbara mål för att mäta effektivitet utgör exempelvis en av Hoods komponenter som i stor utsträckning kännetecknar NPM vilka presenterades i kapitel 4.³⁶³ I samband med att denna typ av styrning infördes i offentlig sektor byttes detaljstyrningen ut mot en ökad målstyrning. De kvantitativa målen i forskarutbildningsreformen skulle väl kunna ses mot bakgrund av en sådan målstyrning.

Det är även intressant att regeringen väljer att ange examensmål för varje vetenskapsområde. Dessa vetenskapsområden är vid tidpunkten en ny organisatorisk uppdelning som föreslogs i en tidigare proposition.³⁶⁴ Universitetets verksamhet delas enligt denna in i fyra områden: humanistisk-samhällsvetenskapligt, medicinskt, naturvetenskapligt samt tekniskt vetenskapsområde. Skälet som anges till att använda denna nya indelning är att de olika ämnesområdenas normala variationer när det gäller examinationen inte ska påverka möjligheterna att nå målen. Samtidigt finns det ingen person som ansvarar för ett enskilt vetenskapsområde, så som en prefekt är ytterst ansvarig för institutionen eller dekanen för fakulteten. I avsaknad av en sådan specifik person, läggs yttersta ansvaret vid Göteborgs universitet istället på universitetsstyrelsen och rektor.³⁶⁵ Varken styrelse eller rektor har dock beslutsrätt rörande forskarutbildningen enligt gällande lagstiftning, utan denna ligger som tidigare nämnts vid fakulteterna. Utifrån denna ansvarfördelning är

³⁶² Prop. 1997/98:1 s 94.

³⁶³ Hood (1995) s 96.

³⁶⁴ Prop. 1996/97:141 *Högskolans ledning, lärare och organisation*.

³⁶⁵ Kommunikation via e-post med Eva Darnell, avdelningsdirektör på planeringsavdelningen vid GU (2008-08-19).

det intressant att regeringen väljer att ange mål för den typen av områden, vilka saknar en klar organisatorisk bas inom universitetsvärlden.

I reformen öppnar regeringen även upp för en dialog med lärosätena kring examensmålen. De kommer själva att få lämna förslag till nivåer på målen:

Innan slutgiltiga examensmål sätts för varje lärosäte, kommer regeringen således att samråda med lärosätena och därutöver göra dels en ytterligare bedömning av varje lärosätes kapacitet, dels en mer noggrann analys av det förväntade behovet av forskarutbildade.³⁶⁶

Regeringen sätter först upp höga mål men tillåter samtidigt lärosätena att vara med och diskutera och förhandla om dem. Resonemanget verkar ge ett visst utrymme för universiteten och statsmakten att, lite grovt uttryckt, köpslå kring examensmålen. Genom att bjuda in till samtal kring målen, uppmanas universiteten återigen att själva vara delaktiga i styrningen av sin egen verksamhet. Universitetsstyrelsen ges även möjlighet att justera tre procent av examensmålen mellan olika vetenskapsområden på det enskilda lärosätet. Viljan till dialog och justering kan ge sken av att lärosätena fortfarande har stora möjligheter att själva bestämma över examinationen av forskarstuderande och att målen därmed inte påverkar akademins frihet och autonomi.

Regeringen väljer således att först sätta upp relativt fasta ramar för forskarutbildningen, sedan får universiteten mer frihet att inom dessa ramar själva bestämma hur innehållet ska preciseras efter den egna verksamheten. På så sätt tillåts lokala variationer efter egna önskemål och behov. Något som dock tydligt bryter mot detta mönster är uttalandet om att regeringen i framtiden kan komma att gå in och detaljstyra vissa inriktningar på forskarutbildningen:

Regeringen kan även i regleringsbrevet komma att ange ämnesområden av nationellt intresse där forskarutbildningen skall bedrivas. Särskilda områden där antalet doktorer bör öka och som därför bör prioriteras av lärosätena kan också anges.³⁶⁷

I detta fall kan universiteten mer eller mindre åläggas att bedriva forskarutbildning inom områden de själva inte skulle prioritera. Det kan, till skillnad

³⁶⁶ Prop. 1997/98:1 s 95.

³⁶⁷ Prop. 1997/98:1 s 95.

från skapandet av ett övergripande ramverk, ses som ett exempel på ett mycket påtagligt sätt på vilket regeringen mer direkt kan komma att styra forskarutbildningens inriktning eller ämnesmässiga innehåll. Uttalandet kan även ses som ett förtäckt hot om ingripande, i fall universiteten inte lever upp till de förväntningar som statsmakten ställer. Om lärosätena inte följer de politiska ambitionerna kan regeringen gripa in och kräva vissa förändringar. Ett sådant ingripande skulle kunna ses som en märkbar form av disciplinering. Uttalandet kan tyckas gå på tvärs mot de humboldtska ideal som förespråkar forskarnas frihet att välja vilka områden som bör forskas om, utan inblandning av statsmakten. Det är även ett tydligt exempel på när den politiska logiken möter eller kolliderar med den akademiska.

På sikt förväntar sig regeringen att examinationen inom forskarutbildningen kommer att öka, men för att lyckas med detta krävs, som vi redan har sett, att utbildningen effektiviseras. Till detta menar regeringen att kravet på examinationsfrekvens bör sättas till minst 80 procent, det vill säga att 80 procent av dem som antas även ska examineras.³⁶⁸ Förslaget kan ses som ytterligare en form av miniminivå för den totala examinationen av doktorander. I detta sammanhang kan man dock försiktigt vända på resonemanget och istället fråga sig varför var femte forskarstuderande inte förväntas disputeras och vad det är som gör att dessa inte fullföljer forskarutbildningen.

Resurser efter måluppfyllelse

Ytterligare en konkret styrteknik som presenteras i forskarutbildningsreformen är förslaget att knyta resursfördelningen från staten till hur väl ett vetenskapsområde vid ett universitet lyckas nå de kvantitativa målen. Också denna styrteknik syftar till att försöka bidra med att höja examinationsfrekvensen. En sådan koppling mellan prestation och resurser finns sedan tidigare på grundnivå inom högskolan. Till en början antyder reformen att hela anslaget skulle göras prestationsbaserat, för att lite senare i texten tona ner förslaget till att omfatta ”en viss, mindre del av anslagsposterna”.³⁶⁹ Genom att koppla måluppfyllelse och resursfördelning till varandra menar regeringen att en god måluppfyllelse uppmuntras och ”lärosätena ges ett tydligt incitament att effektivisera forskarutbildningen och öka examinationen”.³⁷⁰ Samtidigt står det dock klart att

³⁶⁸ Prop. 1997/98:1 s 95.

³⁶⁹ Prop. 1997/98:1 s 96.

³⁷⁰ Prop. 1997/98:1 s 96.

lärosätena inte automatiskt skulle få ökade anslag om de överträffar sina mål, och inte heller med säkerhet skulle få lägre anslag i fall målen inte uppfylls:

Det är självklart positivt om lärosätena överträffar sina mål. Om så sker, kommer lärosätena dock inte automatiskt att ges ytterligare anslag /.../ Bristande måluppfyllelse kommer dock inte att medföra omfördelningar av resurser mellan lärosätena.³⁷¹

Varken positiva eller negativa resultat skulle innebära någon omfördelning av resurser, och universiteten skulle varken belönas eller bestraffas på varandras bekostnad. Däremot framhävs att ”examinationens storlek kommer att ingå i underlaget för statsmakternas prioriteringar inför kommande år”.³⁷² Om målen inte uppfylls, och uppdraget därmed inte utförs, vill regeringen låta lärosätet få möjlighet att yttra sig om varför de inte klarat av det uppsatta antalet examinationer. Efter detta ”samråd” kan regeringen antingen välja att inte vidta någon åtgärd alls eller föreslå att riksdagen ska fatta beslut om att anslaget ”skall minskas för kommande budgetår.”³⁷³ Reformen föreslår på detta vis att lärosätena ska kunna förlora resurser vid bristande måluppfyllelse, men att dessa resurser inte kommer att omfördelas till andra lärosäten. Genom att inte omfördela dessa medel undviker regeringen medvetet att skapa en konkurrens-situation om anslagen mellan lärosätena. En bristande måluppfyllelse kan alltså leda till sanktioner, medan en god måluppfyllelse samtidigt inte premieras.

Det verkar dock finnas en ambivalens när det gäller resursfördelningen och eventuella omfördelningar från statens sida. Tidigare i reformen, i samband med diskussionen kring införandet av examensmål, framhåller nämligen regeringen att:

Om behovet av doktorer och licentiater inom ett vetenskapsområde skulle visa sig i alltför hög grad överstiga examensmålet, kan en omfördelning av resurser till detta område bli aktuell.³⁷⁴

Regeringen är beredd att omfördela resurser om behovet av forskarutbildade fortfarande är högre än examinationen, men inte som en direkt belöning för en

³⁷¹ Prop. 1997/98:1 s 96.

³⁷² Prop. 1997/98:1 s 96.

³⁷³ Prop. 1997/98:1 s 96.

³⁷⁴ Prop. 1997/98:1 s 95.

allmänt god måluppfyllelse. Det verkar inte vara tillräckligt med en bra prestation, utan denna måste även stå i relation till arbetsmarknadens behov. Sammanfaller dessa båda, det vill säga att behovet av forskarutbildade är stort samtidigt som examensmålet överstigits, kan en omfördelning komma i fråga. Detta innebär att ett mer eller mindre statistiskt fördelningssystem ersätter ett annat, vilket kan vara svårt att uppfatta som ett incitament för lärosäten att förbättra effektiviteten inom forskarutbildningen. Hur kvantitativa mål och förändrad resursfördelning är tänkt att stimulera lärosätena till ökad effektivitet förblir därmed oklart.

Sammanfattningsvis kan förslagen att införa kvantitativa mål samt måluppfyllelse relaterat till resursfördelning, utifrån ovanstående resonemang, förstås som en konkret metod för statsmakten att lättare kunna mäta och utvärdera universitetens prestationer, än vad som tidigare varit möjligt. Genom att införa ett fördelningssystem som i grunden bygger på prestation, blir både uppföljning och utvärdering centrala styrinstrument; statsmakten sätter upp mål och sedan följs arbetet upp och utvärderas. Uppföljning och utvärdering kan i sin tur ses som tekniker för att styra genom disciplinering av verksamheten, och där hotet om en eventuell omfördelning av resurser kan ses som en normaliserande sanktion gentemot lärosätena. Arbetet med forskarutbildningen styrs på ett sådant sätt att fokus läggs på antalet examinationer, det vill säga på kvantiteten. Att benämna målen som ett särskilt uppdrag förstärker samtidigt vikten av måluppfyllelsen. Det framstår som mer allvarligt att inte kunna utföra ett uppdrag, än att rätt och slätt rapportera in en lägre examinationsfrekvens. På så sätt framstår examensmålen som något speciellt eller annorlunda i jämförelse med andra styrtekniker som presenteras i reformen, de får helt enkelt en annan status. Universiteten uppmanas också att själva aktivt delta i styrningen av forskarutbildningen, både genom dialog med statsmakten och genom intern uppföljning och utvärdering. Denna delaktighet kan ses som ett exempel på disciplinering av universitetet med syfte att göra det lätt att identifiera avvikelser från den politiska ambitionen.

Samtidigt kan fokuset på uppföljning och utvärdering ses mot bakgrund av de managementidéer om styrning av offentlig och statlig sektor som fick stort genomslag under 1980- och 90-talen, ett styrningssätt som tidigare inte varit speciellt utbrett inom akademien. Detta nya sätt att styra med hjälp av siffror och resurser skulle kunna ses som ett uttryck för den förändrade kontext som akademien befinner sig i, där gamla traditionella ideal möter nya mer nytto-

inriktade. Effektiviseringen genom mål och måloppfyllelse är således ett exempel på ett område där olika logiker möts och stöts med varandra.

Att styra genom begränsningar

Den andra punkten i forskarutbildningsreformen, som också den syftar till att effektivisera utbildningen, innebär en skärpning eller begränsning av både antagning till och finansiering av forskarutbildningen.

Skärpta regler kring antagningen av forskarstuderande

När det gäller antagningen gör regeringen bedömningen att institutionerna enbart får anta de studenter som är finansierade enligt följande kriterier³⁷⁵:

- Studenten får anställning som doktorand eller beviljas utbildningsbidrag
- Studenten har någon annan form av studiefinansiering. Studenten får i detta fall antas bara om fakultetsnämnden, eller det organ till vilket antagningsbeslut har delegerats, bedömer att studenten kommer att ha sin försörjning säkrad under hela utbildningen och kan ägna en så stor andel av sin tid åt doktorandstudierna att dessa kan slutföras inom åtta år.

Denna begränsning av antagningen till forskarutbildningen bygger vidare på den regel som tidigare stod skriven i högskoleförordningen, och som uttryckte att enbart det antal studenter som kunde erbjudas ”godtagbara villkor” när det gäller handledning och studievillkor i övrigt fick antas.³⁷⁶ I reformen påpekar regeringen att denna regel inte alltid efterföljs, utan att doktorander ibland antas utan att de kan erbjudas tillräckliga studievillkor, vilket är problematiskt. Det påpekas också hur viktigt det är att både doktorandernas och handledarnas tid och andra resurser inom forskarutbildningen utnyttjas effektivt. Det är därmed eftersträvansvärt att studieavbrotten blir färre. Av dessa skäl anser regeringen att nya regleringar, som är mer tydliga och precisa till sitt innehåll, bör införas.

De nya bestämmelserna kring antagningen kan ses som ytterligare en styrteknik med syfte att försöka öka genomströmning och examination. Samtidigt innebär förslaget att inträdet in i utbildningen nu regleras och begränsas. Ingen student utan säkrad finansiering för alla fyra år³⁷⁷ ska längre få antas till forskar-

³⁷⁵ Prop. 1997/98:1 s 96.

³⁷⁶ SFS 1993:100, 10 kap. 1§.

³⁷⁷ Alternativt åtta år på halvtid vid ”annan form av studiefinansiering”.

utbildningen. Denna spärr in i utbildningen innebär en tydlig skillnad gentemot tidigare system, där i stort sett alla behöriga studenter med godtagbara villkor kunde antas. Då låg spärren snarare på vägen ut ur utbildningen, i och med att alla antagna inte skrev klart sina avhandlingar och därmed inte disputerade. Denna spärr finns fortfarande kvar, samtidigt som de nya reglerna har utökat begränsningarna till att även omfatta antagningen.³⁷⁸

Om flera doktorander uppfyller kraven på finansiering samt kravet på allmän och särskild behörighet, framhåller reformen att det är ”de mest lämpade” doktoranderna som ska antas till utbildningen.³⁷⁹ Detta är betydelsefullt eftersom:

En koncentration av resurser för studiefinansiering och handledning samt av övriga resurser till de studenter som bedöms mest lämpade att genomföra studierna främjar dock, enligt statistik och erfarenhet, en effektiviserad utbildning och ökad examination.³⁸⁰

Att välja ”rätt” studenter blir allt mer viktigt, framförallt utifrån ekonomiska aspekter, eftersom forskarutbildningens effektivitet på så sätt tenderar att höjas och examinationerna att öka. ”Rätt” student är den som har full finansiering och går igenom forskarutbildningen på utsatt tid, det vill säga inom ramen för fyra år. På så sätt kan både universitetets och statsmaktens resurser, enligt reformen, utnyttjas mest effektivt. Återigen lutar sig regeringens uttalanden på statistiska beräkningar. Som vi såg i diskussionen kring problematiseringar ovan, använder sig regeringen av siffror för att diagnostisera hur det är ställt med forskarutbildningen. I detta fall visar statistiken som de bygger sitt resonemang på att utbildningen kan effektiviseras genom att välja de mest lämpade studenterna. I citatet hänvisas också till erfarenhet, men däremot inte till vems erfarenhet eller vilken typ av erfarenhet detta bygger på. Statistik och erfarenhet framstår även som motpoler till varandra, de ”hårda” siffrorna mot den ”mjuka” erfarenheten, och argumentet är att båda visar positiva resultat på effektiviteten. Hänvisningen

³⁷⁸ På senare år har det dock påtalats att det finns vägar runt denna antagningsspärr. I vissa sammanhang pratas det om så kallade skuggdoktorander, det vill säga ”en person som deltar i forskarutbildningen utan att vara formellt antagen och som följaktligen inte heller omfattas av kravet på finansiering” enligt Paul P. Agnidakis (2005) *Att forska i det fördolda – drömmar och vardag bland skuggdoktorander*. Stockholm: Högskoleverkets rapportserie 2005:34R, s 5. Förekomsten av skuggdoktorander kan ses som ett exempel på hur vissa enskilda institutioner har översatt de nya strängare finansieringskraven på lokal nivå. Mer om översättningar kommer dock i de två nästkommande kapitlen.

³⁷⁹ Prop. 1997/98:1 s 97.

³⁸⁰ Prop. 1997/98:1 s 97.

till båda dessa källor blir också ett sätt att legitimera användningen av lämplighetskriteriet, samtidigt som uttalandet framstår som mer sant eller trovärdigt.

Vad det är som gör en student till den mest lämpade, diskuteras inte. Är det exempelvis den person som klarar av att skriva klart en avhandling på utsatt tid eller den som skriver en avhandling som håller mycket hög kvalitet? Dessa kriterier behöver inte nödvändigtvis vara motstridiga, men det sätter fokus på vad lämplighetskriteriet egentligen innebär och kan få för konsekvenser. I reformen ges inte heller någon mer ingående beskrivning av vilka förmågor eller egenskaper som krävs för att vara lämpad för forskarutbildningen. Denna bedömning lämnas öppen och blir istället upp till fakulteterna eller institutionerna att avgöra. Genom att lyfta fram lämplighetskriteriet i texten, understryks ändå att ett sådant bör vara vägledande vid antagningen. Fakulteterna har frihet att själva fylla begreppet med innebörd. Bedömningarna av vad som krävs för att klara av forskarutbildningen kan ses som ett exempel på områden där regeringen väljer att inte reglera. De påverkar således forskarutbildningens styrningsregim, det vill säga ramarna runt utbildningen, men inte verksamhetsregimen i form av det substantiella arbetet. Till skillnad från exempelvis de kvantitativa målen, kan lämplighetskriteriet sägas beröra en av akademins mer centrala verksamheter, nämligen möjligheten för forskarsamhället att reproducera sig självt. Ett område som av den anledningen skulle kunna vara svårare att reglera från politiskt håll.

Regeringen ser även andra fördelar med att lärosätena får tänka igenom antagningen av doktorander ordentligt:

Omsorgsfullt utvalda doktorander som har sin försörjning ordnad och som med stöd av god handledning kan ägna sig åt studierna på heltid (eller minst halvtid) medför dessutom sannolikt en vitalisering av institutionernas forskning och hela arbete.³⁸¹

Den optimala organiseringen av forskarutbildningen består av de mest lämpade personerna vilka har klar finansiering för alla fyra år, gärna arbetar heltid och har en fungerande handledning. Nya stramare strukturer för forskarutbildning bidrar enligt citatet ovan, sannolikt till att vitalisera eller stimulera hela det akademiska

³⁸¹ Prop. 1997/98:1 s 97.

arbetet. Det är utifrån detta resonemang inte bara utbildningen i sig som gynnas, utan hela institutionen. Till skillnad från det föregående citatet där regeringen menar att lämpliga studenter klart och tydligt ”främjar” en effektivisering, signalerar ordet ”sannolikt”, en viss osäkerhet. Här backas inte skrivelsen upp av vare sig statistik eller erfarenhet, utan står för sig självt.

Skärpning av formerna för finansiering av forskarutbildningen

Ytterligare en styrteknik som introduceras i reformen gäller begränsningen av formerna för finansiering av de forskarstuderande. Regeringen framhåller att ett av de viktigaste studievillkoren inom forskarutbildningen och för doktoranden ”utan tvekan” är ”tillgången till studiefinansiering”.³⁸² Redan i början av reformen lyfts den ökade studiefinansieringen, och i första hand anställningen som doktorand, fram som en av de viktigaste bidragande orsakerna till att examinationen inom forskarutbildningen ökat de senaste åren. Förslagen som läggs fram i reformen bygger dels på en begränsning av användningen av studiemedel som finansieringskälla, vilket bland annat ska hindra både ”att studiemedel utnyttjas för att finansiera ett regelmässigt ’femte år’ inom forskarutbildningen” och att skuldbördan blir alltför tung.³⁸³ Dels bygger de på en begränsning av användningen av utbildningsbidrag. De forskarstuderande som haft utbildningsbidrag i två år ska ha rätt till en anställning som doktorand de två avslutande åren.

Genom att begränsa vilka typer av finansiering som är tillåtna vid antagningen till forskarutbildningen, förstärks spärren in i utbildningen ytterligare. Finansieringen ska inte bara vara klar för alla fyra år innan doktoranden kan antas, utan ska också vara av en viss typ. Regeringen slår även fast att användningen av doktorandanställningar är ”den bästa formen av studiefinansiering”.³⁸⁴ Förändringen av finansieringssystemet bygger på att förhindra vissa former av finansiering och framhäva andra. Doktorandanställning framstår tveklöst som den bästa formen, medan det finns vissa problem med att använda exempelvis studiemedel och stipendier. Stipendier anses vara problematiska eftersom de inte ger några sociala förmåner, vilket kan leda till att doktorander kan få problem vid till exempel långvarig sjukdom eller föräldraledighet. Trots dessa problem, regleras inte användningen av stipendier i reformen. Istället

³⁸² Prop. 1997/98:1 s 97.

³⁸³ Prop. 1997/98:1 s 100.

³⁸⁴ Prop. 1997/98:1 s 98.

uppmanas lärosätena att vara ”uppmärksamma på dessa problem”.³⁸⁵ Däremot slår regeringen fast att ”[s]tipendier för doktorander som är avsedda att vara ett alternativ till lön eller annan form av studiefinansiering bör inte finansieras med statsmedel”.³⁸⁶ På så sätt tar regeringen avstånd från stipendier, även om den i praktiken tillåter ett fortsatt användande av dem. Att stipendier inte förbjuds kan delvis bero på att stipendier är nära på det enda möjliga sättet att finansiera en doktorand genom en forskarutbildning, inom vissa delar av universitetet.³⁸⁷ Utan denna möjlighet skulle utbildningen riskera att krympa väsentligt.

I reformen begränsas även utrymmet för doktoranden att arbeta med andra uppgifter vid sidan om avhandlingen. Anställning som doktorand innebär ett arbete på heltid och då bör minst 80 procent av tiden ägnas åt den egna utbildningen, enligt regeringen. Detta innebär att den institutionstjänstgöring som vissa doktorander har inom sin tjänst, i form av exempelvis administrativt arbete eller arbete på grundutbildningen, enbart får uppgå till 20 procent av tiden:

Arbete inom grundutbildningen är, som regeringen framhållit ovan, berikande men bör inte inkräkta alltför mycket på den huvudsakliga uppgiften, nämligen studierna.³⁸⁸

På samma sätt föreslås att utbildningsbidraget inte får användas vid en aktivitetsgrad under 80 procent. Återigen kan vi se att regeringen använder sig av miniminivåer för att reglera forskarutbildningen. Studentorganisationer har framhållit att doktorander ibland överutnyttjas på institutionerna. Genom att begränsa utrymmet för andra sysslor, förväntas fokuseringen på avhandlingsarbetet öka och ”doktoranderna kan koncentrera sig på sina studier”.³⁸⁹ Detta kan också ses som ett sätt att försöka förkorta studietiderna, öka genomströmningen och i slutändan effektiviteten i utbildningen, eftersom en större del av tiden kan ägnas åt den egna utbildningen.

Trots de nya begränsningarna av finansieringsformerna för forskarutbildningen, lyfter regeringen fram att reformens åtgärder öppnar upp för ett flertal olika sätt

³⁸⁵ Prop. 1997/98:1 s 100.

³⁸⁶ Prop. 1997/98:1 s 100.

³⁸⁷ Detta framkom i intervjuerna med de ansvariga för forskarutbildningen.

³⁸⁸ Prop. 1997/98:1 s 99.

³⁸⁹ Prop. 1997/98:1 s 99.

att finansiera en doktorand, vilka har stora fördelar för doktoranderna, men också för lärosätena:

Samtidigt bevaras en betydande flexibilitet för lärosätena eftersom proportionerna mellan bidrag och anställning kan variera inom angivna gränser, beroende på lokala behov och förutsättningar.³⁹⁰

Den flexibilitet som regeringen talar om är enbart möjlig inom de nya ramarna, vilka snarare skulle kunna innebära en begränsning än större frihet att välja. Regeringen väljer att lyfta fram flexibiliteten, vilken i grunden ses som något positivt, och att tona ner de nya gränsdragningarna. De nya reglerna skulle också kunna uppfattas som ett sätt att göra forskarutbildningen mer enhetlig i sin utformning än vad den har varit tidigare; finansieringen ska vara klar, bestå av ett avgränsat antal finansieringsformer och mer tid ska ägnas åt studierna. Samtidigt kvarstår dock ett flertal olika finansieringsformer, vilka innebär att det kan finnas utrymme för stora skillnader mellan doktorander bland annat när det gäller lönenivåer och tillgång till det sociala skydds nätet, även inom en och samma institution.

Avslutningsvis visar de nya styrteknikerna, i form av begränsningarna av antagning och finansiering, på en ständig motsägelse mellan utbildning och arbete för doktoranderna. Forskarutbildningen förväntas bli mer effektiv när fler forskarstuderande i allt större utsträckning får anställning som doktorander, till skillnad från bidrag och stipendier. Genom att förstärka formerna för anställning får doktoranderna i större utsträckning tillgång till de sociala rättigheter som vanligen brukar förknippas med ett lönearbete samt den trygghet som anställning arbetsrättsligt för med sig.³⁹¹ Regeringen framhåller dock att denna form av finansiering är dyr, både för lärosätena och för statsmakten, men den anses ändå vara den bästa typen. Samtidigt poängteras att doktorandernas huvudsakliga uppgift är studierna, och att fokus ska ligga på den egna utbildningen. Ytterligare ett tecken i samma riktning, från studier till arbete, är regeringens rekommendationer gällande hur universiteten ska få tag i sina framtida doktorander:

³⁹⁰ Prop. 1997/98:1 s 99.

³⁹¹ Ylva Hasselberg (2005) "Gåvan och kontraktet. Vad pengar faktiskt gör med forskarutbildningen" i *Glänta* Vol 1-2, s 78.

Det ligger i samhällets och lärosätenas intresse att åtminstone de anställningar som doktorand och de utbildningsbidrag som finansieras av lärosätenas anslag för forskning och forskarutbildning annonseras nationellt.³⁹²

Även sättet att anställa doktoranderna påminner allt mer om en ”vanlig” anställningsprocess, där tjänsten ska annonseras ut och gärna med så stor spridning som möjligt. Att annonsera tjänster och utbildningsbidrag kan också bidra till att fler uppmärksammar dem och att konkurrensen mellan de sökande, utifrån ett marknadsperspektiv, kan bli hårdare. Medan ramarna runt forskarutbildningen således förvandlas till att bli mer av ett arbete, framhålls innehållet som utbildning. Med denna uppdelning står regeringen som garant för de arbetsrättsliga elementen och akademien som garant för det vetenskapliga innehållet i utbildningen. Mitt i detta befinner sig doktoranden som i vissa fall uppfattas som en anställd och i andra som en studerande.

Sist men inte minst är det dock upp till varje fakultetsnämnd att bedöma om den aktuella studenten har sin finansiering säkrad för hela studieperioden. Detta kan i sin tur öppna upp för olika synsätt gällande vad som i slutändan är en säkrad finansiering och inte. Den slutgiltiga bedömningen eller tolkningen ligger därmed hos akademien.

Att styra genom fördelning och förtydligande av ansvar

Utöver de två huvudpunkter på sidan 117 ovan, vilka presenteras redan i början av reformen, föreslår regeringen även några andra förändringar som berör forskarutbildningens utformning. Dessa förändringar står dock inte med i den inledande sammanfattningen av förslag till åtgärder. Att de inte står med i samband med övriga styrtekniker är intressant eftersom de därmed framstår som mindre relevanta. Kanske uppfattas inte dessa åtgärder lika genomgripande som de inledande, vilka i stor utsträckning fokuserar på pengar eller ekonomiska resurser ur olika aspekter. De inledande åtgärderna går också att beräkna på ett eller annat sätt. Åtgärderna är, trots detta, förslag på nya styrtekniker och ytterligare sätt att effektivisera utbildningen genom att i första hand fördela och förtydliga ansvaret för forskarutbildningen mellan fakultet, handledare och doktorand. Åtgärderna faller tillbaka på en problematisering som återigen hänvisar till samhällets behov av forskarutbildade och det samband mellan behov och en effektivare utbildning som framhålls i reformens inledande delar:

³⁹² Prop. 1997/98:1 s 99.

Samhällets stigande behov av vetenskapligt utbildade personer leder till krav på bättre effektivitet i forskarutbildningen. Detta medför i sin tur ökat intresse för och större krav på forskarutbildningens organisation och handledningens kvalitet.³⁹³

Forskarutbildningen kan således bli mer effektiv med hjälp av förändringar av dess interna organisation och genom en förbättring av handledningen. Styrteknikerna berör på så sätt andra aspekter av forskarutbildningen än vad de tidigare teknikerna har gjort.

En studierektor för forskarutbildningen på fakultetsnivå

Det första förslaget som berör organisationen gäller införandet av en studierektor för forskarutbildningen. Studierektorn ska utses av varje fakultetsnämnd som ett led i att betona forskarutbildningens betydelse inom fakultetsnämndens ansvarsområde.³⁹⁴ Studierektorn bör ansvara för forskarutbildningens uppläggning, samordnandet av forskarutbildningskurser, forskarskolor och utbildning av handledare. Utöver detta bör studierektorn även ”utöva allmän tillsyn över forskarutbildningen.”³⁹⁵ Regeringen skriver att införandet av en sådan tjänst är ett sätt att understryka fakultetsnämndens ansvar för utbildningen, även om det direkta ansvaret precis som tidigare ligger hos de enskilda institutionerna eller ämnena. Denna styrteknik kan ses som ett exempel på en strukturell förändring, där en enskild individ ges det övergripande ansvaret och möjligheten att överblicka de olika institutionernas forskarutbildningar från fakultetens håll. En sådan samlad kunskap om forskarutbildningen vid olika institutioner, skulle utifrån Foucaults synsätt innebära ökade möjligheter till maktutövning och styrning från fakultetens håll, genom både en ökad kontroll över, och en ökad samordning av, utbildningen inom fakulteterna. Genom att tillsätta en person som kan skapa sig en samlad bild av hur forskarutbildningen är organiserad på institutionerna och som även ansvarar för den gemensamma allmänna tillsynen, skulle utbildningen kunna göras mer enhetlig i sin utformning och sammanhållen inom den enskilda fakulteten. De lokala skillnaderna mellan institutionerna skulle på så sätt kunna bli färre, och likheterna fler genom att en del av styrningen flyttas från institutionen till fakulteten.

³⁹³ Prop. 1997/98:1 s 101.

³⁹⁴ Prop. 1997/98:1 s 102.

³⁹⁵ Prop. 1997/98:1 s 102.

En skärpning av användningen av individuella studieplaner

Det andra förslaget gällande forskarutbildningens organisation, innebär en förstärkning av den individuella studieplanens ställning.³⁹⁶ Regeringens anser att både planens utformning och uppföljning bör uppmärksammas mer och deras ambition är att med hjälp av planerna förtydliga ansvarsfördelningen inom utbildningen ytterligare:

Studieplanerna bör upprättas vid antagningen och klart ange dels doktorandens, dels fakultetsnämndens åtaganden, t.ex. vad gäller doktorandens tillgång till handledning och övriga resurser.³⁹⁷

Enligt regeringen bör studieplanen vara utformad på så sätt att det blir dokumenterat att både doktorand och handledare har läst den. Detta är i sin tur ett sätt att betona dess betydelse. Förstärkandet av den individuella studieplanen kan tolkas som ytterligare en strukturell förändring som påverkar och underlättar mätning och utvärdering inom ramen för forskarutbildningen. I och med att de individuella studieplanerna ska följas upp en gång per år, kan de användas som ett systematiskt utvärderingsverktyg av den enskilda doktorandens studiegång från år till år. Planerna gör det lättare att upptäcka eventuella avvikelser från den ursprungliga planeringen, och är ett verktyg som lätt kan relateras till NPM. Samtidigt är tanken att klargöra ansvarsfördelningen mellan doktorand, handledare och fakultet, vilket kan göra utbildningens upplägg mer genomskinligt och åtagandena mer synliga. Ytterligare en aspekt vad det gäller studieplanerna, är det faktum att deras status eller ställning kan förändras under utbildningens gång. ”I det normala fallet” räknar regeringen dock med att det endast ”torde” bli fråga om mindre justeringar av planerna mellan varje år.³⁹⁸ Det är värt att notera att regeringen i denna skrivelse definierar vad som är normalt i förhållande till vad som därmed ses som avvikande.³⁹⁹ Vid ”normala” förhållanden när det gäller forskarutbildningen, fortskrider doktorandens studier på ett tillfredsställande sätt i enlighet med planeringen. Vad som däremot anses vara som ett normalt förhållande och inte är förstås en bedömningsfråga och kan sannolikt skilja sig åt beroende på ur vems synvinkel forskarutbildningen ses; ur

³⁹⁶ Prop. 1997/98:1 s 102.

³⁹⁷ Prop. 1997/98:1 s 102.

³⁹⁸ Prop. 1997/98:1 s 102.

³⁹⁹ Diskussionen kring uttrycket normalt/avvikande kan relateras till Foucaults arbete *Vansinnets historia* där han visar på vad som anses vara ett normalt beteende i förhållande till vansinne och hur detta förändrats genom historien. Se Michel Foucault (2001/1961) *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv förlag.

regeringens, ur fakultetens/institutionens eller ur doktorandens synvinkel. I de fall där något problem skulle uppstå, där det normala övergår i avvikelser, förändras studieplanens innebörd:

Om allvarliga problem har uppstått bör dock uppföljningen också kunna ge underlag för en bedömning av i vilken mån doktoranden i fortsättningen bör ha tillgång till handledning och övriga resurser.⁴⁰⁰

Från att vara ett uppföljande dokument förvandlas den individuella studieplanen till att få skepnaden av ett kontrakt, som i sin tur kan ligga till grund för ett eventuellt återkallande av doktorandens resurser.⁴⁰¹ Detta gör den till ett viktigt instrument för intern styrning och en grund för eventuella sanktioner.⁴⁰² Om doktoranden inte lever upp till sina åtaganden så som skrivits i planen, kan fakultetsnämnden besluta om att dra tillbaka hennes tillgång till exempelvis handledning och arbetsplats. Utifrån den enskilda institutionens synvinkel kan studieplanerna även komma att fungera som ett effektivt avslut på forskarutbildningen. Vad som, enligt regeringen, räknas som ”allvarliga problem” är ”om doktoranden skulle ha mycket liten framgång i studierna” eller ”[o]m doktoranden i väsentlig mån har misslyckats med att uppfylla sina åtaganden enligt den individuella studieplanen”.⁴⁰³ Den individuella studieplanen tar även formen av en måttstock mot vilken doktorandens prestationer bedöms. Planerna kan därmed ses som en styrteknik för fakulteten och institutionen gentemot den forskarstuderande och de kan användas för att disciplinera eller normalisera. Genom att sätta upp kriterier för vad som förväntas uppnås inom den närmaste framtiden, kan planen även användas som ett ”hot” om ett tillbakadragande av resurser. Avviker doktoranden från planen kan hon, med hänvisning till de angivna åtagandena, i värsta fall bli av med sina resurser.

Styrtekniken rättfärdigas och får legitimitet genom en hänvisning till Högskolelagen, vilken framhåller att resurserna inom universitet och högskolor ”skall utnyttjas effektivt för att hålla en hög kvalitet i verksamheten”.⁴⁰⁴ Utifrån denna skrivelse menar regeringen att ”[l]agens krav på effektivt resursutnyttjande måste kunna ligga till grund för ett beslut om begränsningar av en doktorands

⁴⁰⁰ Prop. 1997/98:1 s 102.

⁴⁰¹ Jfr Hasselberg (2005) s 77-81.

⁴⁰² Hasselberg (2005) s 79.

⁴⁰³ Prop. 1997/98:1 s 102.

⁴⁰⁴ 1 kap. 4 § Högskolelagen.

rätt till handledning och andra resurser”.⁴⁰⁵ Samtidigt framhålls att återkallandet av resurser på detta sätt, inte är det samma som ett avskiljande från forskarutbildningen. Doktoranden kan ansöka om att återfå tillgång till dessa. Regeringen skriver dock att ett beslut om återkallande ska kunna tas även ”innan den tid gått som motsvarar 160 poäng”, det vill säga inom ramen för de fyra år som doktoranden har till sitt förfogande.⁴⁰⁶ När det gäller doktorandanställningar och utbildningsbidrag, bör ett sådant beslut bli aktuellt först i samband med anställningstidens eller bidragstidens slut, det vill säga när förordnandet går ut.⁴⁰⁷ Med tanke på att förordnandena inom högskolesektorn ofta löper under en kortare tid, ibland sex månader i taget, öppnar reformen upp för att en doktorand därmed kan bli av med sina resurser mitt i sin utbildning.

En intressant aspekt av framskrivningen av den individuella studieplanen i reformen, är att fokus tycks ligga mer på fakultetens eller institutionens möjligheter att dra in doktorandens resurser (om hon i ”väsentlig mån har misslyckas” med att leva upp till de åtaganden som inkluderats i den individuella studieplanen) än på deras egna åtaganden gentemot doktoranden. Studieplanen framstår snarare som ett sätt att skydda fakulteten/institutionen mot doktorandens ”misslyckande”. Den individuella studieplanen borde i motsvarande ordning kunna användas av doktoranden för att få rätt till de resurser som institutionen eller fakulteten enligt planen bör tillhandahålla, men den aspekten diskuteras inte mer i reformen än i konstaterandet att ”[v]id bedömningen skall vägas in i vilken mån fakultetsnämndens åtaganden enligt studieplanen uppfyllts, t.ex. vad gäller handledning.”⁴⁰⁸ I detta fall ska doktorandens åtaganden vägas mot fakultetens, innan beslutet om ett tillbakadragande av resurser fattas. Bevisbördan och ansträngningen att återfå resurser tycks ligga mer på doktorandens sida, även om beslutet ska bygga på redogörelser från både doktorand och handledare. Regeringen skriver att det ”normalt” inte bör ”komma i fråga att dra in resurser förrän doktoranden fått en chans att försöka förbättra sitt studieresultat” och ”[o]m doktoranden gör sannolikt att hon eller han nu har förmåga att gå igenom utbildningen bör resurserna kunna återfås.”⁴⁰⁹ Det normala sättet att agera i denna avvikande

⁴⁰⁵ Prop. 1997/98:1 s 102.

⁴⁰⁶ Prop. 1997/98:1 s 102.

⁴⁰⁷ Prop. 1997/98:1 s 102.

⁴⁰⁸ Prop. 1997/98:1 s 102.

⁴⁰⁹ Prop. 1997/98:1 s 102.

situation är att ge den forskarstuderande möjligheten att åter följa studieplanen. I skrivelserna i reformen framstår det som att risken är större att fakulteten får problem med doktoranden, än att doktoranden får problem med fakulteten.

Genom att doktoranderna själva fyller i planen, eller i alla fall delar av den, blir de också delaktiga i styrningen av sitt eget arbete. Denna delaktighet kan i sin tur ses mot bakgrund av både Foucaults maktbegrepp och som ett uttryck för det som Rose kallar för den avancerade liberala maktutövningen. Det sistnämnda med anledning av att den individuella studieplanen förvandlas till ett verktyg som gör doktoranden aktiv i styrning av sig själv.⁴¹⁰

Att styra genom att upphäva tidigare regleringar

Den sista styrtekniken som presenteras i reformen berör tryckningen av den färdiga doktorsavhandlingen. Förslaget innebär att förordningen⁴¹¹ som tidigare reglerat avhandlingens framställning och upplagor upphävs, och att avhandlingarna istället ska produceras på ett mindre kostsamt sätt och i färre exemplar. Det intressanta med detta förslag är egentligen inte åtgärden i sig utan problematiseringen i anslutning till densamma. Regeringen sätter ett samband mellan avhandlingens publikationsform och kortare studietider:

De långa studietiderna inom humanistisk, teologisk, juridisk och delar av samhällsvetenskaplig fakultet har flera orsaker. Förutom tillgången till adekvat studiefinansiering och möjligheterna till arbete inom och utanför högskolan har ämnestraditionerna en mycket stor betydelse. Inom de nämnda fakulteterna är doktorsavhandlingen vanligen en monografi, som ofta trycks till avsevärd kostnad före disputationen. Inom övriga fakulteter är avhandlingen vanligen en sammanläggning av flera uppsatser, med en analyserande sammanfattning, tryckt med mindre kostsam teknik i en mindre upplaga.⁴¹²

Monografen bidrar enligt resonemanget, förutom till ökade kostnader vid tryckning, också till längre studietider, vilket i sin tur motverkar en effektivare forskarutbildning. Formuleringen antyder även att regeringen förordar sammanläggningsavhandlingar framför monografier, även om det inte skrivs rakt ut. Någon mer konkret åtgärd för att öka denna typ av avhandlingar presenteras dock inte, utan regeringen väljer att på ett mer indirekt sätt koppla ihop

⁴¹⁰ Förhållningssättet till och användningen av de individuella studieplanerna studeras mer ingående i kapitel 8.

⁴¹¹ Förordning om doktorsavhandlingar, SFS 1970:276.

⁴¹² Prop. 1997/98:1 s 103.

problemen med forskarutbildningen med själva slutprodukten. Återigen understryker regeringen att problemen med forskarutbildningen är som störst inom humanistisk och samhällsvetenskaplig fakultet. Exemplet skulle kunna ses som ett mer subtilt sätt att försöka styra forskarutbildningen. Istället för att presentera en uttalad styrteknik, lyfts problem fram och kopplas till en viss ämnestradition, vilket samtidigt tydliggör regeringens preferenser i fråga om publikationsform. Det finns fler exempel på den här typen av indirekta styrtekniker i reformen. Dessa styrtekniker diskuteras i avsnittet nedan.

Att styra med hjälp av indirekta styrtekniker

Förutom de mer konkreta styrtekniker som analyserats ovan och vilka i stor utsträckning medfört förändringar i framförallt förordningarna kring forskarutbildningen, innehåller reformen även ett flertal mer indirekta sätt att styra verksamheten. I detta avsnitt har jag för avsikt att ge några fler exempel på sådana mer subtila styrtekniker.

Goda exempel och syndabockar

En av de mer indirekta styrteknikerna som kommer fram i reformen är användningen av goda exempel och utpekandet av syndabockar. Regeringen lyfter vid ett flertal tillfällen konsekvent fram vissa ämnesinriktningar som mer lyckosamma och effektiva än andra. Dessa kommer att framstå som förebilder eller goda exempel på hur forskarutbildningen bör organiseras. Redan inledningsvis hänvisas till fakulteter med laborativ och klinisk inriktning, vilka redan genomfört de förändringar som föreslogs i den förra forskarutbildningsreformen från 1969, medan övriga fakulteter inte varit lika lyckosamma.⁴¹³ Matematisk-naturvetenskaplig och medicinsk fakultet lyfts även fram positivt i samband med diskussionen kring andelen lärare med doktorsexamen. De anses ha en hög andel disputerade lärare, vilket därmed främjar kvaliteten i grundutbildningen.⁴¹⁴ På samma sätt framhålls sammanläggningsavhandlingar som mer tidseffektiva än monografier, vilka är mer vanliga inom naturvetenskaplig, medicinsk och teknisk fakultet än vid övriga.⁴¹⁵

Vänder vi på resonemanget framstår stora delar av humanistisk och samhällsvetenskaplig fakultet som syndabockar eftersom de enligt regeringen för det

⁴¹³ Prop. 1997/98:1 s 90.

⁴¹⁴ Prop. 1997/98:1 s 91.

⁴¹⁵ Prop. 1997/98:1 s 103.

första har en relativt låg andel disputerade lärare.⁴¹⁶ Dessa fakulteter präglas enligt regeringen också av långa studietider, låg examinationsfrekvens och en hög ålder hos dem som disputerar. Förutom de långa studietiderna framhävs även tillgången till adekvat studiefinansiering och möjligheter till arbete inom och utanför högskolan samt monografin som publikationsform, som faktorer som enligt regeringen bidrar till problemen inom forskarutbildningen.⁴¹⁷ Inom humanistisk fakultet, teologisk, juridisk och samhällsvetenskaplig fakultet finns således mer omfattande problem med effektiviteten i forskarutbildningen än inom andra fakulteter, vilket ”kan motverka den önskvärda ytterligare ökningen av examinationer”.⁴¹⁸ Skrivelserna i reformen tenderar att förstärka den polarisering som ofta görs mellan å ena sidan naturvetenskap, medicin och teknik och å andra sidan samhällsvetenskap och humaniora.⁴¹⁹ Detta genom att framställa de förstnämnda som goda exempel på hur forskarutbildning kan bedrivas medan de sistnämnda framstår som syndabockar. I och med denna polarisering uppmanas de humanistiska och samhällsvetenskapliga fakulteterna indirekt till att lära av de goda exemplen. Därmed förordas en mer likriktad forskarutbildning än vad som gjorde sig gällande vid den aktuella tidpunkten.

Även om skillnaderna mellan olika fakulteter inom universitet inte ska överdrivas, är det ändå intressant att notera att statsmakten genom att konsekvent framhålla vissa ämnesinriktningar som goda exempel och förebilder, samtidigt indirekt framhäver en typ av kunskapsproduktion och kunskapsideal framför andra. Ofta söker olika ämnesinriktningar efter olika typer av kunskap, de produceras ofta under olikartade förhållanden och resultaten presenteras sedan i olika former, vilket vi såg i avsnittet ovan. Sättet att lyfta fram dessa ämnesinriktningar är på samma gång ett sätt att visa på ett mer normativt förhållningssätt om hur vetenskap bör skapas. I slutändan kan det även uppfattas som en indirekt styrning av vad som ska beforskas och inte, eftersom all ny vetenskaplig kunskap inte kan produceras på ett och samma sätt.

Denna polarisering mellan ämnesområden som framkommer i det politiska dokumentet är inget nytt. Bennich-Björkman framhåller exempelvis att en sådan

⁴¹⁶ Prop. 1997/98:1 s 91.

⁴¹⁷ Prop. 1997/98:1 s 103.

⁴¹⁸ Prop. 1997/98:1 s 91.

⁴¹⁹ Se exempelvis Snow (1993) för en diskussion kring dessa frågor.

står att finna även i den förra forskarutbildningsreformen från 1969. Hon menar att:

It is important to acknowledge that the academic fields in focus, though it was seldom explicitly stated, were the social sciences and the humanities, since the situation in the natural sciences and in medicine was judged as much more satisfactory. The natural sciences and medicine were also much less problematic; a situation which is recognisable today as well.⁴²⁰

Då som nu framstod humaniora och samhällsvetenskap som problematiska områden och det var först och främst dessa som reformen därför riktade sig mot.⁴²¹ Det naturvetenskapliga och medicinska sättet att bedriva och organisera forskning stod som ett politiskt ideal redan i slutet av 1960-talet och verkar vara ett ideal som fortfarande lyfts fram i diskussionen. Regeringens polarisering av fakultetsområden gör det extra intressant att intervjua ansvariga för forskarutbildningen inom både humanistisk och naturvetenskaplig fakultet för att se om skillnaderna i förhållande till styrning och organisering är så stor som statsmakten framhåller.⁴²²

Ytterligare ett liknande exempel på en indirekt styrteknik är regeringens påpekande av att mycket av det som föreslås i reformen redan har påbörjats på vissa håll inom akademien. Exempelvis framhålls att problemen med examinationsfrekvensen har ”angripits med olika åtgärder vid flera lärosäten och goda resultat har redan nåtts”.⁴²³ I samband med detta lyfts Uppsala universitet fram som ett bra exempel på ett lärosäte som förbättrat examinationen de senaste åren. Likaså poängteras att flera fakultetsnämnder vid olika lärosäten, redan vid den aktuella tidpunkten, har infört ”interna, prestationsrelaterade resurstilldelningssystem, som synes fungera bra och leda till ökad examination.”⁴²⁴ Att regeringen föreslår ett liknande system innebär därmed att de bygger vidare på lösningar som de menar redan finns och används inom den svenska universitetsvärlden. Den föreslagna styrtekniken, i form av resurser baserade på måluppfyllelse, framstår i detta ljus som mindre omvälvande eller radikal. På samma sätt lyfts olika former för att hantera de individuella

⁴²⁰ Bennich-Björkman (1993) s 7.

⁴²¹ Bennich-Björkman (1993) s 9.

⁴²² Resultaten från dessa presenteras i kapitel 7 och 8.

⁴²³ Prop. 1997/98:1 s 91.

⁴²⁴ Prop. 1997/98:1 s 96.

studieplanerna fram. Regeringen beskriver förekomsten av handledarkommittéer eller kollegier i samband med den årliga uppföljningen av studieplanen som exempel på hur arbetet redan nu är organiserat och därmed hur andra kan välja att organisera det. Genom att visa på att liknande åtgärder redan vidtagits inom olika delar av akademien tonas både förekomsten av förändringar av forskarutbildningen och inslaget av politisk styrning ner.

Vikten av god handledning

En annan aspekt som regeringen enbart diskuterar snarare än reglerar i reformen, är handledningen av doktorander. Även om det framhålls att "[s]tudierna blir lidande om handledningen inte fungerar" så väljer man att inte reglera förutsättningarna för handledning.⁴²⁵ Istället skriver regeringen att det finns "skäl till att betona det angelägna i att fakultetsnämnderna kontinuerligt följer upp och utvecklar formerna för handledning."⁴²⁶ Verktyg som exempelvis uppföljning anses vara centrala inslag i att säkerställa, utveckla och förbättra handledningen. Ansvar för att detta sker läggs på fakultetsnivå. Regeringen väljer således att enbart betona att det är angeläget att följa upp arbetet. Vidare uttrycks att "doktoranden har rätt till handledning under sammanlagt den tid som kan anses behövas".⁴²⁷ I jämförelse med de styrtekniker som förts fram i reformen, kan dessa lydelse sägas vara relativt oprecisa. Otydligheten ligger bland annat i att den mängd handledning som en doktorand anses behöva, liksom mycket annat av arbetet inom akademien, är en bedömningsfråga. Det blir upp till fakulteten eller institutionen att avgöra hur mycket handledning som behövs, vilket kan leda till att tillgången till handledning ser olika ut på olika lärosäten, fakulteter och till och med inom samma institution.

Istället för att införa en ny styrteknik förs en diskussion kring vikten av handledning. Samtidigt står den forskarstuderande i en beroendeställning gentemot handledaren och institutionen. Av denna anledning påpekar regeringen att det kan vara svårt för doktoranden att kräva ett stöd från lärosätet. Det lyfts fram goda exempel på hur vissa institutioner därför använder sig av handledargrupper och externa mentorer för att minska denna beroendeställning och att en biträdande handledare kan ge doktoranden en ämnesmässigt bredare handledning. Regeringen skriver också om hur användningen av handledare från

⁴²⁵ Prop. 1997/98:1 s 101.

⁴²⁶ Prop. 1997/98:1 s 102.

⁴²⁷ Prop. 1997/98:1 s 101.

andra högskolor, näringsliv och myndigheter kan leda till nätverk av externa kontakter och främja karriären efter disputation. Ytterligare exempel ges på handledarkommittéer och handledarkollegier som kan ”utgöra naturliga fora” för bland annat uppföljning av de individuella studieplanerna.⁴²⁸ Det återfinns således en relativt lång utläggning om hur handledningen är organiserad på olika platser och hur den kan hjälpa doktoranden. Den omsorg som läggs på att tala om handledning kan tolkas som att detta enligt regeringen är en betydelsefull fråga i forskarutbildningen, men samtidigt inte tillräckligt betydelsefull för att regleras.

Regeringen understryker att det finns stora variationer i handledning mellan olika fakulteter, både när det gäller kvaliteten och intensiteten. Av det skälet vill statsmakten inte gå in och reglera exempelvis handledarkommittéer. Istället framhålls att flera fakultetsnämnder redan inlett ett förbättringsarbete genom att ge handböcker med anvisningar och råd i handledningsfrågor. Här slutar resonemanget kring handledningen, som inte mynnar ut i något annat än att frågan lyfts upp till ytan. Detta antyder att handledningen kan vara ett område som är känsligt att gå in och reglera från statsmaktens sida. Att det kan vara känsligt beror antagligen på att olika ämnesinriktningar säkerligen kräver både olika mycket och olika typer av handledning, men också att handledningsfrågan är något som berör kärnan i den akademiska verksamheten och därmed omgärdas och präglas av traditionella akademiska normer. Handledningen är ett tillfälle där dessa normer förs vidare över till doktoranden, som under sin utbildning skolas i vad det innebär att vara forskare och bedriva forskning på det akademiska fältet. Fakulteterna och institutionerna behåller möjligheten att organisera handledningen efter egna regler och kulturer. Regeringen nöjer sig med att markera handledningens betydelse genom att inkludera diskussionen i reformtexten, vilket jag tolkar som ett mer indirekt sätt att försöka styra verksamheten och göra den mer strukturerad.

Att noga följa jämställdheten

Ytterligare ett exempel på indirekt styrning, är diskussionen kring jämställdhet som förs i reformen. I ett stycke under rubriken *Examensmål* tar regeringen upp diskussionen kring dessa frågor.⁴²⁹ Regeringen skriver att andelen kvinnor i forskarutbildningen skiljer sig åt mellan olika vetenskapsområden, men att

⁴²⁸ Prop. 1997/98:1 s 101.

⁴²⁹ Prop. 1997/98:1 s 95.

”utvecklingen går mot ökad jämställdhet”.⁴³⁰ Ett första påpekande kring detta uttalande är att regeringens syn på jämställdhet först och främst verkar bygga på numerär jämställdhet, det vill säga att hälften av dem som genomgår utbildningen bör vara kvinnor och hälften män. Regeringen skriver att den ”avser noga följa utvecklingen av andelen kvinnor bland nyantagna respektive examinerade i forskarutbildningen”.⁴³¹ Att de normer och värderingar som är styrande inom akademien skulle kunna vara könskonnoterade och därmed ge olika förutsättningar för kvinnor och män, beaktas inte i detta avsnitt. Precis som med handledningen ovan, kommer regeringen inte heller här med några konkreta förslag till styrtekniker, men i och med att den klargör att den kommer att följa den könsmässiga fördelningen mer noggrant när det gäller både antagning och examination, förmedlas en åsikt om numerär jämställdhet som betydelsefull. Formuleringen kan relateras till Foucaults diskussion om ”Panopticon” som beskrivs i teorikapitlet.⁴³² Regeringens skrivning om att ”noga följa” jämställdheten inom forskarutbildningen, påminner om en liknande situation, och ger uttryck för en ambition att, med hjälp av övervakning (i större eller mindre utsträckning) styra utvecklingen i en önskvärd riktning.

Stipendier som studiefinansiering

Det finns ytterligare ett par exempel på indirekt styrning i reformen, där regeringen försöker lyfta problem till ytan snarare än att presentera en konkret styrteknik. Ett sådant exempel gäller användningen av stipendier som studiefinansiering inom forskarutbildningen.⁴³³ Här understryks att stipendier inte ger några sociala förmåner, vilket en doktorandanställning gör, och att en doktorand kan få problem om hon skulle bli långvarigt sjukskriven eller vara i behov av föräldraledighet. Regeringen väljer att uppmana lärosätena att ”vara uppmärksamma” på de problem som stipendierna kan medföra istället för att lagstifta eller ändra förordningstexten.⁴³⁴ Den visar även sin skeptiska inställning till denna form av finansiering genom att framhålla att stipendier inte bör finansieras genom statsmedel. På motsvarande sätt understryker regeringen,

⁴³⁰ Prop. 1997/98:1 s 95.

⁴³¹ Prop. 1997/98:1 s 95.

⁴³² Foucault (2006/1977).

⁴³³ Prop. 1997/98:1 s 100.

⁴³⁴ Prop. 1997/98:1 s 100.

vilket påtalats ovan, att doktorandanställning är det bästa sättet att finansiera en doktorand genom forskarutbildningen.⁴³⁵

Sammanfattande slutsatser

I avsnitten ovan har jag försökt att visa på hur regeringens program för en effektiv forskarutbildning problematiseras och legitimeras samt vilka styrinstrument, både konkreta och mer indirekta, som presenteras i reformen. Regeringens problematiseringar faller tillbaka på den bristande effektiviteten och den låga examinationsfrekvensen inom den svenska forskarutbildningen. Samhället anses vara i stort behov av disputerade och detta behov förväntas öka i framtiden. För att säkra både utvecklingen och befolkningens välfärd, måste fler genomgå forskarutbildning och med fördel börja arbeta utanför akademien. På så sätt skulle både näringslivets konkurrenskraft och sysselsättningen öka. Regeringens argumentering bygger på en diskurs som omfattar begrepp som effektivitet, konkurrens, utbud och efterfrågan samt hänvisningar till den framtida arbetsmarknaden och dess behov.

Reformen inleds med en problematisering utifrån den föregående forskarutbildningsreformen från 1969. Här förordades en väl planerad forskarutbildning som skulle ta fyra år och som bestod av mer metodundervisning och handledning. Redan här var målsättningen att öka effektiviteten i utbildningen och få fler disputerade att förberedas för en karriär utanför akademien. Problemet är, enligt regeringen, att detta upplägg bara delvis genomförts inom universiteten, framförallt inom fakulteter med laborativ och klinisk inriktning. Med hjälp av den nya reformens styrtekniker förväntas också den gamla reformens mål uppfyllas.

Sist men inte minst problematiseras forskarutbildningen utifrån den interna organiseringen och skillnaderna mellan olika fakulteter. Regeringen menar att trots att utbildningen förändrats lokalt på många ställen, så återstår problem med effektiviteten som riskerar att motverka en ökad examinationsfrekvens. Dessa problem anses vara störst inom framförallt samhällsvetenskaplig och humanistisk fakultet.

⁴³⁵ Prop. 1997/98:1 s 98.

För att komma till rätta med den bristande effektiviteten i utbildningen föreslår regeringen ett flertal förändringar. Dessa styrtekniker tar sig uttryck både i mer konkreta förslag till åtgärder och i mer implicita uttalanden. Till den förstnämnda gruppen hör åtgärder som införandet av kvantitativa mål och att knyta delar av den statliga resursfördelningen till graden av måluppfyllelse, men också skärpningen av reglerna kring antagning och begränsningen av finansieringsformer för forskarstuderande. Likaså gör regeringen bedömningen att varje fakultet bör tillsätta en studierektor för forskarutbildningen samtidigt som den skärper formerna kring de individuella studieplanerna och upphäver den tidigare regleringen kring tryckning av avhandlingar. Till de mer implicita eller indirekta styrteknikerna som framkommer i reformtexten hör användningen av goda exempel och syndabockar, övervakningen av den numerära jämställdheten inom utbildningen, betoningen av vikten av god handledning samt problemen med att finansiera forskarstuderande med stipendier.

De nya styrteknikerna i form av begränsningarna av antagning och finansiering lyfter fram en motsägelse mellan att se forskarutbildningen som en utbildning eller ett arbete. Enligt regeringen förväntas effektiviteten öka när fler forskarstuderande får en anställning som doktorand, till skillnad från andra typer av finansiering. På så vis förstärker regeringen utbildningens arbetsrättsliga karaktär.

I nästa avsnitt kommer jag att ge en kort beskrivning av vilka av reformens förslag som lett till förändringar i lagstiftningen och vilka förslag som inte har genomförts, för att därefter relatera forskarutbildningsreformen till den gamla reformen från 1969. Därefter kommer en friare diskussion kring reformens inverkan på forskarutbildningens styrnings- och verksamhetsregim.

Från bedömningar och förslag till beslut

Det är inte alla styrtekniker som slutligen leder till förändringar av lagar och förordningar. I en proposition kan regeringen antingen komma med förslag och/eller bedömningar. Det förstnämnda är regeringens förslag till riksdagsbeslut. Innan riksdagen fattar ett beslut, skickas propositionen över för granskning till det utskott som ansvarar för den aktuella frågan. I samband med detta granskas även de motioner som riksdagsledamöter lagt fram i anslutning till propositionen. Utskottet lämnar sedan sin syn på förslagen, vilket presenteras i ett utskottsbetänkande till riksdagen. Därefter beslutar riksdagen, genom omröstning, om förslagen ska antas eller inte. I Utbildningsutskottets betänkande angående forskarutbildningsreformen, går det att läsa att utskottet föreslog att

propositionens förslag skulle antas, med undantag för införandet av en studierektor inom varje fakultet.⁴³⁶ I detta fall gav utskottet bifall till motionsyrkanden som bland annat menade att det bör vara upp till varje högskola att avgöra hur forskarutbildningen ska administreras.⁴³⁷ Av den anledningen ansåg utskottet att det inte borde göras någon central reglering i frågan. Även riksdagen uttalade sig mot detta förslag och de uppgifter som föreslagits för en studierektor överfördes istället på de enskilda fakultetsnämnderna.

Bedömningar, i sin tur, kan istället ses som att regeringen informerar riksdagen om förändringar som regeringen inom snar framtid förväntas ta beslut om. I dessa fall är det regeringen själv som fattar beslut i frågan, inte riksdagen. Regeringens beslut leder till förändringar i förordningar, myndigheters regleringsbrev eller till särskilda regeringsbeslut. Reformen av forskarutbildningen ledde till ett flertal förändringar, både i högskoleförordningen och i universitetens regleringsbrev. Exempelvis anges numera kvantitativa mål för forskarutbildningen i universitetens regleringsbrev uppdelat per vetenskapsområde och de skärpta bestämmelserna kring antagning, studiefinansiering och individuella studieplaner står inskrivna i högskoleförordningen. En av regeringens bedömningar kom dock aldrig att genomföras. Detta var ambitionen att knyta delar av resursfördelningen till hur väl lärosätena levde upp till de kvantitativa examensmålen. Hösten efter att propositionen presenterats ombildades regeringen och Thomas Östros ersatte Carl Tham som utbildningsminister. Östros delade inte Thams åsikt i denna fråga och något beslut om förändrade regler för resursfördelningen fattades aldrig.⁴³⁸

Nytt och gammalt i reformen

I det här avsnittet har jag för avsikt att kort jämföra forskarutbildningsreformen med den förra reformen av utbildningen från 1969 och de därefter kommande forskningspropositionerna, som presenterats tidigare i avhandlingen. Detta för att på så sätt visa vad som kan ses som nya förslag och styrtekniker och vad som föreslagits och diskuterats tidigare. En sådan jämförelse kan vara intressant eftersom den antyder något om hur stor inverkan den politiska styrningen

⁴³⁶ Utbildningsutskottets betänkande 1997/98:UbU7.

⁴³⁷ Motion 1997/98:Ub474 samt Motion 1997/98:Ub807.

⁴³⁸ Samtal med Lena Eriksson, utredare vid avdelningen för statistik och analys på Högskoleverket (2008-08-22). Ett nytt förslag till fördelning av anslag från statsmakten till forskning och forskarutbildning presenterades i prop. 2008/09:50 och gäller från och med 2009.

tidigare har haft på organiseringen av forskarutbildningen och vilka konsekvenser den fått på den konkreta verksamheten.

I den nya reformen är huvudmålet ökad effektivisering av forskarutbildningen vid samtliga fakulteter. Det understryks redan på första sidan att alla de åtgärder som presenteras är direkt ägnade åt att öka effektiviteten. Målet att skapa en effektiv forskarutbildning präglar hela reformen, från början till slut. Denna effektivitetsdiskussion är dock inte någon ny företeelse i de politiska dokumenten. Redan i 69-reformen kom det upp frågor kring effektiviteten i utbildningen. Då som nu var målet att höja antalet examinationer. Effektiviteten har under åren även kommit att utredas bland annat av Riksrevisionsverket, men har däremot inte fokuserats lika starkt inom de forskningspolitiska propositionerna. Framhållandet av en effektiv forskarutbildning kan på så sätt ses som repetition av ett specifikt politiskt budskap. Det kan också ses som en kontinuerlig form av disciplinering av verksamheten. Budskapet återkommer i nästan 30 år i olika typer av dokument.

I flera av de tidigare forskningspropositionerna har en dimensioneringstanke av forskarutbildningen diskuterats. Regeringen gav exempelvis Universitets- och högskoleämbetet i uppdrag i början av 1980-talet att undersöka om det gick att utarbeta ett specifikt system med antagningstal för forskarutbildningen, men har i slutändan valt att avstå från att reglera det exakta antalet doktorander som ska antas. Detta har istället varit upp till institutionerna att bestämma. Däremot har det successivt införts regleringar som syftar till att anpassa antagningen till institutionens förutsättningar både vad gäller handledning och andra resurser. I forskarutbildningsreformen skärps reglerna kring antagningen ytterligare genom att knyta studiefinansieringen till antagningen och kräva att finansieringen måste vara ordnad för alla fyra år, när den forskarstuderande antas. Det har tidigare uttryckts en politisk vilja att införa en sådan bestämmelse, men det är först i och med reformen som dessa tankar utvecklades. Den tidigare regeln som talade om godtagbara villkor, var inte alls så specifikt kopplad till finansieringen som denna nya reglering.

Reformen fortsätter därmed att förändra och justera finansieringssystemet precis så som föregående propositioner gjort. Det kan återigen ses som en upprepning av ett politiskt budskap och en återkommande disciplinering. Däremot har regeringen delvis gått ifrån arbetet med att omvandla utbildningsbidrag till doktorandanställningar, som flera av forskningspropositionerna förespråkade.

Under flera år verkade ambitionen vara att minska bidragen för att öka antalet anställningar. I den nya reformen väljer regeringen istället att begränsa användningen av utbildningsbidrag genom att garantera dessa doktorander en anställning som doktorand de två sista åren. Det är inte längre möjligt att enbart försörja sig på utbildningsbidrag under hela utbildningstiden, däremot ska de få finnas kvar som finansieringsform. I samma anda begränsas även användningen av studiemedel som finansiering, vilket varit på tal även tidigare i forskningspropositioner.

När det gäller studietiden, fastlades denna till fyra år redan i reformen 1969. Problematikeringen utifrån långa studietider verkar dock ha fortsatt och nämns såväl i flera av forskningspropositionerna, som i den nya reformen. I ett försök att ytterligare förkorta dessa kom regeringen med nya åtgärder i 98-reformen. Bland annat ska en forskarstuderande som har en anställning ägna minst 80 procent av sin studietid åt utbildningen och på samma sätt krävdes minst 80 procents aktivitet för utbildningsbidraget. Detta innebär högre krav på aktiva forskarstudier. Samtidigt kopplas formen för avhandlingen ihop med studietiden, där monografier uppfattades leda till längre studier än om doktoranden skriver sammanläggningsavhandling. När det gäller själva avhandlingen väljer regeringen dessutom att upphäva den tidigare förordningen som reglerade bland annat framställningen av denna.

Vidare har fakultetens och institutionens ansvar för att det ska finnas fungerande handledning understrukits både i 69-reformen och i forskningspropositionerna. Detta uppmärksammas även i 98-reformen som menar att studierna blir lidande om handledningen inte fungerar. Endast studenter som kan erbjudas handledning ska antas till forskarutbildningen. Som jag nämnt ovan verkar detta generellt vara ett svårt område för regeringen att införa konkreta åtgärder på. Varken i den sista reformen eller i några av de tidigare propositionerna har några direkta skärpningar gjorts gällande handledningen. Vidare när det gäller ansvarsfördelning får den individuella studieplanen en helt annan ställning i reformen än vad den tidigare haft. Likaså är bedömningen att införa en studierektor för forskarutbildningen en helt ny företeelse som inte diskuterats i någon av de tidigare propositionerna.

Förslaget att införa kvantitativa examinationsmål för forskarutbildningen var också något nytt i och med 98-reformen. De tidigare dimensioneringstankarna fokuserade först och främst på utbildningens ”input”, medan detta förslag även

kom att reglera dess ”output”. Ambitionen att öka antalet examinationer från forskarutbildningen har varit tydlig i flera andra propositioner, inte enbart i reformen från 1998. Att knyta måluppfyllelsen till resursfördelningen var delvis nytt. Det har inte diskuterats i någon av de tidigare forskningspropositionerna, men har varit uppe för diskussion i riksdagen tidigare. Då som nu fattades aldrig några slutliga beslut i frågan.

Två andra faktorer som diskuterats i flera forskningspropositioner, men som mer eller mindre lämnas därhän i 98-reformen, är dels forskarutbildningens meritvärde och dels behörigheten. Behörigheten berörs kort, men lämnas oförändrad, medan meriteringen inte diskuteras alls. Meritvärdet har blivit en icke-fråga.

Jämförelserna med tidigare reform och forskningspropositioner visar på att stora delar av reformen 1998 bygger på både förslag och diskussioner som på ett eller annat sätt förts tidigare. Det sker på så sätt ett upprepande av vissa styrtekniker och problematiseringar och en fortlöpande disciplinering. Även om vissa inslag är helt nya, finns det således betydande inslag av intertextualitet i den nya forskarutbildningsreformen, det vill säga hänvisningar tillbaka på tidigare dokument.⁴³⁹ Krav på en ökad effektivitet och att utbildningen skulle förbereda för en karriär också utanför akademien, är exempel på sådana frågor som har funnits med länge i de politiska diskussionerna. Samma krav återkommer alltså nästan 30 år senare. Hur kommer det sig att förslagen från 69-reformen inte fått fäste inom akademien? Denna fråga är naturligtvis svår att svara på, och ligger utanför avhandlingens syfte. Kanske kan dock delar av svaren återfinnas i diskussionen kring de olika normer, värderingar och ideal som under lång tid påverkat akademien. Även om dessa har påverkats och till viss del sammanblandats med normer från både politik och näringsliv, kan de fortfarande vara starka på vissa håll och på så sätt utgöra en grund för motstånd mot politiskt initierade påbud, liksom reformer. Som vi såg i inledningskapitlet menar Bennich-Björkman att 69-reformens misslyckande till stor del berodde på att de politiska ambitionerna stod i direkt konflikt med forskarsamhällets normer och värderingar.⁴⁴⁰ Motståndet mot reformen medförde att styrteknikerna som presenterades helt enkelt aldrig fick någon praktisk återverkning när de översattes till lokal nivå.

⁴³⁹ Norman Fairclough (1992) *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press s 84.

⁴⁴⁰ Bennich-Björkman (1993) s 11.

Ytterligare något som de två reformerna verkar ha gemensamt är att de i första hand riktat in sina styrtekniker på ramarna runt forskarutbildningen snarare än på dess innehåll. Även detta skulle i viss utsträckning kunna bero på att de akademiska normerna och värderingarna slår vakt om sin autonomi i förhållande till statsmaktens styrning.

Avslutande diskussion

I följande avsnitt kommer resultaten från analysen av forskarutbildningsreformen att diskuteras utifrån dess påverkan på utbildningens styrnings- respektive verksamhetsregim, vilka aspekter som diskuteras och vilka som inte diskuteras i reformtexten samt om forskarutbildningen kan ses som en sammanhållen utbildning.

Förändrade förutsättningar för forskarutbildningens styrnings- och verksamhetsregim

Regleringarna i reformen tar sig uttryck på varierande sätt. Ofta sätter de nya ramar för hur forskarutbildningen ska fungera, ibland med inslag av vissa miniminivåer, men tillåter sedan lokala variationer inom dessa. Reformen gör ett försök till att presentera en ny styrningsregim för forskarutbildningen, vilket innebär att den snarare reglerar styrningen av forskarutbildningens former, rutiner och principer än arbetet i sig, och som i vissa fall är klart inspirerad av styrformer enligt NPM. Exempel på detta är de kvantitativa målen, att knyta måluppfyllelse till resursfördelning samt den individuella studieplanen som kontrakt. Även det huvudsakliga målet, det vill säga att effektivisera forskarutbildningen, kan ses i termer av denna idéströmning.

Reformen föreslår egentligen aldrig någon reglering av själva innehållet i forskarutbildningen, utan koncentrerar sig istället på att först och främst effektivisera genom att formalisera ramarna. Examensmål, antagning, finansiering och individuella studieplaner riktar alla in sig på att specificera formerna för utbildningen, men bestämmer inte hur det praktiska arbetet ska genomföras. Regeringen går därmed aldrig in i själva den akademiska verksamhetsregimen, och det arbete som traditionellt styrs av en mer akademisk logik. Exempelvis fortsätter handledningen att vara tämligen oreglerad även om vikten av den betonas, och på samma sätt lämnas bedömningsfrågor i form av vem som är mest lämpad att antas till utbildningen fortfarande över till de enskilda fakulteterna. Det verkar således finnas en gräns för vad som uppfattas vara möjligt att styra från politiskt håll; innehållet i forskarutbildningen och handledningen, tycks ligga bortom denna. Forskarsamfundet har således

fortfarande autonomin att lägga upp det praktiska arbetet på det sätt som det anser vara mest lämpligt och därmed fylla de nya reglerna med innehåll. Om och i så fall hur styrningsregimen påverkar verksamhetsregimen är dock en empirisk fråga. Programmets påverkan på universitetets styrnings- och verksamhetsregim kan även kopplas till Rose uttalande om den liberala styrningsmentaliteten. Rose framhåller att dess rationalitet bygger på både respekten för individens autonomi, eller i detta fall universitetets, och viljan att forma dess beteende i en viss riktning.⁴⁴¹ I den bemärkelsen kan reformen sägas ge uttryck för en sådan styrningsmentalitet. Detta gör frågan om översättningen av statsmaktens styrtekniker mycket intressant eftersom dessa är speciellt viktiga inom den liberala styrningsmentaliteten.⁴⁴²

Inkludering och exkludering

En aspekt som är intressant är diskutera ytterligare, är vad mer som *inte* diskuteras i reformen, det vill säga vad som exkluderas. Ett tema som man kanske kunde ha förväntat sig skulle komma upp, och som berör resonemanget i stycket ovan, är vad det egentligen är som gör att statsmakten eftersöker fler forskarutbildade i samhället, det vill säga vilken kompetens det är som efterfrågas. Vad är det som en forskarutbildad bidrar med i jämförelse med en person som saknar denna utbildning? Dessa frågor berörs endast i mycket begränsad utsträckning i reformtexten. Vi får i ett kort avsnitt läsa att:

I fördjupade studier ökas inslagen av vetenskaplig metodik, kritisk analysförmåga och självständighet. Inom forskarutbildningen skaffar sig doktoranderna självständigt större överblickar och metodkunskap inom sitt forskningsområde samtidigt som de närmar sig forskningsfronten inom de problemområden som de koncentrerar sig på.⁴⁴³

Är det vetenskaplig metodik, kritisk analysförmåga och självständighet som regeringen ser skiljer den disputerade från den icke-disputerade och som i förlängningen leder till ökad ekonomisk tillväxt? Är det först och främst denna kompetens som forskarutbildningen ska förmedla? Några mer direkta svar på dessa frågor får vi inte i reformen, mer specifikt än så här konstrueras varken doktoranden eller forskarutbildningens bidrag. Vi får dock veta att forskarutbildade personer, förutom sin kompetens, även skapar ”naturliga och

⁴⁴¹ Rose (1999) s 49f.

⁴⁴² Rose (1999) s 49f.

⁴⁴³ Prop. 1997/98:1 s 91.

värdefulla kontaktytor mellan högskolan och det omgivande samhället”⁴⁴⁴, det vill säga förstärker universitetens tredje uppgift, att det är personer som bör ha en ”sådan förmåga i övrigt som behövs för att klara forskarutbildningen”⁴⁴⁵ samt att det är önskvärt att de inte är för gamla vid disputation⁴⁴⁶. Det som framförallt fokuseras, är effekterna av ett eventuellt underskott av forskarutbildade. Samtidigt framhålls dock positiva aspekter av omsorgsfullt utvalda doktorander; det leder inte bara till förbättring av befolkningens välfärd utan även en vitalisering av institutionernas arbete och forskning.⁴⁴⁷ Vari vitaliseringen och välfärden består, låter reformen dock vara osagt.

Kvalitet är ytterligare en aspekt som inte diskuteras i någon större utsträckning i reformen. I de fall som kvalitet faktiskt förs fram, gäller det först och främst grundutbildningen och andelen disputerade lärare. Det står att: ”En betydande del av dessa nyrekryterade lärare bör vara disputerade för att kvaliteten i utbildningen skall kunna upprätthållas på minst nuvarande nivå.”⁴⁴⁸ Ju fler lärare som är forskarutbildade desto bättre verkar kvaliteten på utbildningen bli. Kvaliteten i grundutbildningen kan således mätas med hjälp utav kvantitativa mått. Detta är ett exempel på vad som ofta benämns som ”hårda” kvalitetssystem, vilka till skillnad från ”mjuka”, inte omfattar personalens delaktighet.⁴⁴⁹ Kvalitet nämns också kort i samband med handledning och utifrån Högskolelagen vilken påpekar att resurser ska utnyttjas för att hålla en hög kvalitet i verksamheten.⁴⁵⁰ Vad som däremot räknas som god kvalitet inom forskarutbildningen eller hur denna kan upprätthållas eller regleras diskuteras inte i reformen. Kvalitetsbedömningar överlämnas till de enskilda fakulteterna och institutionerna. Inte heller i resonemanget kring publikationsformer, där sammanläggningsavhandlingar framställs som ett något bättre alternativ än monografier, berör diskussionen kvalitetsaspekter. Reformens fokus ligger således snarare på kvantitet än kvalitet. Regeringen vill effektivisera genom att öka examinationsfrekvensen, och lämnar kvalitetsbedömningarna till akademien. Möjligen skulle skärpningen av de individuella studieplanerna kunna uppfattas

⁴⁴⁴ Prop. 1997/98:1 s 91.

⁴⁴⁵ Prop. 1997/98:1 s 97.

⁴⁴⁶ Prop. 1997/98:1 s 91.

⁴⁴⁷ Prop. 1997/98:1 s 97.

⁴⁴⁸ Prop. 1997/98:1 s 93.

⁴⁴⁹ Anne Maria Berg (2002) ”Kvalitetsrörelse – mellan politik och organisation” i Eva Bejerot & Hans Hasselbladh (red) *Kvalitet utan gränser. En kritisk belysning av kvalitetsstyrning*. Lund: Academia Adacta, s 81.

⁴⁵⁰ Prop. 1997/98:1 s 101f.

som ett mer indirekt sätt att försöka säkerställa kvalitet, bland annat genom att tydliggöra ansvarfördelningen och att skriftligt nedteckna doktorandens tillgång till vissa specifika resurser. Samtidigt är nog detta att dra slutsatserna lite för långt.

Forskarutbildning eller forskarutbildningar?

Ytterligare en intressant aspekt som både rör problematiseringen av forskarutbildningen och de styrtekniker som presenteras, är att den diskuteras som om den vore *en* sammanhållen och enhetlig utbildning. Även om det påtalas att det finns variationer mellan olika fakulteter där vissa framstår som bättre och andra som sämre, så framstår den i texten som en enda forskarutbildning i singularis. Med tanke på de skilda akademiska traditioner som finns inom olika fakulteter och även enskilda institutioner, skiljer sig upplägg och innehåll trots allt åt. Det är inte samma sak att vara doktorand inom medicinsk fakultet på Lunds universitet som det är att vara doktorand på samhällsvetenskaplig fakultet i Umeå. Det skiljer sig dessutom antagligen åt inom olika fakulteter inom ett och samma lärosäte. I reformen föreslås samma regleringar gälla för alla områden. Detta kan verka som det mest logiska tillvägagångssättet från politiskt håll, men det som däremot kan poängteras är dels att ett och samma regelverk kan komma att få olika konsekvenser när det omsätts i praktik på institutionsnivå, och dels att det även går att problematisera utifrån vilka förutsättningar förändringen av forskarutbildningen har uppkommit. Generellt finns det inte mycket i reformen som faller tillbaka på en akademisk logik i Mertons anda. Däremot är det mer tydligt att regeringen trycker på ökad samverkan mellan akademi, politik och näringsliv, i likhet med exempelvis Etzkowitz "triple helix-modell" och Zimans postakademiska vetenskap, som presenterades i avhandlingens andra kapitel. Akademin knyts närmare staten genom ytterligare regleringar, men också genom utvärderingar, återrapportering av mål samt finansiering och resursfördelning.

Samtidigt lyfts kontaktytor med näringslivet fram, med möjligheter till externa handledare, ett utökat nätverk och karriärmöjligheter. Framförallt lyfts näringslivets ökade behov av disputerade fram tydligt och betydelsen av personal med forskarkompetens för verksamheternas fortsatta utveckling. Regeringen ser näringslivets ökade behov som ett av motiven för att effektivisera forskarutbildningen, men också att öka antalet disputerade lärare inom universitetsvärlden. En del av den akademiska debatten framhåller att förändringar, inte bara av forskarutbildningen utan av akademien i stort, utgår ifrån ett mer naturvetenskapligt/medicinskt ideal som inte alltid är anpassat efter de

förhållanden som finns inom humaniora och samhällsvetenskap.⁴⁵¹ Kanske är det så att det förstnämnda har haft lättare för, eller sedan tidigare haft ett mer omfattande samarbete med näringslivet, och bedrivit forskning enligt de arbetssätt som ofta sammankopplas enligt Mode 2 eller en postakademisk anda, än det sistnämnda. Det är dock svårt att se forskarutbildningsreformen som enbart ett uttryck för antingen Mode 2, en postakademisk vetenskap eller de Mertonska normerna, snarare är det så att den, som tidigare nämnts, problematiserar forskarutbildningen utifrån en mer nationalekonomisk diskurs som binder samman akademi, politik och näringsliv med varandra.

Översättningen av regeringens program

De nya styrteknikerna som presenteras i forskarutbildningsreformen syftar alla till att öka effektiviteten och på så sätt höja examination och genomströmning. Som jag försökt visa, siktar de in sig på olika delar av forskarutbildningen, men samtliga stannar mer eller mindre vid ramarna för utbildningen, medan innehållet överlämnas till fakulteterna och institutionerna själva att bestämma och styra över. Med hjälp av intervjuerna med ansvariga för forskarutbildningen kommer jag att försöka ge några konkreta exempel på hur regeringens program, operationaliserat genom de olika styrteknikerna som presenteras i reformen, har översatts inom ramen för ett antal institutioner vid Göteborgs universitet. Eller med andra ord om, och i så fall hur, den nya styrregimen som presenteras i reformen har översatts till institutionernas verksamhetsregim. Medan kapitel 7 är tänkt att ge en mer generell överblick över de ansvarigas syn på styrningen av forskarutbildningen, går kapitel 8 djupare in på en specifik styrteknik som presenterades i reformen, skärpningen av den individuella studieplanen.

⁴⁵¹ Se exempelvis Jörnsten (2008).

DE ANSVARIGAS SYN PÅ STYRNING AV FORSKARUTBILDNINGEN

I slutet av mars 2009 gick jag på den första fakultetsövergripande introduktionskursen för doktorander som anordnades av Göteborgs universitet, inte för att jag i slutet av min egen forskarutbildning ansåg att jag behövde denna information, utan snarare för att jag var nyfiken på att höra hur universitetet presenterade sig själv och vad som ansågs viktigt för en forskarstuderande att introduceras i. Något som poängterades av personaldirektören vid GU var universitetets komplexa organisation. Inom universitetet möts flera olika styrideal. Hon framhöll att det i många fall sker en kollegial styrning bland annat baserad på ett peer-reviewsystem, samtidigt som de svenska universiteten är kopplade till staten och är en myndighet. Av den anledningen bör de uppfylla samma krav på myndighetsutövning som alla andra myndigheter. Utöver detta tillkommer även olika former av marknadstänkande som har presenterats inom universitetet, exempelvis prestationsbaserade resurser inom grundutbildningen. Dessa olika styrformer präglas i stor utsträckning av skilda normer och värderingar som samexisterar inom ramen för ett och samma universitet, något som i sin tur i högsta grad bidrar till organisationens komplexitet och kanske kan verka relativt förvillande för en nyantagen doktorand.

Traditionellt sett har akademien präglats av en relativt stor autonomi och frihet att bestämma över sin egen verksamhet. Som vi såg i bakgrundskapitlet härstammar mycket av det svenska universitetssystemet från det tyska humboldtidealet, som bland annat kännetecknades av ett visst avstånd till statsmakten, och övriga samhället. I forskarutbildningsreformen som analyserades i föregående kapitel, presenteras ett flertal styrtekniker som på många sätt ger uttryck för en önskad likriktning av forskarutbildning genom ökad formalisering. Nedan kommer jag att visa på hur de ansvariga ser på, och förhåller sig till, styrning genom reglering och formalisering av utbildningen. Resultatet bygger på den intervjustudie som genomfördes på åtta institutioner vid Göteborgs universitet och presenteras dels tematiskt och dels med hjälp utav illustrativa exempel från olika intervju-

personer. Analysen visar att det på många sätt finns en strävan efter att förtydliga och strukturera forskarutbildningen inom vissa områden, samtidigt som en irritation kommer till uttryck över regleringar inom andra. Medan vissa själva väljer att formalisera utbildningen ytterligare är andra mer passiva i denna bemärkelse och ser den mer oreglerade tiden inom akademien som ett ideal som även i fortsättningen bör vårdas.

Motstånd mot reglering och formalisering

I det föregående kapitlet kunde vi se att regeringen i och med forskarutbildningsreformen skärpte reglerna kring antagning och finansiering av doktorander. Detta innebar bland annat att en doktorand är tvungen att ha en klar finansiering för alla fyra år för att kunna bli antagen till utbildningen, men också att användningen av både studiemedel och utbildningsbidrag begränsades. Intervjuerna med de ansvariga för forskarutbildningen inom framförallt den humanistiska fakulteten, visade på ett ganska starkt missnöje med dessa styrtekniker. Detta gäller först och främst de nya finansieringsreglerna och de konsekvenser som dessa har fört med sig. Finansieringssystemet framstår som ett område där de ansvariga önskar sig större frihet och mindre regleringar. Jag kommer att ge exempel på detta nedan.

De nya styrteknikerna kring antagning och finansiering förde med sig att den fria antagningen som tidigare funnits, där alla som var behöriga och hade godtagbara villkor kunde antas till forskarutbildningen, har reglerats. De ansvarigas upplevelse av styrteknikerna, i synnerhet vid den humanistiska fakulteten, är att forskarutbildningen nu har blivit ”spärrad” och att det har blivit mycket tuffare att ta sig in än tidigare.⁴⁵² De hårdare kraven på färdig finansiering uppfattas också som ett uttryck för en högre grad av paternalism, det vill säga ett överbeskyddande, och formalism. Det anses inte vara universitetets sak att bedöma blivande doktoranders ekonomiska situation:

/.../ det ska inte vara vår uppgift att kunna avgöra om folk har pengar för att studera /.../ det är fan inte vår uppgift.⁴⁵³

⁴⁵² Anders, humanistisk fakultet.

⁴⁵³ David, humanistisk fakultet.

Universitetet ska granska individernas akademiska meriter och sedan är det ”väl upp till dem att bedöma om de vill ta en sådan risk med sina liv”.⁴⁵⁴ I detta sammanhang kritiseras även kårens arbete som enligt Anders på ett eller annat sätt försöker ”skydda” vuxna människor från att komma in på forskarutbildningen med egen finansiering. David framhåller att doktoranderna har förvandlats till ”trygghetsnarkomaner” som i en internationell jämförelse lever i en slags ”lyxtillvaro”.⁴⁵⁵ Den konkurrens som tidigare fanns i systemet, där fler forskarstuderande togs in men med mindre pengar eller inga pengar alls gjorde att ”de som var tillräckligt ihärdiga och intresserade, de kom i mål”.⁴⁵⁶ Idag har konkurrensen enligt David ersatts med trygghet, vilket han inte ser som positivt. I och med den minskade konkurrensen har forskarutbildningen förvandlats till ”en skyddad verkstad” där doktoranderna inte känner av den konkurrens som annars präglar forskarvärlden förrän efter att de har disputerat. Samtidigt påpekar han att flera av dem som söker sig till utbildningen, men som inte kommer in det ena året, ofta återkommer året därpå eftersom de är intresserade av att gå utbildningen. David menar att det då hade varit lika bra att ta in dem året innan och låta dem sköta sin ekonomi själva för ”det gör de ju ändå. Jag menar hur har de annars överlevt fram till nu?”. Den starka fokuseringen på pengar framställs som ”demoraliserande” eftersom det frestar folk att sänka kraven inom forskarutbildningen för att öka genomströmningen.⁴⁵⁷ På så sätt tillåts ekonomin i David ögon att styra över kvaliteten på utbildningen.

Enligt Martin innebar reformen vidare att ”man gick från en öppen demokratisk forskarutbildning till en väldigt sluten elitforskarutbildning.” I och med denna förändring förvandlades forskarutbildningen till en exklusiv utbildning, för ett begränsat antal individer. Det uppfattas som problematiskt av Martin eftersom många personer som är talangfulla inte längre kommer in på utbildningen. Vid en institution har detta fått som konsekvens att de studenter som kommer från grundutbildningen inte längre har någon större chans att ta sig in på forskarutbildningen direkt efter klargjord examen. De blir utkonkurrerade av personer som är lite äldre, som har hunnit arbeta ett tag samt publicerat sig och därmed också lärt sig tänka mer vetenskapligt.⁴⁵⁸ Detta har skapat en barriär mellan

⁴⁵⁴ Anders, humanistisk fakultet.

⁴⁵⁵ David, humanistisk fakultet.

⁴⁵⁶ David, humanistisk fakultet.

⁴⁵⁷ David, humanistisk fakultet.

⁴⁵⁸ Martin, humanistisk fakultet.

grund- och forskarutbildning som inte fanns tidigare. Jämförelsevis uppfattar Martin det gamla oreglerade systemet som mer rättvist eftersom det var ”kvalifikationer som avgjorde, den som är kvalificerad ska få en chans” medan det idag finns talangfulla personer som ”aldrig får en chans”.⁴⁵⁹

Anders upplevelse är att både fakulteterna och institutionerna, på grund av statsmaktens beslut, har förlorat kontrollen och inte längre kan styra över volymen på sin egen forskarutbildning. Det anses bland annat bero på att finansieringskravet har kommit att tolkas allt tuffare, men också på att flera forskningsråd numera väljer att inte längre finansiera doktorandtjänster på samma gång som fakulteternas ekonomiska situation över lag har försämrats. Så länge forskningsråden gav pengar för finansiering av doktorander kunde de som var lyckosamma när det gäller att söka externa medel, bidra till att volymen på forskarutbildningen hölls uppe. När forskningsråden väl slutade med detta, och fakulteternas ekonomi samtidigt försämrades, blev resultatet minskade ekonomiska resurser för forskarutbildningen. Detta i sin tur gjorde att färre doktorander kunde antas till forskarutbildningen på fakultetsmedel. Följden blir att antalet doktorander minskar, vilket är tvärt emot forskarutbildningsreformens ambition att öka antalet disputerade.

Att antalet doktorander minskar vittnar flera av de ansvariga om. Minskningen kan tolkas som en mer oanad eller oförutsedd konsekvens av regeringens nya styrtekniker.⁴⁶⁰ När regeringen införde begränsningar i antagning och finansiering var det i första hand för att öka genomströmningen och effektiviteten i utbildningen samtidigt som anställningsförhållandena kunde förbättras för doktoranderna. När styrtekniken överförts och översatts till institutionsnivå verkar den ha lett till att färre kan antas. Viss kritik riktas även mot fakultetens sätt att beskatta externa medel, vilket enligt Adam och Hans innebär att forskare som lyckas få anslag utifrån väljer att ta in personer på postdok i projektet istället för doktorander eftersom detta anses bli billigare rent ekonomiskt.

Att antalet doktorander minskar får i sin tur konsekvenser för institutionerna. Bland annat påverkas seminarieverksamheten, där doktoranderna ofta lägger fram och diskuterar delar av sina avhandlingsarbeten. På flera institutioner framhålls seminariet som ett grundstråk i utbildningen och färre doktorander gör

⁴⁵⁹ Martin, humanistisk fakultet.

⁴⁶⁰ Jfr Miller & Rose (1990).

att verksamheten är svår att hålla levande. På samma sätt är det på vissa håll svårt att upprätthålla undervisningen på grundnivå eftersom den ofta bedrivs av doktorander som en del av deras institutionstjänstgöring. Ett minskat antal doktorander kan leda till att det blir nödvändigt att dra ner på delar av undervisningen. Detta får även konsekvenser för doktorandernas utbildningsgång eftersom färre doktorander måste ta hand om fler undervisningstimmar, oberoende av i vilket skede av sitt avhandlingsarbete de befinner sig. Här uppstår en situation där institutionernas intresse att bedriva en bra undervisning på grundnivå ”krockar” med doktorandernas intresse.⁴⁶¹

Alla ansvariga strävar efter att försöka öka volymen på forskarutbildningen. Anders berättar att de vid hans institution aktivt funderat kring hur de kan öka volymen trots forskningsrådets ovilja att finansiera doktorander, de nya antagnings- och finansieringsreglerna samt fakultetens kärva ekonomi. En ”scheme”⁴⁶² som de tänkt på är att om de kan säkra anslag från ett av forskningsråden, så innebär det att de belönas med högre anslag från fakulteten som går till institutionens allmänna forskningsbudget. Dessa fakultetsanslag får sedan spenderas hur de vill, och skulle då kunna användas för att finansiera doktorandtjänster som de själva kan formge. Resonemanget kan ses som ett tydligt exempel på hur (nya) regler från såväl politik, forskningsråd och fakultet kan översättas och anpassas till den egna verksamheten.

Johan menar att en stor volym av doktorander inte bara påverkar forskarutbildningen, utan också forskningsmiljön på institutionen. Han framhåller att ”en institution utan doktorander skulle snabbt bli ett förtorkat och tråkigt ställe”.⁴⁶³ På samma sätt menar Anders att ”det blir en bättre forskningsmiljö generellt om man har en viss volym av doktorander, man vill helst inte att det ska bli för få”.⁴⁶⁴ Men doktoranderna uppfattas även som en ”förändringskraft” inom institutionerna bland annat när det gäller att initiera nytänkande.⁴⁶⁵ Färre doktorander leder istället till att återväxten inom institutionen riskerar att

⁴⁶¹ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁶² ”Scheme” kan enligt Norstedts stora engelsk-svenska ordbok, tredje upplagan, översättas med ungefär ”listig plan”.

⁴⁶³ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁶⁴ Anders, humanistisk fakultet.

⁴⁶⁵ Anders, humanistisk fakultet.

försämrats. Vid en av institutionerna beskriver den ansvariga situationen som kritisk.⁴⁶⁶ Han menar att ämnet håller på att dö till följd av bristen på återväxt:

Det är ju ren svältdöd. Det är liksom ett effektivt sätt att svälta ut oss. /.../ Vi sitter här med sex professorer och två doktorander /.../ Det är helt sjukt /.../ ⁴⁶⁷

Anders påpekar att det verkar finnas en bristande långsiktighet i det politiska tänkandet och i styrningen av forskarutbildningen. Efter att ha satsat på att få fler doktorander väljer statsmakten nu att punktsatsa på postdoktjänster istället. Ett mer långsiktigt tänkande skulle innebära att det gick att skapa en mer jämn fördelning av doktorander, disputerade lärare och seniorer på institutionerna för att skapa en framgångsrik forskarmiljö.

Sammanfattningsvis är regleringen av antagningen och mer specifikt finansieringen en del av forskarutbildningen där de ansvariga gärna hade velat behålla den autonomi som fanns i det gamla utbildningssystemet. Från främst den humanistiska fakulteten framhävdes att universitets roll är att värdera meriter inte granska studenters ekonomi. Samtidigt har den naturvetenskapliga fakulteten valt att gå ett steg längre och reglera finansieringen ännu hårdare genom att exempelvis förbjuda användningen av stipendier. I något fall har en enskild institution valt att inte heller anta doktorander på utbildningsbidrag, även om de likt många andra känt sig ekonomiskt pressade. Det ekonomiska läget har gjort att det kan kännas frestande att fundera över om det finns ”billigare sätt att ha doktorander. Men vi har inte velat ta det steget”.⁴⁶⁸ Det som återstår i en sådan situation är doktorandtjänster, det vill säga en anställning från första dagen, eller industri- och företagsdoktorander som helt eller delvis finansieras av näringslivet.

I forskarutbildningsreformen påpekar regeringen att doktorandanställningar är den bästa formen av finansiering ur doktorandernas synvinkel, men den är också dyr. Att använda doktorandanställningar innebär ett mer kostsamt sätt att finansiera forskarutbildningen på. Diskussioner har förts på fakultetsnivå gällande att införa ett mer enhetligt system på alla institutioner med enbart

⁴⁶⁶ David, humanistisk fakultet.

⁴⁶⁷ David, humanistisk fakultet.

⁴⁶⁸ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

doktorandtjänster som möjlig finansiering. Det verkar dock råda delade meningar om ett sådant system, där en av de ansvariga menar att ”[d]et kommer bli smärtsamt tror jag för den här institutionen”.⁴⁶⁹ Ju dyrare det är att anta en doktorand desto svårare blir det sannolikt att öka volymen, särskilt när fakulteternas ekonomiska situation är kärv. Hans menar att ett system med enbart doktorandtjänster sannolikt kommer att bli negativt för doktoranderna själva eftersom forskare inte kommer att anställa nya doktorander på projektmedel, utan som nämndes ovan, av ekonomiska skäl hellre anställer två personer på postdoktstipendier. Nya lokala regleringar som förbättrade anställningsförhållanden kan alltså komma att leda till en minskad antagning på forskarutbildningen och att antalet doktorander minskar på sikt. Volymen sätts då i motsatsförhållande till ett mer ekonomiskt tryggt anställningsförhållande för doktoranderna. Detta motsatsförhållande kan, som ovan, tolkas som en mer oförutsedd konsekvens av reformens nya styrtekniker. Det är en konsekvens som inte diskuterades i reformtexten.

Forskarutbildningen – en utbildning, ett arbete eller ett kall?

Det finns ytterligare ett område där flera av de ansvariga förhåller sig kritiska, nämligen till formaliseringen av arbetstid för doktorander. De ansvariga menar att forskarutbildningen är en krävande tid och att det krävs mycket hårt arbete av doktoranden för att ta sig igenom den på angiven tid. Därför förväntas de forskarstuderande arbeta mer än 40 timmar per vecka för att hinna bli klara. Anders menar att:

/.../ forskarutbildningen är ju en väldigt intensiv tid, det får man ju förklara för alla, man får ju offra, man kan ju inte ha så stora krav på fritid och sånt där /.../⁴⁷⁰

Doktoranden måste vara beredd att ”offra några kvällar ibland”.⁴⁷¹ Hans påpekar dock att det naturligtvis inte är tvunget att arbeta så mycket, men att om man lägger in ett par timmar extra, så slipper man göra det arbetet nästa dag och på så sätt kan man tjäna in en hel del tid under utbildningens gång. Samtidigt påpekar han det att detta är en ”jättekänslig fråga”. Det kan vara bra att vara tydlig med

⁴⁶⁹ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁷⁰ Anders, humanistisk fakultet.

⁴⁷¹ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

vad som förväntas redan vid antagningen och ”att man kanske vågar säga det mer tydligt, att jag förväntar mig kanske att du jobbar mer än 40 timmar i veckan, och det är inte för att jag vill att du ska vara en slav, utan för att ska du verkligen lyckas så måste du kanske jobba mer.”⁴⁷² Att arbetet går ut över fritid och familj, ses därmed som normalt. En fråga som kan lyftas i detta sammanhang är att om det nu krävs mer än en heltidstjänst för att kunna bli klar med en avhandling på utsatt tid, indikerar detta kanske snarare att det antingen är för snäva tidsramar eller att kraven på avhandlingen är för omfattande.

En annan aspekt av den förväntade arbetstiden är att möjligheterna att arbeta mer än 40 timmar per vecka sannolikt skiljer sig åt mellan de doktorander som har familj och de som inte har någon familj. Förutsättningarna torde då vara sämre för dem som har barn och därmed måste anpassa sig till bland annat dagis- och skoltider än för dem som inte har barn, såvida doktoranden inte kan förlita sig på att partnern kan ta huvudansvaret, förutsatt att det finns en sådan. Med tanke på att kvinnor traditionellt tar ett större ansvar för barn och familj kan det finnas en risk för att kvinnor i större utsträckning än män kan få det svårt att klara av tidsramarna under forskarutbildningen. Detta kan i sin tur riskera att få allvarliga återverkningar för jämställdheten inom akademien.

Formaliseringen av arbetstiden kan kopplas till synen på forskaryrket som ett kall. Kallet kopplas ofta ihop med det humboldtska idealet och bygger på att du ser ditt arbete som din livsuppgift och inte som vilket annat jobb som helst. En av de ansvariga understryker att det var så det gick till förr. Då ”anställdes man på förtroende och så fick man göra det man tyckte behövdes, och då gjorde man nåt, då var man mer motiverad”.⁴⁷³ Drivs man av ett kall och är ”passionerad så gör du gärna några timmar till”.⁴⁷⁴ Då kan man inte ha några anspråk på en fritid utan:

Man ska känna att det här är en uppgift som är en viktig del av ens liv som man vill offra en hel del för det. Man vill, det är ingenting som man bara kan koppla av när man kommer hem. Man ska vakna klockan fem på morgonen och

⁴⁷² Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁷³ David, humanistisk fakultet.

⁴⁷⁴ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

komma på en ny idé och så ska man sätta sig och skriva ner den. Så ska det vara. Då är man forskare.⁴⁷⁵

David framhåller att forskning är något annat än att gå till jobbet mellan nio och fem. Det är en uppgift som aldrig tar slut och som inte går att stänga av, oberoende om du är vaken eller inte. Han menar att de nya tidsramarna som kom med reformen 1998 har gjort att det uppstått en stressmentalitet, trångsynthet och en allmän kvalitetssänkning, menar han. De har också gjort att antagningen har blivit mycket viktigare nu än tidigare. ”När man tar in så få kan man inte ha råd att någon misslyckas, oavsett om personen har talang eller inte”⁴⁷⁶. Har man gjort misstaget och tagit in ”fel” person, så måste man se till att hon verkligen kommer igenom på andra sidan. Vidare anser David att doktoranden idag kan isolera sig mer och bara träffa sin handledare, vilket ses som negativt. I den bemärkelsen anser han att forskarutbildningen har förändrats i en mer ”anarkistisk” riktning där den enskilda handledaren bestämmer över sina doktorander. Han vänder sig således mot de nya hårdare tidsramarna som reformen gett upphov till och menar att:

/.../ hade någon då gått med lite långsammare takt, och inte klarat den här fyraårs studietakten, utan kanske åtta år istället, vad hade det spelat för roll? Ingen roll alls! Utom att vi hade fått ett livligare seminarium och mera personer som var intresserade av ämnet, och mera personer att diskutera med, det är positiva effekter. /.../ Det är därför jag säger att det inte spelar någon roll om det tar lite längre tid /.../ ⁴⁷⁷

Att det tar längre tid än fyra år att skriva en avhandling för enligt David med sig positiva aspekter för institutionen, bland annat i att seminariet skulle bli livligare eftersom fler doktorander skulle ha tid att gå. Tidsramarna är, enligt hans mening, inte den viktigaste aspekten av forskarutbildningen.

Även Erik menar att tidspressen har blivit allt mer påtaglig sedan 1998 och att detta ”långsamt håller på att sjunka igenom” på institutionen. Han menar att detta först och främst beror på doktorandernas egen medvetenhet om de hårdare tidsramarna, eftersom de gamla akademiska lärarna är ”fostrade i en

⁴⁷⁵ David, humanistisk fakultet.

⁴⁷⁶ David, humanistisk fakultet.

⁴⁷⁷ David, humanistisk fakultet.

annan ordning där man inte behövde ta med tidsbetraktelser så allvarligt”.⁴⁷⁸ De nya reglerna verkar än så länge inte ha fått så stort praktiskt genomslag på institutionen; ”vi har inte så många doktorander ännu som har gått igenom på den stipulerade tiden, men det kanske kommer några sådana.”⁴⁷⁹ Erik verkar inte heller ta tidsramarna på så stort allvar, vilket kanske beror på att han själv också tillhör en av ”de gamla akademiska lärarna” som han själv refererade till ovan. Hans, å andra sidan, har en helt annan syn på tiden inom forskarutbildningen. Han menar, precis som Anders, att de flesta går igenom på den utsatta tiden, ”även om vi har ett visst svinn”.⁴⁸⁰ Det är viktigt för doktoranden att visa att hon kan bli klar i tid, särskilt när det gäller att söka postdoktjänster. Hans framhåller att ”det ser inte bra ut” om det tar för lång tid och i en konkurrenssituation ”så väljer man den som är snabbast färdig”.⁴⁸¹ Tiden påverkar därmed doktorandernas framtida karriärmöjligheter inom akademien, ju snabbare du är färdig desto bättre är det.

Forskarutbildningsreformen, och framförallt det nya finansieringssystemet, anses av David att uppmuntra till att se forskarutbildningen mer som ett vanligt arbete än ett kall:

/.../ att det bara är ett vanligt arbete som man kan sitta av från nio till fem, och så har man en handledare som hjälper till så att man kommer igenom.⁴⁸²

Att uppfatta både forskarutbildningen och forskaryrket som ett kall får även konsekvenser för synen på den disputerades arbetsmarknad. Om en doktorand drivs av ett kall blir målet att fortsätta arbeta inom universitetet. David menar att om man vill byta till en arbetsplats utanför akademien, ”Då får man ju liksom byta kall i så fall och tjäna en annan livsuppgift”.⁴⁸³ Davids synpunkter på forskarutbildningens utveckling kan härledas till det traditionella akademiska bildningsidealet, som till skillnad från dagens utbildning, bidrog till individers personliga utveckling och mognad, där doktorander deltog i olika seminarier för att det var intressant och där kallet var den drivande kraften i utbildningen. David uppfattar all form av reglering eller formalisering av forskarutbildningen

⁴⁷⁸ Erik, humanistisk fakultet.

⁴⁷⁹ Erik, humanistisk fakultet.

⁴⁸⁰ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁸¹ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁸² David, humanistisk fakultet.

⁴⁸³ David, humanistisk fakultet.

som negativ. Det är ett brott mot den autonomi och frihet som institutionerna tidigare hade när det gäller att utforma verksamheten. Han uttrycker starkt en längtan efter att gå ”tillbaks till det som var förut”, där man kunde ta in doktorander efter en halvtimmas intervju, där antalet doktorander var större vilket gjorde att doktorandseminariet kunde hållas levande och där passionen för yrket var centralt.

Synen på forskningen som ett kall får konsekvenser för forskarutbildningen på flera sätt. Bilden av den ständigt arbetande forskaren förmedlas till doktoranderna samtidigt som de yttre förhållandena kring forskarutbildningen, bland annat till följd av styrteknikerna som presenteras i forskarutbildningsreformen, blir allt mer lika ett lönearbete. En anställning som doktorand innebär reglerad arbetstid, rätt till betald semester och tillgång till det sociala skyddsnätet, som vilket annat arbete som helst. Bilden som förmedlas av de ansvariga ovan är en annan och bygger till stor på en traditionell akademisk kultur med andra premisser och leder också till andra förväntningar på doktoranden och hennes arbete. Regelsystemet säger en sak och den akademiska kulturen en annan. Här ställs formella regler mot en informell styrning som utifrån ett Foucaultperspektiv kan liknas vid en form av disciplinering av den forskarstuderande. Doktoranden riskerar att hamna mittemellan dessa motstridiga system, mellan det som står skrivet på pappret och det sätt på vilket handledare och institution sedan agerar. Det kan göra det svårt att veta vilka rättigheter och skyldigheter hon har, men också hur hon bör eller inte bör tänka och handla. Resonemanget visar också på en situation där en politisk initierad förändring av styrningsregimen inte leder till någon förändring i verksamhetsregimen, utan där det uppstår en diskrepans däremellan. På samma gång är det ytterligare ett exempel på en översättning där ett formellt anställningsförhållande anpassas till verksamheten genom att vissa delar lyfts fram medan andra får ta ett steg tillbaka till fördel för det rådande normsystemet.

Till denna potentiella förvirring kring forskarutbildningen hör även att doktoranden ibland uppfattas som studerande och ibland som arbetande. Detta är en förvirring som antagligen stärkts genom att dubbeltydigheten även finns inskriven i reformtexten. Generellt uppfattas forskarutbildningen som just en utbildning av de ansvariga, även om det kräver ett ”intellektuellt arbete”.⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Erik, humanistisk fakultet.

Dubbeltydigheten kan ibland bli något förvirrande, vilket Hans ger uttryck för i citatet nedan:

Det är ju en utbildning egentligen, det är därför det heter forskarutbildning, men du får betalt för den. Men rent praktiskt sett, när man har varit här som doktorand, så är det ju ett arbete, du gör ju ett arbete. Det är ju inte liksom som att du kan sätta dig och läsa i ett hörn, utan det är verkligen arbete. Du jobbar ju hårt liksom, och du får ju, när du slutar, så får du ju ändå a-kassa. Om du har betalat in året innan så att. Jag vet inte om man ska säga, i lagens mening är det ett arbete då.⁴⁸⁵

Jag skulle vilja påstå att det är precis denna särställning, mellan arbete och studier samt influenserna dels mellan traditionella akademiska ideal och dels nya normer och värderingar, som utmärker organiseringen av den svenska forskarutbildningen idag.

En strävan efter ökad reglering och formalisering

I avsnittet ovan kunde vi se hur de ansvariga för forskarutbildningen vände sig emot den ökade regleringen när det gäller finansieringen men också formaliseringen av arbetstiden. Men all formalisering eller strukturering inom forskarutbildningen ses inte som negativ, och i flera fall eftersöker de ansvariga mer struktur och form när det gäller utbildningens organisering.

Antagningen till forskarutbildningen

Ett av de områden där det skett en ökad formalisering, men där det samtidigt finns en strävan efter mer struktur, gäller anställningsprocessen inom forskarutbildningen. Adam efterfrågar exempelvis ett mer enhetligt antagningssystem till forskarutbildningen än vad som finns idag.⁴⁸⁶ Han hänvisar till den statliga utredning som presenterades 2004.⁴⁸⁷ I denna utredning föreslogs en mer formaliserad antagningsprocess till forskarutbildningen med en samlad antagning en gång per år där ett antal stöd utlyses samtidigt. Även om ett sådant system aldrig genomfördes, anser han att det hade varit önskvärt. Det hade gjort

⁴⁸⁵ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁸⁶ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁸⁷ SOU 2004:27.

antagningsprocessen öppnare och skulle leda till en bättre rekrytering av doktorander än idag, som han menar ”är lite ad hoc”.⁴⁸⁸

Samma sak påpekas av Maria som anser det var lite olyckligt att doktorander ibland kommer att antas på olika tidpunkter under året:

/.../ det är inte så bra för doktoranden heller, för att vi har försökt skapa en dynamism med ett antal doktorander som får en bra forskningsmiljö, men kommer de in så där enstaka på väldigt utspridda tider då får de inte den gemenskapen heller.⁴⁸⁹

Det minskade antalet doktorander som antas vid olika tillfällen riskerar enligt henne att påverka forskningsmiljön negativt, men uppfattas även göra det svårt för doktoranderna att få en bra gemenskap på institutionen.

Som nämndes ovan kunde en institution tidigare i stort sett anta alla behöriga studenter till forskarutbildningen, så länge de hade godtagbara villkor. Vad som sedan definierades som godtagbara villkor var upp till institutionerna att bestämma. Erik beskriver det gamla systemet innan reformen 1998 på följande vis:

/.../ förr i tiden så var det ju ingen hejd på antagningen, alltså på 80-talet och 90-talet var det en himla många doktorander och det var en orsak till, en orsak till att den här reformen genomfördes /.../ ⁴⁹⁰

Fram tills 2007 när intervjuerna genomfördes verkar det ha skett en förändring när det gäller själva antagningsprocessen som framstår som mer formaliserad än tidigare. Erik menar vidare att det gamla systemet hade sin charm och sina fördelar, men samtidigt fanns det också ”en massa dödkött i systemet och det, det blir ju borttrimmat nu”. Det som sker nu är att forskarutbildningen i större utsträckning får ”en mer strömlinjeformad form”.⁴⁹¹ Erik framhåller att han är ”lite kluven till detta”, och att det har både sina för- och nackdelar. Tidigare var det så att doktoranden ”kunde kosta på sig att gå in i återvändsgränder och backa

⁴⁸⁸ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁸⁹ Maria, humanistisk fakultet.

⁴⁹⁰ Erik, humanistisk fakultet.

⁴⁹¹ Erik, humanistisk fakultet.

och köra framåt och så. Då blir man ganska så lärd och bildad under tiden”.⁴⁹² Att vara bildad är således något som framhålls som positivt och eftersträvansvärt och kan kopplas till bildningsidealet som bland annat framhölls starkt inom humboldtsidealet. Å andra sidan kan det vara:

/.../ bra att man får en ganska så ... enig eller kanske lite strömlinjeformad kader av doktorander, men det är ändå sådana man *vet* har kapacitet och med stor sannolikhet kommer att bli klara /.../ ⁴⁹³

Erik tycker att det är dubbelt, samtidigt medger han att han ändå ”lite grann är anhängare av den nya ordningen” i alla fall till ”55 procent nåt sånt där”. Att forskarutbildningen blir mer enhetlig eller strömlinjeformad uppfattas således både som positivt och negativt.

Vid den humanistiska fakulteten har antagningsförfarandet tagit en mer centraliserad karaktär. Där fördelar fakultetsnämnden ett antal doktorandstöd mellan de olika institutionerna baserat på ett antal kriterier som exempelvis hur lyckosamma de hittills varit i att få doktorander disputerade. Systemet bygger på en till viss del prestationsbaserad fördelning, där de institutioner som bland annat har fått flest doktorander till disputation under året får en större tilldelning av utlysningar av doktorandstöd. Martin menar ett detta system fungerade bra så länge fakulteten hade en bra ekonomi, men:

/.../ nu när man sparar så har man glömt bort att de som är duktigast ska ha flest. Nu har man sagt att vi får ge alla en tjänst, eller nu får hälften en tjänst och de andra nästa år. Man tunnar ut det så att det blir löjligt, detta på grund av att man inte har tillräckligt med pengar till att ge alla. Och ska man ge dem som är duktiga och har en marknad så finns det andra som aldrig får någon tjänst. Det är också orättvist, man sitter i ett moment 22.⁴⁹⁴

Det verkar finnas delade känslor gentemot fakultetens fördelningssystem. Samtidigt som Martin verkar vara lite irriterad över att institutionen inte tilldelas fler doktorandtjänster, finns det samtidigt en förståelse för att det inte enbart går att ge tjänsterna till de institutioner som presterar bäst. Det skulle bli ett orättvist system. Ett liknande synsätt kommer till uttryck hos Erik som framhåller att

⁴⁹² Erik, humanistisk fakultet.

⁴⁹³ Erik, humanistisk fakultet.

⁴⁹⁴ Martin, humanistisk fakultet.

systemet nu baserar sig på en ”utspädningsprincip” samtidigt som han menar att detta är berättigat ”för att om man inte delar ut doktorandtjänster till de små ämnena så förtvinar de ju.” Återigen framkommer en dubbeltydighet i förhållande till fördelningssystemet. Dubbeltydigheten visar på en situation där ett mer marknadsanpassat prestationssystem möter, och till viss del krockar med, akademiska normer och värderingar som även bygger på små ämnens relevans och vikten av ”traditionsuppehållande”.⁴⁹⁵ Resultatet upplevs som ett moment 22.

Vid samma fakultet får varje sökande till forskarutbildningen skriva en avhandlingsplan som de söker in på, samtidigt som deras tidigare arbeten i form av exempelvis uppsatser också ligger till grund för antagningen. Institutionerna bedömer ansökningarna som kommer in och rangordnar de sökande och rekommenderar sedan fakultetsnämnden vem som ska bli antagen.

Vid den naturvetenskapliga fakulteten fördelar fakulteten en pott pengar till institutionerna som sedan själva får bestämma hur stor del av denna som ska användas till forskarutbildningen och vad som ska användas till annat. Pengarna är alltså inte öronmärkta för forskarutbildningen. Institutionerna väljer sedan hur många utlysningar av doktorandtjänster de vill göra och verkar sköta det huvuddelen ansökningsprocessen på egen hand. De sökande använder sig inte av några avhandlingsplaner vilket man gör vid den humanistiska fakulteten.

I många fall liknar antagningen till forskarutbildningen vilket annat anställningsförfarande som helst. Ofta utannonseras stöden, ibland på både universitetets och arbetsförmedlingens hemsida. Ansökningar skickas in, de sökandes meriter bedöms, i vissa fall genomför institutionerna intervjuer med de mest kvalificerade och sedan väljs slutligen en sökande ut. Erik berättar: att

/.../ förra gången använde vi även intervjuer också faktiskt och det lär vi även göra den här gången också. ... där vi alltså låter den sökande visa upp sig. Ibland om det söker någon utifrån som, som vi inte har sett förut är det nästa nödvändigt /.../ då sitter hela handledarekollegiet eller forskarutbildningsnämnden som kan vara en manskara på åtta, nio personer och så sitter där en stackars doktorand, men det är ganska nyttigt det där faktiskt, att få önskemål

⁴⁹⁵ Erik, humanistisk fakultet.

och förväntningar och intentionsdjup belyst i de här frågorna. Det kommer vi att upprepa den här gången också.⁴⁹⁶

Institutionen har själv valt att införa ett intervjumoment vid antagningen, vilket inte funnits innan. Eftersom detta uppfattades som ett bra förfaringsätt, och ibland till och med nödvändigt, kommer intervjuerna att upprepas vid nästa tillsättning. Antagningen har således formaliserats ytterligare efter egna lokala behov och önskemål och forskarutbildningen tagit ett ytterligare steg från utbildning till lönearbete.

Det finns naturligtvis större eller mindre avvikelser från denna beskrivning vid de olika institutionerna. I vissa fall har den sökande skrivit sin examensuppsats på institutionen och om handledaren sedan får externa anslag, faller lotten ibland på just denna person eftersom hon redan är bekant på och med institutionen. Handledaren vet då sedan tidigare att samarbetet fungerar bra. Men det finns även andra aspekter som påverkar antagningen, nämligen förekomsten av så kallade skuggdoktorander.⁴⁹⁷ Adam menar att:

/.../ det är klart, att letar man så finns det säkert en och annan skuggdoktorand här också. Jag vet inte om någon just här, men jag är övertygad om att det döljer sig här, sådant.⁴⁹⁸

Personligen så känner han inte till någon skuggdoktorand, men samtidigt är han övertygad om att de finns. Förekomsten av skuggdoktorander verkar inte uppfattas som något större problem. En av institutionerna har en tung kursdel i jämförelse med många andra institutioner och eftersom konkurrensen uppges ha ökat när det gäller antagningen på forskarutbildningen, börjar de som ”verkliga vill komma in” att läsa en del av doktorandkurserna redan på grundutbildningen.⁴⁹⁹ På sätt kan de stärka sina grundpositioner vid antagningen. Detta upplevs inte vara något problem utan ses snarare som ”ett bra sätt att kunna tillgodoräkna sig” poäng.⁵⁰⁰ Samma uppfattning kommer till uttryck hos en annan ansvarig, som menar att detta var ännu vanligare förut:

⁴⁹⁶ Erik, humanistisk fakultet.

⁴⁹⁷ Det vill säga personer som deltar i forskarutbildningen utan att formellt vara antagna. Se även föregående kapitel, not 378.

⁴⁹⁸ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁴⁹⁹ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁵⁰⁰ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

/.../ om vi går tillbaka lite längre i tiden så var det jättemånga som gjorde så. Det var i och för sig ett bra sätt. Det kunde ju doktoranden utnyttja till sin egen fördel /.../ ⁵⁰¹

Genom att studenterna läser kurser innan de blivit antagna till forskarutbildningen har de många poäng som kan tillgodoräknas om och när de väl blir antagna. Detta i sin tur leder till att de kan lägga mer tid på att skriva själva avhandlingen eller att forskarutbildningen tidsmässigt går snabbare att gå igenom (och därmed kostar mindre för institutionerna). Att använda sig av skuggdoktorander uppfattas som ett ”sätt att kringgå systemet”.⁵⁰² Det kan också tolkas som en översättning av de nya antagningsreglerna, snarare än en strävan efter ökad formalisering som diskuterats ovan. När färre doktorander kan antas och den ekonomiska situationen är mer ansträngd väljer institutionen att förbereda de blivande doktoranderna redan på grundnivå genom att ge dem tillgång till kurser på forskarutbildningsnivå. Styrteknikerna anpassas således till den egna verksamheten på lokal nivå. Skuggdoktoranderna kan samtidigt ses som en form av motmakt mot den politiska styrningen av antagning och finansiering av forskarutbildningen. De nya styrteknikerna leder till missnöje vid institutionerna som visar sitt motstånd genom att kringgå dem och på så sätt behålla delar av sin autonomi.

Johan berättar vidare att det traditionella upplägget vid hans institution har varit att doktoranden inte är knuten till något specifikt projekt när hon antas. Det har nästan sett det som en ”dygd” att låta doktoranderna orientera sig i ämnet under det första året på utbildningen innan de bestämmer sig för åt vilket håll de vill inrikta sitt avhandlingsarbete.⁵⁰³ På samma gång berättar han att de på institutionen av flera skäl ”haft en tendens att styra upp det lite mer” på senare tid, bland annat till följd av en ökad externfinansiering men också att det i vissa fall ”dröjt för lång tid” innan doktoranden bestämts sig. Detta har gjort att de idag går in för att se till ”att avhandlingsarbetet ska komma igång tidigare”.⁵⁰⁴ Dygden har fått ge vika för ett ökat behov av att styra upp utbildningen.

⁵⁰¹ David, humanistisk fakultet.

⁵⁰² David, humanistisk fakultet.

⁵⁰³ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁵⁰⁴ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

Införandet av nya tydliga kvalitetskrav

Det finns däremot institutioner där de ansvariga klart och tydligt genomfört en uppstramning eller formalisering av utbildningen på eget initiativ. Martin berättar att han redan när han tillträdde sin tjänst, några år innan reformen 1998, började med att skicka ut brev till alla som stod registrerade på forskarutbildningen. Vid denna tidpunkt ”fanns det inga regler på fakulteten eller institutionen. Alla blev antagna”.⁵⁰⁵ Han frågade de registrerade om de var intresserade av att bli klara och erbjöd de som ville stanna kvar handledning, resten sällades bort. Därefter infördes ”tydliga kvalitetskrav” vid antagningen. C-uppsatser krävdes in som underlag för bedömning samtidigt som det fordrades en genomarbetad projektbeskrivning med en tydlig tidsplan, men det krävdes också att det skulle finnas en tydlig handledning med särskilda scheman som fylldes i vid varje handledningstillfälle. Dessa scheman innehöll:

/.../ vad som avtalats, tid för nästa handledning så att det alltid fanns dokumentation för att man handlett och den som fick handledning fick riktlinjer och mål.⁵⁰⁶

Denna strukturering av forskarutbildningen, med tydlighet inte bara gällande antagning och bedömning av sökande utan även av handledningen av doktorander, genomfördes i brist på tidigare regleringar av verksamheten. De nya kvalitetskraven medförde enligt Martin att institutionen kunde värdera de sökande på ett bra sätt och därmed också anta bra forskarstuderande. De införde en procedur med evaluering som byggde på en kort beskrivning av varje sökande och hennes kvalifikationer och med plus och minus. Därefter gjordes en ranking. Detta system genomfördes på institutionen redan innan reformen presenterades.⁵⁰⁷ Förändringarna som fakulteten sedan introducerade efter reformen uppfattades därför inte som speciellt omfattande, utan snarare kunde man fortsätta med ”business as usual”.⁵⁰⁸

Formalisera med hjälp av den allmänna studieplanen

Vid en av institutionerna har den ansvariga för forskarutbildningen valt att göra en ganska genomgripande förändring av utbildningen. Organiseringen har

⁵⁰⁵ Martin, humanistisk fakultet.

⁵⁰⁶ Martin, humanistisk fakultet.

⁵⁰⁷ Martin, humanistisk fakultet.

⁵⁰⁸ Martin, humanistisk fakultet.

formaliserats och strukturerats på ett flertal olika områden. Formaliseringen uppfattas som en konsekvens av reformen 1998, men är också inspirerad av Bolognaprocessen.⁵⁰⁹ Anders framhåller att när Bolognasamarbetet sattes igång hade de två förhållningssätt att välja mellan. De kunde antingen se samarbetet som en ”ny jävla byråkratidé” där de bara hittade på ett sätt att göra som de alltid gjort, men under en ny benämning, eller ”ta tillfället i akt och tänka igenom allt vi gör” för att se om de vill göra någonting annorlunda än idag.⁵¹⁰ Institutionen valde det senare förhållningssättet. Resultatet blev att ”det hände ganska mycket faktiskt”.⁵¹¹ En av de större förändringarna som initierats är omarbetningen av den allmänna studieplanen för forskarutbildningen. Anders menar att de gamla studieplanerna:

/.../ var extremt allmänt hållna, så att vad man egentligen har gjort är att formalisera väldigt mycket av det som fanns som en praktik, men då har man också systematiserat det hela mycket mera.⁵¹²

Ett exempel på en sådan systematisering gäller doktorandernas undervisning på grundnivå. Tanken med undervisningen är att doktoranderna ska lära sig att undervisa, de ska tränas och skolas in i hur undervisningen går till. Tidigare fanns ingen formaliserad föreläsningssprocedur, inte heller någon återrapportering av doktorandernas insatser. Det enda som skvallrade om deras undervisningsinsatser var studenternas utvärderingar. Nu ingår undervisning som ett moment i utbildningen och doktoranderna ska också gå kurser i pedagogik.

En annan förändring i den allmänna studieplanen som genomförts på institutionen är att försöka konkretisera och skriva ner vad det är en doktorand ska kunna efter genomgången forskarutbildning och vad man sedan kan bli för något rent yrkesmässigt. Förändringarna har inspirerats av Bolognaprocessen och har skrivningar som innebär att forskarutbildningen ska utbilda för en forskarkarriär men ”också att man har kunskaper och färdigheter som kan vara användbara för andra typer av yrken”.⁵¹³ Detta förhållningssätt kan jämföras med de skrivningar som regeringen tar upp i forskarutbildningsreformen. Även från

⁵⁰⁹ Bolognaprocessen innebär en omfattande reformering av den högre utbildningen för att fram till år 2010 ha skapat en gemensam och sammanhållen europeisk region för högre utbildning. Se Bolognaprocessen på Bolognasekretariatets hemsida, www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/ (2009-04-29).

⁵¹⁰ Anders, humanistisk fakultet.

⁵¹¹ Anders, humanistisk fakultet.

⁵¹² Anders, humanistisk fakultet.

⁵¹³ Anders, humanistisk fakultet.

politiskt håll framhålls på ett tydligt sätt att utbildningen ska förbereda för en karriär både inom och utanför akademien, ett synsätt som nu har formaliserats och dokumenterats i ett av forskarutbildningens styrdokument. Översättningen av möjliga karriärvägar på institutionsnivå går här hand i hand med de politiska ambitionerna.

Även om det fortfarande finns kvar en del övergripande skrivningar i den allmänna studieplanen, har den blivit mer detaljerad än tidigare. Detta gäller exempelvis förhållandet mellan handledare och doktorand med formuleringar som handlar om krav på handledarna men också formuleringar om krav på doktoranderna. Utöver detta finns det mer detaljerat skrivit än tidigare kring kurser och kursexamination där exempelvis seminariemedverkan kan innebära kursexamination. Planen förtydligar och klargör förväntningar på både institution och doktorand. Den har på så sätt ändrat lite av sin karaktär, från att ha varit allmän och generell i sin utformning till att bli mer detaljerad och klargörande. Den nya allmänna studieplanen för forskarutbildningen har slutligen kommit att användas som ett verktyg för att både formalisera och förtydliga delar av utbildningen och för att skriva ner sådant som funnits i praktiken men aldrig tidigare dokumenterats.

Strävan efter en tydligare arbetsbeskrivning

Medan vissa institutioner valt att strukturera upp forskarutbildningen i ganska stor utsträckning i jämförelse med tidigare, finns det andra institutioner som fortfarande präglas av en avsaknad av gemensamma regler och former för arbetet och där en strävan efter större tydlighet kommer till uttryck. Ett exempel är Hans syn på sin egen roll som ansvarig för forskarutbildningen. På den inledande frågan om hur de organiserar forskarutbildningen vid institutionen blir svaret direkt att ”det är ganska vagt”.⁵¹⁴ Svaret syftade mer specifikt på hur rollen som ansvarig är utformad. När han tog över denna roll talade han med prefekten på institutionen som förklarade att:

Detta är fritt, du får göra nästan vad du vill, bara du ser till att hålla den här seminarieserien och kontaktar doktoranderna, vad du gör sedan finns inte uppskrivet.⁵¹⁵

⁵¹⁴ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁵¹⁵ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

Citatet visar på ytterligare ett exempel på hur arbetet med forskarutbildningen i många hänseenden inte är reglerat eller formaliserat. Som med den allmänna studieplanen ovan finns vissa praktiska arbetsuppgifter, men inget är dokumenterat. Av prefekten fick han istället uppmaningen att ”kolla vad de andra gör”, det vill säga att först studera hur andra institutioner arbetar för att sedan skapa sin egen roll och funktion.⁵¹⁶ Arbetsuppgifterna uppfattas därför som ganska vaga. Samtidigt har han inte något ansvar för ekonomin i forskarutbildningen, utan denna bestäms av prefekten. Istället utformar han en egen ”skuggbudget” för att preliminärt kunna bedöma vad som går att göra under det kommande året, men han vet aldrig riktigt om det går att förverkliga. Det gör att det finns en inbyggd osäkerhet i vilka de ekonomiska ramarna är, och hur resurserna därmed kan utnyttjas, ”det finns pengar men jag vet inte hur man ska gå tillväga, det finns inget riktigt färdigt koncept på hur vi gör om vi vill få ut de pengarna”.⁵¹⁷ Osäkerheten kring arbetsuppgifterna och det begränsade ansvaret och insikten i budget gör att den ansvariga inte känner att han har något riktigt förtroende från ledningen än.

En liknande osäkerhet finns när det gäller institutionens övergripande målsättning med forskarutbildningen. Hans berättar att:

Jag tycker det är dåligt. Alltså jag känner att det finns ingen klar målsättning riktigt. Doktorander, ja, det är frågan vad man utbildar dem till, precis som du säger. Till att bli doktorand, men vad är en doktorand? Det är så många doktorander idag så det är ju ingen jättehög status att vara doktorand tror jag längre, så som det var kanske förr.⁵¹⁸

Precis som med den egna rollen som ansvarig, finns inga klara målsättningar för forskarutbildningen. Även här upplever Hans en otydlighet. Doktoranderna utbildas till att bli doktorander, men vad innebär det egentligen. Svaret verkar inte var helt tydligt. Samtidigt menar han att forskarutbildningen på senare tid har förlorat lite av sin status. Ju fler som antas desto mindre betyder deras examen. Liknande resonemang har förts i förhållande till grundutbildningsnivå och verkar nu även omfatta landets högsta utbildning.⁵¹⁹ Detta är en fråga som

⁵¹⁶ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁵¹⁷ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁵¹⁸ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁵¹⁹ Se exempelvis Lillemor Kim & Pehr Mårtens (red) (2003) *Den vildväxande högskolan. Studier av reformer, miljöer och kunskapsvägar*. Stockholm: Nya Doxa, SISTER, Skrifter 8.

inte togs upp av regeringen i forskarutbildningsreformen. Att en ökad genomströmning och examinationsfrekvens skulle leda till en form av degradering av utbildningens betydelse, vilket Hans uttalande antyder, var inget som regeringen förutsåg eller i alla fall tog upp till diskussion.

Hans berättar att han tog tjänsten som ansvarig för forskarutbildningen eftersom han tycker att det finns en hel del att göra med utbildningen, särskilt när det gäller att pusha doktoranderna som han menar behöver rätt mycket stöd. Hade han haft ett ekonomiskt ansvar hade han i större utsträckning kunnat bestämma över exempelvis kursutbudet och ge någon i uppdrag att utforma en kurs och få betalt för det. Det handlingsutrymme finns inte idag. Samtidigt arbetar han för att skapa ett gemensamt basutbud av återkommande forskarutbildningskurser som kan vara nyttigt för alla doktorander oavsett ämne. Med basutbud menar han då att kurserna ska vara finansierade av institutionen och att lärarna ska ha betalt för att hålla i kurserna, vilket de inte alltid får idag då de i stor utsträckning ställer upp på frivillig basis.

Även arbetet med ett basutbud av kurser kan ses som en strävan efter ökad formalisering av utbildningen. De olika ämnena har olika regler för hur många poäng som ingår i forskarutbildningen, det är olika traditioner som styr de olika ämnena. Vissa ämnen har obligatoriska kurser, andra inte. Det finns också ett system där doktoranden kan få poäng för att ha deltagit i seminarium eller konferenser. Samtidigt kontrolleras inte närvaron på seminarierna utan det är upp till de enskilda handledarna att bedöma om doktoranden deltagit vid tillräckligt många tillfällen och därmed kan få full poäng för sitt deltagande. Även om Hans skulle vilja, så går det inte att sätta upp en gräns för att hur stor närvaron måste vara. Han känner inte att seminariedeltagandet är en verksamhet som han kan reglera på det viset, ”utan nu är det mer fritt”.⁵²⁰ Systemet med doktorandpoäng uppfattas, likt arbetsbeskrivningen, som ganska vagt och otydligt. Olika handledare kan ge olika många poäng för samma sak. Det finns inga enhetliga principer, även om det hade varit att föredra. Uttalandet ”ja det är lite lustigt det här systemet, det är inte riktigt glasklart” kännetecknar inte bara organiseringen av forskarutbildningen utan kan också sägas vara utmärkande för akademien och dess vana att åtnjuta en viss autonomi och frihet, inte bara när det gäller vad man ska forska om utan också när det gäller att forma den egna verksamheten.

⁵²⁰ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

Som vi såg tidigare kännetecknas den allmänna studieplanen gärna av mer generella skrivningar och uppdraget som ansvarig för forskarutbildningen likaså. Detta får naturligtvis konsekvenser även för doktoranderna, exempelvis genom att bedömningarna av poängsystemet gör att arbetsinsatserna för samma antal poäng skiljer sig åt beroende på vilken handledare du har. Bristen på klara strukturer och tydliga beskrivningar riskerar att leda till en osäkerhet där forskarutbildningens organisering till stor del kan bero på vilken individ som har rollen som ansvarig och hur denne väljer att lägga upp arbetet. Denna kultur är även något som doktoranderna socialiseras in i och på så sätt kan kulturen fortleva såvida den inte möter motstånd bland doktoranderna eller andra.

Att styra en verksamhet handlar delvis om att kunna sätta gränser för vad det är som ska styras och på vilket sätt. När det gäller organiseringen av forskarutbildningen framstår många av dessa gränser som ganska oprecisa. Om uppdraget att styra en verksamhet är vagt är det svårt att veta vilka gränser som är möjliga att sätta, vilket är tydligt i avsnittet ovan. Även om det finns en strävan efter att öka strukturen och formerna kring verksamheten för att på så sätt minska otydligheten, upplevs inte detta alltid vara möjligt att göra. Seminariekulturen är ett exempel på en verksamhet som Hans gärna skulle vilja reglera mer, men han anser inte att denna går att styra på ett sådant sätt, utan det måste förbli fritt. Poängsystemen uppfattas däremot som ett område där det faktiskt är möjligt att eftersträva mer enhetlighet. Styrningen av forskarutbildningen påverkas således inte bara av externa krav från exempelvis politiskt håll, utan också av vilket handlingsutrymme de ansvariga har lokalt vid institutionerna.

Medan vissa av de ansvariga visar ett klart motstånd mot den ökade styrningen, framförallt när det gäller antagning och finansiering, kommer det även till uttryck ett visst motstånd mot en alltför oreglerad och ostrukturerad forskarutbildning. Friheten att utforma utbildningen efter institutionens eller den ansvariges ambitioner verkar upplevas som dubbel. I vissa fall uppfattas friheten som betungande, som av Hans ovan, och i andra fall uppfattas den vara beskuren, vilket David ger uttryck för.

Avhandlingens form

Vilken form avhandlingen har skiljer sig åt mellan de olika institutionerna. Inom vissa är det tradition att doktoranden skriver monografier och inom andra skriver doktoranden sammanläggningsavhandlingar baserade på artiklar med en

”kappa” som inleder och binder samman artiklarna med varandra. Samtidigt finns det institutioner där det skrivs både monografier och sammanläggningar, där bland annat ämnet är det som styr sättet att presentera resultaten. Vid de institutioner där doktoranderna framförallt skriver sammanläggningar, finns inga bestämda regler kring vare sig hur många artiklar som ska ingå i avhandlingen eller hur många som måste vara publicerade innan doktoranden är färdig att disputeras. Adam menar att det snarare finns en ”tumregel” som man brukar följa vid institutionen, och att det i slutändan är examinatoren som rekommenderar om doktoranden ska gå upp till disputation eller inte. Avsaknaden av specifika regler kring avhandlingarna förklaras dels med att granskningsförfarandet vid tidskrifterna tar mycket lång tid, och dels med att kraven för att få artiklarna publicerade har ökat. Ibland kan det dröja upp till ett år eller mer för att få en artikel accepterad och publicerad. Tidskrifter som har en hög ”impact factor”⁵²¹ kräver ofta att det exempelvis ska genomföras fler försök och ytterligare kontroller av resultatet. Detta i sin tur gör att tiden går. I vissa fall krävs även att doktorandens ska stå som förstanamn på någon eller några av artiklarna, men inte heller här finns det några klara regler. Johan uttrycker:

Det kan ofta ta upp till ett år att få sin artikel accepterad, så vi har inte tyckt att det är rimligt att ha formella krav på att så och så många artiklar ska vara accepterade för publicering när man går upp. Dessutom ... så det här räknandet av antal artiklar är ett alldeles för trubbigt instrument för det liksom, den här föreställningen om att en artikel är en artikel är en artikel, den liksom, det stämmer inte alls, utan de är så olika att bara antalet säger inte så mycket.⁵²²

Antalet artiklar säger mycket lite om innehållet, och Johan ger uttryck för ett kritiskt synsätt inte bara till kvantifiering av artiklarna i en sammanläggningsavhandling utan även när det generellt gäller bedömningen av kvalitet med hjälp av kvantitativa mått. Att räkna antalet artiklar säger ingenting om kvaliteten på det som är skrivet. Kvalitet kan enligt honom inte bedömas på något annat sätt än:

⁵²¹ En Impact factor (IF) mäter lite förenklat hur ofta en artikel i en specifik journal har citerats av andra under en viss period.

⁵²² Johan, naturvetenskaplig fakultet.

/.../ att en klok person, en klok och kunnig person sätter sig ner och ser efter om det här är bra forskning eller inte. Det finns inga bibliometriska metoder som kan kortsluta det här, automatisera den processen.⁵²³

Johan menar att bibliometriska mått inte kan ersätta en kunnig persons bedömning av kvalitet. Anders däremot är övertygad om att det kommer att utvecklas ett helt prestationsbaserat tilldelningssystem av forskningsresurser som bygger på publikationer. Han tror att det är på väg att utvecklas ett system med citeringsindex där inte bara artiklar räknas utan där även monografier och böcker kommer att värderas högre än nu. Anders menar att man borde ställa ”hårda prestationskrav /.../ mycket hårdare krav än vad man gör nu”. Inställningen till kvantitativa mått för att styra verksamheten skiljer sig stort åt mellan de ansvariga. Som diskuterats tidigare kan användningen av olika typer av kvantitativa mått ses som en viktig styrteknik inom NPM men också den avancerade liberala styrningen.⁵²⁴ Ett resursfördelningssystem baserat på publikationer kan, likt forskarutbildningsuppdraget och resurser utifrån måluppfyllelse som regeringen presenterade i reformen, ses som exempel på sådana tekniker som antingen redan finns eller håller på att utvecklas inom akademien.

Institutionerna har således själva valt att inte införa gemensamma regler för antalet artiklar eller antalet publiceringar. Samtidigt som det kan uppfattas som positivt att kvaliteten och inte kvantiteten står i fokus, finns det även en risk med att inte ha några regler kring avhandlingarna. Hans berättar om ett fall där en av doktoranderna vid institutionen skulle disputeras och där kriterierna för vad som gällde för publicering och framförallt hur många artiklar där doktorandens namn behövde stå som förstanamn plötsligt ändrades. Detta resulterade i att disputationen fick skjutas upp och senareläggas. Hans är kritisk till detta förfaringsätt och menar att sådana krav bör framföras redan i början av forskarutbildningen så att doktoranden vet vad som gäller.

Åsikterna kring sammanläggningsavhandlingar går isär mellan de ansvariga som intervjuats. Hans framhåller att artiklarna som doktoranden skriver är viktiga för hennes framtid inom akademien; ”[d]et är jätteviktigt. Det är ju det du söker dina postdoktjänster på”. I samma anda menar Johan att sammanläggnings-

⁵²³ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁵²⁴ Rose (1999) s 198.

avhandlingar är mycket bättre för doktorander som tänker satsa på en karriär inom universitetet, eftersom de slipper lägga ner en längre tid efter disputation för att skriva om avhandlingen till en artikel som sedan kan publiceras. Ofta är det de som inte själva använder artiklar som publiceringsform som är mer negativt inställda. David uppfattar exempelvis sammanläggningstraditionen som en industrialisering där team producerar gemensamma uppsatser. Han menar att det är svårt att bedöma kvaliteten på dessa avhandlingar och det faktum att en artikel blivit accepterad inte automatiskt innebär att den är av god kvalitet. Snarare är det så att det finns vissa personer vid tidskrifterna som är snälla och andra som inte är så snälla och att det inte finns någon uniform syn på kvalitet. Samtidigt ser David även vissa positiva aspekter med sammanläggningsavhandlingar, framförallt i förhållande till handledarna. Han menar att handledaren ofta ger bort en massa goda idéer till doktoranden som man sedan inte får något erkännande för när doktoranden skriver en monografi. Skriver man däremot artiklar står även handledaren med som medförfattare och får då ”credit” för sina idéer.⁵²⁵

Vid en av de institutioner där doktoranderna skriver monografier framhåller Maria att avhandlingarna har blivit betydligt kortare nu än förut. Förr kunde de vara ”ett helt livsverk”, vilket kan relateras till det humboldtska idealet, men detta synsätt håller på att förändras.⁵²⁶ Detta uppfattas som positivt:

Det handlar om att man sätter ett exempel, att man ser att det faktiskt går att bli klar. Det är roligt att bli klar och man behöver inte 500 sidor, det räcker med 150 sidor. Så efterhand som man ändrar kulturen så börjar det fungera.⁵²⁷

Kulturen påverkar synen på avhandlingen. Kan man visa på bra exempel så kan kulturen förändras och kraven på avhandlingens omfång kortas ner. Erik å sin sida resonerar kring formerna för avhandlingen och verkar känna ett tryck utifrån på att forskare och doktorander inom hans ämnesområde i större utsträckning bör skriva artiklar och publicera dem i internationella tidskrifter. Monografitraditionen rättfärdigas genom hänvisningar till att ämnet i sig vänder sig till en bredare publik än den rent akademiska och att det i den bemärkelsen

⁵²⁵ David, humanistisk fakultet.

⁵²⁶ Maria, humanistisk fakultet.

⁵²⁷ Martin, humanistisk fakultet.

inte är önskvärt att skifta språk och publiceringskultur. På samma gång uppfattar han det som bra att kunna skriva artiklar som kan läsas i utlandet:

Det är klart att det måste bli så i framtiden att man lär sig att skriva en artikel på engelska. /.../ Samtidigt som vi gör det, så ska vi också fortsätta med vår ambition med att skriva våra monografier som inte bara är rent populärvetenskapliga, utan man ska kunna klargöra nya rön, men ändå utifrån sammanhang som kan intressera en publik även utanför den rent vetenskapliga.⁵²⁸

Citatet visar på en situation där den gamla ämnestraditionen att skriva monografier som även tilltalar personer utanför vetenskapssamhället möter nya krav på internationalisering och förändrade publikationsformer. Varifrån dessa krav på förändringar kommer är mer otydligt, men oavsett avsändare uppfattas de som högst närvarande och situationen till och med som lite bekymmersam. Det är inte svårt att tänka sig att resonemanget kan ha att göra med nya sätt att bedöma forskning och dess kvalitet, exempelvis bibliometriska mått som Johan nämnde ovan. Här räknas publicerade artiklar i välrenommerade tidskrifter högre än böcker eller kapitel i antologier. Ofta värderas utländska tidskrifter mer än nationella, vilket i sin tur påverkar språkets betydelse. Erik uttrycker en uppriktig ängslan över hur detta kommer att påverka ämnets utveckling i framtiden.

Utvecklingen vid en av institutionerna visar på att monografierna börjar få ge efter för allt fler sammanläggningsavhandlingar. Vid en annan institution berättar den ansvariga att meritvärdet när det gäller monografierna har förändrats och försämrats. Det räcker inte längre med att du har skrivit en monografi, eftersom ”när man kommer ut där med sin monografi och ska söka jobb så står man sig ganska platt i konkurrensen”.⁵²⁹ För att kunna konkurrera om tjänster inom akademien krävs också att du kan skriva artiklar. Institutionen har därför infört ett system där det ingår som ett obligatoriskt moment i forskarutbildningen att du som doktorand ska ha författat en artikel för publicering. Nya former för att presentera forskningsresultat har på så sätt medfört ett nytt obligatoriskt inslag och nya regler för att bli examinerad från utbildningen. Samtidigt utnyttjas tillfället till att på samma gång få tillgång till ökade fakultetsanslag. Genom att doktoranden författar och publicerar artikeln tillsammans med en senior

⁵²⁸ Erik, humanistisk fakultet.

⁵²⁹ Anders, humanistisk fakultet.

forskare, ofta handledaren, ökar institutionens sammanlagda publikationsmängd. I vanliga fall räknas inte doktorandernas avhandlingar i detta system, ”[m]en då måste man vara lite kreativ”.⁵³⁰ Skriver de istället en artikel där handledaren är medförfattare räknas den och därmed påverkar den även fakultetsanslaget i positiv mening. Medan doktoranden lär sig att behärska flera publikationsformer inom ramen för utbildningen, får institutionen en bättre ekonomisk situation.

Förändringen mot allt fler sammanläggningsavhandlingar ligger helt i linje med regeringens ambitioner i forskarutbildningsreformen. Trots att den inte presenterade några konkreta styrtekniker för att öka antalet sammanläggningar och minska antalet monografier, visade resonemanget i samband med upphävandet av en tidigare förordning vilken inställning statsmakten har till de olika publikationsformerna.⁵³¹ Här anses monografierna bidra till längre studietider och motverkar därmed en effektivisering av forskarutbildningen, medan sammanläggningsavhandlingar inte förefaller ha samma negativa effekt. Dessa påpekanden tolkade jag som ett mer indirekt sätt att försöka styra utbildningen. Oavsett om det är denna indirekta styrning som har påverkat publikationsformerna eller om det är andra faktorer verkar trenden, på vissa håll, trots allt gå mot fler sammanläggningsavhandlingar precis enligt statsmaktens ambitioner.

Påverkan utifrån

Efter att ha sett hur de ansvariga valt att översätta delar av styrteknikerna i reformen, men även reglerat utbildningen efter egna önskemål, är det dags att titta lite närmare på hur den externa påverkan på forskarutbildningen uppfattas av de ansvariga. När man ställer frågan om fakultetens, universitetets eller det politiska inflytandet över utbildningen, blir svaren oftast ganska knapphändiga. Visst finns det en påverkan, fakulteten styr ofta över de finansiella förutsättningarna samt bestämmer regler kring hur både antagning och disputation ska gå till. Den ger utbildningen vissa ramar att verka inom, och ibland uppfattas dess påverkan som större ibland som mindre. Någon inverkan från universitetet centralt verkar däremot inte finnas, vilket kanske inte är så underligt med tanke på att det är fakulteterna och inte universitetet som har det övergripande ansvaret för forskarutbildningen. Även det politiska inflytandet

⁵³⁰ Anders, humanistisk fakultet.

⁵³¹ Se föregående kapitel under rubriken Att styra genom att upphäva tidigare regleringar.

uppfattas bitvis som relativt begränsat. Visst kommer det propositioner som påverkar verksamheten ibland och en förändring av anslagen till universiteten påverkar hur utbildningen kan bedrivas, men de påverkar inte vad det forskas om. Den traditionella akademiska friheten verkar i den bemärkelsen inte ha förändrats. Den politiska styrningen märks därför oftast inte av i det dagliga arbetet. Att ställa raka frågor om upplevelserna av styrning, ger enligt min uppfattning inte speciellt mycket information, utan svaren blir mer eller mindre begränsade. Däremot kommer de ansvarigas förhållningssätt till extern påverkan till uttryck mer indirekt i andra frågor som rör utbildningen.

Det råder exempelvis delade meningar kring huruvida forskarutbildningen ska låta sig påverkas av strömningar utanför akademien. Vid den naturvetenskapliga fakulteten har det förts diskussioner kring att låta doktoranderna läsa kurser som är mer inriktade på arbetsmarknaden utanför universitetet och på så sätt kunna vinkla utbildningen mot andra intressen. Johan ställer sig helt emot ett sådant tänkesätt. Han understryker att även om en stor del av dem som disputerar i slutändan kommer att arbeta på andra ställen än universitetet ”så är det *forskning* man får lära sig vid forskarutbildningen”.⁵³² Att bredda forskarutbildningen till att ta in ämnen som exempelvis bokföring eller management därför att det efterfrågas utifrån är att ”gymnasifiera” utbildningen.⁵³³ Det är gymnasiet uppgift att ge studenterna en bred allmänbildning, inte forskarutbildningens. Om det är en bred utbildning man vill ha, ja då är det mer rimligt att man fortsätter läsa grundkurser än att påbörja forskarutbildning och:

/.../ begära att den ska stöpas om till någon slags breddutbildning. Forskarutbildningen ska vara forskarutbildningen, så ser jag på det och jag tror att jag talar för de flesta av mina kollegor här.⁵³⁴

Om man inte är inriktad mot forskning, då har man inte på forskarutbildningen att göra. Samtidigt poängterar Johan att han har all respekt för att övriga sektorer har behov av den kompetens som det innebär att lära sig att bli forskare, men att man inte behöver använda forskarutbildningen för att möta dessa behov. Inte för att det finns ett ointresse för att producera doktorer till andra områden, utan därför att han är övertygad om att den kompetens som forskarutbildningen

⁵³² Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁵³³ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁵³⁴ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

förmedlar ”faktiskt *är* väldigt värdefull ute i näringslivet”.⁵³⁵ Vill personen i fråga sedan komplettera med andra kompetenser, så är det upp till henne. Han hänvisar också till den statliga utredning som presenterades för några år sedan, vilken även Adam kort nämnde ovan, där namnet på utbildningen hade justerats från forskarutbildning till doktorsutbildning.⁵³⁶ Benämningen doktorsutbildning uppfattades som avsiktligt ändrad just för att förekomma kritiken kring varför man går forskarutbildningen om man inte ska lära sig forska. Den öppnade upp för en mer anpassad utbildning efter andra sektorerers behov, vilket Johan inte uppskattar. Utredningen anses innehålla en alltför stor utslätning och en gymnasiefiering av forskarutbildningen som uppfattades som viktig att hålla emot. Gränser för hur mycket politik och näringsliv kan tillåtas påverka organiseringen av utbildningen drogs här tydligt när diskussionen kom att handla om innehållet i utbildningen och på så sätt kom att beröra forskarutbildningens verksamhetsregim. Innehållet ska bestämmas av institutionerna själva och uttalandet kan tolkas som en markering i syfte att bibehålla den autonomi och frihet som akademien tidigare haft gentemot andra delar av samhället. Uttalandet kan också ses som en motmakt mot det övriga samhällets inflytande över forskarutbildningens organisering och mot akademiens försök att anpassa den efter andra intressen än de rent akademiska.

Men denna klart negativa hållning delas inte av alla inom fakulteten. Hans framhåller att det krasst går att erkänna att alla disputerade inte stannar kvar inom akademien, det finns inte tillräckligt med tjänster för det. Därför kan det vara bra att få läsa någon annan kurs som doktoranden valt mer fritt. Han menar samtidigt att ”visst ska man utbilda doktorander för att komma till näringslivet, det tycker jag nog”.⁵³⁷ På samma gång framhåller han en risk med att anpassa forskarutbildningen till näringslivet i allt för stor utsträckning. Är det så att man läser en massa poäng för att komma utanför universitetet ”då kanske man inte ska vara doktorand utan då är det bättre att gå direkt till näringslivet”.⁵³⁸ Dessutom anser han att det vara lite vanskligt att titta på vad andra sektorer utanför akademien vill ha, eftersom deras behov snabbt kan komma att förändras. Av detta skäl gäller det att inte anpassa forskarutbildningen för mycket efter externa behov.

⁵³⁵ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁵³⁶ SOU 2004:27.

⁵³⁷ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁵³⁸ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

Också inom den humanistiska fakulteten framkommer delade meningar kring tillvändheten mot det omgivande samhället från akademins sida. Vid en institution pratar den ansvariga varmt om breddningen av forskarutbildningen som inneburit att doktoranderna har möjlighet att läsa kurser vid andra fakulteter. Som nämnts tidigare har de vid denna institution också funderat över vad det egentligen är en doktorand bör kunna och veta för att arbeta både inom universitetet och utanför:

/.../ vad är det för kunskaper och färdigheter man behöver få förmedlat till sig under forskarutbildningen, för att klara av det som man står inför då, när man står där med sin doktorsexamen /.../ ⁵³⁹

Här riktas forskarutbildningen in mot att ge både kunskaper och färdigheter som gör det möjligt att arbeta med olika typer av avancerat analys-, utrednings- och beredningsarbete. Tidigare uppfattades ett arbete utanför universitetet som en form av nederlag och man försökte från institutionens sida istället att installera synen hos doktoranderna att poängen med forskarutbildningen var ”att få fina publikationer i de största tidskrifterna och att komma i kontakt med det internationella forskarsamhället och turnera runt på konferenser”.⁵⁴⁰ Att arbeta inom myndigheter eller inom skolans värld var möjligtvis reservutgångar, men det var inte något som räknades eller som ansågs vara fint. Synen på vad man utbildar doktorer till och för har förändrats och idag uppmärksammas även doktorandernas anställningsbarhet. Vikten av anställningsbarhet framkommer även vid andra institutioner och framstår som ett relativt nytt fenomen inom akademien som verkar tillmätas allt större betydelse. Maria understryker att ”vi kan ju inte utbilda en massa doktorander som inte är anställningsbara” men också att ”vi kan inte bara utbilda folk för universitetet utan de måste ju ha andra jobb också, andra möjligheter”. Det blir tydligt att synen på doktorernas framtida arbetsmarknad omfattar även sektorer utanför akademien och utbildningen bör ge dem chansen att bli attraktiva även här. Denna uppfattning går hand i hand med regeringens intentioner som presenterades i forskarutbildningsreformen.

Andra har en mer tveksam inställning till arbetsmarknaden utanför och har svårt att integrera begrepp som anställningsbarhet till den egna verksamheten och forskarutbildningen. Erik menar att detta begrepp har blivit ett ”honnörsord”

⁵³⁹ Anders, humanistisk fakultet.

⁵⁴⁰ Anders, humanistisk fakultet.

men ser själv inte att hans ämnesområde har några ”tydliga avnämare utanför” universitetet. Vid hans institution gäller anställningsbarhet i första hand studenternas anställningsbarhet på forskarutbildningen. ”Och för de färdiga doktorerna så ... så finns det ju inte så mycket annat än detta”.⁵⁴¹ Det som möjligen gör doktorerna eftertraktade är att de genom forskarutbildningen har blivit ”bildade på ett sätt som gör dem användbara” utöver deras skicklighet i att forska, men detta gäller ändå framförallt inom akademien, snarare än utanför.⁵⁴² Samtidigt menar han att finns det ett behov av människor som kan resonera kring kunskap och som kan sätta perspektiv på vårt samhälle, men som också kan bidra till ett kritiskt samtal.

En mer negativ inställning till externa influenser på forskarutbildningen kommer också till uttryck inom samma fakultet. David kritiserar inte bara den politiska påverkan utan också fakultetens. Fakultetens regler kring antagning och resurser uppfattas som en massa ”byråkratiskt krångel” baserat på ”ett betydande mått av godtycklighet”.⁵⁴³ Det finns kriterier som styr hur resursfördelning till forskarutbildningen ska skötas, men de följs inte alltid utan bryts på grund utav att det är vissa specifika personer som sitter i nämnden och andra som inte gör det. Det ger en känsla av att det pågår ”ett mygel, tjuv- och rackarspel”.⁵⁴⁴ Att de sökande enligt reglerna måste skicka in en plan över vad de vill forska om vid ansökningstillfället uppfattas inte heller som positivt. David menar att de forskarstuderande egentligen lika gärna kunde få bestämma sig för vad de ska skriva om efter två års studier. Meningen med forskarutbildningen ska enligt honom vara att ge doktoranderna ett brett smörgåsbord som gör att de kan orientera sig i ämnet och därefter kan de gripas av intresse för ett speciellt område. Nu blir de bundna av en plan innan de kan så mycket av ämnet överhuvudtaget.

David menar att fakulteten också har infört olika typer av övervakningsåtgärder, vilket uppfattas som negativt. Ett exempel är införandet av en studierektor för forskarutbildningen på fakulteten. I forskarutbildningsreformen föreslogs just detta, men förslaget godtogs inte och kunde därför inte genomföras på nationell basis. Trots detta har fakulteten på eget initiativ bestämt att anställa en person

⁵⁴¹ Erik, humanistisk fakultet.

⁵⁴² Erik, humanistisk fakultet.

⁵⁴³ David, humanistisk fakultet.

⁵⁴⁴ David, humanistisk fakultet.

som studierektor på övergripande nivå. David anser inte denna åtgärd eller styrteknik ha påverkat institutionen i någon positiv riktning. Styrtekniken framställs som ett byråkratiskt larmsystem som ”behövs i några enstaka fall och så tvingas alla andra in i den fällan också”.⁵⁴⁵ De förändringar som fakulteten har genomfört anses inte ha lett till någon förbättring och uppfattas således inte som positiva. Övervakning går sällan hand i hand med tanken om forskningens autonomi, och en del av upprördheten som David ger uttryck för skulle i viss mån kunna härledas till en tidigare situation där han menar att forskaren blev anställd och arbetade utifrån ett förtroende snarare än under övervakning.

I Davids mening kan dock inte fakulteten klandras för alla förändringar som genomförts, dessa har till viss del påtvingats uppifrån. Det finns ett politiskt inflytande. Den reglering och formalisering som forskarutbildningsreformen har fört med sig ses rakt igenom som negativ; ”hela reformen är ju kass”.⁵⁴⁶ David menar att det nya systemet dels har medfört att det inte finns någon återväxt i systemet eftersom det inte finns tillräckligt med ekonomiska resurser, och dels till att forskarutbildningen har förvandlats till en ”bebisutbildning”.⁵⁴⁷ Enligt honom innebär detta att alla doktorander som tas in ska köras igenom systemet på fyra år. För att hinna detta menar David att doktoranderna tvingas till att enbart intressera sig för vad de själva håller på med, de går med skyggglappar och uppmuntras inte till att bredda sig eller delta i seminarier.

Går det att styra universitetet som en arbetsplats?

Svaret på frågan i rubriken ger, precis som i övriga frågor, uttryck för en viss ambivalens bland de ansvariga. Å ena sidan menar Anders att det har skett en förändring i synen på universitetsinstitutionen som nu i större utsträckning ses som en arbetsplats än tidigare. Trots att den länge har präglats av en väldigt individualistisk tradition uppfattas den inte längre som ”ett ställe där det sitter en massa autonoma satelliter”.⁵⁴⁸ Ses institutionen som en arbetsplats så måste det innebära:

⁵⁴⁵ David, humanistisk fakultet.

⁵⁴⁶ David, humanistisk fakultet.

⁵⁴⁷ David, humanistisk fakultet.

⁵⁴⁸ Anders, humanistisk fakultet.

/.../ att det ska vara vettiga villkor, det ska skötas på vettiga sätt, genomskinlighet och tydlighet blir ju väldigt viktigt.⁵⁴⁹

På liknande sätt uppfattas inte längre doktoranderna som någon ”egen kontinent” utan att de ”i högre utsträckning idag *är* en del av universitetet som organisation, än vad man tidigare var”.⁵⁵⁰ Doktoranderna, och därmed forskarutbildningen, är en mer integrerad del av universitetet som organisation än vad den verkar ha varit tidigare. Enligt Anders finns det därför goda sidor av den ökade graden av formalism och upplevda paternalism som forskarutbildningsreformen förde med sig. Exempelvis är det mer dokumenterat på vilka grunder en person kommer in på forskarutbildningen. Normaliseringen av universitetet som en myndighet och en arbetsplats bidrar också till att minska rättosäkerheten i systemet. Detta i sin tur uppfattas som positivt av Anders, vars erfarenhet av akademien säger honom att det sker ”en enorm massa godtyckligheter och fullkomligt regelvidriga förfaranden”. Som exempel nämner han att bedömningskriterier har ändras under ärendets behandling. Det var också detta som Hans gav exempel på i texten ovan. Om universitetet ska ses som en myndighet måste sådana företeelser, enligt Anders, tas på allvar och förändras. Sammanfattningsvis anser Anders att det måste gå att ställa samma krav på universitetet i sin myndighetsutövning som det gör på andra myndigheter.

Å andra sidan uppfattar inte akademien, historiskt sett, sig själv som en myndighet bland andra. En del av de svenska universiteten tillhör de allra äldsta delarna av den statliga organisationen och bildades långt före många av de andra svenska myndigheterna. Detta gör att dagens universitet och högskolor i många fall snarare ses som självständiga ”motparter” till riksdag och regering än en del av staten.⁵⁵¹ Tvärtemot resonemanget ovan framhåller Martin, som är ansvarig för forskarutbildningen vid en annan institution inom samma fakultet som Anders, att universitetets verksamhet snarare kännetecknas av en kamp; ”alla mot alla”.⁵⁵² Martin förklarar:

⁵⁴⁹ Anders, humanistisk fakultet.

⁵⁵⁰ Anders, humanistisk fakultet.

⁵⁵¹ SOU 1996:21 s 99.

⁵⁵² Martin, humanistisk fakultet.

Jag brukar säga att näst efter politiken så är universiteten den mest korrumperade arbetsplatsen. På universiteten kämpar alla med alla medel, det är väldigt få som ser ur fakultetens bästa istället för sitt eget ämne.⁵⁵³

Martin ser universitetet som en ganska oreglerad arbetsplats jämfört med andra arbetsplatser, där inte särskilt många regler respekteras och korruptionen är ett faktum. Denna brist på reglering uppfattar han dock som ”priset man måste betala för den fria forskningen. Det går inte att styra universitetet”.⁵⁵⁴ Martin framhåller att om man försöker styra universitetet så undermineras det som är universitetets styrka, nämligen en kollegial forskarkultur som bygger på en stor individuell frihet. Om universitetskulturen ska upprätthållas måste man enligt honom finna sig i att det hela är lite oreglerat. Försöker man att göra universitetet mer hierarkiskt och, likt andra skandinaviska länder, inför ett professionellt ledarskap, ”så är det början på slutet”.⁵⁵⁵ En ledare åtnjuter enbart den respekt som kollegorna ger honom/henne. Martins uttalanden visar tydligt på att det finns en stark informell (humboldtsk) kultur inom universitetet som bygger på kollegialitet och individuell frihet, inte på professionellt ledarskap. Tar man bort detta innebär det, enligt honom, slutet för universitetet. Uttalandet visar på att diskussionen kring hur akademien ska ledas, som tidigare kort berörts, fortfarande är högst aktuell.

Den kollegiala styrningen ställs mot en mer professionell och marknadsanpassad, där den sistnämnda anses hota det kollegiala beslutssystemet, den autonomi och de normer och värderingar som länge präglat akademien.⁵⁵⁶ Martins uttalande visar samtidigt på ett tydligt motstånd mot en alltför utbredd reglering av universitetet. Den akademiska friheten är universitetets styrka, även om det bitvis innebär allas kamp mot alla. Enligt Martin är universitetet ”den sista platsen i det moderna samhället där man har praxisfrihet till att planera sin egen tid”.⁵⁵⁷

Även Anders har kritiska synpunkter på hur universitetet styrs i sin helhet. ”Jag är väldigt mycket emot det här organisationsmodet som är just nu, det här linjeorganisationstänkandet”.⁵⁵⁸ Ett av problemen med att organisera

⁵⁵³ Martin, humanistisk fakultet.

⁵⁵⁴ Martin, humanistisk fakultet.

⁵⁵⁵ Martin, humanistisk fakultet.

⁵⁵⁶ Haake (2004) s 37 och Bjuremark (2004) s 302.

⁵⁵⁷ Martin, humanistisk fakultet.

⁵⁵⁸ Anders, humanistisk fakultet.

universitetet som en linjeorganisation är att det blir detaljstyrning, även om det sker från långt håll. Anders menar att de som arbetar med organisationsfrågor försöker vara kreativa i sitt tänkande samtidigt som de saknar förutsättningar för att vara det. Då uppstår en detaljstyrning som han inte är speciellt förtjust i. När forskare går över till att göra administrativa karriärer istället för forskarkarriärer tappar de kontakten med hur forskningen går till och vilka krav som ställs. Han tycker det är ”farligt” när personer går in i administrativa karriärer och ägnar sig åt organisation som om det vore en kreativ verksamhet:

/.../ problemet är att deras mått på framgång helt enkelt är att hitta på någonting nytt. /.../ är man riktigt fiffig kan man ju hitta på ett framgångsmått som gör att vad man än hittar på så är det en framgång.⁵⁵⁹

Administrativ personal ägnar sig åt en massa ”önsketänkande”.⁵⁶⁰ Linjeorganisationen bygger enligt honom på en tanke där administrationen bestämmer över de ekonomiadministrativa ramarna och sedan menar att de inte lägger sig i hur själva verksamheten styrs. Anders framhåller att det är ”fullständigt naivt” att tro att det finns gränser där emellan. Detta tankesätt påverkar i sin tur forskarutbildningen som hamnar i händerna på personer som inte har någon insikt i hur den fungerar. Dessa personer arbetar med statistik. Om enbart statistiken skulle få styra menar Anders att alla fakulteter på GU skulle behövas läggas ner, förutom den medicinska fakulteten och Chalmers, eftersom de är de enda som går med vinst. Istället för en linjeorganisation anser han att styrningen av akademien bör sker med hjälp av ”järnhårda prestationskrav”. Prestationskraven borde vara mycket hårdare än det är idag och därtill borde man införa skarp avräkning⁵⁶¹ med långa tidsintervaller. Detta skulle vara bra även för doktoranderna.

Genom Anders bild av universitetet som en arbetsplats och Martins uppfattning om att professionell styrning innebär slutet för akademien, ställs på många sätt den fria forskningen i motsatsförhållande till ökad rättssäkerhet. Bilderna kan också tolkas som ett uttryck för å ena sidan det traditionella akademiska humboldtidealet och å andra sidan en uppfattning som på många sätt strider mot detta ideal. Detta är två bilder av samma verksamhet som skiljer sig radikalt åt,

⁵⁵⁹ Anders, humanistisk fakultet.

⁵⁶⁰ Anders, humanistisk fakultet.

⁵⁶¹ Skarp avräkning innebär ungefär att universiteten får betala tillbaka pengar omedelbart om de underpresterar eller får de ekonomiska resurserna nedskurna. Ett sådant system finns bland annat i Storbritannien.

men som samtidigt lever sida vid sida i samma organisation. Frågan är om universitetet och forskarutbildningen går att styra och i så fall på vilket sätt. Intervjuerna visar på högst delade meningar. En liknande ambivalens påpekas även av Bjurmark i hennes avhandling kring styrningen av Lunds universitet. En av hennes slutsatser är just att det finns en mosaik av skilda intressen och styrningspraktiker vid universitet.⁵⁶² Samtidigt framhåller Mintzberg vikten av den professionelles autonomi och möjligheterna att styra och kontrollera sitt eget arbete.⁵⁶³ Kanske beror ambivalensen i denna undersökning delvis på den ansvarigas specifika förhållningssätt till vetenskap, akademi och omgivande samhälle samt hans/hennes syn på vilken roll forskarutbildning och forskning ska spela i denna konstellation. Sannolikt har det en viss betydelse om den ansvariga i en sträng mening värnar om det gamla humboldtska idealet eller om det finns en öppenhet mot något nytt, och annorlunda. Men att öppna upp innebär också en förändring av universitetets roll och uppgift. Frågan är om akademien vågar bjuda in den typen av förändringar som innefattar en viss grad av osäkerhet inför framtiden, när det gamla traditionella utgör en större trygghet och förutsägbarhet.

Forskarskolan – forskarutbildningens framtid?

Som vi har sett ovan finns det stora variationer i hur forskarutbildningen styrs samt hur och vad som är formaliserat på de olika institutionerna. Gemensamt för nästan alla är dock att antalet doktorander på senare tid, tvärt emot den politiska ambitionen med reformen, har tenderat att minska, på vissa ställen så mycket att det pratats om en ”sväldöd”.⁵⁶⁴ Men även de ekonomiska resurserna för forskarutbildningen har påverkats, bland annat av de nya styrteknikerna kring antagning och finansiering. De kärvare ekonomiska ramarna och minskningen av antalet forskarstuderande har på vissa ställen gjort det svårt att exempelvis hålla kurser för doktorander. Maria menar exempelvis att:

/.../ i och med att det är så få doktorander på varje ställe så blir det ingen ekonomi i det heller, utan nu har det börjat bli så att vi får skicka doktorander på kurser till olika universitet.⁵⁶⁵

⁵⁶² Bjurmark (2002) s 286.

⁵⁶³ Mintzberg (1979) s 252ff.

⁵⁶⁴ David, humanistisk fakultet.

⁵⁶⁵ Maria, humanistisk fakultet.

På liknande sätt har samarbeten när det gäller kursverksamheten för doktorander har uppstått mellan olika institutioner, där gemensamma kurser har skapats. Anders menar att doktoranderna numera också kan välja att läsa kurser vid andra institutioner inom fakulteten. Detta är samarbeten som liknas vid ”ett slags ömsesidigt givande och tagande”.⁵⁶⁶ Samarbeten av detta slag antas komma att öka i framtiden, både till följd av både Bologna-processen som nämndes ovan, men också på grund av allt färre doktorander och minskade fakultetsanslag för forskarutbildningen.

Samarbeten mellan institutioner verkar inte enbart ha lett till gemensamma kurser för forskarstuderande. Martin berättar att hans institution har gått samman med en annan och skapat en forskarskola. Det tidigare upplägget inom forskarutbildningen med introduktionskurser för nya doktorander samt gemensamma tentamenskurser och kollektiv handledning fungerar inte längre när antalet doktorander är så få. Istället har institutionen skapat forskarskolan där de använder samma system som tidigare och som därigenom har en liknande effekt. Det finns exempelvis ett upplägg där tentor skickas ut i förväg och doktoranden sedan får kritik av en utvald opponent. Ett system som uppfattas som ”väldigt tillrättalagt” i positiv mening.⁵⁶⁷ Martin menar att forskarskolor är något som kommer att bli vanligare i framtiden:

Jag tror att det kommer bli mer och mer så, man måste föra ihop doktorander i någon form av forskarskola. Om du inte har en forskarskola som måste du skapa något som påminner om det.⁵⁶⁸

Även andra ansvariga ser vissa fördelar med att skapa forskarskolor. Adam uppmärksammar bland annat sättet att annonsera brett och därmed söka kandidater från flera olika håll. Detta är ett tillvägagångssätt som enligt honom ledde till att forskarskolan vid hans institution fick in väldigt duktiga och bra doktorander. Adam berättar vidare att forskarskolan i stort har examinerat alla sina doktorander i tid vilket också ses som positivt. Den blir lite av en familj, men samtidigt menar han att säkert finns ”sturmekanismer i detta som höjer genomströmningshastigheten”⁵⁶⁹. Med tanke på att forskarskolan har fungerat väldigt effektivt anser han att denna form kanske är något som landets politiker

⁵⁶⁶ Anders, humanistisk fakultet.

⁵⁶⁷ Martin, humanistisk fakultet.

⁵⁶⁸ Martin, humanistisk fakultet.

⁵⁶⁹ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

har anledning att fundera mer över. Kanske är det till och med så att det är ”forskarskolan som är det bästa från politiskt perspektiv”.⁵⁷⁰

På samma gång ger Adam uttryck för en något mer skeptisk hållning till forskarskolan. Trots att den anses ha ett mer genomtänkt system som har många fördelar, så ser han det lite mer som en skola. Den är mer ”tillrättalagd”, men ordet verkar i detta fall vara mindre positivt laddat än när Martin pratar om sin institutions forskarskola ovan.⁵⁷¹ Adam menar att forskarutbildningen kan ses lite som en fostran av doktorander samtidigt som det ingår i utbildningen att doktoranderna har ett stort eget ansvar. Han verkar vara lite mer tveksam till att detta ansvar blir lika stort inom en forskarskola.

Det verkar således finnas en balansgång mellan att skapa en forskarutbildning som är tillräckligt formaliserad och strukturerad, men som samtidigt inte är *för* formaliserad och *för* strukturerad. Det är precis detta som Rose framhöll som den avancerade liberala styrningens ständiga dilemma, nämligen rädslan att antingen styra för mycket eller att styra för lite.⁵⁷² I Adams resonemang blir dilemmat påtagligt: ”sen vill man ju inte att det ska vara för organiserat, för det ska ju vara lite äventyr va, ska det inte det?”⁵⁷³ Att gå forskarutbildningen ska vara ett äventyr, det ska vara lite spänning och det ska vara lite oorganiserat. Även om det finns en plan från början kring utbildningens upplägg, så menar han att arbetet allt som oftast avviker från denna plan:

/.../ det är ju inte att det är ... planlagt från början att ett visst antal saker ska göras och sedan är det färdigt, så är det inte. Det händer saker och man får pröva sin fantasi och använda sin kunskap då för att fånga upp det man ser och kanske försöka hoppa på tuvorna på något sätt.⁵⁷⁴

Forskarutbildningen går inte att planera i detalj. Adam menar att saker och ting ofta tar en annan riktning än förväntat, och då behöver utbildningen vara flexibel för att klara av dessa förändringar. Frågan är dock var gränserna mellan äventyr och forskarskola går, och vem som i slutändan har kunskap och makt att definiera dessa gränser. Hur organiserad och formaliserad bör utbildningen vara

⁵⁷⁰ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁵⁷¹ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁵⁷² Rose (1995) s 51.

⁵⁷³ Det är detta citat som legat till grund för avhandlingens titel.

⁵⁷⁴ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

och hur stor grad av frihet bör finnas? Det finns inget bra eller tydligt svar på detta. De olika institutionerna uppfattar graden av frihet kontra styrning på olika sätt. Det innebär i slutändan att det skiljer sig mycket åt att gå forskarutbildningen vid en institution från att gå samma utbildning vid en annan institution, även om institutionerna tillhör en och samma fakultet.

Genom att skapa forskarskolor ges möjligheten att göra forskarutbildningen mer enhetlig eller ”strömlinjeformad”, som Erik uttrycker det. Detta verkar vara mer önskvärt på vissa institutioner än på andra. Tillkomsten av forskarskolan skulle kunna ses som ytterligare ett steg i riktningen mot de amerikanska graduate schools som presenterades i bakgrundskapitlet, där forskarutbildningen i större utsträckning ses som just utbildning. Redan forskarutbildningsreformen från 1969 uppfattades av både Odén och Bennich-Björkman som ett steg i denna riktning. Bennich-Björkman menar exempelvis att:

/.../ the idea was now to introduce a much greater element of formalized education, modelled on the American graduate schools and existing routines in the natural sciences and medicine.⁵⁷⁵

Skapandet av forskarskolor skulle därmed kunna uppfattas som en fortsättning i samma spår. Enligt den senaste statliga utredningen kring forskarutbildningen som både Adam och Johan hänvisat till ovan, framhålls bland annat att:

/.../ det arbetssätt, organisation, samt samarbete och samverkan som präglat de organisatoriskt sammanhållna forskarskolorna som har utvecklats på senare år är en mycket bra form för forskarutbildningen.⁵⁷⁶

Samma utredning menar att utvärderingarna av forskarskolorna visat på övervägande positiva erfarenheter, varav den mest positiva är att doktorander från flera olika lärosäten ingår i gemensam grupp som samarbetar. Deras förslag är därmed att det ska ske en fortsatt utvecklad och ökad satsning på forskarskolor som arbetsform för forskarutbildningen.⁵⁷⁷ Sverige är dock inte det enda land som tar efter den amerikanska modellen med ”systematic admission, program of course work, examinations, and a supervised dissertation”.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Bennich-Björkman (1993) s 9.

⁵⁷⁶ SOU 1994:27 s 182.

⁵⁷⁷ SOU 1994:27 s 187.

⁵⁷⁸ Alltbach (1991) vol 1 s 143.

Alltbach menar att stora delar av västvärlden rör sig i den riktningen och menar att anledningen till denna mer eller mindre imitation inte är att det är det mest effektiva systemet, utan snarare därför att det är det största och mest kraftfulla. Samtidigt medför den nya reformen från 1998 att utbildningens former övergår till att bli allt mer som ett lönearbete med anställningar och sociala förmåner, vilket på ett sätt strider mot det amerikanska synsättet med fokus på forskarutbildningen som utbildning. Det har således skett ett flertal förändringar av forskarutbildningens styrningsregim, hur denna i sin tur har påverkat verksamhetsregimen vid de olika institutionerna är mer varierande.

Förhållandet mellan de två fakulteterna

I metodkapitlet motiverade jag valet av att studera två olika fakulteter med hänvisning till att se bredden inom ett och samma universitet och att jag därför förväntade mig att det skulle finnas skillnader i synsätt och förhållningssätt till styrning av forskarutbildningen mellan dessa. Analysen av intervjuerna visar dock på att dessa förväntade skillnader mellan den humanistiska och den naturvetenskapliga fakulteten inte alls var så stora som jag trodde, i vissa fall existerade de inte överhuvudtaget.⁵⁷⁹ Exempelvis förväntade jag mig att institutionerna vid den humanistiska fakulteten i större utsträckning skulle ge uttryck för det humboldtska idealet i form av frihet och autonomi, än vid den naturvetenskapliga. Visst fanns det sådana uttryck, men det gjorde det vid den andra fakulteten också. Av analysen framgick även att de största variationerna i de ansvarigas åsikter om styrning och formalisering av utbildningen återfanns inom en och samma fakultet. Anders och David som båda befinner sig inom den humanistiska fakulteten utgör i många fall varandras motpoler. Anders var positivt inställd till flera av reformens förändringar samtidigt som han på eget initiativ strukturerat upp och formaliserat vissa delar av utbildningen, medan David istället framhåller att reformen var ”kass” och vill tillbaka till hur det var förut, innan 1998.

Detta resultat är intressant inte minst mot bakgrund av att regeringen konsekvent använt humaniora/samhällsvetenskap och naturvetenskap/medicin som motpoler till varandra i reformen. Förvisso bygger denna polarisering på faktorer som exempelvis genomströmning och forskarutbildningens längd.

⁵⁷⁹ Detta ska dock inte uppfattas som en generaliserande slutsats. Resultatet säger endast något om forskarutbildningen vid de undersökta institutionerna utifrån de ansvarigas uppfattningar.

Deras synsätt i förhållande till styrning verkar däremot inte alltid skilja sig åt. Avhandlingen indikerar således att skillnaderna inte alltid är så stora mellan fakulteter som man ibland kan tro, de kan vara minst lika stora inom en och samma.

Vid ett tillfälle försökte jag placera in de ansvariga på en skala utefter deras inställning till regleringar av forskarutbildningen. Jag valde dock att ge upp denna ambition, eftersom mönstren inte var så tydliga som jag först fick intryck av. Inplaceringen misslyckades bland annat eftersom det inte var så entydigt att de ansvariga antingen var för regleringar eller emot och det var omöjligt att säga vem som var mer positivt eller negativt inställd än någon annan. En och samma person kunde istället sträva efter mer styrning och formalisering inom ett område och ge uttryck för traditionella akademiska värderingar som frihet och autonomi inom andra. Som vi har sett hade Martin redan före reformen genomfört ett flertal förändringar inom forskarutbildningen, vilket gjorde att det var "business as usual" när flera av styrteknikerna presenterades. Samtidigt hävdar han att universitetet inte går att styra och är mycket kritisk till de nya regleringarna kring antagning och finansiering. Kanske kan det vara så att inställningen till förändringar av styrningen beror på vem som initierat dem. Martin genomförde på eget initiativ flera förändringar som låg i linje med reformen och så länge förslagen kom från honom själv kändes det bra. Samtidigt är han kritisk till andra styrtekniker som presenterades vid samma tidpunkt, men som då initierats från politiskt håll.

Ytterligare en intressant aspekt är att de ansvariga i samtalen kring forskarutbildningen själva använder varandras fakulteter som motpoler till den egna. Inom den naturvetenskapliga fakulteten refererar de till den humanistiska och vice versa. Detta gäller framförallt i förhållande till handledning och formen för avhandlingen. I frågan om hur avhandlingen kan uppfattas menar exempelvis Johan att avhandlingen kan ses som ett körkort men att det inte är så inom alla områden, "det är ju mycket i humaniora som det har varit det här livsverkstänkandet". På ett motsvarande sätt menar Martin att "för 15 år sedan var det ett livsverk, inom naturvetenskapen är det ett körkort, men det kommer det aldrig att bli här". De ansvariga ger på så sätt uttryck för en polarisering av fakultetsområdena precis som regeringen gör i reformen. Diskursen om fakulteternas olikheter delas på så sätt av både akademi och statsmakt. Detta är intressant eftersom analysen visar att skillnaderna i synen på styrning av

forskarutbildningen inom vissa områden är minst lika stora inom fakulteterna som mellan dem.

Sammanfattande slutsatser

De ansvarigas syn på styrning av forskarutbildning skiljer sig åt på många sätt. På motsvarande sätt verkar regeringens förändringar av styrningsregimen haft olika stor påverkan på forskarutbildningens verksamhetsregimer på de olika institutionerna. Översättningen av den ökade politiska styrningen har således gjorts på skilda sätt. Medan David anser att reformen är helt ”kass” och är negativt inställd till mycket av styrningen och regleringen av utbildningen, är Erik till 55 procent för den nya ordningen som han menar har trimmat bort en del ”dödkött” från systemet. Maria ser den stramare tidsramen som positiv och tycker även att det är bra att längden på avhandlingen har stramats upp. Anders å andra sidan menar att det finns en högre grad av paternalism och formalism kring forskarutbildningen och ger uttryck för en kritisk hållning till styrteknikerna kring antagning och finansiering. Samtidigt menar han att det även finns goda sidor av denna formalisering. Han har aktivt arbetat för att skapa mer tydlighet och systematisering inom forskarutbildningen. På institutionen har de på flera sätt försökt att styra upp utbildningen, exempelvis när det gäller handledning. De har också konkretiserat och formaliserat mycket av det som tidigare varit praktik, bland annat i den allmänna studieplanen. Institutionen har även infört nya moment inom utbildningen och därmed förändrat delar av innehållet. Johan, å sin sida, blir irriterad när personer på fakulteten vill införa nya ämnen som är mer inriktade på en karriär utanför högskolan inom forskarutbildningen och framhöll att doktoranden ska lära sig att forska på forskarutbildningen, inget annat. Hans strävade efter en ökad reglering på ett flertal områden och framhöll att hans egen roll som ansvarig är väldigt vag. Adam å sin sida såg gärna en mer formaliserad antagning, men menade samtidigt att forskarutbildningen inte bör vara för organiserad, för honom ska den vara lite äventyr.

Variationerna mellan institutionerna är således relativt stora även inom en och samma fakultet och det är många olika åsikter som kommer till uttryck i materialet. Det är anledningen till att jag valde att ge avhandlingen dess titel utefter Adams uttalande. Uppfattningen om den politiska styrningen i och med forskarutbildningsreformen är inte odelat negativ, men inte heller odelat positiv. Snarare är det så att en och samma person ofta ger uttryck för båda åsikterna men i samband med olika områden. På liknande sätt visar Bjuremark i sin

avhandling om dekanrådet på Lunds universitet, att dekanernas syn på styrningen av universitetet, likt ovan, skiljer sig åt. Vissa vänder sig mot det akademiska sättet att styra medan andra ställer sig tveksamma både till den tidigare plan- och regelstyrningen och den nyare styrningen i form av uppföljning och kontroll utifrån en avancerad liberal styrning. Några är i sin tur mer positivt inställda till mer marknadsinriktade styrformer.⁵⁸⁰ Det förefaller inte finnas någon större samstämmighet kring synen på styrning av den akademiska verksamheten, vare sig inom forskarutbildningen eller inom akademien som helhet.

Inställningen eller synen på styrning kan till viss del ha att göra med i vilken utsträckning de ansvariga själva upplever sig ha möjligheter att initiera och påverka förändringar, det vill säga om styrningen skett nedifrån och upp (bottom-up) eller uppifrån och ned (top-down). Som vi såg i kapitel 4 menade Mintzberg bland annat att de anställda/professionella inom den professionella byråkratin, dit universitetet som organisation kan räknas, är vana vid en viss autonomi och att beslut fattas nedifrån och upp.⁵⁸¹ Att försöka utöva direkt kontroll över professionella är enligt honom ingen lätt uppgift. De styrtekniker som presenterades i reformen när det gäller antagning och finansiering är en form av styrning som införts från politiskt håll och är svår att påverka. Flera av de ansvariga var också negativa till denna förändring. Samtidigt har de själva genomfört flera olika förändringar som inneburit nya regler kring utbildningens organisering. Martin genomförde exempelvis en uppstramning kring antagningen redan innan reformen vilket gjorde att förändringen inte blev så stor när reformens styrtekniker sedan presenterades. Dessa förändringar uppfattar han själv som positiva. Samtidigt är han en av dem som uttrycker stark kritik kring de nya finansieringsreglerna. Det finns även stora skillnader i hur aktiva de ansvariga är när det gäller att själva initiera nya regler och förändringar inom forskarutbildningen. Medan vissa är mycket aktiva framstår andra som mer eller mindre passiva och verkar mest förhålla sig till de styrtekniker som läggs på dem. Snarare verkar doktoranderna driva igenom förändringar som exempelvis införandet av utvärderingar av doktorandkurser eller bidra med en ökad medvetenhet om att tidsramarna har blivit snävare.

⁵⁸⁰ Bjuremark (2002) s 189.

⁵⁸¹ Mintzberg (1979) s 360.

Analysen visar även att översättningen av styrteknikerna kring antagning och finansiering verkar ha fått en del oanade konsekvenser. Medan regeringens ambition med forskarutbildningsreformen var att öka antalet disputerade i samhället, visar intervjuerna på att antalet doktorander verkar ha minskat. Regeringens ambition och det minskade antalet doktorander behöver dock inte nödvändigtvis vara en motsättning ur ett kortsiktigt perspektiv. Antalet forskarexaminerade kan ha ökat i och med att genomströmningen har förbättrats. Detta kan i sin tur bero på att doktorander som befunnits sig i forskarutbildningen en längre tid till slut har disputerat. Samtidigt har färre nya doktorander antagits till utbildningen. Det minskade antalet antagna skulle dock kunna indikera att antalet examinerade på sikt kommer att minska. En av de ansvariga menar att både institutionerna och fakulteterna har förlorat kontrollen över volymen på utbildningen.⁵⁸² I analysen av reformen i det föregående kapitlet kunde vi se att ett sätt för regeringen att effektivisera utbildningen var att göra strukturerna mer lika ett arbete. Regeringen framhöll att anställning som doktorand var den bästa formen av finansiering, även om den var dyr. En konsekvens av de nya styrteknikerna verkar dock ha blivit att antalet doktorander minskar vilket till viss del kan bero på att det är dyrt att anställa doktorander. Bättre anställningsförhållanden tenderar att krocka med försöken att öka volymen på forskarutbildningen.

Efter att ha studerat de ansvarigas syn på styrningen av forskarutbildningen på en mer generell nivå, kommer nästa kapitel att fokusera på en specifik styrteknik som presenterades i forskarutbildningsreformen, nämligen skärpningen av den individuella studieplanen och hur denna styrteknik har översatts på de olika institutionerna.

⁵⁸² Anders, humanistisk fakultet.

ÖVERSÄTTNINGEN AV DE INDIVIDUELLA STUDIEPLANERNA

I forskarutbildningsreformen presenterar regeringen en styrteknik som innebär en skärpning av användningen av de individuella studieplanerna. Som beskrivits i metodkapitlet ovan, är den politiska diskussionen kring att upprätta studieplaner för varje enskild forskarstuderande ingen ny företeelse i sig. Förslaget har funnits med i de statliga utredningarna sedan 1980-talet och fördes in i högskoleförordningen 1993. I reformen skärper och tydliggör regeringen reglerna kring studieplanerna. I detta kapitel har jag för avsikt att ge exempel på hur denna styrteknik har översatts till lokal nivå.⁵⁸³ I avsnittet används begreppen studieplan och plan blandat om vartannat men åsyftar samma sak, nämligen den individuella studieplanen.

Från styrteknik till styrpraktik

I intervjustudien med de ansvariga för forskarutbildningen framkommer att doktoranderna vid alla institutioner skriver individuella studieplaner. Efter drygt tio år har de individuella studieplanerna i viss mån kommit att etableras som en styrpraktik på institutionsnivå, det vill säga de har efter hand kommit att uppfattas som en modell eller metod för styrning, som både mäter och utvärderar framförallt doktorandernas arbete.⁵⁸⁴ Att de individuella studieplanerna finns vid alla de undersökta institutionerna är dock inte det samma som att de används likadant, att de överhuvudtaget kommer till användning eller att förhållningssättet till planerna är gemensamt. Översättningarna av styrtekniken ser olika ut mellan institutionerna. Det mest framträdande i analysen är, precis som när det gäller de ansvarigas syn på styrningen av forskarutbildningen i föregående kapitel, att det finns en högst

⁵⁸³ Precis som i det föregående kapitlet bygger analysen på intervjuerna med de ansvariga för forskarutbildningen vid de åtta institutionerna på GU.

⁵⁸⁴ Jfr Hasselbladh (2008) s 35.

ambivalent inställning eller förhållningssätt till de individuella studieplanerna. De uppfattas bland annat som ett verktyg för att planera, följa upp och kontrollera doktorandernas arbete, men även som ett problemsökande verktyg samtidigt som de även kan ses som en ökad administrativ belastning. De här förhållningssätten är inte på något sätt ömsesidigt uteslutande, en och samma person kan ge uttryck för flera uppfattningar. Samtidigt är det värt att påpeka att bara för att studieplanerna uppfattas på ett visst sätt av de ansvariga, är det inte säkert att de kommer till användning på detta sätt på institutionerna. Denna ambivalens kommer att belysas mer utförligt i analysen nedan.

Den individuella studieplanen som verktyg för planering, uppföljning och kontroll

Analysen av hur styrtekniken har översatts visar på att de individuella studieplanerna i stor utsträckning uppfattas som ett verktyg för att planera och följa upp doktorandens arbete. Planerna innehåller ofta en beskrivning av vad doktoranderna gjort under året, vilka kurser de tagit, om de varit på konferens och information om handledningen. På motsvarande sätt skriver doktoranderna ner vad de planerar att göra under det kommande året:

Vi har individuella studieplaner, som uppdateras en gång om året och där de talar om vad de har gjort, vad de tänker göra... och ... vilka kurser de har läst /.../ ⁵⁸⁵

/.../ de upprättas vid början och sedan... skrivs de på nytt varje år och då måste handledaren skriva på, och tala om hur mycket arbete de har gjort och om de har åkt på konferens och om de har presenterat på seminarier.⁵⁸⁶

Uttalandena följer mycket väl de riktlinjer som regeringen presenterade i forskarutbildningsreformen, vilket innebär att studieplanerna ska upprättas vid början av utbildningen och följas upp en gång per år. Planerna blickar både bakåt i tiden och framåt, de uppger vilket arbete som har gjorts och vilket arbete som ska göras. De möjliggör en framförhållning som kan vara positiv ”för att det ska fungera bra för den enskilda individen”.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ Erik, humanistisk fakultet.

⁵⁸⁶ Anders, humanistisk fakultet.

⁵⁸⁷ Martin, humanistisk fakultet.

Samtidigt finns det en mer eller mindre tydlig kontrollaspekt som kommer till uttryck i intervjuerna. De individuella studieplanerna innebär inte bara planering och uppföljning, utan också en möjlighet för institutionerna att både utvärdera och kontrollera doktorandens arbete. Johan menar exempelvis att ”det är ett sätt för institutionen att säkra sig om att arbetet går framåt som det ska”. Planerna blir i stor utsträckning en form av avcheckningslista, där institutionen kan följa att doktorandens arbete fortskrider enligt tidigare uppsatta mål. Bevisligen upplever de ansvariga att det finns ett behov av att utöva en sådan kontroll, vilket innebär att doktoranden förvandlas till ett objekt att kontrollera och studieplanerna till ett verktyg som möjliggör denna kontroll:

Så att det blir någon slags kontroll på vägen att saker och ting händer. Det händer ju liksom att doktorander inte gör det dom ska göra också och, vi har haft fall där doktoranden har försvunnit under ett halvår och kommit tillbaka. Det är väldigt bra att ha det dokumenterat, att till dags datum har det gjorts /.../ ⁵⁸⁸

Att kontrollen förklaras utifrån att doktorander tycks ha försvunnit, för att sedan komma tillbaka ett halvår senare, verkar inte vara en vanligt förekommande företeelse, men Marias uttalande visar på en mer utbredd syn på den individuella studieplanen som ett sätt eller redskap för institutionen att kunna ställa krav på och följa upp doktorandens arbete. Här kommer det till uttryck genom att doktoranden ska ha gjort ett visst arbete till ett visst datum, och att det är bra att detta finns dokumenterat. Institutionen kan falla tillbaka på det som står skrivet i planen i diskussionerna med doktoranden. Om den individuella studieplanen är ett bra sätt att komma till rätta med att doktorander försvinner likt ovan, eller om det behövs andra sätt att hantera situationen för att återta den kontakten framgår inte. Marias uttalande visar att den individuella studieplanen kan fungera som ett instrument att hantera mer oväntade händelser inom ramen för forskarutbildningen, eftersom den kan skapa en form av struktur av och runt arbetet. Planerna kan på så sätt fungera som en slags ”normalisering” av doktorandernas arbete, ett sätt att sätta ramarna för vad som har gjorts och vad som förväntas, vilket även gör det lättare att identifiera eventuella avvikelser från denna plan.

⁵⁸⁸ Maria, humanistisk fakultet.

Samtidigt framhåller Maria även att de individuella studieplanerna ”blir ett ömsesidigt kontrakt /.../ att vi kan se att båda gör det vi ska.”⁵⁸⁹ En liknande ömsesidighet kommer klart till uttryck i forskarutbildningsreformen, där regeringen påpekar att både doktorandens och fakultetsnämndens åtagande ska tydliggöras. Även om en form av ömsesidighet understryks i uttalandet ovan och att det finns krav på både doktorand och institution, visar intervjuerna att det oftare verkar vara institutionen som har anledning att ställa krav på doktoranden utifrån ”[o]m de har gjort det de sa sig skulle göra”, än doktoranden på institutionen.⁵⁹⁰ Det är ytterst få tillfällen där de ansvariga diskuterar studieplanen utifrån doktorandernas synvinkel och vad institutionen förväntas ställa upp med. Snarare är det så att de ansvariga tar avstamp i institutionens utgångspunkt.

Att se de individuella studieplanerna som en form av kontrakt återkommer i intervjumaterialet. Adam framhåller att ”[d]et sägs ju att det är ett kontrakt, det närmaste man kommer ett kontrakt mellan doktorand och institution”. Genom uttrycket ”det sägs ju att” refererar han till någon form av allmän diskussion, där andra menar att studieplanerna kan ha utformningen av ett kontrakt, eller i alla fall så nära ett kontrakt som det är möjligt inom forskarutbildningen. Det är mer osäkert vad Adam själv tycker, han väljer att inte uttrycka någon klar åsikt. Adams kontraktstänkande överensstämmer med vad ekonomhistorikern Ylva Hasselberg framhåller, nämligen att de individuella studieplanerna är det mest tydliga exemplet på ett kontraktstänkande som har kommit att prägla forskarutbildningen sedan reformen 1998. Hasselberg menar att detta är en konsekvens av att handledarsituationen har gått från ett interaktionssätt eller en organisationsform som tidigare byggde på en nätverkstanke, till mer av ett marknadstänkande där kontrakt är centrala.⁵⁹¹ Kontraktet upprättar ett förhållande mellan handledare och doktorand som dels öppnar upp för sanktioner och dels sätter skarpare gränser mellan det privata och det professionella. Detta är en syn som enligt Hasselberg passar väl in i bilden av forskarutbildningen som ett lönearbete snarare än en utbildning. Hon menar att det finns en risk för att kontraktet kan komma att användas som ett redskap i en maktkamp mellan handledare och doktorand. Detta synsätt blev tydligt i analysen av forskarutbildningsreformen i kapitel 6, men också i det föregående kapitlet.

⁵⁸⁹ Maria, humanistisk fakultet.

⁵⁹⁰ Erik, humanistisk fakultet.

⁵⁹¹ Hasselberg (2005) s 79.

Synen på de individuella studieplanerna som ett verktyg för planering, uppföljning och kontroll kan samtidigt relateras till tankegångarna bakom NPM, som förespråkar både utvärdering och kontrakt.⁵⁹² Kraven på doktoranden kan göras mer tydliga och mätbara genom att skriftligen dokumentera den planerade studiegången samt förväntningarna som finns från institutionens sida. Samtidigt kan planen användas i en utvärdering av arbetet och som underlag i bedömningen om doktoranden även i fortsättningen ska ha rätt till resurser i enlighet med regeringens förslag i forskarutbildningsreformen. Utifrån en avancerad liberal styrningsmentalitet kan den individuella studieplanen uppfattas som ett slags riskbedömningsinstrument eller en riskteknik⁵⁹³ där handledare och institution gör en bedömning av om doktoranden riskerar att ligga efter i exempelvis tidsplaneringen, vara i riskzonen för att inte klara av studierna eller att få sina resurser återkallade. Doktorandens beteende kan därmed styras utifrån institutionens bedömningar av potentiella risker och blir ett försök att förhindra ett oönskat beteende eller oväntade händelser.⁵⁹⁴ Samtidigt kan beräkandet av risker ses som ett sätt att försöka bemästra tiden och på så sätt disciplinera framtiden.⁵⁹⁵

Studieplanen som planeringsverktyg kan samtidigt ses ur ett styrningsperspektiv, där den från statligt håll fungerar som ett sätt att försöka strukturera och formalisera forskarutbildningen genom att förtydliga ansvarsfördelningen mellan institution och doktorand. På lokal nivå kan studieplanerna på motsvarande sätt ses som ett verktyg för institutionen att styra och disciplinera doktoranden och hennes arbete. Genom att ange vad som ska göras under det kommande året, exempelvis när det gäller kurser, seminarier eller konferenser, klargörs vilka förväntningar som finns samtidigt som doktoranden socialiseras in i det vetenskapliga samhället genom att lära sig exempelvis vilken typ av konferenser eller tidskrifter som är betydelsefulla och därmed en viss typ av kunskap som kan vara central. Insocialiseringen kan samtidigt ses som en disciplinering i den mening att utbildningen lär ut vilka typer av beteenden, tankegångar och prestationer som förväntas och förkastas, vad som anses vara rätt och fel samt vilken typ av kunskaper som värderas och inte. Inte minst finns en disciplinering

⁵⁹² Se även föregående kapitel.

⁵⁹³ Se exempelvis Rose (1999) kap 7 samt Dean (1999) s 166f.

⁵⁹⁴ Jfr Dean (1999) s 178.

⁵⁹⁵ François Ewald (1995) "Försäkring och risk" i Hultqvist och Petersson (red.) s 96.

i vad som anses vara en rimlig arbetsbörda det vill säga hur mycket en doktorand kan hinna med att göra under ett år.

Genom de individuella studieplanerna medverkar doktoranden även i styrningen av sig själv och sitt arbete.⁵⁹⁶ Det finns en inbyggd självdisciplinering där doktoranden planerar och sätter gränser för bland annat hur mycket och vilken typ av arbete som ska genomföras under en begränsad tidsperiod, även om dessa kan vara svåra att uppskatta för en doktorand som aldrig planerat en avhandling tidigare. Ur denna aspekt skulle den individuella studieplanen, utifrån Deans synsätt ovan, kunna ses som både en ”technology of agency” det vill säga en styrteknik som, bland annat med hjälp av kontrakt, syftar till att förbättra den egna kapaciteten till deltagande och en ”technology of performance” där denna kapacitet görs möjlig att kalkylera och jämföra.⁵⁹⁷ Dessa två styrtekniker är enligt Dean två former som mer specifikt används inom den avancerade liberala styrningen och som tillsammans binder ihop styrningen av vårt beteende med mer tekniska krav på att göra ett så bra resultat som möjligt.⁵⁹⁸ Den individuella studieplanen kan utifrån detta synsätt tolkas som en ”typisk” styrteknik utifrån avancerad liberal styrning.

Det finns även en tydlig maktaspekt i användningen av studieplanerna. De ansvariga för forskarutbildningen framhåller att användningen av studieplanerna är ett sätt att kontrollera att doktorandens arbete går framåt, men de tar sällan upp och diskuterar planen utifrån doktorandens synvinkel eller på motsvarande sätt utvärderar om doktoranden har fått den hjälp eller de resurser som det kommits överens om. Denna maktaspekt kan göra det svårt för doktoranden att känna sig bekväm med att ta upp problem med exempelvis handledningen eftersom handledaren sannolikt också kommer att ta del av och eventuellt skriva i studieplanen. Den ömsesidighet som forskarutbildningsreformen lyfter fram och som även Maria talade om ovan, där studieplanerna klart ska ange både doktorandens och fakultetsnämndens åtaganden, blir ganska ensidig i intervjuerna, och till fördel för institutionerna snarare än doktoranderna.

⁵⁹⁶ Jfr Dean (1999) s 12.

⁵⁹⁷ Dean (1999) s 173.

⁵⁹⁸ Se kap. 2 under rubriken *Styrtekniker* samt Dean (1999) s 167ff.

Studieplaner som verktyg för att identifiera problem

Förutom synen på den individuella studieplanen som ett verktyg för att planera, följa upp och kontrollera doktorandens arbete, uppfattas planerna även kunna hjälpa till att identifiera och klargöra eventuella problem som kan ha uppstått för den enskilda doktoranden:

Men syftet är väl att fånga upp problem /.../ Det är så att man försöker pricka av de väsentliga sakerna, men det är ingenting särskilt utförligt, men det är tillräckligt för att man ska kunna se när man får ett sådant formulär framför sig, som är på tre sidor har jag för mig, om det står väl till eller inte.⁵⁹⁹

Även om frågorna i formuläret i sig inte går ned på djupet utan snarare prickar av olika områden, kan studieplanerna hjälpa till att fånga upp eller indikera problem. Det är detta som är studieplanernas egentliga syfte enligt Adam. Det framkommer inte vilken typ av problem som blir tydliga, om det är i kontakt med handledare, att doktoranden på något sätt har fastnat och inte kommer framåt i sitt arbete eller om det handlar om att doktoranden av andra skäl inte mår bra. Det är dock tydligt att även en mer ytlig information, likt den som finns i studieplanerna, är tillräcklig för att signalera eventuella problem.

Användningen av de individuella studieplanerna ses i något fall som ett tecken på att organiseringen av forskarutbildningen inte fungerar på ett bra sätt på en institution:

Vi klarade oss bra utan förut, beroende på att vi har en effektiv handledning här. Individuell studieplan riktar sig först och främst till institutioner där handledningen inte är så effektiv.⁶⁰⁰

Martin menar att de institutioner som inte har en fungerande handledning, har ett större behov av att använda studieplanerna och vice versa. Studieplanen blir här ett substitut för effektiv handledning eller med andra ord, handledning i pappersformat. Uttalandet legitimerar samtidigt att institutionen struntar i att skriva individuella studieplaner. Om institutionen själv uppfattar att handledningen är effektiv, så är planerna överflödiga, då finns inte behovet av att använda dem. Ett liknande resonemang kommer till uttryck hos Erik:

⁵⁹⁹ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁶⁰⁰ Martin, humanistisk fakultet.

Det ska ju vara i krissituationer, och framförallt om det uppstår oenighet mellan doktoranden och handledaren om vederbörande har, om doktoranden verkligen har gjort det den sa sig skulla göra. /.../ [Handledaren] kan kanske ha anledning att slå larm va, men, de har inte spelat i praktiken den roll som det var tänkt att de skulle göra egentligen va. Och det kan på ett sätt vara bra, för det är ju i så fall ett hälsotecken.⁶⁰¹

Erik menar att planerna först och främst kommer till användning i krissituationer, det vill säga situationer där det råder oenighet mellan doktoranden och hennes handledare. Vid dessa tillfällen kan handledaren ha skäl att slå larm, och uppmärksamma läget. Men samtidigt verkar inte den typen av kriser ha uppkommit på institutionen och planerna har därför inte haft den kontrollerande funktion som de enligt Erik var tänkta att ha. Att planerna inte har kommit till någon större användning uppfattas därmed som ett hälsotecken, något positivt och ett bevis på att allt är som det ska. Detta är en översättning som återigen legitimerar att de individuella studieplanerna inte kommer till användning. Studieplanerna förknippas här först och främst med problem och kriser, och det är först då som de kommer till användning. Samtidigt framträder återigen studieplanens roll som en form av kontroll över doktorandens arbete och om hon gör det som var tänkt.

Studieplaner i behov av komplettering?

Vid den ena fakulteten kompletterade institutionerna de individuella studieplanerna med någon form av samtal, ibland kallade doktorandsamtal eller uppföljningssamtal, vilka hålls mellan doktorand, handledare och företrädare för institutionen. Samtalen med doktoranderna skulle kunna jämföras med de medarbetar- eller utvecklingssamtal som ofta hålls mellan chef och medarbetare på en arbetsplats. En intressant aspekt gällande kombinationen av studieplaner och samtal, är att när studieplanerna tas upp i intervjuerna med de ansvariga, glider diskussionen fort över till att mer handla om samtalen. På frågan om de använder sig av individuella studieplaner på institutionen svarar de ansvariga:

Ja, så vi följer fakultetens, eftersom alla ska ha en individuell studieplan, som görs ihop med handledaren och det finns formulär på fakulteten som man fyller i. Sedan ska den upprevideras en gång om året, med din handledare och

⁶⁰¹ Erik, humanistisk fakultet.

examinatorn. Utöver det ska man då ha samtal med prefekten en gång om året en kvart i alla fall, där man kan ta upp frågor /.../ ⁶⁰²

/.../ vi har en schablon då som man fyller i, som ligger på fakultetens hemsida, och den ska fyllas i en gång om året och i samband med det ska vi också ha uppföljningssamtal. Och här har vi löst det så att doktoranden träffar en annan handledare /.../ ⁶⁰³

Ja just det. Så har vi vad vi kallar för doktorandsamtal varje år, där doktorand tillsammans med handledare och bihandledare träffar två representanter från institutionen och pratar om allt som har med avhandlingsarbetet och doktorandens situation och handledarsituationen. ⁶⁰⁴

Tyngdpunkten förskjuts från studieplanerna till samtalen. Att planerna kompletteras med samtal och att dessa samtal snart hamnar i fokus för diskussionen kan ha många orsaker. Något som kan ha spelat in är att planerna, trots mer än tio års närvaro, inte riktigt hunnit sätta sig i organiseringen av forskarutbildningen. Ofta finns det en inbyggd tröghet i att förändra organisationer. ⁶⁰⁵ En tröghet som även gäller akademien. Det tar tid för studieplanerna att bli inarbetade, att hitta sin roll eller funktion. De står inte på egna ben, utan behöver kompletteras. Samtalen tillsammans med studieplanerna fyller gemensamt funktionen som planerna kanske ensamma fyller på andra institutioner. Möjligen passar studieplanerna inte heller in i den traditionella akademiska kulturen, som snarare bygger på frihet än på kontroll och därmed uppfattas som obekväma eller oanvändbara. Exempelvis har inte handledarförhållandet, som oftast finns medtaget i studieplanerna, tidigare dokumenterats eller hanterats på ett sådant mer strukturellt sätt. Enligt Hasselberg byggde den tidigare handledarrelationen i form av nätverk ofta på en gåvologik, där de personliga banden mellan doktorand och handledare var viktiga och där gåvans logik fungerade som ett socialt kitt. ⁶⁰⁶ Den nya logiken utifrån marknadstänkande bygger istället på kontraktet, med ett skriftligt upprättande av bindande åtaganden. Dessa två logiker skiljer sig starkt åt vilket kan göra övergången från den ena till den andra svår.

⁶⁰² Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁶⁰³ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁶⁰⁴ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁶⁰⁵ Se exempelvis James G. March & Johan P. Olsen (1989) *Rediscovering institutions. The Organizational basis of politics*. New York: The Free Press.

⁶⁰⁶ Hasselberg (2005) s 78-79.

Precis som de individuella studieplanerna, kopplas doktorandsamtalen ihop med att försöka identifiera eventuella problem inom forskarutbildningen:

Finner väl att, just det här samtalet i sig är ju inte ett bra sätt att gräva fram när det är problem någonstans, för att när handledaren och doktoranden sitter tillsammans, så säger de ju bara snälla saker om varandra, utan då får man vara lite mer aktivt sökande liksom... det händer ju att det är problem.⁶⁰⁷

Johan antyder i citatet att studieplanerna och samtalen tycks fylla en liknande funktion, nämligen att identifiera problem. Även om diskussionen snabbt går över till att handla om doktorandsamtalen, uppfattas inte alltid dessa som något bra sätt att komma åt problem som kan uppstå. Det är även intressant att problem i det här sammanhanget framställs som något som behövs grävas fram, det är inget som doktoranderna tar upp och diskuterar på eget initiativ. Problemen behöver någon form av kanal för att komma fram, och studieplanen kan vara en sådan kanal. Uttalandet säger även något om såväl kommunikation som kultur. Det verkar vara svårt att ha en rak och ärlig kommunikation mellan doktorand och handledare där situationer som uppfattas som svåra eller komplicerade tas upp. Istället tenderar det att bli samtal där alla enbart ”säger snälla saker om varandra”.⁶⁰⁸ Då krävs det ett aktivt sökande för att problemen ska föras fram. Med tanke på den starka hierarkiska struktur som gör sig gällande inom akademin, kan det vara svårt för en doktorand att uttala kritik mot såväl handledare som institution. Å andra sidan verkar handledaren ha liknande svårigheter om man ser till citatet ovan. Ofta har dock forskarna en kollegialitet att falla tillbaka på, till skillnad från den enskilda doktoranden som fortfarande befinner sig i vetenskapssamhällets ”förmak”.⁶⁰⁹ Enligt Johans utsagor förefaller dock problem tillhöra undantagen inom forskarutbildningen. Frågan är hur djupt det krävs att någon gräver för att komma åt dem och om alla konflikter på så sätt har kunnat grävas fram.

Hur samtalen ska genomföras verkar dock inte var helt självklart på alla institutioner. Vid Hans institution har det diskuterats om alla doktorander skulle

⁶⁰⁷ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁶⁰⁸ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

⁶⁰⁹ Anna Peixoto (2007) *Att bli forskare – en studie av doktoranders habituering in på det vetenskapliga fältet*. Manus för halvtidsseminarium på Institutionen för arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet. Jfr även Marita Flisbäck (2006) *Att lära sig konstens regler. En sociologisk studie av osäkra framtidsinvesteringar*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborg Studies in Sociology No 30.

ha samtal med prefekten eller om bara de doktorander som vill eller som upplever problem med utbildningen ska ha det. Hans gör sin ståndpunkt klar:

/.../ jag tyckte det var viktigt att trycka på att man, det ska *inte* vara så att, för en del handledare tyckte när vi hade forskarutbildningsmöte, att det skulle vara de doktorander som *vill* ha det med prefekten. Men det ska vara givet att prefekten, du ska komma dit. /.../ Det må vara så att examinatorn tycker att, ja det funkar jättebra, men, det är klart man inte säger inför dem liksom /.../ ⁶¹⁰

Hans tar, till skillnad från de flesta andras uttalanden, sin utgångspunkt i doktorandens situation på institutionen. Alla doktorander bör ha samtal med prefekten. På så sätt blir inte de doktorander som upplever en problematisk situation utpekade och problemen kan lösas utan att det kommer till allas kännedom. Både Johans och Hans uttalanden antyder att det finns betydande brister i kommunikationen inom forskarutbildningen, där det är svårt att rakt ut uttrycka sin åsikt. Uttalandet ovan visar återigen på ett maktförhållande, där doktoranden befinner sig i en beroendeställning i förhållande till handledare och examinator, vilket gör att det kan vara svårt att lyfta fram problem eller att säga emot dem, även om doktoranden är av en annan åsikt. Detta är en beroendeställning som även regeringen talar om i forskarutbildningsreformen. En liknande aspekt kan kopplas ihop med de individuella studieplanerna. Även i dessa kan det vara svårt att uttrycka missnöje eller framhålla problematiska situationer.

Hans påpekar även att det är bra för doktoranderna att träffa prefekten eftersom ”prefekten har ju personalansvaret, det ska ju inte lämnas till handledarna”.⁶¹¹ Inom ramen för forskarutbildningen måste doktoranderna ibland förhålla sig till såväl projektledare och handledare som examinator och prefekt, vilket kan göra det svårt att veta vem som ansvarar för vad, men också vart de kan vända sig vid problem. Detta antyder att ansvarsfrågan för forskarutbildningen på sina håll kan vara oklar. Det yttersta ansvaret för doktorandernas arbetssituation, likt för alla andra anställda, ligger hos prefekten, men ansvarsförhållandena verkar ibland bli otydliga. Detta stöds även av Hans uttalande om vagheten i den egna rollbeskrivningen som ansvarig för forskarutbildningen, vilket diskuterades i det förra kapitlet. Även om statsmakten i och med forskarutbildningsreformen ville

⁶¹⁰ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

⁶¹¹ Hans, naturvetenskaplig fakultet.

tydliggöra ansvaret för forskarutbildningen, bland annat med hjälp av skärpningen av den individuella studieplanen, är ansvarsfrågorna fortfarande oklara på institutionsnivå.

Vid Adams institution verkar det även finnas en viss ovilja eller kanske ointresse från personalen gentemot att hålla uppföljningssamtal i samband med uppföljningen av den individuella studieplanen. Han berättar att:

/.../ eftersom vi har så många [doktorander], så hade vi svårt att hitta någon person som kunde tänka sig att lyssna på var och en och göra detta, så vi fördelade det. Det är ju i och för sig jag som har gjort, och då har man försökt fundera då på en personkombination som är rimliga då och om man vet om någon har problem /.../ ⁶¹²

Ingen enskild person kan tänka sig att genomföra uppföljningssamtalen med doktoranderna, vilket förklaras med att doktoranderna är så många till antalet. Uppgiften fördelades därför mellan flera olika personer på institutionen. Ingen person vill ensam ansvara för att de genomförs, och istället uppstår en situation där den ansvariga för forskarutbildningen försöker hitta bra personkombinationer av forskare och doktorander som kan samtala med varandra. Personkombinationen verkar vara extra viktig om det sedan tidigare är känt att en doktorand har problem. Vad som däremot är en ”rimlig” kombination går Adam inte in på. Doktorandsamtalen verkar på så sätt användas som ett tillfälle att diskutera eventuella problem som enligt citatet ovan kan vara kända sedan tidigare. Å ena sidan kan samtalen ses som ett forum för att kunna lyfta problem, å andra sidan kanske detta borde vara möjligt även vid andra tillfällen.

De individuella studieplanerna kopplas sammanfattningsvis ofta ihop med svårigheter av olika slag. I vissa fall kan de fungera som en indikator på att doktoranden upplever problem. Samtidigt menade Martin att studieplanernas betydelse kan uppfattas som ett uttryck för att en institution har problem med organiseringen av sin forskarutbildning. Ibland kombineras studieplaner med doktorandsamtal, vilka tillskrivs samma problemindikerande funktion. Samtidigt kan också dessa samtal ses som problematiska i sig, eftersom de inblandade kan uppleva det som vanskligt att öppet föra fram kritik mot varandra. På ett sätt skulle doktorandsamtalen kunna uppfattas som ett komplement till den

⁶¹² Adam, naturvetenskaplig fakultet.

individuella studieplanen. Samtalen skulle även kunna ses som en förstärkning av planens ställning eller tvärtom uppfattas som ett förringande av dess funktion, det vill säga att den inte fyller någon funktion i sig utan måste kompletteras.

Den individuella studieplanen – en papperstiger?

Som nämnades inledningsvis har alla institutioner i intervjustudien individuella studieplaner. Men att de i stor utsträckning uppfattas som verktyg för att planera, följa upp och kontrollera doktorandernas arbete samt som en problemindikator, innebär inte att alla de ansvariga är positivt inställda till att använda dem i det praktiska arbetet med forskarutbildningen. Det innebär inte heller att planerna kommer till användning när de väl har skrivits. Snarare går det att skönja ett visst motstånd eller ovilja mot att använda dem.

En del av detta motstånd går att kopplas till synen på de individuella studieplanerna som ett uttryck för ökad administration. I dessa fall ses administration som något negativt, ett arbete som tar tid och som i vissa fall uppfattas som både ointressant och verkningslöst. Administration tillhör inte det ”riktiga” akademiska arbetet, utan framstår som något som ligger utanför detta. Detta är ett synsätt som kan kopplas tillbaka till Mintzbergs skildring av en professionell byråkrati. Mintzberg menar att den kollegiala organisationen med en stark operativ kärna kännetecknas av vad han kallar en ”omvänd pyramid”.⁶¹³ Detta innebär en pyramid där de professionella verksamhetsutövarna är i toppen och administratörerna i botten med uppgiften att betjäna dem. Johan uttrycker sitt förhållande till administration på följande sätt:

/.../ jag är inget administrativt geni och inte heller speciellt intresserad av det här då, av den rent formella... jag vill ju väldigt väldigt gärna att forskarutbildningen ska fungera bra. Men jag personligen tycker inte att... jag går inte igång på de här blanketterna.⁶¹⁴

För Johan är studieplanerna ett uttryck för något formellt, blanketter som måste fyllas i, och det verkar inte finns något större intresse för att lägga ner mer tid än nödvändigt på att använda dem. Blanketter uppfattas i detta fall som ganska trista eller tråkiga, och är inget som den här personen känner är något speciellt lustfyllt arbete att ägna sig åt. Samtidigt poängterar han att han har ett stort

⁶¹³ Mintzberg (1979) s 360. Det engelska uttrycket som Mintzberg använder är ”inverse pyramids”.

⁶¹⁴ Johan, naturvetenskaplig fakultet.

intresse för att forskarutbildningen ska fungera på ett bra sätt, men ser inte att de individuella studieplanerna i sig gör att utbildningen fungerar bättre. Detta sker på annat sätt. Studieplanerna är således ingen integrerad del av forskarutbildningen.

Synsättet att se planerna som en formalitet kommer till uttryck i flera intervjuer. På frågan om och hur de individuella studieplanerna kommer till användning när de väl har fyllts i svarar bland annat Adam "[h]ar jag väldigt svårt att tro". Maria uttrycker det som att "jag tror faktiskt att de bara samlas i en pärm och sedan kollar man efter ett år som har gått". Än mer tydligt är Davids svar som konstaterar: "[i]nte alls. /.../ De är en papperstiger". Studieplanerna kanske framstår som kraftfulla, men är egentligen helt harmlösa. De samlas i en pärm. Planerna förvandlas än en gång till en bit papper som fylls i för att man måste, men när de väl har skrivits, fyller de inte någon praktisk funktion i arbetet med forskarutbildningen, i alla fall inte från institutionens sida. Erik uttrycker det som att:

Jag kan inte säga att de där studieplanerna har kommit till något, något mer energiskt bruk alltså. /.../ jag har inte varit med om att de individuella studieplanerna har tagits fram och använts vid ett sådant kontrollerande sammanhang, utan det är mycket av en ritual det där att man... Ja, det är väl inte så dumt att doktoranden att skriva ner och tänka över vad den har gjort och vad den tänker göra och handledaren tittar ju på det där också förstås va.⁶¹⁵

Studieplanerna används inte i någon större utsträckning, i alla fall inte i det kontrollerande syfte som det enligt Erik var tänkt. De har istället utvecklats till att bli en ritual, det vill säga ett mer standardiserat eller institutionaliserat beteende som snarare har en symbolisk än reell innebörd. Även om användningen är begränsad framhåller Erik att planerna ändå för något positivt med sig, nämligen att doktoranden reflekterar över sitt eget arbete och låter handledaren ta del av denna reflektion. I detta fall är det den enskilda doktoranden som kan ha nytta av studieplanen, även om den sedan inte kommer till något flitigt bruk på institutionsnivå. Att låta skriva individuella studieplaner men att sedan inte använda sig av dem kan således tolkas som ett exempel på både en översättning av, och en motmakt mot, den statliga styrningen av forskarutbildningen. De upprättas, vilket den nya lagstiftningen kräver, men de

⁶¹⁵ Erik, humanistisk fakultet.

används inte därefter, vilket kan ses som en protest mot ett försök att öka formaliseringen av utbildningen.

Vid Adams institution verkar de individuella studieplanerna ha orsakat ett starkt och uttalat motstånd:

/.../ så formellt gör vi då detta, men det är ju under protest nästan, skulle jag vilja påstå, som det görs. Många här tycker att det är, att fakulteten eller universitetet lägger sig i då va, vad som egentligen fungerar och så vidare va, som klåfingrigt helt enkelt. Men alltså jag var ju involverad i att ta fram den här blanketten, så jag har jag ju fått, som studierektor för forskarutbildningen här, med lämpor genomföra detta. Så vi gjorde det förra året, för första gången, med också utvecklingssamtal, för året innan hade vi väl fyllt i de här blanketterna, men det (skratt) gjordes ju också under protest, så det var ju nästan, knapp några kråkor här och där, så får vi se hur det går i år, det kommer inte att gå självmant, tror jag inte.⁶¹⁶

Adam refererar lite byråkratiskt till de individuella studieplanerna som ”blanketter”. Formellt skrivs de, men det finns ett uttalat motstånd mot att använda dem, de skrivs under protest. Samtidigt har Adam, som är studierektor för forskarutbildningen vid institutionen, varit delaktig i att arbeta fram mallen för fakulteten. Mallen möts sedan med invändningar från medarbetarna, vilket gör att han på något vis hamnar mitt mellan två krafter, dels fakulteten som i enlighet med statsmakternas beslut tar fram en gemensam studieplan, och dels kollegorna på institutionen som protesterar mot att använda dem överhuvudtaget.

På motsvarande sätt skulle man kunna säga att han hamnar mellan ett uttryck för nya gemensamma ramar på fakultetsnivå, och därmed en potentiell likriktning av forskarutbildningen vid institutionerna och den traditionella akademiska kulturen som bygger på kollegialitet och understryker autonomi och frihet att organisera utbildningen efter det enskilda ämnets förutsättningar. Resultatet blir att studieplanerna skrivs under protest med ”några kråkor här och där” vilket antyder att både informationen och engagemanget är knapphändig.⁶¹⁷ Citatet andas en slags uppgivenhet från Adams sida, och kanske också en viss förlägenhet, där studierektorn skrattar kort medan han uppger att studieplanerna

⁶¹⁶ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁶¹⁷ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

antagligen inte kommer att skrivas självmant detta året heller. Motståndet är fortfarande för stort. Samtidigt framhåller han att planerna har haft vissa positiva effekter, exempelvis att det har blivit ”en hel del diskussion” vid institutionen där man försöker ta en ”helhetssyn” på forskarutbildningen.⁶¹⁸ På så sätt kunde man också börja ställa frågor kring om det fanns saker som borde ändras. Trots alla negativa aspekter som Adam lyfter fram menar han ändå att studieplanerna därför ”har fungerat hyfsat”.

Det är även intressant att notera att motståndet vid Adams institution kopplas ihop med att beslutet om de individuella studieplanerna kommer uppifrån, från fakulteten eller universitetet. Att beslutet kommer från administrativa instanser högre upp i den akademiska organisationen, kan uppfattas som en utmaning eller rent av en inskränkning av den lokala autonomin och friheten att utforma forskarutbildningen på det sätt man själv vill vid den enskilda institutionen. Det blir ett uttryck för såväl en önskad klåfingrighet som en önskad kontroll.⁶¹⁹ Trots att beslutet från början är politiskt initierat, vänder sig motståndet på institutionen i detta fall först och främst mot fakulteten och universitetet, vilka uppfattas lägga sig i organiseringen, och inte mot statsmakten som fattat beslutet. Uttalandet tydliggör också en uppfattning om att institutionerna vet vad som fungerar bäst på den egna forskarutbildningen, till skillnad från fakulteten eller universitetet. Detta i sin tur skulle kunna uppfattas som ett uttryck för den bredd och mångfald som historiskt präglat Göteborgs universitets organisation, även om denna under senare tid håller på att förändras mot en ökad centralisering.⁶²⁰ Samtidigt vänder Adam en del av sin frustration mot ledningen för den egna institutionen och menar att ”[e]n bra prefekt egentligen hade sagt ifrån”.⁶²¹ Ansvaret för att få en fungerande hantering av de individuella studieplanerna läggs här över på prefekten, som är ansvarig för hela institutionen. Hade prefekten sagt ifrån så hade kanske studieplanerna fungerat på ett annat sätt. Uttalandet kan tolkas som att Adams auktoritet som ansvarig för utbildningen inte är tillräcklig för att kunna påverka sina kollegor i sådan utsträckning att de individuella studieplanerna kommer till användning. Här hade han behövt stöd från institutionens högsta chef vilket han inte upplever att han har fått.

⁶¹⁸ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

⁶¹⁹ Jfr Bjuremark (2002) s 290.

⁶²⁰ Göteborgs universitet (2004) *Rötterna och kronan*. www.gu.se/digitalAssets/713/713615_gu_jub_broschyr.pdf (2009-05-27).

⁶²¹ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

Upplevelsen av både fakultetens och statsmaktens inflytande över den egna forskarutbildningen och förhållningssättet till dessa diskuterades även i föregående kapitel. Här visades att de ansvarigas syn varierar mellan institutionerna. Det blir dock tydligt att fakultetens styrning ofta uppfattas som mer tydligt i det dagliga arbetet än den politiska styrningen. I likhet med reformen anger fakulteten i många fall de yttre ramarna för utbildningen. De reglerar exempelvis hur en disputation går till och ansvarar ibland även för hur antagningen sker, men reglerar inte vad det sedan forskas om. Vissa ser inte fakultetens arbete som något större bekymmer, medan andra är mer besvärade:

Alltså alla reformer som de har infört och så där, har ju inte lett till någon förbättring direkt. Men det är ju inte deras fel i alla fall va. De har ju tvingats uppifrån /.../ Men ibland har de liksom gått lite extra långt i sitt nit och ja, jag kan inte se att det egentligen har blivit några positiva konsekvenser av någonting de har gjort.⁶²²

En del av förändringarna som fakulteten genomfört, har den gjort för att beslut tagits på politisk nivå, men uttalandet ger uttryck för att den i vissa fall verkar ha gått ännu längre än vad som varit nödvändigt, vilket inte har fört med sig något positivt. David uttrycker en viss irritation över att fakulteten har fattat beslut om att införa studieplaner. Denna uppfattning blir tydlig i följande konstaterande: ”[f]akulteten har reglerat att det ska vara individuella studieplaner.”⁶²³ Uttalandet är ett direkt svar på frågan om de använder individuella studieplaner vid institutionen, och visar klart på att beslutet fattats utanför institutionen och bortom den egna personliga kontrollen, vilket inte är uppskattat. Detta kan återigen uppfattas som en oönskad styrning uppifrån (top-down) och därmed ett brott mot den lokala autonomi som både framhålls av det humboldtska idealet samt i Mintzbergs skrivelser om den professionella byråkratin.

Den individuella studieplanens förändrade funktion

Vid en av de studerade institutionerna finns det ett tydligt exempel på hur ett förhållningssätt till de individuella studieplanerna har förändrats med tiden och hur de har kommit att översättas i flera led.⁶²⁴ Till en början fanns ett starkt

⁶²² David, humanistisk fakultet.

⁶²³ David, humanistisk fakultet.

⁶²⁴ Jfr med Bruno Latours resonemang kring översättningen av hotellnyckeln som finns tecknat i Bruno Latour (1998) *Artefaktens återkomst: ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag, s 149ff.

motstånd, där studieplanerna uppfattats som en administrativ påfrestning, men där inställningen och planernas innebörd efter hand kommit att skifta:

/.../ alltså vi såg det där som en formalitet, sedan hade man liksom formella samtal och överenskommelser naturligtvis, men dokumenterade dom ju inte. Så att vi höll inte reda på ens var de fanns de där individuella studieplanerna, man skrev en ny varje år i princip. Vi tyckte väl att det här med det levande dokumentet och allt det där, vi tyckte väl att man har väl tillräckligt med administration i alla fall. Men nu har det ju blivit så att man gör det då, och det passar liksom bättre in i det här nya sättet att tänka på det, för att, vad man nu gör, det är väl att man tänker att integrera, vad ska man säga, den här arbetsplaneringen med just en uppdatering av den individuella studieplanen och det innebär att *minst* en gång om året, ska det ske en ordentlig genomgång, vart är vi någonstans, var står vi, vad ska hända nu och lite sånt, och hur gick det och så där va. Så att nu jobbar alla med sådana här individuella studieplaner enligt fakultetens mall.⁶²⁵

Till en början uppfattade Anders de individuella studieplanerna som en ren formalitet. De skrevs varje år, men lades sedan undan, utan att institutionen höll reda på var de fanns. De kom aldrig till någon användning utan sågs som ytterligare en administrativ uppgift, vilken i sig uppfattades som betungande. Synsättet kom dock att förändras. Studieplanerna förvandlades från att ha varit en obetydlig administrativ uppgift med negativ innebörd till att bli ett mer aktivt och positivt verktyg i doktorandens arbetsplanering. De förvandlades till ett arbetsredskap inom utbildningen. Anders kopplar ihop förändringen med en mer omfattande förändring av hela forskarutbildningen. Denna innefattar bland annat en ändrad syn på forskarutbildningens roll, från vad han menar vara en gammal tysk tradition som såg forskning som en tyst praktisk kunskap, till att vara en utbildning med större fokus på träning och där avhandling ses mer som ett gesällprov på vad man har lärt sig under utbildningens gång. Förändringar härrörde enligt Anders även från en ny syn på universitetsinstitutionen, som mer och mer kom att ses som en arbetsplats, vilket även diskuterades i det föregående kapitlet, där det ska finnas vettiga villkor och där arbetet ska skötas på ett tydligt och genomskinligt sätt. I och med detta förändrades synsättet på forskarutbildningen och de individuella studieplanerna fick en ny och mer aktiv roll att spela.

⁶²⁵ Anders, humanistisk fakultet.

Anders beskrivning av forskarutbildningens förändring kan även ses i ljuset av de förändringar som universitetet som helhet står inför, och som presenterades i ett av avhandlingens bakgrundskapitel. Beskrivningen visar på ett exempel där det gamla tyska humboldtsidealet successivt fått ge vika för en mer strukturerad syn på forskarutbildningen, där dess samhälleliga roll sakta håller på att förändras. En arbetsmarknad utanför universitetet blir tydligare och utbildningen kommer att innefatta aspekter som är värdefulla för en annan typ av arbete än det traditionella forskarkyrket. Doktoranden ses inte längre som ”en egen kontinent” och institutionen har blivit en arbetsplats istället för ”ett ställe där det sitter en massa autonoma satelliter”.⁶²⁶ Förändringarna av forskarutbildningen hänger på så sätt samman med förändringen av hela akademien och dess förhållande till både stat och omgivande samhälle.

Osäkerhet eller brist på intresse?

Intervjuerna med de ansvariga för forskarutbildningen ger också uttryck för en viss osäkerhet, i vissa fall brist på intresse eller kunskap om hur de individuella studieplanerna används. Detta i sin tur förmedlar en bild av planerna till både doktorander och omgivning som både oviktiga och ointressanta. Citaten nedan rör både hur ofta studieplanerna lämnas in, vad som står i dem och hur de används:

Nu kommer jag inte ihåg om det är en gång per termin eller en gång om året. Eh, det är nog, jag minns nog faktiskt inte, om det är en gång om året eller om det är en gång per termin.⁶²⁷

Det borde jag veta, jag har faktiskt satt ihop den där.⁶²⁸

Jennie – Och de har fungerat bra att använda?

Maria – Ja, jag tror det.

Jennie – Är det så att båda skriver under, doktorand och handledare också?

Maria – Eh, jag tror det, för doktoranden gör det samtidigt som handledaren.

Jennie – Är det handledaren eller doktoranden som fyller i den, eller är det både och?

⁶²⁶ Anders, humanistisk fakultet.

⁶²⁷ David, humanistisk fakultet.

⁶²⁸ Adam, naturvetenskaplig fakultet.

Maria – Jag tror att det är doktoranden som fyller i framförallt och handledaren godkänner.

Om de individuella studieplanerna ansågs vara viktiga verktyg i forskarutbildningen och har en viktig funktion att fylla, hade kunskapen om dess utformning och användning antagligen sett annorlunda ut. Uttalandena förstärker bilden av planerna som en ganska ickeintegrerad del av forskarutbildningen.

Outnyttjade möjligheter att styra forskarutbildningen

De individuella studieplanerna erbjuder akademien och de enskilda institutionerna en möjlighet till ökad styrning, planering och disciplinering av doktoranderna och deras arbete. En sådan kontroll kan dock uppfattas som problematisk utifrån det humboldtska idealet som bygger på helt andra normer och värderingar än just kontroll och övervakning. Snarare kan dessa ses som ett uttryck för motsatta styrideal som NPM och avancerad liberal styrning. Översättningarna av den skärpta användningen av individuella studieplaner ser dock olika ut vid de olika institutionerna. Det är dock endast i enstaka fall som studieplanerna kommer till praktisk användning inom forskarutbildningen. I de allra flesta fall skrivs de men institutionerna väljer sedan att inte använda dem som verktyg, kontrakt eller något annat. Kanske kan detta bero på att verktyget tillhandahållits från politiskt håll och inte från verksamheten själv. Möjligheten att på ett mer dokumenterat och formellt sätt strukturera upp och styra doktorandens arbete verkar därmed inte utnyttjas av de enskilda institutionerna. Detta innebär i sin tur att styrtekniken endast i begränsad utsträckning har kommit att påverka institutionernas verksamhetsregim. Återigen; studieplanerna fylls i men kommer sällan till praktisk användning.

Användningen av individuella studieplaner skulle, på samma sätt som regeringens uttalande att följa jämställdheten inom akademien, kunna uppfattas som en Panopticon. De ger institutionerna möjlighet att på ett indirekt sätt disciplinera doktoranderna och deras arbete enbart genom sin blotta närvaro. Genom att välja att inte använda studieplanerna tar institutionerna själva bort denna möjlighet samtidigt som statsmaktens ambitioner och mål endast uppfylls till en viss grad. Översättningen har medfört att innebörden av studieplanerna har blivit en annan än vad regeringen förväntat sig. Det har blivit en större fokus på doktorandens arbete och problemsökande snarare än ett tydliggörande av fördelningen av ansvar mellan doktorand, handledare och fakultet.

Sammanfattande slutsatser

Analysen av översättningen av de individuella studieplanerna visar att planerna först och främst uppfattas som planeringsverktyg och problemindikatorer. Å ena sidan möjliggör de för institutionerna att planera, följa upp men också kontrollera doktorandernas arbete. Planerna gör det lätt för institutionen att följa doktorandens arbete både bakåt i tiden och framåt. Samtidig innebär planerna att arbetet kan utvärderas från år till år och på så sätt kontrollera att doktoranden gör det som hon planerat att göra. I och med detta fungerar planerna som ett mätinstrument och blir en del av institutionens och handledarens styrning eller disciplinering av doktoranden och hennes arbete. Å andra sidan kan de fungera som verktyg för att ta reda på om doktoranden har problem. Adam menar exempelvis att det som är problematiskt blir tydligt trots att studieplanerna inte är speciellt utförliga. Erik legitimerar istället ett icke-användande genom att planerna bara används om det är problem och därför är det ett hälsotecken så länge de inte kommer till användning.

De ansvarigas syn kännetecknas av en tydlig ambivalent inställning och planerna har översatts olika vid olika institutioner. Det går således inte att se några klara skillnader i synen på studieplanerna mellan fakulteterna. Samtidigt som de uppfattas som olika former av verktyg finns en utbredd skepsis och i vissa fall även ett starkt motstånd mot att använda dem. Ibland uppfattas de enbart som en administrativ uppgift, som blanketter eller formulär som måste fyllas i, men som sedan inte används. De blir en formalitet och en ritual som saknar reell betydelse i vardagen. Den nya styrtekniken har därmed bara kommit att påverka institutionernas verksamhetsregim i begränsad utsträckning. Kanske kan denna ambivalens vara ett uttryck för akademins ovana att på ett liknande sätt kontrollera doktorandens arbete eftersom akademien traditionellt snarare framhåller frihet än kontroll.

Hasselberg ser den individuella studieplanen som en form av kontrakt och att detta kontraktstänkande är den mest centrala grunden för det nya normsystem som hon menar håller på att växa fram inom forskarutbildningen.⁶²⁹ Detta är ett system som baserar sig på kvantitet snarare än kvalitet, där exempelvis antalet handledartimmar ska dokumenteras i studieplanen samtidigt som det inte säger något om kvaliteten på handledningen. Hon menar att den grundläggande idén

⁶²⁹ Hasselberg (2005) s 80.

är att forskarutbildningens output kan höjas om kontraktet standardiseras och förtydligas på samma gång som kraven formaliseras. Detta är en tankegång som skulle kunna relateras till forskarutbildningsreformen och regeringens ambition att öka antalet examinationer bland annat med hjälp av förtydligande av ansvar via den individuella studieplanen. Motståndet mot att använda de individuella studieplanerna skulle utifrån Hasselbergs tankar kring ett förändrat normsystem kunna tolkas som ett försök att hålla fast vid det traditionella akademiska normsystemet i en tid av förändring. Samtidigt har intervjuerna inte enbart visat på ett motstånd mot de individuella studieplanerna utan också exempel på att innebörden kan förändras med tiden. Vid en av institutionerna har planerna skiftat från att ha varit ett uttryck för en ren formalitet till att istället ha integrerats i doktorandernas arbetsplanering. Kan detta tolkas som en konsekvens av att ett nytt normsystem faktiskt börjar få fäste vid institutionerna? Eller är det helt enkelt ett uttryck för att ett konkret verktyg blivit tillgängligt att använda inom akademien och att den ansvarige därför uppfattar detta verktyg som välkommet? Akademien tenderar annars att vara relativt oreglerad och saknar generellt gemensamma verktyg när det gäller forskarutbildningen. Slutligen kan man fråga sig om det på något sätt är ”fel” att använda kontrakt inom forskarutbildningen eller är det ett tecken på att akademien allt mer samverkar och influeras av andra sfärer utanför högskolevärlden? Jag återkommer till detta resonemang i det avslutande kapitlet.

Det blir dock tydligt att de ansvariga först och främst ser studieplanerna ur institutionens synvinkel. Det är endast vid ett fåtal tillfällen som de byter perspektiv och betraktar dem från doktorandens håll. De verkar snarare ses som ett verktyg som klargör doktorandens åtaganden än institutionens eller fakultetens. Det är även intressant att notera att samtalet kring den individuella studieplanen inte vid något tillfälle kom att handla om möjligheterna för fakulteten att dra in doktorandernas resurser, vilket regeringen underströk i reformen. Avsaknaden av en sådan diskussion skulle kunna vara ett uttryck för att ett återkallande av resurser ses som ytterst ovanligt eller i alla fall inte tillräckligt betydande för att lyftas fram i diskussionerna.

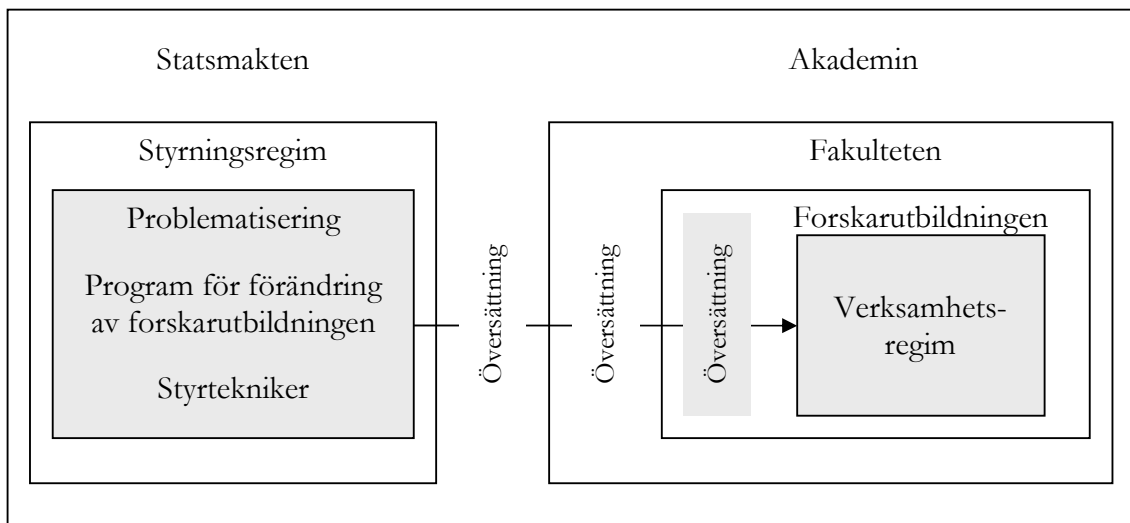
Risken finns att de ansvarigas negativa inställning till de individuella studieplanerna även kommer att påverka doktorandernas uppfattning. Genom forskarutbildningen socialiseras doktoranderna in på det akademiska fältet med dess normer och värderingar. Om planerna presenteras som papperstigar kommer sannolikt doktoranderna också att se dem som lika irrelevanta och som

administrativt extraarbete. Detta kan vara olyckligt med tanke på att de faktiskt kan komma att användas som underlag för att dra in doktorandens resurser. Om doktoranden inte lägger ner något större engagemang eller tid att fylla i dem, kan detta plötsligt komma att ställas emot henne vid en eventuell tvist mellan institution och doktorand. I samma ögonblick som de förändras från en plan till ett kontrakt blir innehållet oerhört viktigt. Ur en ren juridisk synvinkel riskerar detta att få förödande konsekvenser för den enskilda doktoranden. Bara för att de ansvariga inte tog upp dessa scenarion till diskussion, betyder det inte att det inte kan inträffa situationer där planens relevans plötsligt ökar. Då kan det vara bra för både fakulteten, institutionen och doktoranden att deras respektive åtaganden klart och tydligt finns nedskrivna.

AVSLUTANDE DISKUSSION

I det här avslutande kapitlet har jag för avsikt att sammanfatta lärdomarna kring styrningen av den svenska forskarutbildningen utifrån reformen 1998. Avhandlingens resultat kommer att diskuteras utifrån figuren nedan, vilken först presenterades i teorikapitlet. Figuren i sig kan också ses som ett av undersökningens resultat. Den bygger på teoretiska begrepp vilka huvudsakligen är hämtade från governmentalityperspektivet samt Latours begrepp översättning. Syftet är att försöka konkludera vad avhandlingen har studerat, på vilket sätt samt vad den har bidragit med. Förhoppningen är att figuren ska hjälpa läsaren att följa diskussionen kring resultatet som presenteras i kapitlet.

Det omgivande samhället

Figur 3 – Bild över styrningen av den svenska forskarutbildningen

Jag kommer nedan att gå djupare ner i figurens utformning i förhållande till avhandlingens resultat. Diskussionen kommer att röra sig från den vänstra sidan av figuren till den högra.

Effektiviseringen av forskarutbildningen – en upprepad disciplinering

I avhandlingen har forskarutbildningsreformen från 1998 behandlats som regeringens *program* för förändring av utbildningen. Detta program utgör den gråskuggade rutan till vänster i bilden. Det nya politiska programmet innehåller både *problematiseringar* och nya *styrtekniker*. Problematiseringarna skapas eftersom organiseringen av forskarutbildningen inte anses vara tillfredsställande ur politisk synvinkel, utan bedöms vara i behov av förändring. De kan vidare ses som ett sätt att ifrågasätta den etablerade styrningsregimen inom utbildningen samtidigt som de hjälper till att legitimera de föreslagna förändringarna. Tanken är att reformen ska lösa de problem som regeringen har identifierat.

I reformen underbyggs problematiseringarna på flera olika sätt, bland annat används andra organisationers undersökningsresultat. Dessa undersökningar visar på ett beräknat underskott av antalet disputerade i framtiden. Efterfrågan på disputerade förväntas överstiga utbudet och därför behövs fler disputerade på arbetsmarknaden. Regeringen använder sig av dessa kalkyleringar som ett sätt att rättfärdiga förändringarna av forskarutbildningen.

För att kunna tillgodose samhällets ökade behov av forskarutbildad arbetskraft presenterar regeringen således detta program för en *effektiv* forskarutbildning. Syftet är att förbättra effektiviteten genom att höja genomströmningen och antalet examinationer. Statsmakten använder på så sätt de föreslagna förändringarna av forskarutbildningen till att samtidigt försöka påverka den inhemska arbetsmarknadspolitiken. Detta kan ses som ett exempel på att den statliga styrningen inte enbart utgör en styrning *mot* institutioner, som exempelvis akademien, utan också *genom* dem.⁶³⁰ Regeringens ambition är att en effektivisering av forskarutbildningen ska leda till att fler individer disputerar och att fler ska kunna arbeta först och främst utanför högskolan. På så sätt ska näringslivets konkurrenskraft stärkas internationellt och befolkningens välfärd förbättras. Samtidigt förväntas fler lärare inom högskolan att genomgå forskarutbildningen, vilket i sin tur anses främja kvaliteten på grundutbildningsnivå. Effektivitet blir en ledstjärna i reformen, men effektivitet är inte något nytt styrideal vare sig i förhållande till forskarutbildningen eller till akademien i stort. Exempelvis hade redan 1969 års forskarutbildningsreform ambitionen att effektivisera verksam-

⁶³⁰ Jfr Bjuremark (2002) s 22, författarens kursivering.

heten precis som Högskolereformen från 1993, vilken riktade in sig på hela det svenska högskolesystemet. Utfallet av den föregående forskarutbildningsreformen bedöms dock inte vara tillfredsställande nog, utan den sittande regeringen menar att det behövdes ytterligare förändringar i denna riktning. Den förväntade effektiviteten hade ännu inte uppnåtts. Därför återupprepas budskapet om ökad effektivitet ytterligare en gång, även om problematiseringarna och styrteknikerna delvis skiljer sig åt mellan reformerna.

Polariseringen mellan humaniora och naturvetenskap

Både 69- och 98-reformen framhåller ämnesområdena humaniora och samhällsvetenskap som problemområden eller syndabockar. Problemen gäller utformningen av forskarutbildningen men framförallt effektiviteten. I motsats till detta framställs naturvetenskap och medicin som goda förebilder för hur forskarutbildningen bör organiseras. En intressant aspekt av denna framställning är att regeringen, samtidigt som de pekar ut vissa områden som mer lyckade än andra, också mer indirekt förespråkar en viss typ av vetenskapssyn eller vetenskapsideal och därmed också ett visst sätt att organisera forskarutbildningen. Detta utan att de vare sig kommenterar eller resonerar kring vad detta innebär eller vad det kan få för konsekvenser. Vanligtvis bedrivs utbildningen på olika sätt beroende på ämnesområde och dess traditioner. Både kraven på hur själva forskningen utövas och vad denna kan säga om oss och samhället i stort varierar kraftigt mellan dessa områden. Att anpassa all verksamhet efter hur det ser ut inom exempelvis ett laborativt ämne skulle antagligen få både stora och svårhanterliga konsekvenser inom andra ämnen, och vice versa. Det är därför intressant att regeringen försöker ta ett idealt förhållande och lyfta ut det ur sin kontext för att sedan placera detta på andra ämnesområden utan att reflektera över vilka följderna kan bli för vare sig doktoranden, forskarutbildningen eller ämnestraditionen.

Frågan är dock om det överhuvudtaget går att införa en gemensam mall för att driva utbildningen inom akademins alla delar. En annan fråga är om det alls är önskvärt att all forskning ser ut på samma sätt. Bör det finnas olika sätt att skapa kunskap med hjälp av olika tillvägagångssätt och utifrån olika ontologiska samt epistemologiska antaganden eller inte? Reformtexten saknar sådana tankegångar eller resonemang. Istället dikotomiseras vetenskap i en bättre del (naturvetenskap och medicin) och en sämre del (humaniora och samhällsvetenskap). Risken med

detta förfarande är att samma syn förmedlas inte bara till blivande studenter utan till samhället i stort. Det signalerar att den ena typen av vetenskap är att föredra framför den andra. På så sätt premieras kunskap genererad utifrån naturvetenskapliga och medicinska premisser framför samhällsvetenskapliga och humanistiska, vilket i sin tur riskerar att försämra möjligheterna för denna forskning i framtiden.

Som jag skrev i metodkapitlet valde jag den humanistisk och den naturvetenskapliga fakulteten för att kunna se eventuella likheter och skillnader samt för att visa på bredden inom ett och samma universitet. Eftersom ansvaret för forskarutbildningen ligger på fakulteterna förväntade jag mig att det skulle finnas skillnader mellan dem. Som jag nämnde ovan visade forskarutbildningsreformen samtidigt att de två fakulteterna ofta framställdes som motpoler till varandra av statsmakten. Analysen visar att det finns både likheter och skillnader mellan fakulteterna, men att ytterligheterna samtidigt står att finna inom en och samma fakultet. Detta var det resultat som överraskade mig mest. David och Anders, som båda är från den humanistiska fakulteten, kan på flera sätt ses som varandras motsatser. Ur denna synvinkel är det olyckligt att ständigt understryka och fokusera enbart på skillnaderna mellan olika fakulteter och ämnesområden, även om de ansvariga i vissa fall själva ger uttryck för en polarisering av fakultetsområdena. Analyserna mår bra av att nyanseras för att undvika en fortsatt polarisering av ämnesområden. Även om arbetssätten ofta kan se olika ut är det inte alltid så att betoningen av de traditionella akademiska idealen skiljer sig åt. De kan göra det, men det är inte så med säkerhet. I avhandlingen finns det en spännvidd av uppfattningar som sträcker sig från att vilja gå tillbaka till forskarutbildningens gamla system där styrningsregimen fortfarande var tämligen oreglerad från statsmaktens sida, till att vilja öppna upp för en utbildning som mer uttalat vänder sig mot en arbetsmarknad utanför akademien och som bejaktar begrepp som genomskinlighet och rättssäkerhet samt ser akademien som en arbetsplats bland andra.

Det kommer till uttryck en ambivalens mellan mer traditionella sätt att se på forskarutbildningen och nyare tankegångar, inte bara mellan de ansvariga för utbildningen vid de olika institutionerna. Ambivalensen står även att finna inom nästan varje enskild individ. De ansvariga ger ofta uttryck för båda synsätten men i olika frågor. En av de ansvariga uppfattar det exempelvis som positivt att

institutionen ses som en arbetsplats men ser samtidigt en formaliserad arbetstid för doktorander som negativt.⁶³¹ På liknande sätt menar en annan ansvarig att det finns positiva sidor med att utbildningen blir mer strömlinjeformad samtidigt som den ökade tidspressen, som de gemensamma reglerna kring antagning och finansiering medför, riskerar att leda till att doktoranderna inte blir lika bildade idag som tidigare.⁶³² Enligt honom blir en doktorand bildad genom att avvika från avhandlingens huvudsakliga fåra och upptäcka både sidospår och återvändsgränder. Den ökade formaliseringen och snävare tidsgränser riskerar att hindra en sådan utveckling. Här ställs således en ökad formalisering av forskarutbildningen mot möjligheten att bli bildad. Det finns fler liknande exempel på en sådan ambivalens i intervjuerna. De ansvariga för forskarutbildningen kan på så sätt ses som bärare av denna ambivalens.

Denna generellt ambivalenta inställning till styrning är ett av de mest utmärkande dragen i analysen och är ett av avhandlingens tydligaste resultat. Ambivalensen kan ses som ett uttryck för att de försanthållanden som rör den akademiska verksamheten och dess förhållningssätt till statsmakten håller på att omförhandlas. Det pågår en maktkamp mellan olika diskurser när det gäller att tolka och omtolka akademins roll i samhället. Från politiskt håll framhålls en hårdare styrning med hjälp av effektivitet, kvantitativa mått och en forskarutbildning som i större utsträckning är riktad mot en arbetsmarknad utanför högskolan, medan de ansvariga för forskarutbildningen vacklar mellan att bevara utbildningen som den är och att på olika sätt förändra och förnya organiseringen i enlighet med de politiska tankegångarna. Diskurserna interagerar på så sätt med varandra vilket kan leda till en otydlighet i de rådande maktförhållandena. Hade alla varit överens om hur forskarutbildningen ska organiseras, såväl politiker som akademiker, hade en ny diskursiv hegemoni utvecklats. Detta verkar dock inte vara fallet, vilket istället bidrar till de ansvarigas ambivalenta inställning. Äldre och nyare ideal står mot varandra. En omförhandling eller maktkamp av detta slag öppnar samtidigt upp för nya tolkningsmöjligheter som i slutändan kan leda till nya försanthållanden. På så sätt kan en ny och förändrad sanningsregim ta form. Hur denna kommer att se ut får framtiden utvisa.

⁶³¹ Anders, humanistisk fakultet.

⁶³² Erik, humanistisk fakultet.

Styrtekniker för en förändrad styrningsregim

För att uppnå en ökad effektivitet i forskarutbildningen presenterar regeringen en rad olika åtgärder eller *styrtekniker*. En del av dessa tekniker är konkreta och sifferbaserade som exempelvis kvantitativa examensmål och resursfördelning efter måluppfyllelse. Styrningen sker genom att statsmakten sätter upp kvantifierbara mål för universitetet som sedan görs möjliga att mäta och kalkylera samtidigt som de är lätta att utvärdera och följa upp, både från deras egen sida och från lärosätets. De sifferbaserade målen fungerar som ett diagnostiskt instrument och är ett sätt för statsmakten att beräkna och jämföra utbildningarna med varandra och på så sätt se hur bra eller dåligt de fungerar i förhållande till andra lärosäten.⁶³³ Användningen av siffror som styrtekniker gör på så sätt akademien styrbar på ett annat sätt än vad som gjorts tidigare. Prestationerna mäts i siffror som sedan ligger till grund för den framtida styrningen. På liknande sätt används ekonomiska resurser som incitament från regeringens sida för att få lärosätena att vidta egna åtgärder lokalt. Fokus ligger därmed på kvantitet snarare än kvalitet. Att på detta sätt styra med hjälp av siffror är en viktig styrteknik inom det som Rose benämner avancerad liberal styrning och är samtidigt ett uttryck för det som till vardags brukar benämnas som NPM.⁶³⁴ Siffror framstår som neutrala till sin karaktär och gör det lätt att både utvärdera och jämföra olika typer av prestationer.

Att påpeka att lärosätena själva kan och bör genomföra egna uppföljningar och utvärderingar kan ses som ett försök att göra dem mer delaktiga i styrningen av den egna verksamheten. Att få individer och organisationer att styra sig själva är enligt Rose ytterligare ett utmärkande drag för en avancerad liberal styrning. Lärosäten uppmanas till ytterligare självstyrning genom att bland annat delta i diskussioner med statsmakten om de aktuella målsättningarna för verksamheten. På motsvarande sätt anmodas doktoranderna, i och med skärpningen av användningen av de individuella studieplanerna, att vara aktiva i styrningen av sitt eget arbete. Självstyrningen är således en viktig styrteknik inom ramen för forskarutbildningsreformen. Detta skulle i sin tur delvis kunna bero på att den inte är lika påtaglig och kalkylerbar som den sifferbaserade styrningen eller begränsande som exempelvis styrteknikerna kring antagning och finansiering. Istället är den mer indirekt och uppmanande samtidigt som den bjuder in

⁶³³ Jfr Rose (1999) s 197.

⁶³⁴ Rose (1999) s 199.

lärosätena till en dialog. Självstyrningen påminner på så sätt mer om disciplinering än konkret reglering. Den fungerar på flera nivåer samtidigt, från det politiska fältet ned till fakulteten/institutionen samt från fakulteten/institutionen till den enskilda doktoranden och dennes arbete.

Till skillnad från användningen av siffror som diskuterades ovan är andra styrtekniker i reformen, i likhet med självstyrningen, mer indirekta eller implicita till sin karaktär. De syftar snarare till att framhäva betydelsen av vissa områden än att reglera med hjälp av ny lagstiftning, men kan likväl ses som en form av styrning. Genom att lyfta fram och synliggöra vikten av exempelvis god handledning och hur en sådan kan organiseras eller att påpeka att utvecklingen av jämställdheten inom forskarutbildningen noggrant kommer att följas, sker den politiska styrningen med hjälp av disciplinering. Institutionernas/fakulteternas/lärosätenas beteenden förväntas förändras utefter regeringens påpekanden, men utan att de i reformen använder sig av tvingande åtgärder. Istället för hot om tydlig bestraffning, ger statsmakten, i likhet med en avancerad liberal styrning, uttryck för andra styrningsformer som antydningar om framtida repressalier, exempelvis en lägre tilldelning av ekonomiska resurser, om den statliga begäran inte efterföljs.⁶³⁵

Gemensamt för alla de styrtekniker som statsmakten presenterar i sitt program för en effektiv forskarutbildning, oavsett om de är konkreta eller mer implicita, är att de tillsammans med problematiseringarna i första hand riktar sig mot och skapar konturerna för en ny *styrningsregim* för forskarutbildningen.⁶³⁶ Styrteknikerna adresserar ramarna runt omkring utbildningen som exempelvis antagning, finansiering och examensmål medan det mer vardagliga arbetet samt utbildningens innehåll, det vill säga det som utgör forskarutbildningens *verksamhetsregim*, varken diskuteras eller regleras närmare i reformen. Detta är också ett av avhandlingens viktigaste resultat. Av denna anledning är rutan som symboliserar styrningsregimen i figuren på s 223 placerad hos statsmakten medan verksamhetsregimen ligger under akademien. Genom att förändra styrningsregimen strävar regeringen efter att skapa en större nationell likformighet av forskarutbildningen mellan olika lärosäten, fakulteter och institutioner. Likformigheten gäller dock först och främst utbildningens struktur.⁶³⁷

⁶³⁵ Jfr Lövgren (2007) s 17.

⁶³⁶ Jfr Hasselbladh (2008) s 34f.

⁶³⁷ Jfr Hasselbladh (2008) s 185, 193.

Exempelvis begränsas vilken typ av finansiering som de forskarstuderande får ha men återigen inte innehållet i utbildningen, antalet kurspoäng eller avhandlingens längd. På liknande sätt skärps reglerna kring antagningen medan handledningens utformning och omfattning lämnas oreglerad. Gränsen för vad den statliga styrningen vill och/eller kan reglera verkar, av reformen att döma, således gå vid forskarutbildningens verksamhetsregim. Denna lämnas till fakulteterna och institutionerna att själva bestämma över.

En möjlig förklaring till att styrteknikerna stannar vid styrningsregimen och inte reglerar verksamhetsregimen, kan vara att akademien är en komplex organisation med starka och uttalade normer och värderingar. Såväl programmet som dess problematiseringar och styrtekniker är skapade inom ramen för en politisk logik. Denna består i sin tur av normer och värderingar som på många sätt skiljer sig åt från den traditionella akademiska logiken, även om de båda logikerna också influeras av varandra. Det humboldtska idealet med honnörsord som akademisk frihet och autonomi har präglat de svenska universiteten sedan 1800-talet och intervjuerna med de ansvariga för forskarutbildningen visar att Mertons ideal för vad som ska uppfattas som god forskning i någon mån fortfarande gör sig gällande. Den akademiska kulturen präglar även forskarutbildningen och såväl gårdagens som dagens doktorander socialiseras in i denna kultur. Forskarutbildningen vidarebefordrar på så sätt de normer och värderingar som bygger upp vetenskapens syn på sig själv till doktoranderna vilket i sin tur, utifrån Foucaults synsätt, kan ses som ett sätt att lära individer att styra sig själva utifrån en viss logik. I den akademiska kulturen finns det traditionellt sett även ett visst avståndstagande gentemot både statsmakten och *det omgivande samhället*.⁶³⁸ Även om de svenska universiteten och högskolorna organisatoriskt sett är myndigheter och därmed lyder under riksdag och regering, är de relativt vana vid att kunna utöva sin verksamhet utan allt för mycket styrning från statsmakten. Det är även en sådan autonomi som Mintzberg menar är utmärkande för en professionell byråkrati som akademien.⁶³⁹ Samtidigt är ett visst mått av statlig styrning oundvikligt. Balansgången mellan att styra tillräckligt men inte för mycket kan således vara svår.⁶⁴⁰

⁶³⁸ Det omgivande samhället symboliseras av den största rutan i figur 3 som omgärdar både politik och akademi.

⁶³⁹ Mintzberg (1973) s 357.

⁶⁴⁰ Jfr Rose (1995) s 51.

På samma gång är det värt att poängtera att varken den politiska eller och den akademiska logiken är opåverkad av externa influenser, de är föränderliga snarare än statiska till sin karaktär. Båda har i varierande utsträckning påverkats av exempelvis ett marknadstänkande. De traditionella akademiska normerna och värderingarna är inte heller oemotsagda. Som vi såg i det tredje kapitlet menar många forskare att den akademiska logiken är i behov av kompletteringar som bättre svarar upp mot dagens ökade samverkan med exempelvis politik och näringsliv.⁶⁴¹ Samverkan med såväl statsmakten som det övriga samhället verkar ha ökat och detta ställer andra krav på akademien än tidigare. Den statliga styrningen och de nya normer som detta för med sig uppfattas inte som helt negativ av de ansvariga för forskarutbildningen. Styrningen tillför flera positiva aspekter, exempelvis kan det vara bra att avhandlingen inte längre ses som ett livsverk, det är positivt att de som antas till utbildningen verkligen har kapacitet att bli klara och det är bra med en ökad genomskinlighet och rättssäkerhet i systemet.

Oavsett om reformeringen av forskarutbildningen i huvudsak uppfattas som positiv eller negativ kan den ses som ett exempel på ett möte mellan olika logiker och ett uttryck för en pågående omförhandling av rådande försanthållanden. Reformen är präglad av en politisk logik som på flera sätt har hämtat inspiration från NPM-tankar och kan samtidigt ses som ett uttryck för en avancerad liberal styrning. Den är skriven utifrån politiska ambitioner och i en politisk kontext. Reformen översätts sedan in i en akademisk kontext, vilket pilen i figur 3 försöker visa, med en stark akademisk logik som utmärker forskarutbildningens verksamhetsregim. Även om vi kan anta att den politiska ambitionen är att förändringarna av styrningsregimen också ska påverka och förändra verksamhetsregimerna, finns det inga entydiga tecken på att gränsen mellan dessa två regimer än så länge skulle vara på väg att luckras upp.⁶⁴² Snarare möter gamla ideal nya, vissa införlivas och andra avfärdas.

Målkonflikter och paradoxer

Avhandlingen har inte bara visat på hur möten mellan olika logiker, utan också hur traditionella normer, ibland krockar med nya ideal. En av avhandlingens slutsatser är att det verkar ha uppstått flera paradoxer eller målkonflikter inom

⁶⁴¹ Se exempelvis Ziman (2000) samt Etzkowitz (2002).

⁶⁴² Vilket är fallet inom den svenska sjukvården enligt Hasselbladh (2008) s 193s.

ramen för forskarutbildningen. Den första kan relateras direkt till reformen och statsmaktens syfte att effektivisera forskarutbildningen. Regeringen betonar att det behövs fler disputerade i samhället, både inom och utanför högskolan. De ansvariga för forskarutbildningen upplever dock att antalet doktorander har minskat under den senaste tiden, främst på grund av de förändrade ekonomiska förutsättningarna.⁶⁴³ Nya styrtekniker kring antagning och finansieringen av doktorander tillsammans med bland annat en kärvare ekonomi på fakultetsnivå samt vissa forskningsråds ovilja att finansiera forskarstudier, har medfört att färre kan antas.⁶⁴⁴ Reformen har på så sätt fått oanade eller oväntade konsekvenser som verkar gå stick i stäv med det ursprungliga syftet.⁶⁴⁵ Den minskande skaran doktorander leder i sin tur till ytterligare målkonflikter. I intervjuerna ställs en ökad volym på forskarutbildningen i motsatsförhållande till ett tryggare anställningsförhållande för doktoranden. Den förbättrade anställningssituationen bidrar till att färre doktorander kan antas eftersom den anställning som statsmakten, och ibland även fakulteterna, förordar är dyr för institutionerna. Det finns andra alternativ som inte är lika kostsamma, men dessa ger samtidigt sämre sociala förmåner för doktoranden, vissa av dem ger inget socialt skyddsnet överhuvudtaget. En mer ekonomisk och social trygghet för doktoranden riskerar således att krocka med det politiska målet att anta fler studerande till forskarutbildningen.

Ytterligare en målkonflikt, som också kan relateras till den minskade volymen på utbildningen, är en situation där institutionens explicita intressen ställs mot doktorandens. På vissa institutioner är man beroende av att de forskarstudierande undervisar på grundutbildningsnivå inom ramen för sin doktorandanställning. När antalet minskar får färre doktorander ta på sig en större del av undervisningen, oavsett var i sin avhandlingsprocess de befinner sig. I förlängningen riskerar en sådan situation att leda till att kvaliteten på grundutbildningen kommer att vägas mot kvaliteten på forskarutbildningen.

Avhandlingen visar även på målkonflikter som inte är lika starkt förknippade med utbildningens volym. Detta gäller synen på forskarutbildningen som

⁶⁴³ Som vi såg i de sammanfattande slutsatserna i kapitel 7 behöver regeringens mål och det minskade antalet doktorander inte nödvändigtvis vara en motsättning, i alla fall inte på kort sikt.

⁶⁴⁴ Enligt SCB:s statistik *Doktorandnybörjare 1977-2008* sjönk det totala antalet doktorander något efter reformen 1998 för att sedan öka fram till 2003. Mellan 2003 och 2007 sjönk antalet nybörjare återigen, från 3848 doktorander till 2979. Statistiken från 2008 visar att antalet doktorander åter har ökat med 226 personer. Trots detta ligger det totala antalet under 1998 års nivå på 3516 doktorander. www.scb.se (2009-10-21).

⁶⁴⁵ Jfr Foucault (1980) s 195f.

antingen kall, utbildning eller arbete. Uppdelningen mellan kall och utbildning kan bland annat ledas tillbaka till det humboldtska idealet där forskare inte var något man utbildades till utan föddes till, och där fokus i forskarutbildningen var den personliga mognaden. Detta synsätt kan ses i motsats till det amerikanska systemet med en tyngdpunkt på forskarutbildningen som just en utbildning och där avhandlingen ses som ett körkort, som i sin tur visar på de kunskaper doktoranden har samlat på sig. Både forskarutbildningsreformen från 1969 och 98-reformen visar på den politiska viljan att sträva efter en utbildning som i större utsträckning liknar de amerikanska graduate schools. I den senaste reformen tar sig detta uttryck bland annat genom framhävandet av forskarskolor. Det finns dock en tredje aspekt kring forskarutbildningen som kommer fram i reformen. Regeringen presenterar samtidigt styrtekniker som förstärker utbildningens arbetsrättsliga karaktär. Regelverket runt forskarutbildningen förvandlar utbildningen till mer av ett arbete än tidigare, och de forskarstudierande som får en anställning som doktorand går plötsligt från studiearbete till lönearbete med alla de fördelar som det för med sig. Alla dessa tre aspekter av eller synsätt på forskarutbildningen kommer till uttryck i intervjuerna med de ansvariga.

Ett sista exempel på en målkonflikt som tar sig uttryck i intervjumaterialet gäller den övergripande styrningen av akademien som organisation. Detta är en konflikt som kan tolkas som ett motsatsförhållande mellan en kollegial styrning och en mer ”professionell styrning”. Konflikter är inte specifikt knutna till forskarutbildningsreformen som de övriga målkonflikterna ovan, men dyker lika väl upp i intervjuerna. Här uttrycks ett motstånd mot att införa en mer professionell styrning av akademien som inte baserar sig på kollegialitet. En av de ansvariga menar till och med att en sådan styrning skulle vara ”början på slutet” när det gäller akademien.⁶⁴⁶

På ett liknande sätt uttrycks irritation över ett ökat linjeorganisationstänkande när det gäller styrningen av lärosätet.⁶⁴⁷ Att styra universitetet som en linjeorganisation anses leda till en ökad detaljstyrning och en stor fokus på siffror. Samtidigt finns en skeptisk hållning till både den centrala administrationen som anses driva denna tanke och till arbetsuppgifter som på institutionsnivå uppfattas som administrativa, exempelvis de individuella

⁶⁴⁶ Martín, humanistisk fakultet.

⁶⁴⁷ Anders, humanistisk fakultet.

studieplanerna. Administration uppfattas som något som ligger utanför forskningens egentliga uppdrag och forskare som väljer en administrativ karriär anses snart förlora kopplingen till forskningen och förståelsen för dess förutsättningar.⁶⁴⁸ I relation till detta resonemang framkommer en intressant slutsats i Bjuremarks avhandling. Hon menar att den styrning som idag utövas i namn av akademisk kollegialitet innebär att den nya liberala styrningen har smugits in bakvägen och att personerna inom dekanrådet styr sig själva och sitt universitet i enlighet med förutbestämda och politiskt uppsatta mål.⁶⁴⁹ Detta skulle innebära att förändringen av styrningen av akademien i riktning mot en mer liberal styrningsmentalitet pågår, men sker långsamt med ett litet steg i taget. Akademien förändras inte över en natt. På ett liknande sätt kommenterar Mintzberg mer generellt möjligheten att införa förändringar inom professionella byråkratier:

Change in the Professional Bureaucracy does not sweep in from new administrators taking office to announce major reforms, nor from government technostructures intent on bringing the professional under control. Rather, change seeps in, by the slow process of changing the professionals – changing who can enter the profession, what they learn in its professional schools (ideals as well as skills and knowledge), and thereafter how willing they are to upgrade their skills.⁶⁵⁰

Att reformera på initiativ av den politiska sfären, med hjälp av stora genomgripande förändringar i snabb takt, fungerar inte enligt Mintzberg. Förändringar smyger sig sakta in i en professionell organisation, exempelvis genom att ändra vägarna in i professionen, dess ideal och det som lärs ut på utbildningen. Som vi har sett i forskarutbildningsreformen väljer statsmakten att inte reglera eller förändra innehållet i utbildningen, detta styrs och kontrolleras av forskarprofessionen självt. Däremot introducerar den styrtekniker som riktar sig mot antagning och finansiering, områden som villkorar vem/vilka som kommer in på utbildningen och framförallt under vilka ekonomiska premisser. Utifrån Mintzbergs resonemang skulle regeringens program kunna ses som ett försök att inte enbart förändra förutsättningarna för forskarutbildningen utan också som ett första steg för att förändra förutsättningarna för hela den svenska forskarprofessionen. Genom att styra vilka som kommer in på utbildningen

⁶⁴⁸ Anders, humanistisk fakultet.

⁶⁴⁹ Bjuremark (2002) s 330.

⁶⁵⁰ Mintzberg (1979) s 379.

påverkas också vilka som kommer ut ur den och i slutändan vilka som blir framtidens forskare. Om de normer och värderingar som präglar forskarutbildningen förändras och i större utsträckning influeras av politik och näringsliv, skulle detta kunna öppna upp för att de nya forskarna i sin tur bär med sig dessa nya normer och värderingar ut i sitt arbetsliv både inom och utanför högskolan. På så sätt kan den akademiska logiken med tiden förändras och utvecklas.

Disciplinerad översättning

I och med att statsmaktens program och styrtekniker i första hand riktar sig mot forskarutbildningens styrningsregim, det vill säga den vänstra skuggade delen av figuren på sidan 223, öppnar det upp för många olika möjligheter för fakulteterna och institutionerna att *översätta* dem efter den egna praktikens lokala förutsättningar, den högra skuggade delen av figuren. Figuren visar att översättningarna sker på olika nivåer och i flera led inom akademien. Eftersom många fakulteter delegerar ansvaret för forskarutbildningen till institutionerna öppnar det också upp för stora möjliga variationer av översättningar av reformen. Detta kan till viss del förklara att det bitvis finns skillnader i utformningen av forskarutbildningens verksamhetsregimer mellan olika institutioner och ämnesområden.

Latour framhåller att översättningen alltid är i händerna på människor. De kan i sin tur välja att modifiera texten, avleda den, lägga till något till den eller kanske lägga beslag på den.⁶⁵¹ I det här fallet läses och översätts innehållet i reformtexten av individer på såväl fakultets- och institutionsnivå som på universitetet centralt.⁶⁵² Översättningarna av reformen påverkas av de lokala förhållandena både på fakulteten och på de enskilda institutionerna, vilket gör att förändringarna i slutändan kan komma att bli annorlunda än vad statsmakten förutspått. Översättningsproblematiken skulle även kunna vara en förklaring till att flera förslag till förändringar, exempelvis kravet på ökad effektivitet, förekommer i båda forskarutbildningsreformerna trots att det är nästa 30 år emellan dem.

⁶⁵¹ Latour (1998) s 44.

⁶⁵¹ Hasselberg (2005) s 79.

⁶⁵² Fokus för denna avhandling har varit översättningen på institutionsnivå vilket i sin tur öppnar upp för ytterligare forskning kring hur översättningen sker på både fakultetsnivå samt central nivå.

Användningen av individuella studieplaner är ett exempel på hur politiska påbud kan komma att översättas på institutionsnivå. I reformen ser regeringen studieplanerna som ett sätt att förtydliga ansvarsfördelningen mellan fakultet, institution och doktorand samtidigt som de underlättar möjligheterna att dra tillbaka doktorandens resurser. Studieplanerna förvandlas då från ett internt uppföljnings- och planeringsverktyg till ett juridiskt kontrakt i NPM-anda. Hasselberg menar att detta kontraktstänkande har blivit karaktäristiskt för forskarutbildningen efter 1998-reformen.⁶⁵³ I viss utsträckning uppfattas studieplanerna också som ett kontrakt av de ansvariga för utbildningen, eller i alla fall så nära ett kontrakt man kan komma inom ramen för forskarutbildningen. Däremot verkar det, mot bakgrund av intervjuerna, vara så att det är doktorandens förpliktelser som står i fokus, inte institutionens eller fakultetens. Detta gör att det går att ifrågasätta hur ömsesidigt detta kontrakt är, då rättigheterna många gånger tenderar att stå på institutionens sida och skyldigheterna på doktorandens. Som reformen påpekar befinner sig doktoranderna i en beroendeställning i förhållande till handledare och institution, vilket gör att det kan vara svårt att sätta sig emot eller protestera mot det som skrivs in i planerna, även om de inte delar exempelvis handledarnas uppfattning.

Vid alla de åtta institutionerna skrivs individuella studieplaner. Detta innebär att planerna gått från att vara en styrteknik till att bli en etablerad styrpraktik. Översättningarna ser dock olika ut mellan institutionerna och fakulteterna. De ansvariga för forskarutbildningen uppfattar studieplanerna som allt från ett planerings- och kontrollinstrument till en problemindikator och i något fall en papperstiger. Hur de uppfattas och hur de används visade sig bitvis vara två helt olika saker. Det är bara i undantagsfall som de ansvariga menar att studieplanerna kommer till användning eller fyller någon praktisk funktion när de väl är skrivna. Detta skulle kunna ses som ett uttryck för att akademien fortfarande är ovan vid att hantera kontrakt inom ramen för forskarutbildningen och det marknadsliknande tankesätt som detta för med sig.

De ansvariga ger uttryck för en tydlig ambivalens när det gäller de individuella studieplanerna, precis som i deras förhållande till politisk styrning av forskarutbildningen i allmänhet. Ambivalensen i förhållande till de individuella studieplanerna och hur de har översatts kan naturligtvis bero på en mängd olika faktorer. En möjlig förklaring är återigen vilka normer och värderingar som råder

⁶⁵³ Hasselberg (2005) s 79.

på institutionen och hur starka dessa är. Det kan också bero på varifrån kraven på förändring ursprungligen kommer. Mintzberg påpekar att de som arbetar i en professionell byråkrati ofta är vana vid att beslut initieras och fattas på lokal nivå, det vill säga bottom-up.⁶⁵⁴ En politiskt initierad reform kan å andra sidan ses som ett uttryck för en top-down styrning där en extern aktör, i detta fall regeringen, fattar besluten. En sådan styrning kan leda till motstånd hos de professionella, vilket det också finns tydliga exempel på i intervjuerna.

Ambivalensen och hur användningen av de individuella studieplanerna har översatts, kan också bero på exempelvis hur länge den ansvariga för forskarutbildningen har haft positionen som ansvarig, hur säker han/hon känner sig i den rollen samt vilken legitimitet denna har på institutionen. Akademin kan generellt delas in i två parallella hierarkisystem, ett administrativt och ett professionellt. Att vara ansvarig för forskarutbildningen innebär en mer administrativ yrkesroll inom den administrativa hierarkin. Samtidigt finns det stundtals en tvetydig attityd i förhållande till just administration i intervjuerna. En individs ställning inom det administrativa systemet kan samtidigt påverkas av positionen inom den professionella. Att exempelvis vara professor ger mer dignitet och innebär ett större vetenskapligt kapital än att ”enbart” ha en doktorstitel.⁶⁵⁵

Återigen kan ambivalensen kopplas till och ses som ett uttryck för att det pågår omförhandlingar kring försanthållanden när det gäller akademins och forskarutbildningens roll i samhället, vilket diskuterades ovan. När nya tolkningsmöjligheter öppnas upp blir maktförhållanden otydliga. Detta i sin tur gör positionerna flytande, vilket bidrar till ambivalensen hos de ansvariga. Att inte använda de individuella studieplanerna kan också ses som att hålla kvar sina positioner i omförhandlingen och inte ge efter för NPM-inspirerade styrtekniker.

Ett sätt att se på översättningarna i avhandlingen är att se dem som ”disciplinerade översättningar”. Med detta menar jag att den som översätter den politiska styrtekniken måste vara bekant och i viss utsträckning kunna behärska både det lokala akademiska språket och det politiska, varifrån budskapet kommer. De ansvariga måste på så sätt vara disciplinerade med statsmakten för att kunna översätta och överföra styrteknikerna till den egna verksamheten.

⁶⁵⁴ Mintzberg (1979) s 360.

⁶⁵⁵ Se exempelvis Pierre Bourdieu (1996) *Homo academicus*. Eslöv: B. Östlings bokförlag, Symposion.

Avhandlingen visar att budskapen om en effektiv forskarutbildning har upprepats många gånger från statsmaktens sida, ett exempel är den föregående reformen från 1969. En sådan kontinuerlig återupprepning bidrar till disciplineringen av både akademien och forskarutbildningen och i slutändan översättningen av reformen.

Förhållandet mellan akademi och statsmakt

Slutligen är det intressant att ställa sig frågan om hur mycket autonomi som akademien bör åtnjuta i förhållande till både statsmakten och det omgivande samhället, eller omvänt, hur mycket påverkan stat och samhälle bör ha på akademien och forskarutbildningen. I vissa fall tenderar den akademiska friheten och autonomin att omtolkas till att inte enbart gälla friheten att välja vad man som forskare vill studera samt hur denna forskning förs ut, utan en frihet från all form av reglering eller styrning överhuvudtaget. Med universitet som organisationsmässigt är statliga myndigheter är detta svårt att tänka sig.⁶⁵⁶ Ibland porträtteras akademien som ett elfenbenstorn, där forskare sitter ensamma på sina kammare och producerar det som brukar kallas för vetenskap, fristående från den resterande världen. Den typen av forskning är nog mer sällsynt idag än tidigare. Det är få personer som kan ställa sig utanför konkurrensen om forskningsmedel och isolera sig från omvärlden. Motsatsen till denna bild är forskning som enbart genomförs och finansieras på uppdrag av externa intressenter, där forskningen framstår som ett konsultuppdrag. Var går då gränsen för den akademiska friheten kontra den statliga styrningen samt näringslivets påverkan? Måste forskarutbildningen ha samma ramar oberoende av ämnesområde eller skulle varje fakultet kunna ställa upp sina egna regler? Svaret på dessa frågor ligger utanför avhandlingens empiri, men frågorna är likväl viktiga. Klart är dock att 1998 års reform gett utbildningen andra förutsättningar att verka inom än vad som fanns tidigare.

⁶⁵⁶ I den statliga utredningen *Självständiga lärosäten*, SOU 2008:104, som nämnts tidigare, diskuteras organisationsformen för landets universitet och högskolor. Om denna kommer att ändras från att vara statliga myndigheter är ännu oklart.

Avhandlingens bidrag och behovet av fortsatt forskning

Avhandlingen har bidragit till att sätta både forskarutbildningen och akademien i fokus för vetenskapliga studier. Ofta genomförs utvärderingar av lärosätenas kurser och utbildningar, mer sällan studeras verksamheten utifrån ett kritiskt organisationsperspektiv. Figuren som presenterats både i teorikapitlet och i början av detta kapitel kan på så sätt uppfattas ett bidrag till den teoretiska diskussionen. Bidraget består inte så mycket av figurens rutor i sig utan i relationerna mellan de teoretiska begreppen och den empiri som studerats, exempelvis förhållandet mellan styrnings- och verksamhetsregimen det vill säga den statliga reformeringen av forskarutbildningen och den akademiska verksamheten. Den är således ett resultat av en empirisk undersökning av forskarutbildningen.

Det bör dock påpekas att det finns flera aspekter i figuren som jag inte har kunnat inkludera i denna avhandling. Som jag kort berörde i metodkapitlet finns det material som jag valde bort för att kunna avgränsa undersökningen, exempelvis djupare analyser av forskningspropositioner, statliga utredningar, regleringsbrev och så vidare. Detta öppnar upp för fortsatta vetenskapliga undersökningar med både akademien och forskarutbildningen som studieobjekt. Förutom möjligheter att exempelvis jämföra nya och gamla universitet finns det också möjligheter för framtida forskning att ta ett bredare grepp, vilket skulle kunna innefatta intervjuer med exempelvis handledare, prefekter, dekaner eller rektor. På så sätt skulle både kunskapen om och bilden av den svenska forskarutbildningen bli än mer nyanserad. Akademien är ett fält där det fortfarande finns mycket för forskningen att arbeta vidare på.

Figuren kan med fördel även användas för att studera förändringar av andra typer av organisationer som befinner sig i eller har genomgått en organisationsförändring. En organisations verksamhetsregim samt de normer och värderingar som gör sig gällande där skiljer sig åt från organisation till organisation. Likaså gör dess relation till staten. De teoretiska begreppen kan användas för att vägleda analysen vilket i sin tur skapar en liknande figur, men där begreppen förhåller sig annorlunda till varandra. Figuren visar därmed på ett möjligt tillvägagångssätt för att studera politiskt initierade förändringar.

Den här avhandlingen har slutligen försökt att ge perspektiv på den statliga styrningen av forskarutbildningen utifrån reformen 1998 och hur denna styrning uppfattas inom verksamheten idag. Min förhoppning är att det teoretiska perspektivet har bidragit till att studera akademien och forskarutbildningen på ett annorlunda sätt än vad som gjorts tidigare och att nya aspekter därmed har belysts.⁶⁵⁷ Begreppen erbjuder möjligheter att analysera styrning och därmed maktutövning, utan att sätta implementeringsprocessen i centrum och istället studera både konkreta och implicita styrtekniker samt hur dessa översätts lokalt. Därmed är det möjligt att gå bortom uppfattningarna om reformen ska anses vara lyckad eller inte.

Jag har valt att komplettera governmentalityperspektivet med tankegångar hämtade från bland annat Bruno Latour. Detta eftersom jag saknade verktyg för att studera vad som händer med reformens styrtekniker när det möter den akademiska verksamheten hos det detta perspektiv. Tillsammans har dessa begrepp utgjort min verktygslåda i analysen. Som vi har sett i avhandlingen är organiseringen av en verksamhet betydelsefull för hur översättningarna ser ut. Akademien kan i många fall ses som en professionell byråkrati med allt vad detta innebär i form av en stark forskarprofession och ett självständigt arbetssätt i förhållande till statsmakten. Om akademien istället hade varit en maskinbyråkrati, vilken kännetecknas av ett mer rutinartat arbete med standardiserade arbetsprocesser och en mer eller mindre besatthet av kontroll som genomsyrar hela organisationen, hade översättningen antagligen skett på ett annat sätt.⁶⁵⁸ Kanske hade den varit mer mottaglig för styrtekniker som inspirerats av NPM än vad den är idag och kanske hade motståndet då tagit sig annorlunda uttryck.

Avhandlingen har fokuserat på forskarutbildningen, samtidigt säger den inte enbart något om själva utbildningen utan också om det svenska högskole-systemet som helhet. Den har visat på många av de normer och värderingar som präglar akademien i stort och hur dessa blandas och ibland krockar med nya. Den säger även något om hur universitetet fungerar som organisation, om hur politisk styrning uppfattas mer generellt och visar även på att autonomi fortfarande ses som ett viktigt värde som många är villiga att kämpa hårt för att behålla.

⁶⁵⁷ Med undantag för Bjuremarks licentiatuppsats och avhandling som båda studerat styrningen inom akademien med hjälp av detta perspektiv.

⁶⁵⁸ Mintzberg (1979) s 314ff .

Att akademien förändras och i viss utsträckning anpassar sig efter det omgivande samhället är dock inget nytt fenomen.⁶⁵⁹ Det har den alltid gjort i större eller mindre utsträckning. Samtidigt förändras ständigt förutsättningarna för att bedriva den verksamhet som universitet och högskolor ansvarar för. Under det senaste decenniet har exempelvis uppkomsten av industri- och företagsdoktorander blivit en del av den svenska forskarutbildningens vardag. Dessa doktorander kan bland annat ses som ett uttryck för akademins tredje uppgift, eftersom de delvis eller helt finansieras av det företag där de har sin ursprungliga anställning. Forskarutbildningen har på så sätt kommit att bli en arena för samverkan mellan akademi och omgivande samhälle. Detta innebär också nya utmaningar. Företagen som finansierar en av sina anställda för att doktorera ställer i många fall andra krav och har andra förväntningar på utbildningen och doktoranden än akademien i stort. Hur stort inflytande det övriga samhället kommer att ha och hur detta inflytande kommer att påverka forskarutbildningen är en fråga för den framtida forskningen.

Slutligen hoppas jag att avhandlingen har bidragit till en ökad kunskap kring och bättre förståelse av såväl den svenska forskarutbildningen som akademien. Ämnet är dock långt ifrån utforskat. Snarare är det så att forskningen kring högskolesektorn, och då framförallt om forskarutbildningen, på många områden fortfarande är knapp. I många fall studeras premisserna för antingen grundutbildningen eller forskningen, och i detta glöms ofta steget däremellan bort. Detta trots att doktoranderna befinner sig i en både intressant och unik situation mellan utbildning och arbete. Det finns fortfarande mycket kvar att undersöka och jag hoppas att andra forskare, såväl som statsmakten, inser vikten av att fortsätta initiera forskningsprojekt med akademien som studieobjekt. Universiteten och högskolorna är arbetsplatser, även om de sällan framställs på det viset. För att kunna belysa akademins komplexitet, krävs således ytterligare forskning.

⁶⁵⁹ Bauer et al. (1999) s 13.

SUMMARY

Introduction

This thesis focuses on a politically initiated change of academia, that is, the 1998 reform of Swedish graduate studies and how the reform influenced the organization of the studies.⁶⁶⁰ At that time it had been nearly 30 years since the previous reform had been carried out. The spotlight was on higher education and research as a source of future prosperity and development. The advantage of research to society came to be a subject of debate at the same time that the regional political significance of universities and their possibilities to stimulate both growth and free enterprise was discussed. Sweden would be transformed from an industrial nation to a full-fledged knowledge nation, which placed educational policy at the center of focus.⁶⁶¹

In spite of the fact that the university sector has a prominent place in the overall social debate, a review of earlier Swedish research shows that graduate studies are seldom examined on the organizational level and even less often from the perspective of governing. The present thesis thus aims to study the political governing of graduate studies with its point of departure in the graduate study reform. Another aim is to study organizational changes in universities. More concretely, this has to do with studying how the political governing of graduate studies has been translated or adapted to local activities on the department level. The thesis investigates both how governing is understood by the people who are responsible for graduate studies at eight departments at Gothenburg University and also goes more deeply into studying one of the reform's measures or governing techniques, that is, the intensification of the use of individual study plans and how this has been translated into practice.

⁶⁶⁰ Prop. 1997/98:1.

⁶⁶¹ Benner (2001) p 34.

Theoretical points of departure

The theoretical framework uses a Governmentality perspective that focuses on different types of governing and exercise of power. As Foucault himself was not able to develop the perspective before his death, the thesis builds to a great extent on Nikolas Rose's, Peter Miller's and Mitchell Dean's interpretations and the treatment of their perspectives by Eva Bejerot and Hans Hasselbladh, among others. I have also chosen to use Bruno Latour's concept of "translation" in the analysis to show what happens with the reform on a local level.

Foucault's concept of power forms the basis of the perspective chosen. According to Foucault, there is no power in any substantial or essential sense; power is instead relational in character. This means that power is exercised according to relations between forces. Power shall also be seen as both positive and productive. It produces, directs and coordinates discourses, knowledge and individuals' actions. At the same time that power is productive, it is also positive, as it can function to stimulate and encourage; it has as its task to foster. Foucault also has a special view of the relationship between power and knowledge.⁶⁶² The two are linked together and presuppose one another. Further, the concept of discourse is strongly associated with Foucault and his work. A discourse gives the framework for what is conceivable, what can be said and what can be understood as truth in a certain time period. It is on the basis of this view of power that the Governmentality perspective takes its point of departure.

The concept of Governmentality can in turn be divided into two parts, "governing" and "mentality", which can be likened to modes of thought. Governing always contains an attitude toward or understanding of the object that shall be governed and includes a conscious attempt to decide over or govern human behaviour in one way or another. At the same time, governing means not only how we can exercise power over others, over specific units or organizations, but also how we to some extent also govern ourselves (self-government).⁶⁶³ Governing thus includes a self-regulating function where individuals participate in the governing and govern themselves according to norms that form their behaviour.

⁶⁶² See Foucault (1980).

⁶⁶³ Dean (1999) p 12.

Governing in the Governmentality perspective includes both federal governing and many other forms of governing that focus on regulating, sanctioning and normalizing individuals' behaviour. This larger view of forms of governing is a part of what Rose and Dean call "advanced liberalism". A nearly inseparable part of advanced liberal governing is discipline. Disciplinary measures are swaddled in norms and values that the individual then voluntarily complies with.

The focus of the thesis is political governing, which is a very concrete and powerful form of governing. The analyses of this employ several theoretical concepts: regimes of practices, regimes of government, problematization, programmes of government, techniques of rule and translation. Together, these concepts make up the "tool box" of this thesis. On this basis I have formulated the following questions:

- 1) How are graduate studies problematized in the graduate study reform?
- 2) What new techniques of rule are presented, how are they motivated and how are they intended to make graduate study more effective?
- 3) How do individuals who are responsible for graduate studies understand and conduct themselves toward the governing of the studies at the different institutions?
- 4) How have the new changes in the individual study plans that are expressed in the graduate study reform been translated into regimes of practices?

Change in the university's role in society

The Swedish university of today largely has its roots in Wilhelm von Humboldt's establishment of the university in Berlin in 1810. The guiding light was education and seeking knowledge for the sake of knowledge; values such as freedom, independence and creativity came to characterize academia and research. The Humboldtian ideal that was developed came to be characterized by an autonomous and specialized research oriented university. The set of norms that historically have come to be associated with the Humboldtian university have been formulated more concretely by researcher Robert Merton. He distinguishes four institutional imperatives (norms of science) which he claims form the basis for the ethos of science: Communalism, Universalism, Disinterestedness and

Organized Scepticism (CUDOS). These imperatives are something that researchers, according to Merton, must constantly take a position to so that research will be able to be seen as “good science”, and for it to be accepted by the research community and society in general. The research community seems however to be relatively in agreement that academia is under transformation and that Merton’s imperatives need to be supplemented with new norms to better be able to capture the context in which scientific knowledge is produced today. John Ziman speaks for example about the growth of post-academic science.⁶⁶⁴ Henry Etzkowitz describes in turn the changes the role of academia in society with the so called “triple helix” model, where the university has received a new role in society as entrepreneur and node in innovation processes.⁶⁶⁵ Last but not least, Gibbons et al. have chosen to speak about a change in knowledge production from Mode 1 to Mode 2.⁶⁶⁶

Several of the new complementary norms that Ziman and others suggest seem to have found their inspiration in both politics and economics. The relationship between politics and academia can thus be supposed to have changed in recent decades, toward what seems to be a closer cooperation than earlier, or in any case toward a greater mutual dependency. Graduate studies are in the middle of this transformation. On the basis of the discussion of the norms and values that traditionally characterize academia, it is interesting to see whether the graduate study reform takes consideration to the traditional Humboldtian ideal, or whether newer norms and values are suggested, and what position the people who are responsible for graduate studies on the institutional level take to this.

Federal governing of universities, research and graduate studies

During the 1990s, research policy came to play a central role among the governors.⁶⁶⁷ Sweden was to strengthen its role as a knowledge nation. During this decade, the governing of universities and colleges and the right of decision were decentralised. The employee structure and management organization were also changed in an attempt to make the governing of universities more

⁶⁶⁴ Ziman (2000) p 78ff.

⁶⁶⁵ Melander (2006) p 63.

⁶⁶⁶ Gibbons et al. (1994) and Nowotny et al. (2001).

⁶⁶⁷ Benner (2001) p 34 and Benner (2000) p 98.

“professional” in character. The governing of academia was inspired at the same time by thinking taken from New Public Management (NPM). The introduction of new governing techniques from NPM meant among other things a transition from management by rules to management by objectives. Overall, this caused there to be a greater focus on measurements of effectiveness, evaluation and follow-up as well as the introduction of different market mechanisms.⁶⁶⁸ For example, the distribution of resources came to be based to a greater extent on performance by linking the distribution on the undergraduate level to the number of students who graduated. Students’ freedom of choice should be made greater, which would lead to greater competition between universities.

The existing federal control of graduate studies in Sweden consists more concretely of legislation, official documents and distribution of direct government funding for research and graduate studies. With respect to legislation, studies are regulated by the Higher Education Act⁶⁶⁹ and the Higher Education Ordinance⁶⁷⁰. Once per mandate period, the current government presents a research proposition with proposals for changes in the area of research and graduate studies. The Swedish National Agency for Higher Education and the Swedish National Audit Office then checks that universities and colleges follow the new guidelines and regulations that the government has issued. The responsibility for studies does not lie centrally with the universities but is according to law placed with the individual faculties. This responsibility is sometimes delegated down to the level of institutions, which in turn contributes to differences in graduate studies at different faculties and institutions.

Methods and materials

The thesis is divided into two sub-studies, one document analysis and one interview study. The document analysis is based on the graduate study reform that came in 1998. Like other documents, the reform is a product created by people in a socially organized context. It was developed through discussions and considerations, and written by civil servants, but on the basis of a political initiative. The text can thus be seen as a product of different discourses, at the same time that it itself contributes to reproducing or changing discourses.

⁶⁶⁸ Modell & Grönlund (2006) p 11.

⁶⁶⁹ Higher Education Act, SFS 1992:1434.

⁶⁷⁰ Higher Education Ordinance, SFS 1993:100.

The interview study is based on conversations with persons who are responsible for graduate studies at eight institutions at two different faculties at Gothenburg University. The purpose of the interviews was to capture their understanding and positions with respect to the governing and organization of the graduate studies and the changes that have been made to them. The thought was to try to keep the interview questions as open as possible to allow the interviewees themselves to describe their social reality. The interviews treated the following, broader areas, which can be traced back to the graduate study reform:

- Admission
- Funding
- The thesis
- Follow-up and planning, among this the individual study plans
- Influence of the faculty, the university, politics and the surrounding community

The thesis consists of an investigation that studies the area of which I as a doctoral student am myself a part. Investigating the activity in which I myself work implies both advantages and disadvantages. However, there is no completely neutral or independent research position that can be taken on in a research context.⁶⁷¹ As Foucault points out, knowledge and power are always very closely tied to one another. I myself contribute to forming and maintaining discourses by my choice of design, selection and linguistic expression, as well as by my approach in the interview situation. My hope however is to be able to contribute to favourable conditions for an open conversation about the questions that have to do with graduate studies without this resulting in any new superior insight or final truth.

⁶⁷¹ See further Börjesson & Palmblad (eds) (2007) p 20.

Results

The Government's programme for effective graduate studies

I have chosen to view the 1998 reform as the Government's programme for a change in graduate studies. The studies are first problematized and new techniques of rule are then presented as solutions to these problems. The overall problematization of graduate studies that the reform stresses is the lack of effectiveness. Effectiveness in this case has primarily to do with improving the through-put of students and graduation frequency. Three other problematizations are presented under this primary problem. The first goes back to a historical flashback of the previous reform, which was issued in 1969. After almost 30 years, it was thought that this reform had not had a sufficient effect in all parts of the university. Graduate studies were thus seen to be in need of further change that would ensure that the 1969 goal would be fulfilled in all parts of the university.

The second problematization goes back to the graduation frequency in the studies. The Government felt that too few persons earned a degree in graduate studies to cover future needs for doctorates on the labour market. A larger number of doctorates were stated to be a requirement for the country's economic development and the welfare of the Swedish people. More doctorates were needed who would work within, but primarily outside of, the higher education system. According to this reasoning, a larger number of doctorates in industry and trade were expected to improve international competitive strength. In the reform, the Government spoke about doctoral students in terms of supply, availability, demand and competitive strength. The language is strongly characterized by an economics that could be applied to any traditional production of goods.

Last but not least, graduate studies were problematized on the basis of the internal organization and differences between different faculties. The mathematics-natural sciences and the medical faculties are often mentioned in positive words in the reform text while the humanities and social science faculties are named as problem areas. It is in these that the Government sees the greatest problems in terms of effectiveness.

To come to rights with the weaknesses in the effectiveness of graduate studies, the Government proposed several changes. These techniques of rule are expressed both in more concrete proposals for measures and in more implicit statements. Some of the techniques of rule exert their control by means of numbers, which can be seen as an expression of both NPM and advanced liberal governing, while others through limitations or clearer expressions of the distribution of responsibility. Techniques of rule such as the introduction of quantitative graduate goals and connecting parts of the distribution of government funding to the degree of goal fulfilment are among the concrete proposals, as are a tightening of admission regulations and a limitation of different forms of funding for doctoral students. The Government also made the judgment that each faculty should appoint a study director for graduate studies at the same time that it made the forms of individual study plans stricter and renounced the earlier regulations for the printing of doctoral theses. Among the more implicit or indirect techniques of rule were an emphasis on good examples and scapegoats, supervision of numerical equality in the study area, stress on the importance of good study supervision and problems in financing doctoral students via grants. These implicit techniques of rule can be seen as a way to discipline areas of study more than to govern by means of new regulations. The Government also mentioned techniques of rule that encourage self-governing, such as follow-ups and evaluations in individual institutions, talks between the Government and educational institutions and restrictions to the use of individual study plans.

The new techniques of rule in the form of limitations in admissions and funding show a contradiction between seeing graduate studies as an education and viewing them as an employment. The education is expected to be more effective when more graduate students to an increasing degree are given employment as doctoral students, in contrast to being financed by subsidies and grants. The Government thereby strengthened the character of graduate students' right to employment in their graduate studies.

Common to all these techniques of rule that the state authority presents, regardless of whether they are concrete or more implicit, is that they together with the problematizations are primarily directed toward and create the contours of a new regime of government for graduate studies.⁶⁷² The techniques of rule

⁶⁷² Compare with Hasselbladh (2008) p 34ff.

address the framework of graduate studies, such as admission, funding and graduation goals, while the more everyday work and the contents of the study area, i.e. that which makes up the regime of practices of the graduate studies, are neither discussed or regulated. One of several possible explanations for why the techniques of rule remain with the regimes of government can be that academia is a complex organization with strong and clearly expressed (Holmboldtian) norms and values. Both the programme and its problematizations and techniques of rule are created within the framework of a political logic that in many ways is different from traditional academia. The state authority thus chooses not to go in and regulate the parts that are strongly characterized by this logic.

The view of those who are responsible for graduate studies of its governing

The Government's changes to the regimes of government seem to have affected the regimes of practice in graduate studies in different ways at the different departments. In other words, the translation of the increased political governing seems to have been expressed in different ways. The views of the interviewees differ in many ways. Some of the arguments fall back to traditional academic norms, while others lean toward newer norms that emphasize a closer relationship with industry and economics. The analysis shows an attempt to make graduate studies clearer and structure them in certain areas, while irritation was expressed over regulations in others. While some of the interviewees choose to further formalize studies, others are more passive in this sense and see the more unregulated time in academia as an ideal that should continued to be valued in the future.

There are great variations between the departments, even in one and the same faculty, and many different opinions are expressed in the material. The interviewees' position to the governing of graduate studies can thus be said to be ambivalent. The understanding of the political governing in the graduate studies reform is not absolutely negative, but not either absolutely positive. It can sooner be said that one and the same person often expresses both opinions, but in different areas. This ambivalence may perhaps exist because of the renegotiation that is being made between different discourses over claims for truth that have to do with the role of academia and graduate studies in society. Against this background we should be wary of polarizing different areas of study

in analyses of academia. The differences can be at least as large in one and the same faculty as between faculties.

The attitude or view of governing can have to do to a certain extent with the extent to which the interviewees themselves experience that they can initiate and influence changes, that is, if the governing takes place bottom-up or top-down. Mintzberg claims that the employees/professionals in the professional bureaucracy, to which the university as an organization belongs, are used to a certain autonomy and that decisions are taken bottom-up.⁶⁷³ According to him, trying to exercise direct control over professionals is no easy task. The techniques of rule presented in the reform that have to do with admissions and funding are a form of governing that have been introduced by politics and are difficult to influence. Several of the interviewees were negative to these changes. At the same time, however, they had introduced a number of different changes themselves that implied new regulations in the organization of the educational programme.

Translation of the individual study plans

In the graduate studies reform, the Government presented a technique of rule that means a tightening on the use of individual study plans. The fact that the study plans exist in all the departments studied is however not the same as their being used in the same way, that they come to use at all or that the positions taken to the plans are the same in all of them. The translation of techniques of rule is different in the different departments. What comes out most strongly in the analysis is again that there is a highly ambivalent attitude to or position toward the study plans. Among other things, they are understood as a tool for planning, following up and controlling doctoral students' work, and a tool also for problem seeking. In certain cases they are also considered to be an increase in the administrative burden. One of the interviewee says that the individual study plan is nothing more than a paper tiger.

At the same time that individual study plans are understood as different forms of tools, there is widespread scepticism and in certain cases even a strong resistance to using them. They become a formality and a ritual that lack true meaning in everyday work. The new technique of rule has thus only come to have a limited

⁶⁷³ Mintzberg (1979) p 360.

influence on the institutions' regimes of practice. This ambivalent attitude to the individual study plans could be interpreted as an expression of academia's lack of being accustomed to controlling doctoral students' work, as the academic tradition prizes freedom more than control. At the same time, the interviews not only showed a resistance to the study plans but also examples that signification can change over time. It is clear, however, that the interviewees primarily see the study plans from the perspective of the institution. Only on a few occasions do they change perspective and view them in the eyes of the doctoral student.

Concluding discussion

The results of the work conducted in this thesis are discussed according to the figure below. This figure is based on the theoretical concepts taken from the Governmentality perspective together with Bruno Latour's concept of translation and is primarily intended to conclude what the thesis has studied and the way in which it has been studied. It also shows how the theoretical concepts are related to the empirical results of the work.

The society surrounding schools that offer graduate studies

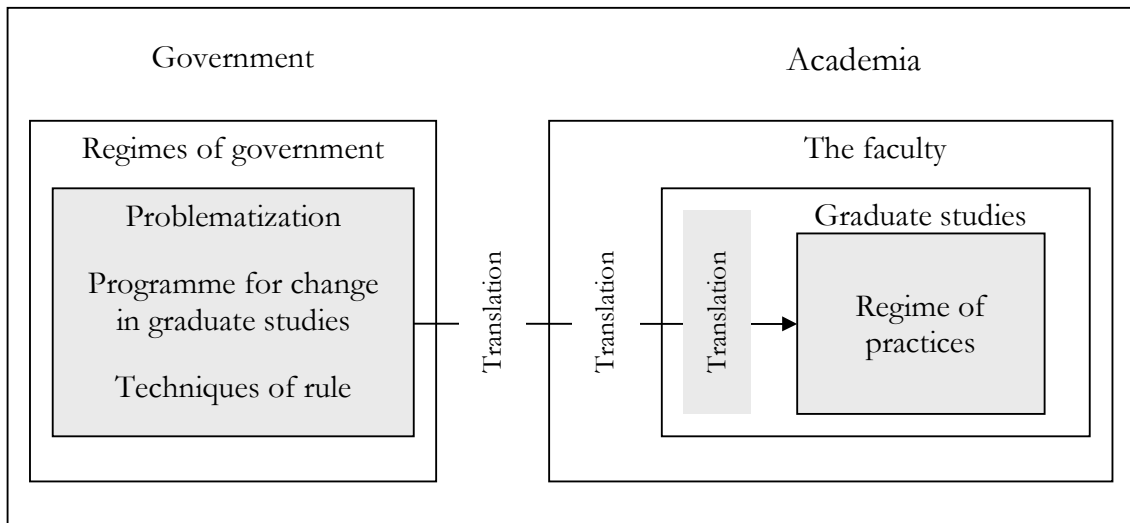

Figure 1 Picture of the governing of Swedish graduate studies⁶⁷⁴

⁶⁷⁴ I wish to stress that a picture of this kind is always a rough simplification of the phenomenon it tries to portray. It does not in any way contain all the components and relationships that contribute to Swedish graduate studies being organized the way they are. The picture is primarily a way to convey an overview of how the theoretical concepts hold together in this particular thesis and shall be seen as an attempt by the author to make it easier for the reader in following the discussion of the theoretical concepts in relation to the results of the (forts. nästa sida)

On an overall level, the figure should be read in the following way: the Government comprises the left side of the figure and the 1998 reform creates a new regime of government for graduate studies. The reform can be seen as the Government's programme for change. Here, graduate studies are first problematized, and the Government then presents new techniques of rule as solutions to the problems. The proposed changes are thereby legitimized. The techniques of rule that are used are both concrete and more indirect or disciplinary in their character. The thesis has also studied how the Government's new regimes of government have been translated to regimes of practice in the graduate studies, the arrow from the left to the right part of the figure. The purpose has not been to follow the entire process of translation from beginning to end; the focus has been on investigating how those who are responsible for graduate studies about ten years after the reform was issued understand and take a position to the governing of the studies on the basis of the reform. The analysis shows that these people have an ambivalent attitude toward the political governing. Finally, both the Government and academia are surrounded by society in general, where both are influenced by and influence one another.

The thesis shows how traditional norms meet and sometimes collide with new ideals. The analysis reveals several paradoxes or goal conflicts that have emerged in the framework of graduate studies. The first can be related directly to the reform and the Government's purpose of making graduate studies more effective. The Government emphasizes that more PhDs are needed in society, but those the interviewees are of the opinion that the number of doctoral students has decreased in recent times, primarily because of changes in economic conditions. In this way, the reform has had unsuspected or unexpected consequences that seem to act in direct opposition to the Government's original aim. The decreasing group of doctoral students in turn lead to further goal conflicts. In the interviews, an increase in the volume of graduate studies is placed in a conflicting relation to more secure employment conditions for doctoral students. The improvement in the employment situation contributes to a fewer number of doctoral students being admitted since the employment that the Government, and sometimes also the faculties, recommends is expensive for the departments.

thesis. This means among other things that the boxes in the picture are neither proportional in relation to one another nor do they demonstrate any internal relationships of strength. The grey boxes show the thesis' empirical material.

A further goal conflict that can be related to the decreasing volume of graduate studies is a situation in which the institutions' explicit interests are placed against those of the doctoral student. Certain institutions are dependent on the doctoral student teaching on the undergraduate level in the capacity of their employment as a doctoral student. When the number decreases, fewer doctoral students are forced to play a greater role in the teaching needs. In the long run, there is a risk that this situation will lead to the quality of the undergraduate programme being pitted against the quality of graduate studies.

The thesis also indicates that there are conflicts in goals that are not as strongly associated with the volume of the graduate studies. This applies to the view of graduate studies either as a call, an education or a work position. The division between call and education can be traced back to the Humboldtian ideal, where a person is not educated to be a researcher but that this is something that one was born to, and where the focus of graduate studies was personal maturity. This perspective can be seen in contrast to the American system, where there is an emphasis on graduate studies as just an education. There is a political will in the reform to strive for an education that is more like American graduate schools. This is expressed among other things in the stress on research schools. However, a third aspect in graduate studies comes forth in the reform. The Government at the same time presents techniques of rule that strengthen the character of labour rights of graduate studies. The regulations for graduate studies transform the studies into more of an employment than before, and those who gain employment as doctoral students go suddenly from work on studies to salaried employment, with all the advantages that this offers. All these three aspects or views of graduate studies are found in the interviews conducted in this study, which in turn poses a risk of a confusing situation for the doctoral student.

A final example of a conflict in goals has to do with the overall governing of academics as an organization. This is a conflict that can be interpreted as an antithetic relation between collegial governing and a more "professional governing". While these conflicts are not specifically tied to the graduate study reform as in the other goal conflicts above, they surface in the interviews nevertheless. A resistance is expressed here toward introducing a more professional governing of academics that lacks a collegiate basis. One of the interviewees even claims that this kind of governing would be the "beginning of

the end” of academics.⁶⁷⁵ In a similar way, irritation is expressed over a greater line organization thinking with respect to the governing of learning institutions.⁶⁷⁶ Governing universities as a line organization is considered to lead to greater detail governing and a great focus on numbers.

In conclusion it is interesting to ask the question of how much autonomy academia should have in relation to both the Government and the surrounding society or, conversely, how much influence the Government and society should have on academia and graduate studies. In certain cases, there is a tendency for academic freedom and autonomy to be re-interpreted to not only apply to freedom to choose what one wishes to study as a researcher and how this research is disseminated, but freedom from all form of regulation or governing whatsoever. This is difficult to imagine with universities organizationally like federal authorities.⁶⁷⁷ Regardless of the balance between academic freedom and political governing, there is a need to continue the study of academia as work place and of the organization of graduate studies.

⁶⁷⁵ Martin, faculty A.

⁶⁷⁶ Anders, faculty A.

⁶⁷⁷ The federal report *Independent Institutions of Learning (Självständiga lärosäten*, SOU 2008:104) discussed the organization form of the country’s universities and colleges. It is still not clear whether this is to be changed from being federal authorities.

REFERENSER

- Agnidakis, Paul P. (2005) *Att forska i det fördolda – drömmar och vardag bland skuggdoktorander*. Stockholm: Högskoleverkets rapportserie 2005:34R
- Ahrne, Göran & Papakostas, Apostolis (2002) *Organisationer, samhälle och globalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahrne, Göran (1999) *Organisationer och samhälle: analytiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Almqvist, Roland (2006) *New Public Management – om konkurrensutsättning, kontrakt och kontroll*. Malmö: Liber.
- Altbach, Philip G. (1991) *International higher education: an encyclopedia*. Vol 1 & 2. New York: Garland.
- Alvesson, Mats (2003) *Postmodernism och samhällsforskning*. Malmö: Liber ekonomi.
- Alvesson, Mats & Deetz, Stanley (2000) *Krisisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (2008) *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur, andra upplagan.
- Barnett, Ronald (2000) ”University knowledge in an age of supercomplexity” *Higher Education* 40.
- Bauer, Marianne et al. (1999) *Transforming Universities. Changing Patterns of Governance, Structure and Learning in Swedish Higher Education*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Beck, Ulrich (2000) *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos. Svensk översättning av Svenja Hums.
- Bejerot, Eva (2008) ”Patienten i centrum” i Hasselblad, Bejerot & Gustavsson, *Bortom New Public Management. Institutionell transformation i svensk sjukvård*. Lund: Academia Adacta.
- Bejerot, Eva & Erlingsdóttir, Guðbjörg (2002) ”Kvalitetsidéns materialisering i hälso- och sjukvården” i Eva Bejerot & Hans Hasselblad (red) *Kvalitet utan gränser. En kritisk belysning av kvalitetsstyrning*. Lund: Academia Adacta.
- Benner, Mats (2000) ”Den enfaldiga forskningspolitiken – en diagnos” i Fridlund, Mats & Sandström, Ulf (2000) *Universitetets värden. Bidrag till den forskningspolitiska debatten*. Stockholm: SNS Förlag.

- Benner, Mats (2001) *Kontrovers och konsensus: vetenskap och politik i svenskt 1990-tal*. Stockholm: Institutet för studier av utbildning och forskning (SISTER).
- Bennich-Björkman, Li (1993) "Learning a Passionate Profession. The failing of Political Reform in Higher Education – A Swedish Example" i *Studies of Higher Education and Research*, nr 2.
- Berg, Anne Maria (2002) "Kvalitetsrörelsen – mellan politik och organisation" i Eva Bejerot & Hans Hasselbladh (red) *Kvalitet utan gränser. En kritisk belysning av kvalitetsstyrning*. Lund: Academia Adacta.
- Beronius, Mats (1986) *Den disciplinära maktens organisering: om makt och arbetsorganisation*. Lund: Arkiv avhandlingsserie 23.
- Bjuremark, Anna (2002) *Att styra i namn av akademisk kollegialitet*. Stockholm: HLS Förlag, Studies in Educational Science 53.
- Bjuremark, Anna (2007) "Makt och styrning i akademien" i Sophia Lövgren & Kerstin Johansson (red) *Viljan att styra. Individ, samhälle och välfärdens styrningspraktiker*. Lund: Studentlitteratur.
- Björklund Hall, Åsa (1998) *Sociologidoktorander. Forskarutbildning och karriär*. Lund: Lund University Research Report 1998:2.
- Blomquist, Christine (1996) *I marknadens namn. Mångtydiga reformer i svenska kommuner*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- Bolognasekretariatets hemsida,
www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/ (2009-04-29).
- Bourdieu, Pierre (1996) *Homo academicus*. Eslöv: B. Östlings bokförlag, Symposion.
- Brante, Thomas (1981) *Vetenskapens struktur och förändring*. Lund: Doxa.
- Brorström, Björn (1995) *Styrningens villkor och effekter i professionella organisationer. En studie av nya styrformer inom sjukvården*. Lund: Studentlitteratur.
- Börjesson, Mats & Palmblad, Eva (red) (2007) *Diskursanalys i praktiken*. Malmö: Liber.
- Clark, Burton R. (ed) (1993) *The Research Foundations of Graduate Education. Germany, Britain, France, United States, Japan*. Berkeley: University of California Press.
- Czarniawska, Barbara (1992) *Styrningens paradoxer: scener ur den offentliga verksamheten*. Stockholm: Norstedts.
- Dean, Mitchell (1996) "Putting the technological into government" i *History of the Human Sciences* Vol 9 No 3.

- Dean, Mitchell (1999) *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: SAGE.
- Deetz, Stanley A. (1992) *Democracy in an Age of Corporate Colonization. Developments in communication and the politics of everyday life*. New York: State University of New York Press.
- Eklund, Klaes (2001) *Vår ekonomi. En introduktion till samhällsekonomin*. Stockholm: Prisma. Nionde upplagan.
- Ekonomistyrningsverkets (ESV) hemsida, www.esv.se (2008-05-24).
- Erlingsdotir, Guðbjörg (1999) *Förförande idéer – kvalitetssäkring i hälso- och sjukvården*. Företagsekonomiska institutionen Lunds universitet.
- Eriksson, Carin B. (1997) *Akademiskt ledarskap*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Oeconomiae Negotiorum 43.
- Etzkowitz, Henry (1998) "The endless transition: A "triple helix" of University-Industry-Government relations." *Minerva* 36:3.
- Etzkowitz, Henry (2002) *The Triple Helix of University-Industry-Government. Implications for Policy and Evaluation*. Stockholm: SISTER, Working Paper 2002:11.
- Etzkowitz, Henry (2003) "Research groups as 'quasi-firms': the invention of the entrepreneurial university". *Research Policy* Vol 32:1.
- Ewald, François (1995) "Försäkring och risk" i Hultqvist, Kenneth & Petersson, Kenneth (red.) *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: HLS.
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press
- Flisbäck, Marita (2006) *Att lära sig konstens regler. En sociologisk studie av osäkra framtidsinvesteringar*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborg Studies in Sociology No 30.
- Forssell, Anders & Jansson, Anders (2000) *Idéer som fånglar: recept för en offentlig reformation*. Malmö: Liber.
- Foucault, Michel (2001/1961) *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv förlag.
- Foucault, Michel (1972) *Vetandets arkeologi*. Staffanstorps: Bo Cavefors Bokförlag. Boc-Serien
- Foucault, Michel (1980/1976) *Sexualitetens historia. 1. Viljan att veta*. Stockholm: Gidlunds.
- Foucault, Michel (2006/1977) *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv Förlag.
- Foucault, Michel (1979) "Governmentality" i *Ideology and Consciousness*, 6.

- Foucault, Michel (1980) *Power/knowledge*. New York: Pantheon.
- Foucault, Michel (1988) ”Technologies of the self” i Martin, L. H. Gutman, H. och Hutton, P. H. (eds) *Technologies of the Self*. London: Tavistock.
- Foucault, Michel (2000) *The Essential Works of Foucault 1954-1984. Vol 3 Power*. Edited by James D. Faubion. New York: The New Press.
- Fridjónsdóttir, Karin (1983) *Vetenskap och politik: en kunskaps sociologisk studie*. Stockholm: Akademilitteratur, Lund studies in sociology, 52.
- Fritzell, Ann (1998) *Hur styrs den svenska högskolan? Varför ser styrsystemet ut som det gör?* Högskoleverkets skriftserie 1998:4.
- Förordning om doktorsavhandlingar, SFS 1970:276
- Gerholm, Lena & Gerholm, Tomas (1992) *Doktorshatten: en studie av forskarutbildningen inom sex disciplinera vid Stockholms universitet*. Stockholm: Carlssons.
- Gibbons, Michael et al. (1994) *The new production of knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: SAGE.
- Glimell, Hans (1997) *Den produktiva kroppen: en studie om arbetsvetenskap som idé, praktik och politik*. Eslöv: B. Östlings bokförlag.
- Gustavsson, Klas & Hörnqvist, Magnus (2003) ”Regementalitet, fängelser och nyliberalism” i *Fronesis nr 14-15 Lag och ordning*, Malmö.
- Guston, David H. (2000) ”Retiring the Social Contract for Science” i *Issues on Science and Technology* 16:4.
- Göteborgs universitets hemsida, www.gu.se (2008-05-26, 2008-08-25).
- Göteborgs universitet (2004) *Rötterna och kronan*.
www.gu.se/digitalAssets/713/713615_gu_jub_broschyr.pdf (2009-05-27).
- Haake, Ulrika (2004) *Ledarskapande i akademien. Om prefekters diskursiva identitetsutveckling*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.
- Haglund, Roger (1998) *Göteborgska erfarenheter av samhällsvetenskaplig forskarutbildning. De färdiga doktorerna*. Göteborg: Göteborgs universitet Samhällsvetenskapliga fakulteten, Dnr G 213 486/98.
- Haikola, Lars (2000) *Att dirigera solister. Om ledning och ledarskap vid Lunds universitet*. Lund: Utvärderingsenheten, Rapport nr 2000:208.
- Hasselberg, Ylva (2005) ”Gåvan och kontraktet. Vad pengar faktiskt gör med forskarutbildningen” i *Glänta* Vol 1-2.
- Hasselbladh, Hans (2008) ”Institutionell transformation” i Hasselbladh, Bejerot och Gustafsson (2008) *Bortom New Public Management. Institutionell transformation i svensk sjukvård*. Lund: Academia Adacta.

- Hasselbladh, Hans, Bejerot, Eva & Gustafsson, Åke (2008) *Bortom New Public Management: Institutionell transformation i svensk sjukvård*. Lund : Academia Adacta.
- Hood, Christopher (1995) "The 'New Public Management' in the 1980s: Variations on a theme" i *Accounting, Organization and Society* Vol 11(2).
- Hultqvist, Kenneth (2002) *Att styra i namn av historien, nuet och framtiden. En studie av svenska skolreformer som reformer av synen på tiden och rummet*. (ej publicerat manuskript).
- Hultqvist, Kenneth & Petersson, Kenneth (red) (1995) *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: HLS.
- Hägglund, Sam & Degerblad, Jan-Eric (2004) *Nyttan av forskarutbildning. Svensk forskarutbildning i ett internationellt jämförande perspektiv*. Högskoleverkets rapportserie 2004:20 R.
- Högskoleförordningen, SFS 1993:100.
- Högskolelagen, SFS 1992:1434.
- Högskoleverket (2007) *Forskarutbildningsreformen 1998 – genomströmning och examination*. Stockholm: Högskoleverkets rapportserie 2007:35 R.
- Högskoleverkets hemsida: <http://www.hsv.se> (2008-07-07, 2009-01-13)
- Hörnqvist, Magnus (1996) *Foucaults maktanalys*. Stockholm: Carlssons.
- Institutionen för arbetsvetenskaps hemsida, www.av.gu.se.
- Jacobsen, Dag Ingvar & Thorsvik, Jan (1995) *Hur moderna organisationer fungerar*. Lund: Studentlitteratur.
- Jakobsson, Bengt & Sahlin-Andersson, Kerstin (1995) *Skolan och det nya verket. Skildringar från styrningens och utvärderingarnas tidevarv*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Jörnsten, Anders (2008) *Forskningens nytta. Om ambivalens i forskningspolitik och vardag*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Karlsson, Peder (2004) *Forskarens socialisation: Kunskaps sociologisk visit i doktoranders livsvärldar*. Umeå: Umeå universitet No 34 2004.
- Kim, Lillemor (2000) *Svensk forskarutbildning i internationell belysning*. Stockholm: Kungl. Vetenskapsakademien.
- Kim, Lillemor (2000) "Forskarutbildningsreformen – vad kan vi lära?" i Mats Fridlund & Ulf Sandström (red) *Universitetets värden. Bidrag till den forskningspolitiska debatten*. Stockholm: SNS Förlag.
- Kim, Lillemor & Mårtens, Pehr (red) (2003) *Den vildväxande högskolan. Studier av reformer, miljöer och kunskapsvägar*. Stockholm: Nya Doxa, SISTER, Skrifter 8
- Kungl. Maj:ts proposition nr 31 1969.

- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Latour, Bruno (1986) "The powers of association" i John Law (ed.) *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* Sociological Review Monograph no 32 (University of Keele) London: Routledge & Keegan Paul.
- Latour, Bruno & Callon, Michel (1981) "Unscrewing the Big Leviathan, or How Actors Macrostructure Reality and How Sociologists help them to do so" i Karin Knorr-Certina & Aaron Cicourel (eds) *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro and Macro Sociologies*. London: Routledge & Paul Kegan.
- Latour, Bruno (1998) *Artefaktens återkomst: ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- Liedman, Sven-Eric (1988) "De fria fakulteternas långsamma död" i Sven-Eric Liedman & Lennart Olausson (red) *Ideologi och institution. Om forskning och högre utbildning 1880-2000*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Liljenstolpe, Peter & Åkerblom, Annika (2009) *Samsyn för kvalitet. Översyn av universitetsgemensamma mål och regler för doktoranders arbets- och studievillkor vid Göteborgs universitet*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lindensjö, Bo (1981) *Högskolereformen. En studie i offentlig reformstrategi*. Stockholm: Stockholm Studies in Politics 20.
- Lindberg, Kajsa (2002) *Kopplandets kraft. Om omorganisering mellan organisationer*. Göteborg: Bokförlaget BAS.
- Lindqvist, Jessica (2003) *Beroende frihet: en studie av doktorander psykosociala arbetsituation*. Karlstad: Karlstads universitet, Karlstad University studies 2003:36.
- Lundberg, Elizabeth (2003) *Forskning och forskarutbildning. Reformen 1990-2002*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Lönn Svensson, Anngerd (2007) *Det beror på. Erfarna forskarhandledares syn på god handledning*. Borås: Högskolan i Borås, Skrifter från Högskolan i Borås 4.
- Lövgren, Sophia (2007) "Individ, samhälle och välfärdens styrningspraktiker" i Sophia Lövgren & Kerstin Johansson *Viljan att styra. Individ, samhälle och välfärdens styrningspraktiker*. Lund: Studentlitteratur.
- Lövgren, Sophia (2002) *Att skapa ett framtidens folk. Governmentality och miljödiskurs i modern svensk bostadspolitik: miljonprogramsområdet Navestad*. Linköping: Linköpings Studies in Arts and Science 259.
- March, James G. & Olsen, Johan P. (1989) *Rediscovering institutions. The Organizational basis of politics*. New York: The Free Press.
- Melander, Fredrik (2006) *Lokal forskningspolitik. Institutionell dynamik och organisatorisk omvandling vid Lunds universitet 1980-2005*. Lund:

- Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, Lund Political Studies 145.
- Merton, Robert (1973) *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Middlehurst, Robin (1993) *Leading Academics*. Buckingham: The Society for Research into Higher Education & Open University Press.
- Miller, Peter & Rose, Nikolas (1990) "Governing economic life" i *Economy and Society*, Vol 19, No 1.
- Miller, Peter & Rose, Nikolas (2008) *Governing the present. Administering Economic, Social and Personal Life*. Cambridge: Polity Press.
- Mintzberg, Henry (1979) *The Structuring of Organizations. A synthesis of the Research*. Engelwood Cliffs: Prentice-Hall.
- Modell, Sven (2006) "Institutionella motsättningar och effektivitet i högskolan" i Modell & Grönlund *Effektivitet och styrning i statliga myndigheter*. Malmö: Liber.
- Modell, Sven & Grönlund, Anders (red) (2006) *Effektivitet och styrning i statliga myndigheter*. Lund: Studentlitteratur.
- Motion 1997/98:Ub474
- Motion 1997/98:Ub807
- Nilsson, Roddy (2008) *Foucault – en introduktion*. Malmö: Égalité.
- Norstedts engelsk-svenska ordbok. Stockholm, tredje upplagan.
- Nowotny, Helga et al. (2001) *Re-thinking Science Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Nylén, Ulrica (2005) *Att presentera kvalitativa data. Framställningsstrategier för empiriredovisning*. Malmö: Liber.
- Odén, Birgitta (1989) "Forskarutbildning och politik" i Torsten Nybom (red) *Universitet och samhälle. Om forskningspolitik och vetenskapens samhällsroll*. Stockholm: Tidens förlag.
- Odén, Birgitta (1991) *Forskarutbildningens förändringar 1890-1975: historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia*. Lund: Lund University Press, Bibliotheca historica lundensis 69.
- Olsson, Björn & Wiberg, Ulf (red) (2003) *Universiteten och den regionala utmaningen*. Stockholm: Nya Doxa, SISTER Skrifter 7.
- Peixoto, Anna (2007) *Att bli forskare – en studie av doktoranders habituering in på det vetenskapliga fältet*. Manus för halvtidsseminarium på Institutionen för arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet.
- Premfors, Rune (1986) *Svensk forskningspolitik*. Lund: Studentlitteratur.

- Prior, Lindsay (2003) *Using documents in social research*. London: SAGE.
- Prop. 1978/79:119 *Om vissa frågor rörande forskning och forskarutbildning*.
- Prop. 1981/82:106 *Om forskning*.
- Prop. 1983/84:107 *Om forskning*.
- Prop. 1986/87:80 *Om forskning*.
- Prop. 1987/88:150 *Kompletteringspropositionen 1988*.
- Prop. 1988/89:65 *Om formerna för högskolepolitiken*.
- Prop. 1989/90:90 *Om forskning*.
- Prop. 1992/93:1 *Universitet & högskolor. Frihet för kvalitet*.
- Prop. 1993/94:177 *Utbildning och forskning: Kvalitet och konkurrens*.
- Prop. 1995/96:25 *En politik för arbete, trygghet och utveckling*.
- Prop. 1997/98:1 *Budgetproposition för 1998*.
- Prop. 1998/99:94 *Vissa forskningsfrågor*.
- Prop. 1999/2000:28 *Studentinflytande och kvalitetsutveckling i högskolan*.
- Prop. 2008/09:50 *Ett lyft för forskning och innovation*.
- Regeringens hemsida, www.regeringen.se.
- Repstad, Pål (1999) *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur, tredje upplagan.
- Riksdagens revisorer (1999) *Högskoleverkets granskande och främjande roll*. Stockholm: Riksdagens revisorer, Rapport 1999/2000.:3
- Riksdagens revisorer (2000) *Resursanvändningen inom högskolans grundutbildning*. Stockholm: Riksdagens revisorer, Rapport 2000/01:4.
- Riksrevisionens hemsida <http://www.riksrevisionen.se> (2008-08-25).
- Riksrevisionsverket (1982) *Effektivitet i forskarutbildningen*. Stockholm: Riksrevisionsverket.
- Riksrevisionsverket (1983) *Bättre forskarutbildning*. Stockholm: Riksrevisionsverket.
- Riksrevisionsverket (1989) *Forskarutbildningens effektivitet: efterstudie*. Stockholm: Riksrevisionsverket.
- Riksrevisionsverket (1996) *Samhällsvetenskaplig forskarutbildning: "four years not for years"*. Stockholm: Riksrevisionsverket 1996:52.
- Rombach, Björn (1997) *Den marknadslika kommunen – en effektstudie*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Power, Michael (1994) *The Audit Society*. London: Demos.

- Rose, Nikolas (1995) "Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismerna." i Kenneth Hultqvist & Kenneth Petersson (red.) *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: HLS.
- Rose, Nikolas (1996) "Governing 'advanced' liberal democracies" i Barry, Andrew et al. *Foucault and political reason*. Chicago: The Chicago University Press.
- Rose, Nikolas (1999) *Powers of freedom. Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, Nikolas & Miller, Peter (1992) "Political Power beyond the State: Problematics of Government" i *The British Journal of Sociology*, Vol 43, No 2.
- Rothblatt, Sheldon & Wittrock, Björn (red) (1993) *The European and American universities since 1800: historical and sociological essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCB (2009) *Doktorandnybörjare 1977-2008*. www.scb.se 2009-10-21.
- Schoug, Fredrik (2004) *På trappans första steg. Doktoranders och nydisputerade forskares erfarenheter av akademien*. Lund: Studentlitteratur.
- Snow, C.P. (1993/1959) *The two cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SOU 1996:21 *Reform för förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform*.
- SOU 1998:128 *Forskningspolitik*.
- SOU 2004:27 *En ny doktorsutbildning - kraftsamling mot excellens och tillväxt*.
- SOU 2008:104 *Självständiga lärosäten*.
- Sundin, Bo (1994) "Vad är ett universitet? Universiteten i historisk belysning" i Sigbritt Franke et al. *Vetandets vägar. Perspektiv på universitet, vetenskap och utbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- Sundström, Göran (2003) *Stat på villovägar: resultatstyrningens framväxt i ett historiskt-institutionellt perspektiv*. Stockholm: Statsvetenskapliga institutionen Stockholms universitet, Stockholm studies in politics, 96.
- Sveriges universitets- och högskoleförbund SUHF (1999) *En genomlysning av svensk forskarutbildning*. Stockholm: SUHF.
- Sörlin, Sverker (2003) "Hur ska Högskolan växa? Om Humboldt, värdena och framtiden." i Lillemor Kim & Pehr Mårtens (red) *Den vildväxande högskolan. Studier av reformer, miljöer och kunskapsvägar*. Stockholm: Institutet för studier av utbildning och forskning (SISTER) Nora: Nya Doxa.
- Sörlin, Sverker & Törnqvist, Gunnar (2000) *Kunskap för välstånd. Universiteten och omvandlingen av Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.

- UHÄ 1982-12-10 *Forskarutbildningens dimensionering slutrapport*. Stockholm.
- UHÄ-rapport 1986:19 *Forskarutbildningen – en problemanalys*. Stockholm.
- UHÄ-rapport 1987:7 *Bilaga nr 18 Forskarutbildningen – underlag för 1990 års forskningsproposition*. Stockholm.
- UHÄ okt 1988 *De forskarstuderandes institutionstjänstgöring*. Arbetsrapport från utredningssektionen nr 18.
- Utbildningsutskottets betänkande 1997/98:UbU7.
- Wallgren, Lillemor (2003) *Skilda världar. Företagsdoktoranders upplevelser av forskarutbildningen*. Linköping: Linköpings universitet LiU-PEK-R-232.
- Wallgren, Lillemor (2007) *Mellan skilda världar. En studie av doktoranders lärsituation i relation till förutsättningarna i fyra företagsforskarskolor*. Linköping: Linköping Studies in Behavioural Science No 21.
- Wingfors, Sina S. (2005) *Göteborgska erfarenheter av samhällsvetenskaplig forskarutbildning. De färdiga doktorerna II*. Göteborg: Göteborgs universitet Samhällsvetenskapliga fakulteten, Dnr G213 3077/05.
- Zetterblom, Göran (1994) *Forskarutbildningen under 70- och 80-talet: reformer och resultat*. Stockholm: Carlssons.
- Ziman, John (2000) *Real Science: what it is, and what it means*. Cambridge: Cambridge University Press.